ВЕЛИКОМУЧЕНИЧКИ ЈАСЕНОВАЦ ПОСЛЕ ЈАСЕНОВЦА
ЕПИСКОП АТАНАСИЈЕ ЈЕВТИЋ

ХРИШЋАНСКА МИСАО

Рецензенти:
Војислав Коштуница
Драгољуб Живојиновић

Уређивачки савет
Митрополит Амфилохије (Радовић)
Епископ Атанасије (Јевтић)
Академик Матија Бећковић
Проф. др Војислав Коштуница
Проф. др Предраг Ристић

Митрополит Иринеј (Ковачевић)
Епископ Данило (Крстић)
Др Марко С. Марковић

Уредник
Јерej Милорад Средојевић

Уредништво
Жарко Гавриловић
Радомир Поповић
Јован Олбина
Слободан Милеуснић
Зоран Јелисавчић

Издавач
Универзитетски образовни православни Богослови
Хиландарски фонд
Задужбина "Николај Велимировић и Јустин Поповић"

Тираж
1000 примерака

Штампа
Графипроф Београд

БИБЛИОТЕКА СВЕЧАНИК ХРИШЋАНСКА МИСАО

Књига 2

ЕПИСКОП АТАНАСИЈЕ ЈЕВТИЋ

ЈАСЕНОВАЦ ПОСЛЕ ЈАСЕНОВЦА

Београд - Ваљево 1995

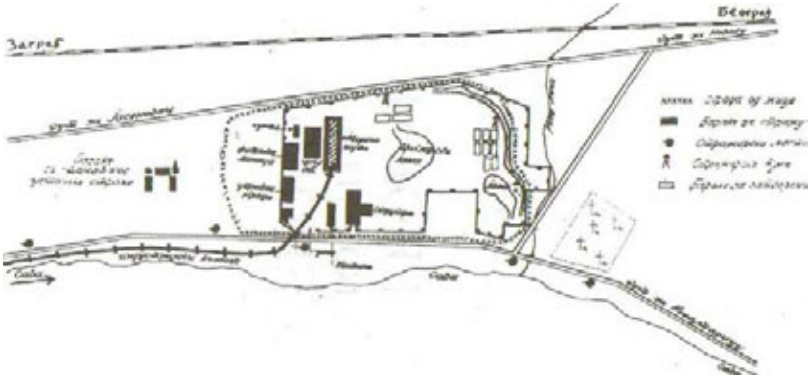

НАЦРТ
ХРВАТСКОГ **ЛОГОРА**

КЊИГА ПРОТИВ ЛАЖИ И ЗАБОРАВА

Пишући о масовним примерима српског страдања у овом веку владика Атанасије Јевтић је, како и наслов једне од његових књига гласи, превалио дуг пут од Косова до Јадовна. Учинио је то да сачува од заборава и опоје небројане, невине српске жртве. Тако је пре равно пет година настала и његова књига Великомученички Јасеновац. Та његова књига представљала је збир докумената најразличитије врсте о паклу јасеновачког логора: од званичних докумената до казивања сведока и каснијих расправа о броју јасеновачких жртава. За владику Атанасија, тај логор је "био и остао, симбол свеукупног страдања српског народа и других недужних људи у злочиначкој усташкој Енде-хазији". Бавећи се у својој књизи круговима пакла око Јасеновца, владика Атанасије је с правом поклонио највећу пажњу месту које је постало појам за све усташке злочине.

Права природа Јасеновца је, међутим, прикривана, бројке о српским жртвама неретко умањиване, злочин стално релативизован. Почињени злочини релативизовани су амнестирањем од одговорности главних криваца, истицањем да постоји симетрија у злочинима и одговорности на српској и хрватској страни и најзад једним површним, цинично безличним односом према стварним патњама стотина хиљада људи. Као да се све оно што се десило у Јасеновцу није десило људским бићима већ апстрактним бројкама. Ако је зарад прикривања онога што се у Јасеновцу стварно збило требало и подићи споменик заборава или неспоменик - чинило се и то. Неистина или затирање истине о Јасеновцу представљала је један од угаоних каменова друге, комунистичке Југославије. Намерама властодржаца у тој Југославији, којима осим власти ништа није било свето, одговарало је да докажу да Јасеновца заправо није ни било. Како то није било могућно доказати уместо стварног Јасеновца створена је слика о лажном Јасеновцу.

Није случајно што је први документ који се у књизи Великомученички Јасеновац помиње историјски извор који је давао доказе о усташким злочинима до половине 1942. године, а који практично није било могућно обелоданити у комунистичкој

Југославији. Реч је о Меморандуму Српске Православне Цркве о зверствима над Србима у НДХ до половине 1942. , који је први пут 1987. делимично објавио владика Атанасије у књизи Од Косова до Јадовна. Трагови о страхотама Јасеновца затирани су до 1950. године. Тек Видовдан 1961. године је у Јасеновцу одржан први помен окупљањем народа из Поткозарја и Славоније који је добро запамтио усташке злочине. Православна црква у Јасеновцу је обновљена и освећена тек 1985. године.

Недавно је у расправама о разбијању Југославије постављено и питање да ли је Југославија могућна после Јасеновца. Истини за вољу треба рећи да је то питање много раније, после усташких злочина од 1941-1942, поставио у Америци Јован Дучић и то на најнепосреднији начин: да ли је могућна заједница убијених и убица. Можда би још тачније постављено питање требало да гласи: да ли је Југославија била могућна и пре Јасеновца. Јер, све што се у овој усташкој фабрици смрти збило припремано је знатно раније. Необуздан потенцијал мржње према Србима, који је чинио да Јасеновац дањноћно ради, није створен преко ноћи, његово стварање је трајало.

Књига владике Атанасија појављује се у време када су духовни потомци јасеновачких крвника на педесетогодишњицу окончања Другог светског рата освојили Јасеновац, приказујући тај чин званичним медијима цинично као ослобађање Јасеновца. На вест о хрватској агресији на Западну Славонију и "ослобађање" Јасеновца Свети Архијерејски Синод СПЦ нашао је праву меру у карактерисању онога што се тамо збило:" Јасеновачки покољ се наставља после педесет година пред лицем читавог света".

Данашњи поглавар независне државе Хрватске освајање Јасеновца започео је много раније. Он већ дуго ради на прекрајању историје Другог светског рата на југословенском тлу. Као што је априла 1990. отпочео своју предизборну кампању тврдећи да Павелићева НДХ није била марионетска фашистичка држава и "пука квислиншка творба" већ израз "повијесних тежњи" хрватског народа за својом државношћу, тако у пролеће 1993. Туђман предлаже да се затре симбол српског страдања, Јасеновац. По њему би требало "да се у Јасеновац пренесу и остаци жртвама комунизма и Жидовима, и жртвама домовинског рата".

Туђман је годинама, и пре доласка на власт, у земљи и свету, водио пропаганду, чији је циљ двострук: да се лажно смањи број јасеновачких жртава и да се те жртве представе највише као Хрвати, а мање као Јевреји и Цигани - све само не Срби. Данас би желео да своје историјске фалсификате потврди на силу, уништавајући и последње трагове страдања српског народа под усташким режимом.

Зато се и с правом поставља питање: Шта су Туђманове намере према живим Србима када ни после пола века не жели да остави српске жртве да почивају у Миру.

После упада у Западну Славонију, "ослободилац" Јасеновца настоји и да изведе своју замисао о уништавању трагова о страдању српског народа. Трагови најновијих јасеновачких жртава од 1. маја 1995. брижљиво су сакривени од очију јавности, овдашње и стране. После свега, хрватски председник Туђман могао је задовољно да изјави да у Западној Славонији "није било жртава" и да "модел Западне Славоније показује како би Хрвати могли надаље да ефикасно и хумано реинтегнирају своја окупирана подручја". Туђман није пропустио прилику да још један пут потврди легитимност хрватских злочина у НДХ, истакавши "широкогрудо" да после "хрватске акције" у Западној Славонији "српским становницима остаје да слободно одлуче да остану у Хрватској или да је напусте". Мало је оних који у Туђмановој поруци и јавном деловању неће препознати познато гесло НДХ: трећину Срба побитн, трећину иселити, а трећину покатоличити.

Да тако треба посведочили су што ћутањем, што пилатовским изјавама Туђманови нови политички савезници у међународној заједници. Специјални известилац УН за људска права Тадеуш Мазовјецки потврдио је у Загребу да су у Западној Славонији током агресије хрватске војске и полиције убијани цивили и бомбардовани цивилни објекти, али да "нема података да је реч о масовним акцијама". Слично је поступио и амерички амбасадор на конференцији за штампу одржаној 11. маја у Загребу. Он је чак у војном смислу те речи похвалио начин на који је изведена "хрватска акција": " на крајње професионалан начин" и уз углавном избегавање цивилних жртава. У том погледу је, по Питеру Гелбрајту, ова војна операција "потпуно различита" од свега што се дешавало на простору бивше Југославије. На питање о бекству Срба и етничком чишћењу Западне Славоније амбасадор Гелбрајт је пронашао соломонски одговор: "Многи желе да оду, али и многи желе да остану".

Скоро незапажено је уз актуелне коментаре Туђмана и његових страних пријатеља промакла вест о повратку у Хрватску Динка Шакића, усташког команданта Јасеновца, коме је остало само да потврди везу између Павелићеве и Туђманове Хрватске, парафразирајући већ познате речи данашњег хрватског председ-

ника: " Да није НДХ постојала у четири година рата, никада не би могло доћи до 30. маја 1990."

Али појављивање ове авети прошлости у Туђмановој Хрватској не представља ништа ни ново ни необично. Није командант јасеновачког логора ни прва ни последња таква авет. У време када се припрема уништавање доказа о нашем Аушвицу, педесет година после Другог светског рата и на прагу новог века стравично звуче речи хрватског злочинца дарованог свим људским правима и уважавањима у властитој домовини: "Да смо онда завршили убијање, сада не би ко имао да пише лажи".

Наравно, живимо у орвелском свету у коме су речи потпуно промениле значење: Лаж је истина, истина је лаж. Над Јасеновцем се још један пут надвила сенка лажи и заборава. Да лаж и заборав не победе постарао се још један пут сакупљач истина о Јасеновцу, владика Атанасије Јевтић. Шта његова књига, његово прегалаштво и мисионарски рад значе у времену данашњем бар не треба објашњавати.

Војислав Коштуница

ПОНОВО ЈАСЕНОВАЦ

Недавна збивања у источној Славонији, праћена новим убиствима, избеглиштвом и страдањима српског народа потврђују сву неизмерност његових патњи, у прошлости и садашњости. Будуће патње су извесне због могућег потпуног нестанка Срба са тих простора. Страдања су се догађала у тренуцима распада државе за коју су се борили и проливали своју крв - 1941-1945 и 1991-1995. Починиоци злочина и геноцидних радњи били су, у оба случаја, они који су настојали да Србе уклоне или доведу у подређени положај у својим државама. Починиоци таквих радњи теже, такође, да уклањањем Срба и њихове Цркве створе етнички, верски и духовно чисту државу, да је учине у сваком погледу хомогеном. Због тога су Срби постали, пре више од педесет година, као и недавно, метом бестијалних напада и поступака легалних и илегалних власти и појединаца у држави Хрвата. Обим и интензитет њихових поступака превазилази све што се може замислити, подсећа на бруталност средњевековних освајача, крсташа и варвара. Разлика између савремених и средњевековних починилаца злочина састоји се у томе што су они први то радили упорно и дуготрајно, по унапред смишљеним плановима и сценарију, док су други то радили стихијски, претварајући такве поступке у дивље и крат-котрајне оргије смрти и забаве. Први су то управили против српског народа и Православља, док други нису бирали своје жртве.

Друго издање књиге владике Атанасија (Јевтић), епископа херцеговачко-требињског долази у тренутку кад се искушења за српски народ и Цркву понављају. Њен садржај и порука су јасни. Они подсећају све, преживеле и посматраче, ратнике и избеглице, да живот на старим огњиштима више није могућ, остварљив. Већина српског народа већ се нашла, или ће се ускоро наћи, у новом избеглиштву, расејању и нестајању. Очевидно, нова власт у Хрватској, подржана пређутио од европских влада и јавног мнења, намерна је да оконча, приведе крају оно што њени претходниии и истомишљеници нису успели да спроведу у жнвот пре педесет година.

Упркос настојања европских и светских медија, влада и појединих кругова да злочине заташкају или преко њих прећу ћутке, истина о геноциду, старом и новом, пробија се незадрживо. Истина, споро, али незаустављиво. У време данашњих електронских средстава комуникација и других медија то пробијање оставља утисак кретања пужа. Књига владике Атанасија је пример тога подсећања јавности, домаће и светске. да српски нарол у Хрватској и Босни и Херцеговини није окончао своју Голготу, све док тамо буде она ће се понављати.

Са ових неколико напомена, поздрављам појаву другог издања књиге Великомученички Јасеновац и препоручујем млађим, као и оним старијим, заборавним генерацијама да се, читајући њене странице, подсете на оно што се не тако давно догађало нашем народу изван његове матице. То исто се догађа и данас.

Санта Барбара, Калифорнија
јула 1995. године
Драгољуб Р. Живојиновић

УВОД

Усташка "творница смрти" у Јасеновцу или комплекс логора за уништавање људи

Великомученички логор Јасеновац, наше највеће гробље, ново српско Косово, наш библијски месопотамијски Вавилон, у коме је сатрвено око седам стотина хиљада православних Срба, и неколико десетина хиљада Јевреја, Цигана, Хрвата и Словенаца, тако да је то наш највећи Град под земљом - састављен је био од комплекса неколико логора, распоређених у међуречју река Саве, Уне, Великог Струга и Лоње, а на граници Славоније, Босне и Баније.

Јасеновац је уствари био, и остао, симбол свеукупног страдања Српског народа и других недужних људи у злочиначкој усташкој Ендехазији. Иако није ни издалека усамљен у смртоносном сплету логора и стратишта на нашем тлу током последњег рата, Јасеновац је био стециште свих страдалника и страдалишта, свих мученика и мучилишта усташког пакла под нацифашистичком окупацијом. Како је један од проучавалаца логора правилно рекао: "Јасеновачки логор постао је и остао појам за сва зверства усташке четворогодишње страховладе" (Отпор у жицама, књ. I. Београд 1969,18). Зато говорити и писати о Јасеновцу значи писати и говорити о свим осталим страдањима и страдалницима наших народа током II светског рата

У овој збирци сведочења о страхотама Јасеновачког пакла, избору докумената начињеном више узгред него систематски, желимо да укратко представимо неке главније фазе и кругове адског сплета усташке "творнице смрти" у крстоносном Јасеновцу, чији се кракови сежу на све четири стране наше земље од Јасеновачког стратишта на ушћу Уне у Саву.

Јасеновачки логор смрти био је место геноцида спровођеног од хрватско-муслиманских усташа над Србима, Јеврејима и Циганима, али пре свега над Српским православним народом.

Јер, како је тачно запазио један од страних проучавалаца усташког геноцида над Србима: "На усташке злочине не треба гледати као на неку врсту биолошке експанзије мржње. Они су део итекако рационалног, смишљеног политичког терора. Дакле, то је снажан геноцид до краја НОБ-а, чак стално на узлазној линији, са осцилацијама, и без продора четништва да би га се с њим правдало". (Edmond Paris, Genocide in Satellite Croatia 1941-1945, Chicago 1961,261).

На почетку, дајемо краћи опис осам логора који су потпадали директно под Јасеновачки концентрациони логор. Све даље само је документ и сведочење, првенствено самих страдалника и сведока.

Циљ ове тужне антологије јесте памћење а не злопамћење, мученикољубље а не осветољубље.

"На рекама Вавилонским сеђасмо и плакасмо
сећајући се Сиона...
Ако заборавим тебе, Јерусалиме,
заборављена нек буде десница моја...
Помени, Господе, и синове Едомске..." (Псалм 137).

Сплет концентрационих логора Јасеновац био је међу првима по страхотама, а можда и по броју жртава у окупираној Европи током II светског рата. Његови творци били су усташки злочинци тзв. "Независне Државе Хрватске", вештачке творевине створене под покровитељством немачких фашиста и нациста.

Број Јасеновачких логора је осам, а број жртава - између седам и осам стотина хиљада људи, жена и деце. Жртве су били првенствено и неупоредиво најбројнији православни Срби, а затим Јевреји, Цигани, Хрвати и други Југословени.

Комплекс Јасеновачких логора смрти сачињавали су следећи логори:

Логор I Брочице (= Брочке Јасенине), звани и "Версајев" логор, формиран већ у лето 1941. године од неколико барака ограђених бодљикавом жицом, на ледини (ливадама) јужно од реке Велики Струг, између шуме Крнадија и пута Јасеновац-Новска, на терену села Брочице, северно од Јасеновца. Радио је само неколико месеци, до краја септембра 1941, када је укинут због поплава. Прогутао је десетину хиљада невиних жртава, масовно убијаних у ливадама и у шуми Крнадија, где су и закопавани.

Логор II Крапје, отворен ускоро после I логора, неколико километара узводно Савом од Јасеновца, покрај села Крапје, (=Плесмо). код шуме Горња Крнадија, и трајао је од лета до половине новембра 1941, када је укинут због поплава. И у њему је затрвено преко десет хиљада жртава, чега су сведоци и пет великих масовних гробница у оближњој шуми Горња Крнадија. До недавно, док простор бившег логора није био заштићен, сеоске свиње ријући, наилазиле су на људске кости.

Логор III Циглана, уствари главни логор Јасеновац, који се налази испод самог села Јасеновац, а на његовом терену, на левој обали Саве па до реке Велики Струг (на северу) и до стално дограђиваног насипа у мочварном Лоњском пољу, тачније Мокром пољу (на истоку). Када се говори о логору Јасеновац онда се мисли првенствено на овај средишни логор звани Циглана, назван тако зато што је ту већ била циглана, парна пилана, централа и друга творничка постројења и радионице фирме "Бачић и друг"[1]. Протезао се овај најстрашнији логор смрти на око сто хектара мочварне равнице, тамо где је данас јасеновачки Камени Цвет, окружен вештачким језерима, остацима накадашњих рупа од циглане, и бројним хумкама које означавају бивше логорске објекте и масовне гробнице.

Логор III је имао своје подразделе - мушки, женски и дечји логор. Овај средишњи и највећи логор у Јасеновцу имао је своје одсеке или "радне групе": I ланчара, II пилана, III циглана, IV кожара, V грађевина, VI централа и још неке друге. Тај главни део концентрационог логора био је у почетку ограђен редовима бодљикаве жице, а касније је опасан са три стране високим зидом, док је са четврте стране била река Сава. На зидовима је било изграђено десетак високих кула стражарница и поврх зидова постављена бодљикава жица и уведена струја.

Основна намена овога Логора Ш, као и осталих делова "Сабирног и радног логора Јасеновац", како га је иронично звала усташка власт, била је: сабирање и уништавање пре свега Срба, дакле организовани геноцид над Српским народом у тзв. Ендехазији, а затим и других "непоћудних елемената", пре свега

---

[1] Цео комплекс земљишта са фабрикама био је својина Србина из Јасеновца Лазара Бачића и синовца му Озрена. Лазар је био председник Српскс Црквене општине у Јасеновцу и велики народни добротвор (умро је крајем априла 1941. у балиици у Загребу). Синовац му Лазар пребегао је у Србију, а све имање запленила је усташка власт и претворила у логор.

Јевреја и Цегана, а онла и комуниста и свих који су се на било који начин супротстављали усташкој власти и сатрапској држави. Главна места мучења и убијања недужних људи у овом "Збирном логору" била су: циглана, где је био и крематоријум за спаљивање људи (познат ко "Пичилијев крематориј"), затим познати насип смрти ("армиран" људским телима и костима), па кула "звонара", "тунел", "ланчара", "граник" (гат) на самој обали реке Саве, скела (сплав) на Сави, и најзад шума Градина, преко Саве на босанској страни, о којој ћемо проговорити посебно. Унутар Логора III био је једно време формиран посебни "Логор III-Ц", где су били затварани и уништавани углавном Цигани.

Централни логор Циглана радио је "пуном паром" од половине новембра 1941. до 23. априла 1945. године и у њему је свакодневно било до неколико хиљада логораша, који су скоро свакодневно затирани, јер су увек пристизале нове колоне недужног српског народа, па је требало правити места за нове логораше. Кроз овај логор прошло је и пострадало највише жртава: неколико стотина хиљада душа, углавном Срба, а са њима и двадесетак хиљада Цигана и отприлике толихо Јевреја, као и известан број Хрвата и мањи број Словенаца. (Цигана је у Јасеновачким логорима убијено око 25.000, то јест скоро сви са терена злогласне "Независне Државе Хрватске". Јевреја је у НДХазији убијено око 33 - 35.000, а од тога преко половине у Јасеновачким логорима. Остали Јевреји побијени су углавном у логору Стара Градишка, Ђаково и на другим местима НДХ).

У сабирни Јасеновачки логор стизале су колоне Срба из свих крајева злогласне усташке сраховладе: најпре Срби из околних села и крајева - Славоније, Срема, Баније, Кордуна и Лике, а онда још више из Босне, почевши од Подкозарја и Босанске Посавине, па даље на исток, југ и запад, до Босанске Крајине, Далмације и Херцеговине. Највећи и најбројнији транспорти стизали су у јесен 1941. и током читаве 1942. а онда су нешто смањени, да би од половине 1944. па све до априла 1945. године поново били појачани. Транспорти Срба у логор Јасеновац стизали су железницом, камионима, запрежним колима, а често и пешке у колонама. Многе од ових колона нису ни увођене у логор, него су вођене право на једно од масовних губилишта, понајвише у Градину, Уштице или у кречане код Босанске Дубице, или у реку Саву, која је однела и прогутала небројене хиљаде лешева српских мученика.

Логор III је отворен већ крајем лета 1941. године (први транспорт логорашпа стигао је теретним вагонима на желез-

ничку станицу Јасеновац 20 -21. августа 1941.) и трајао је све до краја монструозне НД Хрватске, тј. до краја априла 1945. године, каца су га саме усташе порушиле и минирале, настојећи да затру трагове својих злочина. А ти злочини су били толики и тако страшни да је то обичним људским језиком неисказиво и неописиво.

У наставку овог кратког описа смртоносног сплета Јасеновачких логора доносима неколика лична сведочења појединих преживелих логораша, као и налазе комисија и изводе из синтетичких радова научника о овој усташкој творници смрти у Јасеновцу. Иако је то само крађи избор сведочанстава, у њима се ипак може наћи доста потресних детаља о стању у Јасеновачком логору и о страдањима безбројних невиних жртава у њему, највише српских. Овде само напомињемо да су већина ухапшених или у селима и збеговима похватаних Срба одмах по довођену у Јасеновац углавном убијани, а само мали број логораша остајао дуже у логору на неком раду. (Усташки пропис је био: да боравак у логору не може бити крађи од 3 месеца, ни дужи од три године, али се усташе тога нису држале).

Доведене жртве су усташе убијали на разне начине: оружјем, ножем, мањем, секиром, гвозденом шипком, или су их бацали у Саву, или у јаме, у ископане масовне гробнице, нарочито у Градини, а немали број су и спаљивали, а од неких лешева чак су кувал и сапун. Многи од логораша просто су умирали од разних мучења, од глади, исцрпљености и заразних болести. Небројени су примери и зверског, садистичког иживљавања појединих усташких крвника над беспомоћним логорашима, посебно над женама и децом, што ће се видети из даљих текстова, тј, из сведочења самих логораша.

На жалост, никада ниоткога није озбиљно покушавано ослобађање заробљеника из Јасеновачког логора.[2]

Тек када су усташе, почетком априла 1945, почеле саме да ликвидирају логор и уништавају трагове својих злочина у њему, онда је дошло до провале веће групе затвореника кроз логорску капњу (22. и 23. априла 1945.) Из покушаја продора њих око хиљаду спасло се једва неколико десетина, а остали су побијени. Тада је од усташа побијено око 3.000 преосталих логораша. (О томе сведочи потресна књига логораша др Николе Николића,

[2] О томе види два недавно објављена сведочења учесника НОБ-а официра Милана Кевића и пуковника Мирка Пекића, у "Политика СВЕТ", бр. 198 (15-28. I-ОИ 1989). - Види и писање о истом др Милана Вулајића у следећим бројевима "СВЕТА" (бр. 199-202).

Јасеновачки логор смрти, Сарајево 1975, као и искази преживелих логораша). Усташе су тада, на челу са архизликовцем Лубурићем, убијали, рушили и палили све по логору, чак и по насељу Јасеновац, настојећи да збришу сваки траг својих нечувених злочина. Оно што је иза њих преостало, збрисано је нешто касније, током 1945. и следећих година, тако да нису остали већи спољашњи трагови овог "гиганта злочина" монструозне Ендехазије. Коме је пак од нове власти Титове Југославије требало ово уништавање трагова Јасеновачког логора смрти, није тешко наслутити.

Ипак, остала је неизбрисива и неуништива утроба великомученичког Јасеновца, масовне гробнице у логору и око логора, нарочито у Босанској Градини, као и неуђутна река Сава, чији спрудови и до данас откривају нова и нова налазишта безбројних људских костију. Све су то, поред преживелих сведока и записаних сведочења намучених логораша, неумитни сведоци који сведоче о приближно три четвртине милиона невиних људских жртава побијених у Јасеновцу, том нашем највећем општем Гробу, најмногљуднијем српском Граду под земљом. Вишеструка снимања ултра-зрацима из ваздуха открила су до сада на ширем терену Јасеновца и околине близу три стотине масовних гробница, које сведоче о великом броју жртава ове адске "воденице смрти", која је стравичном брзином "млела" невина људска бића на историјској тромеђи Славоније, Босне и Баније.

Тако је у београдској "Политици" од 31. VIII 1977. године објављен следећи извештај о истраживањима и открићима на терену бившег комплекса логора Јасеновац: "За протеклу годину дана на локалитетима шест бивших концентрационих логора у Јасеновцу и ближој околини откривено је још 117 масовних гробниа, па им се са сада број повећао на укупно 289. Међу њима је управо откривена гробница код села Млаке, 12 километара низводно обалом Саве од Јасеновца. Помоћу армијске опреме, која дубоко у земљу шаље ултравиолетне зраке, поуздано смо утврдили да се ту налазе остаци између 12.000 и 16.000 жена, од око двадесетак хиљада логорашица, колико их је било заточено на том локалитету. Тако смо дошли до сазнања да је ово највеће стратиште жена на једном месту у Југославији и једно од највећих у окупираној Европи"

Недељни загребачки "Вјесник" од 23.9.1984. године донео је слику и опширан опис најновијег фотограметријског авионског снимања узводно и низводно око Јасеновца, на потезу од 37

километара дужине и 5,5 километара ширине, које снимање је омогућило тродимензионално виђење терена, те је тако потврђено постојање многих само претпостављаних а досад непознатих масовних гробница, са људским костима и лобањама и различитим предметима убијених жртава, као и траговима креча којим су усташе посипале лешеве у гробницама. Овај извештај, са фотографијама снимљеног терена око Јасеновца пренела је и београдска штампа. Године 1485. река Сава, услед ниског водостаја, открила је многе људске кости, тј. нове масовне гробниие (Душан Кецман, У Јасеновцу ових дана, "Политика" 22.9.1985.)

И сасвим недавно, друге седмице фебруара 1989. године, када је услед суше река Сава била доста опала, откривена је још једна масовна гробница у речном спруду, са мноштвом људских костију. Снимке ове новооткривене масовне гробнице Јасеновачких логора видели смо на ТВ Београд 22. маја 1989. године. Додајмо овоме још и познату чињеницу из времена рата - да су многобројне лешеве убијених у Јасеновцу жртава Срби у Шапцу, Београду и другим местима низ Саву хватали и сахрањивали, понекад и читаве лесе лешева, повезаних заједно и са подругљивим натписима за Србе. Масовне гробнице, где су сахрањивани из Саве извађени лешеви, налазе се у Београду на Ратном острву и испод Калемегданске тврђаве. Тако се Јасеновачки логор, а нарочито Логор III, проширивао такорећи на читав слив наше заједничке југословенске реке Саве. (О овоме видети на крају сведочење Пеђе Ристића и других очевидаца).

Логор IV Кожара био је у самом селу Јасеновцу, у тамошњим индустријским зградама (од којих је једна и до данас сачувана), ограђеним бодљикавом жицом, у троуглу између реке Саве, железничке пруге и цесте за Дренов Бок. Спадао је и овај логор у комплекс Јасеновачких логора, и у њему су осуђени логораши прерађивали коже у неиздрживим условима. Иначе, само насеље Јасеновац, то јест многобројне Србе у њему, усташе су, почетком 1942. године, такође улогорисали у логор Циглану или протерали у друге логоре. Српску Цркву у Јасеновцу усташе су у почетку користиле за затвор и за стају, а октобра 1941. су је порушиле. Неки од преживелих Срба Јасеновчана дали су касније потресна сведочења о Јасеновачком паклу, а са некима од њих смо лично разговарали.

Логор V Циганski, у селу Уштице, на простору између реке Саве и Уне (одакле почиње Банија), где су највише довођени и уништавани Цигани, а и други недужни људи ове много напа-

ћене земље. Овај логор је трајао од 1942. до маја 1945. године и о злочинима у њему сведоче масовне гробнице у самом селу Уштице и по околини. Међутим, прогони и убијања Срба из Уштице започели су још јула 41. како сведочи српски свештеник из Уштице (чији исказ доносимо међу документима). Усташе су, наиме, најпре иселили Србе из села Уштице, а многе су побили, или су их Немци отерали у Немачку. Онда су запустеле српске куће користили за привремени смештај робља довођеног за ликвидацију. Крај пута који из Јасеновца води у Дубицу, на крају села Уштице, налазила се кућа српског сељака Остоје Крњајића, близу гробља, која је, због усташких злочина вршених у њој, остала позната као "кућа лелека". Сељаци и данас причају о језивим ужасима и оргијама чињеним од усташа у тој кући. Они су ту кућу стално доводили и у њој уништавали људе, а нарочито жене и децу, особито из циганских породица, али и многих српских. Ту су их скидали голе и мрцварили и често онако голе водили до гробља и до њиве Јеле Растовац и баште Гине Божетић, где су вршили масовне покоље. У самој њиви Јеле Растовац усташе су ископале, и пуниле лешевима убијених, цигло 21 јаму, а у башти Гине Божетић 12 јама Из њих је често, кроз земљу, извирала крв, па су усташе касније преоравале то земљиште, а неке су гробнице, пред свој бег из Јасеновца 1945. усташе пуниле коксом и посипале бензином, па онда палиле. Преживеле повратнице из немачког ропства, Гина Божетић и Јела Растовац, затекле су при повратку згариште на свом земљишту, која су се још димила и страховито заударала. У кућама, које још нису биле срушене, нађена је крв по зидовима, а нарочито у кући Остоје Крњајића И данас у Уштицама постоје бројне масовне гробниие.

Логор VI у селу Млака, на реци Сави низводно од Јасеновца (око 10 км), према Старој Градишки, где је био тзв. женски радни логор на њивама села Млаке и Јабланца. Млака и Јабланац била су чисто српска села, па су убрзо од усташа испражњена од Срба и реквирирана, а на српским имањима основана је логорска економија. У ствари, то је био само изговор за одвођење логораша тамо "на рад", јер су их усташе најчешће водиле право у смрт. Нарочито су у Млаку одводили жене и децу. О масовним убијањима у овом логору, такође одељку Јасеновачког комплекса, сведоче масовне гробнице по њивама и у оближњој шуми, тако да се број пострадалих у Млаки и Јабланцу процењује од 45.000 жртава. Из саме Млаке страдало је око 90% становништва: 583 жртве, од тога 200 деце од 1 - 15 година, а из Јабланца је убијено 112 жртава. Оба српска села имала су пре рата око 150 кућа.

Цркву у Јабланцу усташе се сасвим уништиле а село затрле, тако да се ни после рата није успело обновити - педесетих година расељено је сасвим и оно мало Срба повратника. У цркви пак у Млаки усташе су затварале жене и лецу и мучнли их, а потом убијали на садистички начин. Црква је доста оштећена и запустела, као и село, па је у село тек после 1950. почело насељавање Срба из Босанске Крајине, који најзад ових дана настоје да обнове и своју православну цркву.[3]

Логор VII у Старој Градишки (који се од усташа називао и Логор В), такође је подпадао под комплекс Јасеновачких логора за уништавање људи. Налазио се у самој Градишки, на обали Саве, у старој аусторугарској тврђави претвореној у казниоицу. Имао је 3 дела - логор за мушкарце, за жене и "оборе" за децу. Као и систем јасеновачких концлогора, и логор у Старој Градишки трајао је током читаве окупације (започео је још у мају 1941) и уз логор III у Циглани био је други по величини логор у НДХ по страхотама мучења, злостављања и убијања на десетине и десетине хиљада људи, жена и деце. Кроз овај логор су пролазили многи затвореници на путу за логор смрти у Јасеновцу, или пак за друге логоре Ендехазије, али их је такође врло много мучено и убијано у самој Градишки и око ње. За време од нешто више од 3 године трајања овог логора у њему је ликвидирано преко 75.000 људи, жена и деце. Нарочито су усташе у Градишки мучили и затирали жене и децу, о чему ће бити више говора у даљим текстовима и документацији. Лнквидирање овог логора у Старој Градишки почеле су саме усташе, крајем 1944, али је ипак потрајао све до 23. априла 1945. Од њега су преостале зграде казнионе и други објекти, као и јаме са људским костима свуда унаоколо. Близу Старе Градишке је велико логорско гробље, у којем се налази преко 6.000 гробова. Многе жртве бацане су и у реку Саву.

Логор VIII у Доњој Градини на босанској обали реке Саве, преко пута Јасеновца, одмах иза ушћа реке Уне у Саву. Када се данас пређе из Јасеновца преко моста на Сави и Уни, одмах лево на југоисток започиње атар Босанске Градине, који захвата око 125 хектара површине, тј. цео простор велике окуке Саве (наспрам села Кошутарице, испод Јасеновца). Градина у ствари и није била никакав "логор", него само масовно јасеновачко стратиште, тј. "прихватни логор" док усташе не побију

[3] Опширније о свему код: Драгић Миле, Трагедија села Млаке и Јабланца у току II свјетског рата 1941-45. Новска 1989.

многоборјно српско робље доведено из Босне и других крајева злогласне Ендехазије. То је, у пространој шуми, било у ствари место за директне ликвидације довођених затвореника. који су или превођени из Логора III у Јасеновцу или, по хватању на терену, у колонама одмах вођени на губилиште у Градину. Јер, услед великог броја стално пристижућих колона људи, крвници усташе су их одмах усмеравали на погубљење и закопавање у Градину. У Градину су довођени најпре ухапшеници из преко Саве, а затим су још више довођени босански Срби из Подкозарја и Босанске Крајине, где су од усташког терора опустела читава села и крајеви српски. Само у лето 1942. годиие испражњено је и опустошено око 140 српских поткозарских села, народ је стрпан у концентрациони логор Јасеновац и друге логоре (Церовљане код Босанске Дубице, Млаку и Јабланац, Стару Градишку, Новску, Приједор). Тада је утамничено у Јасеновац и друге околне логоре око 68.500 Козарчана, међу којима је било 23.850 деце, узраста од колевке до 15 година.

По шумама и пољима Доње Градине, на босанској страни реке Саве, усташе су извршиле најмасовнија убијања Срба, тако да је Градина у ствари највећа масовна гробница Јасеновца, или тачније сплет на стотине масовних гробница. Навешћемо овде карактеристичан опис стратишта у Градини, који даје др Никола Николић (у поменутој књизи Јасеновачки логор смрти): "Усташе су изабрале Градину за масовне покоље из много разлога, од којих су најважнији били осамљеност, добра природна заштита и неприступачност страним лицима. Надалеко није било насеља, њиве су биле опкољене врбовим шибљем и шумом, а са три стране је Градина била потпуно неприступачна: од стране Јасеновца (сјеверно) дијелила ју је Сава. од стране Уштица Уна, а од стране Кошутарице опет Сава, која ту прави нагли заокрет од сјевера ка југоистоку. Градина је изгледала као прави полуоток. Са стране села Драксенића и Мећеће усташе су се заштититле од партизана појасом ровова, вучјих јама, читавим низом бункера и караула. Из логора Јасеновац могло се лако прећи у Градину скелом (преко Саве). У овој пустињи могло се несметано убијати хладним оружјем, а да нитко не помисли шта се тамо догађа, па шта више кад би жртва и јаукнула колико год би могла, нитко не би могао ништа чути. У томе је лежала тајна те страшне Градине. Убијало се хладним оружјем да се не би чули пуцњи. Ријетко би на насипу (Саве) убијали појединце из револвера(...)

Народ одређен за клање, дотјеривали су пјешке или би довез-

ли влаком у "Гај", који се налази пред самим логором. Ту би заточеници мирно чекали скелу. Мали путељак ("стаза смрти") водио је до саме воде Саве, до скеле. Скела је била обични дрвени сплав, од око 6 метара ширине и 16 метара дужине, а био је превожен дебелим жељезним ужетом до чврстих бетонских постамената на једној и другој обали. Скела је превозила 150 до 200 људи, које би одмах на другој страни прихватале усташке патроле и водиле их "путем јаука", у правцу између Уне и заокрета Саве, насупрот Кошутарице, код такозване "тополе фра Сатане". Прве су покоље вршили на том мјесту. Ту се још увијек (данас) налази 115 гробница. Усташе су трактором (1945) преорале те големе некрополе, да би сакрили трагове тих масовних злочина.

Када би приспела (у логор Јасеновац) омања група у току дана, око 200 до 400 људи - мушкараца, жена и дјеце, или када би се морало, због помањкања кољача или ископавања рака, одгодити клање за један дан, тада би жртве затварали у кући Пере Вукића, чије је двориште, са 5-6 шљива, било ограђено бодљикавом жицом и чувано од стране усташких стража. Често су заточеници вићали у том грозном дворишту скупине мале дјеце и жена, како укочени од страха чекају смрт, коју су могли само наслућивати (..) Из те су сабласне куће, која је гледала према Сави, тј. према логору, у почетку одводили људе ноћу под "тополу", усред "поља", и ту их клали и закопавали, проширујући касније то "гробље" све дубље и дубље у Градину.

Несретни власник ове куће био је претходно одведен са женом и троје дјеце, у Земун, гдје су жену и ћецу убили, док је он касније био довезен "возом ужаса" у Јасеновац и превезен у Градину, управо на мјесто одакле је био прије отјеран. Заклан је у "Чалинки", а то је големи комплекс земљишта, под именом "Чалинка", у правцу Кошутарице, у Градини, на десној обали Саве, који је био изабран као идеално мјесто за "нијема" масовна убојства".

Тако пише о логору Градина др Николић, који је и сам прошао кроз Јасеновачки логор. Ево шта још он исти пише о истој Градини из првих година после рата, када је посетио Јасеновачки логор.

"Када сам послије ослобођења (20.IV.1947) обишао Градину, са сином Сергијем, који је снимио логор (тј. Јасеновац), Градину и Уштице, нашао сам четири големе ливаде са гигантским некрополама, "гробнице народа", које су у попречним редовима биле ископане. Вегетација је на тим некрополама била сасвим

друге врсте и много нижа од оне по страни, која је много бујнија. На врху сваке те гигантске гробнице сељаци су ми показивали мјеста која уопће нису обрасла травом, иако су биле прошле већ три године од покоља. Помно сам прегледао мјеста поврх сваке гигантске раке и заиста су чињенице одговарале њиховом тврђењу да се ту вршило масовно клање. Објаснили смо зачуђеним сељацима, који су од ужаса већ нагињали мистичним маштањима, да се ту могло заиста клати и да жељезо из људске крви, које се ту нагомилало смета растењу биљака, а осим тога земља помешана с крвљу отврдне као цемент. Назвали смо та мјеста "хеминским пољевинама" (хемин - жељезна боја крви).

Језиво изгледају те гигантске некрополе, утонуле у земљу, са посебном ниском вегетацијом, далеко од насеља. Неописиво чувство обузима човјека и сама од себе намеће се мисао о силним патњама што су их преживљавале безбројне жртве на овим крвавим разбојништвима. У првој "Чалинки", тој "гробници народа", набројао сам 14 гигантских рака од 60-80 м у дужину, а 6 м у ширину и 4 метра у дубину. На другој "Чалинки", налазили су се големи комплекси, "братске гробнице" Срба и Хрвата и клаоница људи звана "Крвава крушка". Велика њива звана "Лиман" граничила се са "Чалинком", а са истока са Савом. Та њива имала је око 200 гигантских рака. На једној обали "Чалинки", "гробници комуниста", скинуше с врбе 14 зарђалих окова, који су тамо остали све до 20 јуна 1947. године. Те су окове носили заточеници комунисти, који су послије били поклани, а неке су и с оковима затрпавали.

Од "Чалинке" према истоку, управо на заокрету Саве, одакле се у дијагонали, преко Саве, види црква у Кошутарици, налази се најдубље мјесто у Сави, звано "Лиман". Обала Саве ту је врло стрма. обрасла дрвећем и грмљем, испреплетаним купинама и коровом. Занимљиво је да су ту нашли и дивљу винову лозу. То су мјесто усташе изабрали за бацање живих људи у ријеку (Саву). Већином су ту бацали комунисте, које би по десетак њих везали за шину, дугу око 5-7 метара, од жељезничке пруге, и гурнули их тако *у* дубину Саве - "Обала комуниста". Они нису, наравно, никада испливали из Саве. То је био нови оригинални, усташко-бестијални начин утапања живих људи. Налази великих комада шина, са привезаним костурима с оковима, непобитан су доказ ових неописивих усташких злочина.

Мало подаље наишли смо и на мјесто одакле су усташе сипале пепео од сагорјелих мртвих тјелеса у Саву. Пред својим бијегом, 1945. године, да сакрију траг својим злођелима, усташе

су палили мртва тјелеса и пепео бацали у Саву. Око 2 вагона такова пепела до данас је остало на обали Саве. Још увијек су се налазиле и несагорјеле лубање и пршљенови. Големи гроб дјеце, што су их усташе побиле на "Лиману", омладина је нашавши им кости на обали, покопала у заједнички гроб.

Тамошњи сељаци показаше нам и крушку, под којом су усташе вршиле свој кољачки занат. Били су је посјекли, па је стари пањ потјерао младице, које су данас већ неколико метара високе. Око ње прострло се непрегледно гробље. Одатле се пружа "шиб", који се састојао од више парцела под истим именом. Прва парцела шиба имала је 14 гигантских рака, а друга 20. Свуда се виде типичне пачетворине: 70x80x6 метара, а поред њих голо мјесто клања - "хеминске паљевине". И све се тако, докле нам год поглед сеже, пружају сами споменици злодела усташа и патњи што су их преживјели наши народи.

Пред нама су поугљена (= угљенисана) стабла, типична ниска вегетација, која се обично јавља на попаљеним мјестима. Овде хумци, онђе слегнута земља, под којом почивају кости безбројних мученика, тамо опет шарене "хеминске паљевине". Ено и један зарђали казан, у коме се кухало људско месо за сапун. Налазимо чак и занемарени трактор и ваљак, којим су усташе преоравале и ваљале гробове прије свога бијега, да би како-тако замеле трагове својих нечувених злочинстава. Виђели смо и големо стабло тополе, у чијим су се дебелим гранама налазила голема чавал (клинци) и ланци, на које су усташе подизали живе људе и остављали их огладњеле да висећи полако умру, док су они испод њих вртјели на ражњу одојке (јагњад), оргијали и правили канибалске вицеве. Виђели смо и "крваву ђечју врбу", осушену и обраслу глувама.

Све су нам то показивали тамошњи сељаци, који су се вратили својим кућама након бијега усташа (после 1945). Налазили су на тим мјестима локве крви и још неохлађена мртва и измрцварена тјелеса мученика." (стр. 419 - 421, изд. Сарајево 1975).

Ето каква је била великомученичка Босанска Градина као усташки геноцидни "логор смрти" за све Србе и за друге родољубе. Данас је она претворена у национални парк, обрастао шумом, са уређених четрдесет видљивих веома великих масовних гробница, мада је у ствари цело земљиште Доње Градине једна велика, можда и највећа српска масовна Гробница. Према подацима које су сакупили Срби борци из Босне, у Градини је побијено и закопано преко 360.000 (триста шездесет хиљада)

људских бића, што се приближно тачно може утврдити и по рачунима броја масовних гробница и пропорционалног броја костура у њима. Наиме, утврђено је да су усташе у многе дубоко ископане гробнице често "усађивали" и још живе или полумртве људе, тако што су на 1 квадратни метар сабијали усправно по 12 до 15 људи, које су онда маљевима одозго докусурИвали. У Градини је такође вршен и злочин кувања лешева жртава у казанима, од чега су усташе затим правиле сапун, а кости из казана одвозили су вагонетима и изручивали у Саву. Пре неколико година пронађено је тако на више места низ Саву, када је при летњим сушама ниво воде опао врло ниско, неколико великих наслага људских костију у речном муљу у песку. Снимања терена из ваздуха такође су указала на постојање још неоткривених масовних гробница на терену Босанске Градине. Темељнија истраживања на терену Босанске Градние, вршена 1961. године, забранила је Титова власт.

Јасеновачки логор, као место мучења и затирања Српског народа и других, није сачуван ни достојно обележен, него су трагови овог адског мучилишта затирани све до 1950. године. Тек на Видовдан 1961. кренули су преживели Српски старци и старице из Поткозарја, са свећама у рукама, ка Јасеновцу и њима су се придружили Срби из славонских села, па су тада одржали први помен Јасеновачким жртвама. Потом су из Загреба, по одобрењу Тита, наметнули подизање Каменог Цвета (откривен 1966.), кога неки данас зову "стратегијом организованог заборава". Српска црква у Јасеновцу обновљена је и освећена тек 1985. године.

Из свега овде наведенога, у овом краћем опису комплекса Јасеновачких логора, јасно се види каква је то била страховита "творница смрти", коју су злочиначке усташе крваве Ендехазије биле устројиле ради уништавања пре свега Српског православног народа, а уз њих и за њим и ликвидирање Јевреја и Цигана, па и оних Хрвата и других Југословена који су им се у било чему супротстављали.

Јасеновачки смртоносни сплет логора, мада и нехотице, распоређен је био у знаку једног великог Крста: од села Крапје на западу па преко Јасеновца у средини, до села Млаке и Градишке на истоку, и од Логора I у Брочицама на северу опет преко Јасеновца и Саве до Босанске Градине на југу. У том знаку Крста лежи под земљом наш највећи Град.

За нас првославне хришћане то није "град мртвих", него Град живих, јер су Богу све Јасеновачке мученичке жртве живе.

Невине жртве у Великомученичком Јасеновцу живе су код Бога, али и у нашим срцима и душама у молитвеном памћењу и спомињању. Све оне заједно са нама очекују васкрсење мртвих и живот будућег века.

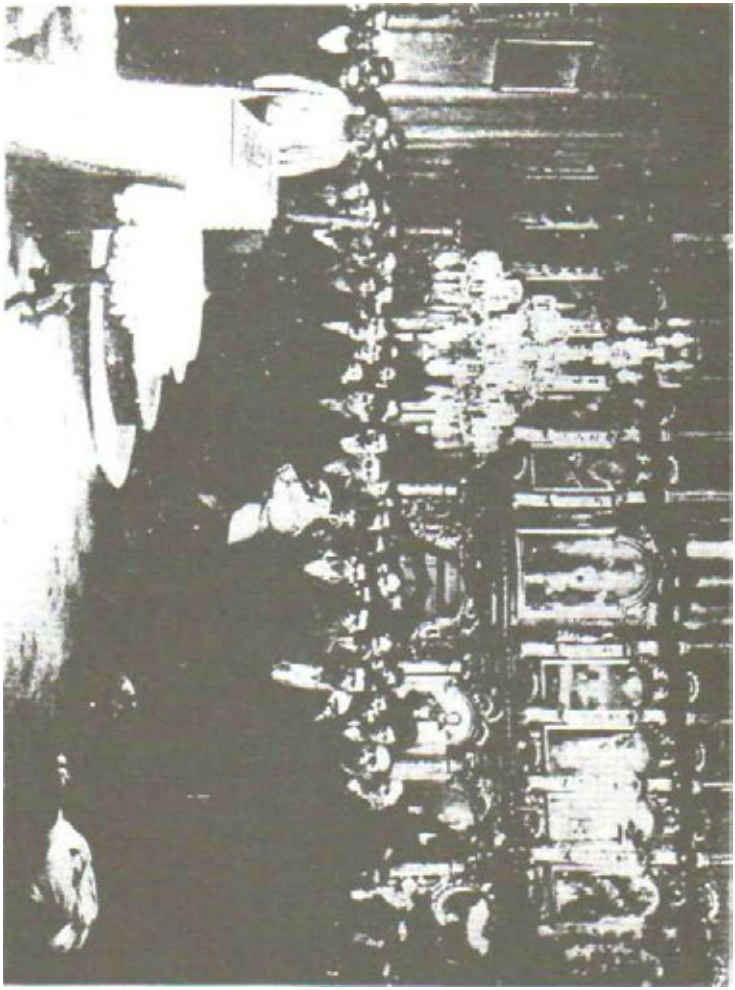

Крштавање крвљу Срба у Глинској цркви на Илиндан 1941.

Лешеви побијених Срба у Јасеновцу

I ДЕО

ТРИ НАЈРАНИЈА ОПИСА ЈАСЕНОВАЧКОГ ЛОГОРА
(с почетка 1942.)

Једна српска жртва усташких злочина у Јасеновцу

1) О ЈАСЕНОВАЧКОМ "ЛОГОРУ СМРТИ"

- Из меморандума Српске Православне Цркве о зверствима над Србима у НДХ, до половине 1942. године[4]

По капитулацији Југославије и хапшењу Српског Патријарха Гаврила од стране Немаца и убиству од усташа неколико српских Епископа, стотине свештеника и на стотине хиљада Срба верника, неколико Епископа из Синода Српске Православне Цркве, на челу са Митрополитом Скопским Јосифом, најстаријим међу њима, преузели су какво такво руковођење десетковане Српске Цркве, па су одмах у лето 1941. године оформили при Светом Архијерејском Синоду једну Комисију за пиркупљање података о страдању Српског народа под окупацијом. На њеном челу стајао је прота Радослав Грујић, познати историчар и професор Богословског факултата у пензији, уз још три члана углавном професора факултета и богословија.

Комисија је прикупљала пре свега податке о страдању Срба од усташа у Ендехазији и од Арнаута на Косову и Метохији, али и о свим осталим страдањима под окупатором. Највише података добијано је од српских и других избсглица са стрдалних терена, који су онда сабирани, упоређивани и систематисани и од њих су прављени скраћени извештаји и познати меморандуми. Овде објављујемо један Меморандум (трећи по хронолошком реду, али необјављиван до сада) ове Синодске Комисије, састављен крајем 1942. или на самом почетку 1943. године који садржи сажете податке о страдању Срба у НД Хрватској само до половине 1942. године (закључно до маја 1942, мада се на свега једном месту помиње август 1942). Сами састављачи, а претпостављамо да је коначну редакцију текста дао проф. Р. Грујић, кажу на првим страницама (куцаним машином) ово: " У овом Меморандуму узето је у обзир само једно краће време. углавном од априла 1941. до средине 1942. по прилици (...) Ово је први део

[4] Св. Архијерејског Синода С П. Цркве 1941-45. (Извештај Арх.Сабору о стању током рата).

материјала који дајемо на знања ради привременог обавештења (...) По оцени избеглица и по гласовима с друге стране, приближан број побијених Срба - људи, жена и деце - у "Независној Држави Хрватској" износи до почетка 1943. године око 700.000. Тачан број данас није могуће одредити."

Овај Меморандум најпре говори о "првим прогонима и мучењима Срба" и о "рушењу и уништавању њихових дамова, цркава и насеља" у злочиначкој усташкој Ендехазији, где се између осталога констатује и следеће: "У беснилу рушења и истребљења Српског народа попаљене су хиљаде српских кућа, уништена цела села, целе општине, тако да у њима није остало ни живе душе. Посебно су рушене српске цркве и манастири..."

Посебно, пак, поглавље овог Меморандума посвећено је усташким логорима, и највише главном логору у Јасеновцу. Објављујемо у целини то поглавље, које носи наслов:

ИЗГОНИ, ЗАТВАРАЊА, ДЕПОРТАЦИЈЕ, ЛОГОРИ

Хиљаде и хиљаде српских фамилија по целој "Независној Држави Хрватској" дигнуте су, одмах у почетку, из својих домова, па један део пребачен у Србију, а други, далеко већи део, депортиран и интерниран у разне логоре или послан на радове, те му се губио сваки траг. Који ће се начин где одабрати зависило је од расположења локалних власти. У томе радикалном чишћењу земље од Срба назире се један унапред припремљен план. Најпре су и у највећој мери исељавана најзападнија српска насеља, као у Кордуну, Банији, Славонији, па онда редом. На земље и у куће југословенских колониста и добровољаца, који су сад исељени до последњег, одмах су довођене сиромашне хрватске фамилије, као да су чекале на то.

Начин гоњења становника из кућа био је прек и дивљи. Претставници власти упадну у кућу и нареде фамилији да се у одређеном року спреми за пут - не казује се где - те да осим навца понесе највеше по 50 килограма ствари. Рок је био кратак. Колонисти из Крижеваца, среза вуковарског, њих 700, морали су кренути за 1 сат.[5] Из села Брезака, Петровца, Александровца, Бјелковца, Милановца, среза подравско-слатинског, избачено је 3600 душа и на њихово место насељене су хрватске породице. Слично из срезова Даља, Вуковара, Осјека, Нашица, Доњег Михољца, Петриње, Приједора, Добоја итд. Рок у Салашу и

[5] Сведочи Јово Гашпар, јеромонах, Избеглица

Маркушицама, срез вуковарског, био је пола сата, у Борову, истог среза, 10 минута. Удовици Милици Перић из Личана, среза нашићког, нису дали ни у кућу да уђе, него су је одмах потерали и наредили да буде на станици за 5 минута.[6]

"У самом Загребу неки су Срби дигнути ноћу из постеље, одведени камионима на сајмиште, тамо саслушани, претресени и опљачкани и онда упућени у Србију. Домаћици из Петровца, среза подравско-слатинског нису дали ни хлеб да извади из пећи. Њихови наследници (Хрвати) дошли су на топла огњишта.[7]

Из околине Плитвичких језера исељени су сви Срби, столетни староседеоци, и куће им попаљене са врло једноставном мотивацијом: "да на Плитвичким језерима и околици, као хрватском купалишном мјесту, не сме бити ни једног Србина". Кад је те крајеве посела италијанска војска неки су се Срби вратили на своја згаришта.[8]

Веома је тешко одредити, макар и приближно, број депортираних као и исељених Срба из "Независне Државе Хрватске". Рачуна се да данас (половином 1942) у Србији има 300.000 избеглица из Павелићеве Хрватске.

Затварање Срба у масама, почевши од првих дана усташке владавине, добивало је све шире и шире размере, особито откако се јавио њихов (српски) оружани отпор за одбрану живота. Али би било погрешно веровати да су усташе затварале српски свет ради обезбеђења мира и реда и изолирања оних који се сматрају опасним. Затварали су Србе да их воде у логоре, а тамо су их водили да их лакше побију. Убијати на терену показало се и тешко и несигурно, јер је свет бежао. Домамити људе разним порукама, онда их лишити слободе и одвести остављајући родбини још увек наду да су они који су одведени још негде живи, а у ствари поубијати их негде у даљини без потреса, као стоку - ето паклене тактике коју је пронашао овај рат.

Првих дана усташе су ишле по селима тобоже да траже скривено оружје, па су пљачкали и одводили људе под тим изговором. "Нису нам дали да се бријемо у затвору, прича један сведок (Србин) из Сарајева, па су нас онако брадате фотографисали и слику објавили у сарајевском "Новом листу" као слику у шуми похватаних четника (четници обично носе велике

[6] Сведочи она сама и Лазар Умичевић из Личана

[7] Јован Стојиљковић. инсталатер из Загреба. Васо Вујовнћ, свештеник из Миклеуша. Подравска Слатина

[8] Милица Димитријевић, домаћица из Коренице. Милорад Гњевовић. трговац из Оштреља, срез Босански Петровац.

браде). у ствари, ми смо одведени из својих кућа као мирни грађани", завршава овај свелок.

У тамници (логору) су људи мучени на све начине: глађу, жеђу, хладноћом, тескобом, прљавштином, тешким радовима, срамоћењем, бијењем и самим убијањем. Највећи део света није ни доведен до логора, него је ликвидиран негде близу нрвог затвора, у шуми, на реци, у пољу, над провалијама, други су погинули путем или по самом доласку у логор трећи, доцније у логору.

По свој прилици установљени су преки судови, који су стотине и стотине Срба осуђивали чак и за речи и дела која су им приписивали пре рата. Ево једног примера како је изгледало саслушавање и пресуђивање од стране полиције. Срески начелник у Новој Градишки Рихтерић вршио је саслушавања средином маја 1941. са већ унапред попуњеним формуларом пресуде. Питао је оптуженике чиме воле да их окриве: као "четнике" или као "комунисте"? "Кад нисмо пристали ни на једно ни на друго, судија је просто сам све млађе међу нама ставио у рубрику комуниста, а све старије у рубрику четника, а пресуду је мотивисао тиме да смо се огрешили о интересе хрватске државе".[9] По највише је људи изгинуло без суда и суђења уопште.

На почетку је било много логора за интернирце, а највише у дотадашњим казненим заводима и разним местима на пругама у ближој и даљој околини Загреба: Дуго Село, североисточно од Загреба, Лобор-град северно, Керестинац западно, Јастребарско југозападно, Сисак, Цапраг, Петриња, Копривница југоисточно, Јасеновац са оближњом Новом и Старом Градишком источно. А даље: Славонска Пожега, Крушица код Травника у Босни, Оштарија код Огулина и казниона Госпић у Лици, Горња Река код Новог Марофа, Паг на острву истог имена. Највећи логор био је с почетка Госпић, а после Јасеновац, Срби су одвођени у логоре највише без икакве оптужбе, само као угледнији Срби, па често ни то него као обични Срби.

У логору у Сиску налазило се једно време 5.700 жена и деце. Раздвојили су их: децу у Соколски дом, а жене у двориште Теслићеве фабрике стакла. Храна је била неслан скроб од кукурузна брашна.[10] У Цапрагу једном је било, међу две хиљаде хапшеника, и око 270 српских свештеника. У Госпићу многи нису имали из чега јести ни оно мизерне хране коју добивају па

[9] - Вукашин Жегарац, шумарски чиновник, Оточац.

[10] - Цвета Јовановић, домаћица из Кукуњевца, Пакрац

су је јели из шешира и шака. Многи су умирали од глади.[11] У Крушћици код Травника управа не само да није одржавала чистоћу, него је бранила женама да перу своје рубље. Барака, недовршена, прокишњавала је над подом од земље. Жене су давале деци стабљике од кукуруза, а љуске од кромпира и лишће од тикве и купуса пекле су за јело. Оне су морале да се бране од напаствовања усташа и легале по својим кћерима да их тако сакрију и заштите од силовања.[12] У касарну у Јабланици затворише су усташе 400 људи, жена и деце, па заковали прозоре даскама. Сви би се погушили у запари и тескоби да нису наишли Немци те их спасли.[13] У госпићком логору, тј. ћелијама негдашње казнионе и по дворишту, налазило се првих месеци од рата просечно дневно 2.500 до 3.000 људи, од чега до 300 жена. Дневно их је пристизало око 700 до 1.000, а толико отпремано даље на Велебит (у Јадовно), сваки дан по два конвоја. У свему отпремљено је преко 30.000 лица. Све би везали жицом по два и два па онда и све заједно. О тим тако отпремљеним хапшеницима губио се затим сваки траг: они су на Велебиту убијани. Једна сведокиња, Марија Радошевић, домаћица из Мостара, тражећи свога мужа, нашла га је на радовима на Велебиту заједно са народним послаником протом Миланом Божићем, управником позоришта Милутином Јањушевићем, секретаром коморе и претседником друштва Просвете Др. Војом Бесаровићем, и многим другим. Радили су на друму. Толико су били ослабили да су се једва препознавали изгладнели, покривали су се ноћу само сувим лишћем. Тамо се изгубио траг и сарајевском митрополиту Петру и карловачком епископу Сави. Јадовно, Оштрија и Паг[14] били су такође места за ликвидирање Срба више него прави логори. Слање на Велебит прекинуто је 21. августа 1941. услед доласка италијанске војске тамо. У Јастребарском, логор је смештен у старом дворцу грофа Ердедија: Хрвати и Јевреји у собе, а Срби у подруме. У Старој Градишки употребљена је стара и мемљива тврђава из доба Марије Терезије. У Копривници било је сношљивије. У Лобор-граду логор је водио Немац и било је реда.

[11] - Милан Љуштина. шеф пореске управе из Доњег Лапца и још 5 сведока.
[12] - Босиљка Радан, домаћица из Стоца и још 28 сведокиња
[13] -Јованка Тешамовић из Ораховине код Требиња и Милка Тешовић из Дубровника
[14] - О стратишту Јадовно на Велебиту види опширније у нашој књизи "Од Косова до Јадовна", Београд 1987. - О логору на острву Пагу види Анте Земљар, "Харон и судбине". Београд 1988. - А. Ј.

Често су несрећни интернирци догоњени у логоре голи и боси, чак и у доњем рубљу, и остављани тако без хране по више дана по бетонским ходницима. Збијајући људе као харинге, усташе би улазиле и ударале их жилама, кундацима и моткама тако да се јаук разлеже и зидови умрљају крвљу. Један жељезничар убијен је само зато што је без дозволе пио воде на чесми у дворишту.

Куд и камо најстрашнији од свих логора био је онај у Јасеновцу, назван од самих усташа "логором смрти". Откад се, ка рекосмо, обуставило масовно ликвидирање Срба на Велебиту, изгледа да је од тада, од августа 1941, Јасеновац постао главним средиштем конвоја и понором српске крви. О њему ћемо овде мало опширније проговорити, пошто је случај донео да о њему добијемо највише изворних података, поглавито од људи који су дошли из њега.

ЈАСЕНОВАЦ. Неколико десетина хиљада српских људи, жана и деце ушло је у јасеновачки логор, изашао је жив из њега мало ко. Рачуна се да је у разним логорима погинуло до средине 1942. године на 80.000 Срба. Од тога у самом Јасеновцу можда 30.000.[15]

Мала варошица Јасеновац лежи у баровитој хрватској Посавини, пуној устајалих, загађених, мртвих вода, тамо где се састају Сава и њена босанска притока Уна и лено застају, увијају се тамо амо као змије, стварајући са својим рукавима и притокама, са севера Стругом и Лоњом, праву водену мрежу. Оскудица путева кроз баруштине чини бекство из логора скоро немогућим. Ту је подигнут цео систем логора: око вароши логор бр. 1 код села Брочице и Крапје, 12 километара од Јасеновца, па на исток, као филијала логор у казниони у Старој Градишки, још даље логор бр. 2 на ставама Саве и Струге, око 3 километра северозападно од Јасеновца логор бр. 3 у бившој циглани Озрена Бањића и друга, на ушћу Лоње, 3 километра низводно од Јасеновца

Логоре су чувале четири сатније (чете) усташа, 13-та, 14-та, 17-та и 49-та, све типови бирани по злу, католици и муслимани. Да представимо команду, све саме усташе: главни је старешина поглавником "покварениk", крвожедни Вјекослав Лубурић, звани Макс, иначе усташки сатник, некада избачен због неисправ-

[15] Сведоке о мукама у Јасеновцу наводимо на крају овог поглавља заједно. Њихове исказе имамо само до маја 1942. -(Очигледно је да Комисија Св.Синода тада - половином 1942, још није располагала ни издалека свим подацима о далеко већем броју пострадалих у Јасеновцу и другим усташким логорима до тог времена . А. Ј.

ности из службе радничког осигурања у Мостару, па отишао у емиграцију у Италију. Затим заповедник "табора", судски поручник Матковић, несвршени правник, емигрант, због својих зверстава добио је доцније нервни напад и по повратку са дужег одсуства био нешто блажи. Ту је заповедник "логора" поручник Љубо Милош, из Љубушког у Херцеговини, младић од 25 година, сестрић Лубурићев, несвршени правник, емигрант, најкрволочнији од свих. Ту је и други Лубурић, звани Брко, и други Милош, стричеви оних првих ту некакав Илија из Далмације који је са својих 55 година изгледао стар међу осталима и био називан "татек", и он бивши емигрант, у Белгији. Ту два брата муслимана из Бихаћа: заставник Мујо, који је волео да буде као јуначина из народних песама, па поручио велику сабљу од 12 килограма да једним ударцем одсеца "влашке главе", и његов брат, "појник" Шабан, итд.

Што се тиче самих заточеника њихов број се стално мењао убијањем једних сужњева буде око 1.000. Много је било Јевреја и Цигана, највише Срба, а Хрвата и Муслимана уопште мало. Најтежи режим издржавали су Срби, пошто су скоро све управне функције међу самим интернирцима држали Јевреји. Текуће воде уопште није било у логору код Циглане постојао је само један бунар, али резервисан искључиво за усташе. Затвореници су кували и пили воду из канала. Становали су у примитивним баракама без прозора, сличним свињцима. У бараку 20 метара дугу, 6 метара широку и 3 метра високу стрпавало се 300-450 заточеника, прљавих, вашљивих, болесних и здравих заједно. Постаља ни од сламе није било, па се лежало на патосу од земље, односно на подигнутој дасци, ако би патос поплавила вода. Голи, оставши свега у једном оделу, које се трошило и цепало на радовима, сужњеви су веома патили од зиме. Храна оскудна, обично уопште без масти месецима није било хлеба уопште.

Сви заточеници морали су да раде: једни на пољу, на економији логора или на преносу робе око жељезничке станице, или на грађењу и рушењу барака, на зидању насипа и копању канала, други су радили у разним радионицама као ланчари, ковачи, бравари, столари итд. Двадесет и пет Јевреја сачињавало је сталну, а често и много већу групу гробара. Дању и ноћу копали су мртве. Дужност тако тешка да је, кажу, и поред двоструких оброка хране, уопште мало који могао издржати жив више од месец дана. За вођу те несрећне групе постављен је Данон, инжењер из Сарајева. Надзор над унутрашњим радом у баракама и над радом затвореника вршили су они сами, махом

Јевреји. Али место ма каквог писаног кућног реда дисциплину је одржавао потпуно самовољни терор усташких војника и официра. Пред њима заточеник није имао апсолутно никаквих права.

Како је изгледао ужасни режим у логору најбоље ће се видети ако, по исказима самих сапатника сведока, изнесемо неколико типичних слика. Ове исказе имамо само до маја 1942.

Пут у логор. "19. августа отпремљен је из Госпића за Јасеновац транспорт од 950 Срба. Било нас је у сваком вагону 80 до 100 људи, тако да смо се у правом смислу гушили, а 13 је умрло на путу. Хране и воде нису нам дали, а нужду смо вршили у вагону. Тек на интервенцију једног запрепашћеног италијанског официра у Карловцу донео нам је усташа у вагон мало воде. За тај литар платили смо му 500 динара.

Дочек у логору. "На 27. августа, прича сведок из другог транспорта, приспели смо на жељезничку станицу у Јасеновац. Падала је киша. Дочекало нас је тридесетак усташа с ножем на вагон и стала нас туђи псујући нам српску и четничку мајку. Онда су нас извели, постројили и трчећим кораком потерали у логор бр. 2, удаљен око 3 км, пред нама официр на сеоским колима. Ко заостане добијао је ударце, коме спадне ципела у блато није се смео сагнути да је узме. Кад смо стигли, извршен је претрес и одузете су нам све вредније ствари."

На радовима. Сви Срби интернирци, осим болесних, ишли су сваки дан на радове од јутра до мрака. У трку се ишло, у трку враћало уз обавезно певање хрватских песама. Ко би клонуо или застао на раду, тога су на месту били или убијали. На насипу крај Саве побијено је тако око 60 људи, а доцније у новембру на насипу код Бањићеве Циглане, у леденој киши и снегу, 10 до 15 дневно. Да пожури радове, једанпут је сам повереник Лубурић пуцао у раднике, и ранио двојицу дајући тиме пример. "За време ових радова снимили су нас за филм приказивали су нас после у биоскопима - као Србе који су побегли од четничког и комунистичког насиља и којима су хрватске власти дале уточиште, па сада марљиво раде на обнови Хрватске."

За најмање прекршаје, а особито за покушај бекства, примењиване су нечувене колективене казне. Ево неколико примера.

"Жица". Био је то пред баракама један узан простор, дуг 10, широк 3, а висок 1 метар, одасвуд опкољен густом бодљикавом жицом. Доле је био глиб и вода дубока око пола метра. Кога затворе у "жицу" није се, дакле, могао исправити, него је морао

чучати у леденој водурини, и то по 5-6 целих ноћи узастопце, а у зору је вађен. У "жицу" је доспевао и онај ко, избезумљен од глади, украде клип кукуруза или један кромпир, али највише их је тамо дошло по начелу колективне одговорности. Тако затворише 29. септембра 26 Срба, међу њима; лекара травничког др Петра Тодоровића, бившег народног посланика из Власенице Марковића, пензионера Данила Грковића из Мостара, техничара из Високог Корнелија Лазића, ученика учитељске школе из Приједора Ђорђа Ђермановића, опанчара Ристу Наранџића из Бјељине итд. Шести дан усташе су их извели повезане ван бараке и потом се чуо плотун. - Другу једну партију сачињавало је 8 официра враћених из Немачке. Дању су радили, а у жици остајали 7 ноћи, од 9 сати увече до 4 сата изјутра. Онда би их другови увлачили у бараку, сушили и грејали. Издржао је жив само један, Немања Шурица. пољопривредни референт из Добоја. У новембру месецу умро је након четврте ноћи проведене у жици и др Отон Гавранчић соколски староста из Загреба, Хрват, старији човек. Сав укочен у леденој води новембарској, он се некако извукао и пао без свести поред жице. Његово јечање је чуо један заточеник, пренео га у бараку, опрао и залио топлим чајем. Према осуди он је издржавао казну само у гаћама и кошуљи. Умро је исто пополдне. Последње су му, кажу, биле речи; "Истрајте, децо, све ће добро бити". Просто је несхватљиво како су људи могли да и толико живи издрже.

Трке у води. Пред бараком у логору бр. 2 био је велики ров с водом дубоком око 75 цм, а дуг око 200 метара. Због покушаја бекства неких заточеника морали су 12. и 14. новембра сви Срби, а од 21. новембра, од Аранђеловдана, 140 Срба и 200 Јевреја најпре лећи у воду а затим трчати у њој, први пут пола сата, а други пут неколико дана узастопце по 20 минута. Пошто је у то време вода била скоро ледена, остајало је по 15 до 20 људи укочених у води, а једног нарочито хладног дана њих 72. После трчања морали смо тражити у мутној води те своје другове, што је било најтеже. Мртве и бесвесне полумртве носили смо одмах у спремљене раке н слагали их као сардине, ноге једних до глава других. Није помагало кад приметимо код раке да су неки још живи. Тако је, прича сведок, дошао свести и препознао ме Мика Ковачић, бивши жандамеријски наредник из једног босанског села, преко пута Бање Ковиљаче, крај Дрине. Већ у реци, он ме је зовнуо да га извучем. Пошао сам да то учиним, рачунајући да то у полу мраку неће усташе опазити. Али ме је опазио један усташа зликовац, родом из Македоније, звани "Бугар", и тргнуо нож на

мене, тако да сам једва успео да побегнем и сакријем се. Срећом није ми лице запамтио. Тако је несрећни Мика закопан са осталима. - Сутрадан 22. новембра закопавали смо 56 лешена, највише Срба, са неколико Јевреја и Хрвата. Поубијани су ножем и пушком. И међу њима је било још живих. Усташе запиташе да ли кога од њих познајемо. Један од нас залетео се и казао да познаје некога суседа - одмах су и њега убили.

Човек - стуб у води. Поред усташке стражаре у истом логору налазила се једна рупа пуна воде, дубока колико је до врата човеку средњег раста. Усташе су се забављале и овако: Ставе заточеника усред рупе, пребаце једну даску од краја до краја преко његове главе и ходају по дасци. Услед тежине, несрећник порине главом у воду и кркља док се не загуши. Тако их је страдало 60 до 70. Да забава буде потпунија, док се онај мучи, други морају да стоје около и да певају: "Зелени се Требевић, под њим седи Павелић, пије вино, пече јањце, коље Србијанце."

Спровод живих. Најобичније кажњавање, односно ликвидирање, чине клање и убијање, било на гробљу, било у постројеном реду у дворишту у тзв. "наступу". Око 3 сата после подне кренула би од барака код циглане према гробљу поворка од 20 до 150 људи, без суда на смрт осуђених. Напред је поручник Љубо Милош на коњу, иза њега су више усташких официра, онда два усташа, један са мањем , други са секиром на рамену, па осуђеници повезанн у жицу. На гробљу, обично у самој раци вршено је пола метра. Жртве су морале да легну потрбушке, а усташе су их ударале у потиљак или пробадали. По причању Јевреја гробара тако је поубијано преко 4.000 људи. Кад сврше посао и оставе Јевреје гробаре да затрпају раку, усташе се враћају весело разговарајући, као да иду са шетње.

Најстрашнија казна. Негде средином марта 1942. покушао је побећи Раде Фуртула, пекар из околине Сарајева. Ухваћен, предат је друговима у бараку с тим да га они сами до зоре убију, иначе ће сви бити поубијани. Претња није била празна. Несрећници реше да га вежу за један стуб пред бараком и да га удари сваки ко те ноћи изађе напоље. Дотукао га је најпосле секиром сведок који све то прича. То је заиста била најдемонскија казна и морално најдубља тачка у круговима мука у јасеновачком паклу.

Један крвави дневник. Изабраћемо још неколико примера о страдању Срба у Јасеновцу, кратким белешкама, календарским редом.

Услед дугих октобарских киша продире вода у логор број 2

почетком новембра (1941. године). Новембра 4. и 5. шаље се око 150 старијих Срба и више Јевреја у Крапје. Касније је тај цео логор у Крапју, са више хиљада Јевреја и Срба, потпуно ликвидиран, на Бадње вече (1941). Видели смо одела наших другова, прича сведок. Од преосталих 420 Срба један део су послали, као и Јевреје, у логор број 3, на Циглану, а други део вратили да демонтирају бараке из којих смо кренули. Око 20. новембра завршено је демонтирање барака и пренос материјала. Ископана је огромна рупа за "кречану". Онда смо 6 дана били без посла, али и без икакве хране. 28. новембра послано је на Циглану свега 25 јачих Срба, а остали су ликвидирани у оној тзв. кречани!

Приликом пребацивања и оних у Крапје и оних на Циглану велики број је изгинуо путем. Ваљало је трчати кроз хладну кишу и снег. Ко падне, тога или баце на кола или дотуку. По доласку код Циглане, бацали су изнемогле на једну хрпу, а ко није имао довољно снаге да се сам исправи, тога су ту претукли. Остале су убацили у некакву шупу без крова. Ујутру је на нама осванув снег дебео 10 цм. И још једну ноћ провели смо тако. Усташе су нас обилазиле у мраку и тукле немилосрдно. Трећи дан пребацују нас у један мрачан ходник Циглане, прозван "тунел", који није имао другог отвора сем врата. Унутра убацише још 142 Карловчанина. Тако је било тесно да смо морали седети једно другом у крилу. У тешкој запари свако јутро налазимо по 2-3 мртва. Уводе нам још 11 заробљеника из Немачке и 23 сељака из Босне. Осам од ових последњнх, запрепашћени оним што виде, покушало је да побегне прве ноћи. Сутрадан су нас постројили у "наступ", опколили митраљезима и стали изводити појединце из реда и клати пред нама, напросто као овце.

Децембра 8 (1941), око 2 часа по подне, упао је у бараку заставник Матковић с једним поручником и 12 усташа и заклали су у бараци 60 Срба, а 35 везали жицом, одвукли на гробље и побили маљевима.

10. децембра (1941) убијено је и поклано у бараци 86 Срба.

15. децембра стиже око 80 младих људи нз Сарајева. Не доводе их у бараке, већ их воде право на гробље и побију маљевима.

20. децембра, око 4 часа по подне, засвира сирена за "наступ" пред канцеларијом. Бранко Ђујић, берберин из Загреба, имао је сукоб са неким усташом. Зато је Љубо Милош убио њега одмах, а сада и 21 српског сељака и 5 Јевреја.

Крвави Бадњи дан. 24. децембра (1941. на 1942), крвави католички Бадњи дан! Тога дана ликвидиран је до последњег човека логор Крапје и логор број 2, у који су после поплаве опет

неке повратили због претрпаности на Циглани. Тога дана извршена је и прва масовна ликвидација свих болесника. Било их је у бараци 120, док су други, здрави, били напољу на радовима. Извукли су их силом, једног по једног, и клали на излазу, а остатак на гробљу.

Тога истог дана извршен је и четврти масовни покољ, и то у самој варошици (Јасеновац), у дворишту усташког "табора". Очевидац Војислав Прњатовић, секретар Трговачке коморе из Сарајева, овако описује догађај:

"Тек приспели у Јасеновац, прича Војислав Прњатовић, секретар Трговачке коморе из Сарајева, налазили смо се у дворишту постројени у три групе: 62 Србина једног конвоја из Сарајева, 19 Срба једног (другог) конвоја из Загреба, и 140 Јевреја. Излази из команде, припит, Љубо Милош са више усташа за њим се носи, ракија, те настављају пити. И пред нама, Милош се наједном издвоји из групе усташа, извади нож и упути се према групи деветнаесторице (Срба) из Загреба. У том часу, онако изморени и ошамућени од свега онога што смо преживљавали, као и од удараца, нисмо сасвим били свесни онога што ће наступити... Милош онда отпоче да псује и виче и, на наш ужас, стаде да коље људе редом. Заринуо би нож у врат са стране и нагло подигао, тако да би у један мах пресекао жиле куцавице и гркљан. Крв би шикнула на лице, груди и руке човека-звери. Жртве би стајала укочене, престављене, као замрле, и у главном потпуно резигнирано и апатично, без гласа, дочекивале ударац ножа и рушиле се окрвављене на земљу. Тек понеки би давао гласа од себе или би инстинктивно испружио руке према убојици, да тренутак затим буде приклан. Немогуће је изрећи шта смо ми тада осећали. Сви изрази као" престављен, ужаснут, замро, страхови, пакао, могли би само јадно и издалека да кажу ономе који ту није био шта се збивало у нашој души. Колико је трајало то клање не знам. Као кроз маглу видео сам како је Милош довршио свој посао с том групом Загребчана и крвава лица, руку и прсију упутио се према нашој групи. Био сам сигуран да ми је дошао тако ужасан крај. Идући према нама очигледно му је запало око на једном нашем босанском сељаку у гуњу, са црвеним шалом око главе. То је био неки тежак из Пала код Сарајева, чијег се имена не сећам. Несретник је био други по реду. Убојица му је нагло присутпио и стао да му забада бодеж у груди где је стигао. Кад је једна жртва пала на земљу, убојица се сагао и преклао је на исти начин као и оне раније. Хтео је да настави свој посао, али се у то појави на вратима зграде ордонанс и позове га у собу на

телефон. Неко га је звао из Загреба. Милош је на то ставио бодеж у корице и отишао. При томе је издао наређење усташама да нас преостале отерају у логор."

Забава на Божић, 25. децембра (1941). Прича Владимир Лончар, инжењер, шумски референт у Пакрацу. Стигли смо из Пакраца у Јасеновац око 10 сати пре подне. Постројише нас пред канцеларијом у два реда. Поручник Љубо Милош, полупијан, виче срдито; "што баш ја морам све Србе побити, има још логора у Хрватској". Поворку опкољавају усташе, почиње претрес и одузимање ствари. Милош пита: "Који је од вас правник" Јави се судија Владо Илић и изађе пред строј. Милош: "Колико си Хрвата осудио на смрт?" - Судија: "Ниједног, ја сам био старешина среског суда а срески судови по закону нису овлаштени да осуђују на смрт". - "Јеси, јеси, ти си неколико стотина осудио на смрт. Шта би ти рекао кад бих ја тебе осудио на смрт?" - "То је ваша ствар", одговара мирно судија. Поручник га шаље натраг у строј. Претрес траје, поручник с друговима пије кувану ракију коју за њима носи један Јеврејин. Након извесног времена присећа се Милош: "Где је тај правник?"Судија се опет јави и по наређењу излази пред строј, скида горњи и доњи капут, и пође пред Милошем до једне наслаге цигле. Овај узима од једног усташе карабин и држећи га под пазухом пали на судију три метка. Судија пада, поручник враћа пушку, претрес се наставља. Након 5 минута судија зајеча. Поручник приђе, дотуче га с неколико метака из револвера, па онда извади нож, и, како је судија лежао потрбушке, распори му леђа. - Затим нареди да се јаве који су из Лике. Јави се неколико људи (сведок набраја имена), поручник с неколико усташа закоље и њих крај наслаге цигле. - Онда пред поручника ступи заставник Матковић, прилично пијан, и моли га за дозволу да и он закоље једног Србина за Божић. Поручник му дозвољава. Матковић гледа по строју, па запита једног за име и занимање. "Дивјак Јоцо, закуп-ник курсалона у Липику". Матковић скаче од весеља. "А сад ћу се ја теби осветити зато што ми једанпут ниси хтео да нађеш столицу". Одмах га одводи на хрпу цигле, и зачу се страшно запомагање. Извадили су му срце, Матковић излази сав крвав бришући руке о хлаче, и предлаже да се закоље још десет Срба, а остали да се пусте у бараку. "Не десет него дванаест!" одговара Милош. Тако и буде. Несрећнике су били, боли ножевима и најзад поклали на истом месту. Још један од нас гледалаца погибе зато што се, по мишљењу усташа, мршгио гледајући. Онда поручник изјави да смо ми други помиловани, и отпусти нас.

У пакрачком конвоју, по исказу разних сведока, било је 74 човека, а убијена су том приликом 27 до 32.

Усташе одлазе на ручак. Али убрзо излази Милош са "Татеком" н наређује да се построји 20 Срба, да и он добије једнога. Татек бира, изводи га из строја, али пушка окине пре времена и рани другу двојицу. Нато Милош убије и њих и изведеног. Исти дан по подне заклао је још 5 до 6 Срба и Јевреја који су управо стигли. Узалуд су неки преклињали Милоша гласно јаучући да их поштеди.

26. децембра, други дан Божића, у осам сати изјутра улазе у бараку заставници "Мујо" и "Брко", попишу 130 Срба који су били изостали од рада као ослабели, по подне у 5 сати одведени су на гробље и ликвидирани. - Исти дан, наређује се "наступ", издвајају 36 Срба и Јевреја и такође воде на гробље са маљем и секиром.

27. децембар: две масовне ликвидације после подене. Око 2 сата, наступ, издвојено 75 Срба, вежу им руке на леђа, и побију у једној шупи у самом логору дрвеним маљевима. Сутра дан носимо лешеве на гробље, свакога по на једној дасци, у 3 упоредне раке. Одело им се слаже у магацин, у корист Н.Д.Х. - Затим се убија 170 Срба.

"Негде око католичког Божића", улазе два усташа у бараку и траже да им се одаберс 30 људи. Издвојено 27 немоћнијих и побијено што на вратима што на гробљу. Сутрадан одваја се 60 људи и убија маљем. 31. децембра поручник Матијевић тражи да му се одаберу за ликвидирање 74 Србина и 82 Јеврејина. Да садизам буде већи, и овај пут мора одабирати надзиратељ Србин односно Јеврејин. Побијени су на гробљу.

Јануар месец (1942) није мање крвав. Првога, 100 Срба, 2-гога 140 3-ћега кољу на вратима 62 сељака, трговца и чиновника. као "непотребне у логору" (чували су занатлије, као "потребне" у разним радионицама), 4-ог јануара, 40, 8-ога или 9-ог 60 Срба и 70 Јевреја, 14-ог, 80 Срба из Креке у Босни и не пушта се у логор него води право на гробље. "Средином јануара" изводе из бараке све по два заточеника, други их дочекују на вратима са секиром, маљем и ножем.

Ликвидирање болесника. И тако стално. Барака се непрестано празне и опет пуне, и опет празне. Они који остају живи раде непрестано. Сви осим болесних. Бити болестан веома је опасно, пошто су тек они према новом "реализму" "непотребни за логор". Посебне болнице уопште није било до доласка Међународне комисије. Више пута су болесници ликвидирани до пос-

леднег: 24. децембра 180, 20. јануара 120, 5. фебруара, уочи доласка Међународне комисије. 50 -60 болесника одведено је у једну шупу, под изговор да се склоне од поплаве, тамо су подављени жицом око врата и лешеви им спаљени у циглани. На 18. марта (1942) излила се Сава у овај логор. Двадесетак тежих болесника, Срба и Јевреја, напуштено је у поплављеној болници где су помрли. Исту ноћ издвојили су око 170 слабијих и старијих Срба и некуд их извели, бесумње у смрт. На 23. марта поново је тобоже "склоњено" од воде 50-60 изнемоглих, а у ствари подављено жицом и спаљено. Ликвидирање болесника наставља се и доцније, стално.

Спаљивање. Од тога доба, услед поплаве, све је теже било копати гробове, те управа решава да лешеве спаљује у циглани, преудесивши је за то. Осим тога зликовци као да су помало губили самопоуздање услед ратних догађаја и посете Међународне комисије, па су убијање вршили радије скривено него онако остентативно као пре. Сад су убијали људе, хладним оруђем, у једној кровињари или тунелу саме циглане, и лешеве спаљивали. Како се цигла одавно није пекла у згради, сукљао је дим из димњака н осећао се задах пржаног меса. Техничку страну посла организова је инжењер Пнчил. - За тако дуго време није се могла сачувати тајност ни те нове процедуре. Ђуро Медић, трговац из Славонског Брода, пошао је код пријатеља Јеврејина у тунел, на разговор и да се огреје. Кроз једна дрвена врата он јасно чује сцену која се одиграла мало после његова уласка. Допраћена је из Добоја већа група сељака (после се дознало да их је било 47). На питање усташа јесу ли четници они одговарају да нису, но да су остали код својих кућа док су четници били у околини. Власт их је позвала на железничку станицу Руданку, да их води на рад. Довели их овамо. Затим се чула Милошева команда убијајте четири по четири, и убијене нека носе осморица, двојица по једнога. Затим, јаукања, гласне заповеди "лези", "сагни главу", "дигни главу", "где ти стоји срце?", и потмули ударци, све кроз страховите псовке, изразе једне управо бесомучне мржње на све што је српско.

Кога зла коб нанесе да наиђе поред места убијања, и усташе га примете, и он је доспевао у пећ.

Концем фебруара (1942) спаљена је тако једна већа група од Сарајева и Завидовића, једна од Загреба. На 28. марта спаљена је група од 60 жена, највише из Брчког, у априлу је спаљивано врло много. Из транспорта је одвођено 20 по 20 у тунел, а други су чували на ред и назнајући какву страхоту очекују. Из

Грачанице и Градачца упућено је 180 сељака право са станице на спаљивање, затим нов транспорт од 60 људи. Да иронија буде већа, двадесеторицу од ових одвојили су и цепили од болести, па онда и њих гурнули у тунел на кланицу! Затим једна група од Тузле, па од Бијељине. Половином априла из једнога конвоја од 450 мушкараиа и 4 жена с Кордуна спаљено их је 60-70, а једна жена је полудила. У циглани је свршило и много интернираца из логара у Новој Градишки. Током априла допремљено је у пет камиона из тог логора око 500 српских и јеврејских жена и деце. Почетком маја 40 Срба из оближњег уништеног села Млаке, "као неспособни за рад". Мање групе стизале су од Липика, Пакраца, Загреба, да не говоримо о појединцима. На 13. маја опет се пушио димњак. Спаљено је 40 српске деце. Итд. Што даље, све се више заточеника ликвидирало одмах чим дођу, и не уводећи их у бараке никако, или би само неке одабрали и увели.

Неке су кроз Јасеновац проводили даље. Групу од 200 српских жена и деце провели су у село Чаклинац преко Саве и спалили у једној стаји. Од маја месеца већи број интернираца са разних страна слао се преко Земуна на радове у Немачку.

Комедија са Међународном комисијом

Сви ужаси у граду мртвих вода одигравали су се ван света, у тајности. Ако би неком вишом интервенцијом дошло питање за некога, одговарано је најчешће да се не зна за такво име, ређе да је умро тада и тада. Једном се учинило да ће спољашњи свет мало отворити врата и погледати у пакао. Повереник Лубурић објавио је 20. јануара (1942) да ће једна Међународна комисија доћи и наредио да се логор из основа преуреди, обећавајући бољи режим ако комисија оде задовољна. Све је мобилисано, последњих 48 сати радило се уопште без предаха, а поручник Милош нагонио је на коњу раднике на живљи рад и убијао. По највећој зими срушене су старе бараке за становање и подигнуте нове, с креветом за сваког заточеника, и посебном трепезаријом, амбулантом, болничком собом, ископан је бунар, саграђена кухиња. Сви интернирци добили су траке око руке са редним бројем, православни плаве, Јевреји жуте, католици и муслимани црвене. Раднике у радионицама обукоше у зелена радничка одела. Исхрана је веома побољшана. Пошто се тако брзо ипак није могао изменити изглед сужњева, ликвидирали су све слабије, а неке скрише у селу. У нову болесничку собу поставише 5-6 здравих људи - били су то дотадањи болничари и медицинари: - а изнад глава ставише им на табле ознаке лакших обољења и линију

температуре. У неке радионице доведоше слободне професионалне занатлије из села и обукоше их у зелена одела интернирска са бројем и траком. Забрањено је по цену живота ма шта друго говорити члановима комисије, осим, на њихова евентуална питања, казати: ја сам Број тај и тај, молим потражите све друге податке у управи! Најзад, 6. фебруара (1942) комисија збиља долази: по два представника Немачке, Италије, Мађарске, Француске, Ватикана и Црвеног крста српског и хрватског, а пратио их је млађи Кватерник са десетак најугледнијих усташа. Комисија је прегледала просторије и радионице и била врло задовољна. Проговорио је са заточеницима само један члан, обративши се италијански на Дра Гроса, заточеног Јеврејина: "Колико има болесника? У недоумици, овај погледа Лубурића, иако је знао италијански, а пошто овај одобри да одговори. он рече: Седамдесет. - А имате ли заразних обољења? - Нема. Лубурић се нестрпљиво умеша смешећи се: "У овој болници боље је стање болесника него у загребачкој!" - И то је било све. После је комисија угошћена. Чим је отишла вратио се стари ред. Траке су скинуте и сужњеви опет остали без броја. У новој трпезарији обедовали су свега једанпут и то тога 6. фебруара.

Та игра с комисијом била је ваљда најдрскија лакрдија овога рата. За нас је ипак донела једну корист. Ослобођено је убрзо интервенцијом некога из ње, 13 Срба заточеника, који су дошли у Београд и својим исказима малко нам више отшкринули врата онога тајанственог пакла који се зове "Јасеновац".[16]

[16] О Јасеновачком логору дали су исказе: Војислав Прњатовић секретар Трг. коморе у Сарајеву, стар 40 година, Стево Симић, тежак из Цепелиша, Петриња 44 годи., Вукашин Жегарац, шумарски чиновник из Плавице, срез Оточац, 44 г., Ђуро Медић, трговац из Сл. Брода. 49 год. Хаци Човлаковићи Драго, секретар трговачког удружења 44 г., Саво намештеник, 39 г. Јоца, трговац 49 г.. сви из Бијељине, Дико Томић, званичник из Бијељине, 32 г, Миливој Николић, електротехничар из Чепулића, Бугојно, 36 г, Реља Билановић, казанџија из Чепулића, 22 г., Бранко Поповић. келнер из Добоја, 40 г, Мирко Пајкић, машински бравар из Високог, 29 г., Пано Петровић, трговац из Бијељине, ЗО г. Ових 13 пуштено из Јасеновца, средином марта 1942. Лазар Орозовић, кројач из Пакраца 32 г, срећно побегао из логора. Следеће су махом извадили Немци доцније, да их, са масом других. воде на радове у Немачку, па их из Земуна пустили: Владимир Лончар. шумарски инжењер из Пакраца, 40 г., Лазар Котур. учитељ у пенз. 54 г., Симо Ђурковић. инжењер хемије у Зеници, 36 г.. Јован Ковачевић, чин. град. поглаварства из Сарајева, 34 г., Славко Кокоруш, гостионичар из Високог, 38 г.. Растко Крњајић, званичник ср. начел. из Бос. Дубице, 32 г., Драго Свјетличић, берберин из Добоја, 30 г., Стојан Билановић, бачвар из Тарчина код Сарајева, 50 г., осим тога 10 сведока разних занимања, родом из самог Јасеновца и 9 из Уштице у јасеновачкој општини. Иван Копривник, послуж. из Загреба Никола и Петар Кепчија са још 6 другова, из Блиског Кута, срез. Петриња

2) Војислав М. Прњатовић[17]

ЈАСЕНОВАЦ

- сабирни заточенички логор у Хрватској

У намјери, да би позвани и заинтересовани добили какву такву слику о животу и неприликама заточеника у Независној Држави Хрватској, ставих себи у задатак да, према мојим скромним могућностима, у овом извјештају даднем ако не баш тачну и потпуно вјерну фотографију логора (у Јасеновцу) и живота у логору - то бар приближну.

Извјештај ћу обрадити по главама, која ће свака за себе описати околност. И то:

Јасеновац

је варошица која лежи на самоме ушћу ријеке Уне у Саву. Од жељезничке станице Јасеновац варошица је удаљена 20 км. У сред вароши налази се једна већа двоспратна зграда у којој је смјештен "усташки табор - Јасеновац". Низводно низ Саву једно 2-3 км, а на ушћу ријеке Лоње у Саву подигнут је на имању и творничком простору фирме Бањић и друг, Јасеновац, сам сабирни заточенички логор.

Логор се налази на мочварном и подводном терену, те је опкољен насипима, који га штите од поплава. Како је логор са свих страна опкољен водом и мочварама, а са селом Јасеновац везан јелино једним јединим добро чуваним путем, то је бјекство из логора пол нормалним приликама посве немогуће.

Логор Јасеновац се зове "сабирни" стога што је од септембра мјесеца 1941. године постао централни логор у који се упућују нови заточеници, а Јасеновац их затим даље распоређује по осталим филијалним логорима. Тако је Јасеновац од септембра мјесеца (1941) у непосредној својој близини имао 4 филијална логора и логор у Старој Градишки. Током јесени и зиме 1941. и 1942. год. у Хрватској су ликвидирани сви мушки заточенички

[17] Логораш у Јасеновцу од 24. децембра 1941. до 31. марта 1942, иначе Србин из Сарајева, стар 38 година, по занимању секретар Трговачке коморе у Сарајеву. - Његов посебни исказ о свом довођењу и боравку у логору Јасеновац доносимо даље, у III делу међу сведочењима преживелих логораша. (Архив Св. Синода 1941-45. непотпуно објавио и Антун Милетић, Концентрациони логор Јасеновац, књ. III. стр. 106-119.

логори осим Јасеновца са његовим филијалама и Старом Градишком. Концем јануара 1942. године коначно је ликвидиран логор "Даница" у Копривници, а његови задњи заточеници Срби су пренешени у Јасеновац. Тако да данас постоји само један једини мушки заточенички логор и то Јасеновац са филијалом у Старој Градишки.

Имање и фабрички простор фирме Бачић и друг у Јасеновцу избрато је за заточенички логор, по мом мишљењу, због слиједећих разлога: а) што је на подводном и неприступачном терену, па је бјекство из њега немогуће, а осим тога водом и мочварама отсјечен је од осталог свијета, па се не може ни на који начин одржавати контакт између логора и спољњег свијета, и б) што се на том терену налазе творничка постројења фирме Бачић и друг, а што је све заплењено у корист Хрватске државе, јер је Бачић емигрирао у Србију. Наиме, намјера је усташа да се од Јасеновца направи један не само сабирни него и један радни индустријски логор, будући да су на терену већ подигнуте веће и добре творничке радионице за израду ланаца, ковачнице, браварије, кљештара, лимарија, тапецирерај, пушкарница, аутомеханичка радионица, столарија, коларија, електро-инсталатерска радионица, циглана, парна пилана, те парна електрична централа, која подједнако даје свијетло и самом мјесту Јасеновац.

Стара Градишка задржата је као филијала логора Јасеновац управо такођер с напред изнијетих разлога, јер је логор смјештен у старој казниони, а у којој се такођер налази низ важних и добро уређених радионица. Посебна се пажња поклања шнајдерској и ципеларској радионици. Те двије радионице данас раде са великим бројем заточеника, махом Жидова, а за потребе усташке, Хрватске војске и сл.

На простору од Јасеновца до Старе Градишке има неколико већих лијепих пољопривредних имања, чији су власници Срби. Како су они дијелом својевољно, а дијелом присилно исељени, то су та имања сада запаљена, па предата логору Јасеновац на искориштавање. На обраду тих имања упучени су заточеници из Јасеновца и Старе Градишке и то махом само Жидови, будући да усташе у њих имају веру да неће побјећи. Тек ту и тамо је послат по који Србин и то као стручњак коме се међу Жидовима није могло наћи замјена.

За Наполеоновог времена Јасеновац је лежао на тромеђи трију великих царстава: Отоманског, Наполеоновог и Аустријског, па од тога и она народна узречица: "Када пјетао закукуриче у Јасеновцу, тада се чује у три царства". Дакле, тада је Јасеновац

био граница између три царства и данас је Јасеновац граница између два свијета: земаљскога и преко земаљскога. За заточеника он представља предворје вјечности, и мало блажених који су се, и који ће се, из тог предворја смрти и вјечности вратити у овоземаљски живот.

Управа логора

Управа логора дијели се на двоје, и то: 1) усташку управу, и 2) заточеничку управу.

До ове подијеле управе дошло је стога што усташе, због великих задатака на другим мјестима требају усташко људство, па су настојале себе у Јасеновцу да што више растерете, те тако што већи број усташа пошаљу у борбу против четника и партизана.

Усташка управа се састоји у томе да је у њезиним рукама сва наредбодавачка власт, сва кореспонденција са ванјским свијетом, стража логора и надзор над радионицама.

Самоуправа заточеника састоји се у томе да сами заточеници управљају животом и радом у логору према налозима и интенцијама усташа. Тако заточеници сами управљају исхраном, настамбом, радом и чистоћом у логору.

Савезно с тим, а да би се постављени задаци извршили, основана је и заточеничка хијерархија. Тако су коначно формиране три слиједеће врсте заточеника:

1) заточеници - слободњаци, 2) заточеници - полуслободњаци, и 3) обични заточеници.

Заточеник слободњак има пуно повјерење усташа, те се он може слободно кретати не само унутар логора и вароши Јасеновац, него одлази сам без пратње и на службена путовања ради набавке робе у сва мјеста у Хрватској. Заточеник полуслободњак нма право и може да се слободно креће унутар логора и по селу Јасеновац, гдје махом одлазе по послу ради набаве или пријема робе. Обични заточеници смију се кретати по дану по логору с тим да жици-огради на смију прићи ближе од 5 метара.

На челу заточеничке хијерархије стоји тзв. "логорник" (Жидов Бруно Дијамнштајн), а затим његов замјеник (Жидов Винер), те шеф економије (Жидов Фелдбауер), а на челу писарна групник (Жидов Беговић). Сви (Они) одреда су заточеници-слободњаци.

Затим у хијерархији долазе "групници" и "заповедници барака". Групници равнају појединим групама рада (ковачима, лимарима, зидарима, цигланом итд.), а заповједници барака

заповједају подручним им баракама за становање (има их 6). Групника и заповједника барака укупно има 25, од којих су свега 3 Србина (Слободан Мицић, замјеник заповједника настамби Владо Глушац, заповједник бараке Б, и Бранко Цвијетиновић, групник групе за подизање барака и ваљског рада. Затим свака настањена барака има својега надредара и 4 редара, који се старају о чистоћи и уређењу барака.

Сви остали заточеници су прости, обични радници и запослени су махом према својој струци у цивилу. Ту најбоље пролазе стручни радници и занатлије, јер се употребљавају за рад у затвореним радионицама, а уколико то дозвољава већ и број запослених заточеника у радионицама. Ако је број заточеника у радионицама велик и ако су мјеста попуњена, тада и стручни заточеници обављају ваљске групне радове као и сви остали заточеници, који нису занаталије (трговци, чиновници и сл.).

Заточеници-полуслободњаци живе стално у логору, станују у логору и хране се у логору. Заточеници групници и обични заточеници живе стално у логору унутар жице и не могу ван жичне ограде без пратње усташа. Заточеници групници имају посебну "групничку храну", која је добра и укусна, и добивају и по цијели хљебац од 90 дкг. дневно. Обични заточеници добивају обичну храну, а о чему ћу касније говорити.

Усташка управа се састоји:

1} Повјереник поглавника за све заточеничке логоре усташки сатник Вјекослав Лубурић (емигрант);

2) Заповједник усташког табора - Јасеновац судски усташки поручник Матковић (несвршени правник и емигрант);

3) Заповједник логора Јасеновац и његових филијала усташки поручник Љубо Милош (несвршени правник, емигрант);

4) једног низа усташких официра: Павлићевић, Којић, Матијевић, Рогић, Мујо, Млађи Марковић, Модрић, итд;

5) од подофоцира и 3 усташка сата усташа (3 чете).

Напријед набројани официри су носиоци режима и заточеници и извршиоци свих зла у Јасеновцу, па стога док они управљају логором не може бити ни говора о побољшању прилика у њему. Треба настојати да се они макну са тих мијеста а поставе други - мање крволочни - мање злочинци. Ако то не иде тада би требало да Њемци у логоре поставе бар своје претставнике као своје надзорне повјеренике, те да својим присуством спријече злочинства и насиља, а заточенима осигурају какву такву животну сигурност.

Настамба (станови)

Настамбене прилике треба подијелити у два временска периода. и то; 1) период до доласка Међународне комисије у логор (6. II 1942.) и 2) од тога дана па на овамо.

За вријеме првог периода, тј. до 6. II 1942. год. 1.100 заточеника било је смјештено у три мале и врло примитивне бараке, које нису имале прозора него само по двоја врата. Те бараке су више личиле на свињце него на станове за људе. Дужине су биле око 20 м а ширине око 6 м, док висине око 3 метра. Таква једна барака је одређена само за заточенике Србе. У тој бараци је становало попријечно 300 до 450 заточеника Срба под страховито нехигијенским условима, формално набацани од патоса до крова једни на другима, пуни вашију, сваковрсне нечисти, блатњави, здрави, мокри и болесни. Управо страхота, која би се могла мјерити само са паклом.

Када се сазнало да ће доћи Међународна комисија да прегледа логор и заточенике, тада је усташка управа одредила да заточеници на брзу руку, концем мјесеца јануара и почетком мјесеца фебруара 1942. г. подигну 6 комада модерних барака њемачког система за склапање, затим једну бараку за болницу, 1 бараку за амбуланту, те једну бараку за кухињу. Срби заточеници радећи дању и ноћу све су то подигли у једном рекордном року од пар дана. При том треба истакнути да је сав рад обављен усред највеће зиме, а при температури од 20 до 33 ступња Целзијуса испод ништице. То зидање барака заточеници Срби су у великом броју платили својим животима, јер су се разболели, и како су већ били изнурени то су нагло умирали. Или су их пак усташе убијали као даље непотребне и баласт.

Када су почетком фебруара (1942) биле готове нове бараке за становање заточеника, тада су заточеници прешли на становање у њих, а старе су бараке срушене. С тим датумом почиње нови бољи период за заточенике у погледу настамбе. У бараку сваку може да стане око 160 заточеника У бараку су смејштени боксови са два спрата лежаја. Сваки бокс прима по б заточеника и то на први спрат тројицу и на други спрат тројицу. Тако је коначно након толико мјесеци сваки заточеник добио бар свој лежај, и омогућено му је колико толико да се брине о своме лежају и својим стварима. Нажалост те су бараке биле подигнуте на подводном терену па су приликом задњих поплава Саве и Лоње пробијени насипи, а бараке поплављене, док су заточеници по ноћи евакуисани на становање по радионицама гђе раде и на Циглану. Због тога су заточеници поново остали без јединог свог

добра - остали су без својих станова, својих лежаја, па се стога данас налазе у тешком полозкају.

Усташка управа увиђевши и сама неодрживост новоствореног стања ријешила је да један дио заточеника премјести привремено у логор Стара Градишка. Тако је у времену од 23. до 24. марта 1942. г. из Јасеновца преведено у Ст. Градишку око 500 заточеника и тамо су привремено смјештени. Они ће дијелом бити послати на разне економије на рад (махом Жидови), а другим дијелом ћа бити враћени у Јасеновац чим вода опадне и могне се опет становатн у баракама у Јасеновцу.

У Јасеновцу је остало око 400 заточеника, који имају за дужност да одрже рад радионица, те да сукцесивно како вода опада сакупљају поплављени материјал и уреде логор.

Хигијенске прилике

Хигијенске прилике у логору Јасеновац су више него очајне. Оне су стварно убитачне-смртне. Поред лоших станова треба истакнути да у Јасеновцу у логору нема текуће воде. Постоји један једини бунар покрај усташке кухиње. Но на тај бунар заточници не смију долазити. Заточеницима тако није преостало ништа друго него да конзумирају воду из загађених бара, које су легло болести. Вода није за пиће. Може се пити само прокухана. Том водом се служе и заточеничке кухиње.

Због несташице воде заточеници се нису мјесецима и мјесецима прали, а о неком купању није могло бити ни говора. За вријеме зимских сњежних дана заточеници су користили снијег за прање (трљање снијегом).

Тек пред долазак међународне комисије усташе увиђају потребу да се за заточенике подигне какав такав бунар. И због бунар је ископан за 2 дана код нове кухиње. Тим је омогућено заточеницима да дође до воде неопходно потребне за пиће (иако та бунарска вода није здрава) и за прање. Од тога дана заточеницима је пружена прилика да се умивају и како тако чисте и перу.

Како је у логору завладала велика ушљивост, па су уши са заточеника прешле и на саме усташе, то су усташе пред долазак Међународне комисије довезли два пољска војничка казана дезинфектора, који су смјештени у једну примитивну бараку. Затим је, према скромним и примитивним средствима, приступљено дезинфекцији и дезинсекцији заточеника и њиховнх ствари. Резултат је био тај, да су послије дезинфекције заточеници десетак дана били чисти и без вашију, али су се затим опет заушљивали од других. Усташе, бојећи се да не дође до каквих

инфективних болести и посебице тифуса, наредили су да се дезинфекција врши стално по групама и на тај начин сузбије ушљивост. Но те све мјере су подузете толико касно да се може слободно тврдити да ће заточеници и надаље у јакој мјери остати ушљиви.

Канализације у логору нема. Клозети латрине су пољске јаме ископане позади барака. По ноћи се нужда врши у самим баракама у кибле, које се изјутра износе и празне. Обзиром на то смрад по ноћи у баракама је веома велик, а са здравственог гледишта је то посве и јако штетно. Пољске латрине када се напуне затрпају се плитким слојем земље, кога кише сперу, а нечист по околици излију.

Тек концем мјесеца јануара 1942. године пред долазак Међународне комисије подигнута је амбуланта и болница. Прије тога ни амбуланта а камоли болница нису постојале. До тог времена болесници су лежали у стамбеним баракама са осталим здравим заточеницима. Нису имали никакве неге нити помоћи, те су били посве препуштени сами себи и Божијој милости. Редовита је појава била да би сваког јутра у бараци осванула по неколико мртваца. Од почетка фебруара 1942. године отпочеле су радом амбуланта и болница. Међутим, заточеници су се веома нерадо и тек у највећој нужди служили амбулантом и болницом, а то стога што су усташе сваке две до три недеље упадале пред вече у амбуланту и болницу, те болеснике подигли и истјерали, те их затим "ликвидирали" (убили). Убијања су се дијелом вршила пред болницом, а дијелом на самом гробљу. Због те чињенице заточеници су тешком муком ишли у амбуланту и болницу, али сила Бога не моли, па тако и болест је натјерала - хоћеш нећеш већ резигниране и апатичне болесне заточенике да траже лијека под смртном опасношћу.

Исхрана

Исхрана заточеника је била испод сваке критике. Чак и за заточенички логор испод сваког очекивања. У принципу заточеници су требали добивати три пута храну на дан (изјутра, у подне и на вечер), међутим, у пракси смо добивали махом само два оброка хране и то у подне и на вечер, а тек ту и тамо покаткад и изјутра. Јутарња супа (када смо је добили) била је тзв. "ајнпрен". Каква је та супа била нека каже сама чињеница, тј. на 1000 заточеника дато је свега 4 кгр. брашна за запршку без масти.

Ручак се састојао од куханог пасуља или купуса припремљених без масти. Тек ту и тамо је кадкада дата по која кила масти

за зачин јела. Вечера се такођер састојала од супа од граха или купуса, а кадкада од куханог кромпира у љусци (3 комада за вечеру). Хљеба нисмо мјесецима ни видили, а камоли га добили. Тек од 22. марта 1942. год. а обзиром на исцрпљеност заточеника и предстојеће велике пољетне радове, одлучиле су усташе да заточеницима дају дневно по 1/4 хљеба кукурузног (20 дкг).

Тако слаба исхрана, а тежак рад и нехигијена, извршили су своје. Сви заточеници су одреда јако мршали и слабили, а што их је директно затим водило у смрт, јер кад оболе и изнемогну тада бивају редовно "ликвидирани".

Одјећа и обућа

За цијело вријеме логоровања заточеник се сам има да брине за своје одјевање, обување и постељину. Приликом доласка у логор усташе заточеницима одузму све вриједније ствари, па тако и сву сувишну обућу, одјећу, веш, деке, тоалетни прибор итд. Дакле, заточеник у 90 од 100 случајева остаје са само једним одјелом, једним паром ципела, једним на себи вешом итд. Како сви заточеници морају да раде и то по сваком времену, то се одјећа и обућа брзо подеру. Сада је заточеник приморан да си набави другу одјећу и обућу. Махом заточеник то постизава преко "гробара", који са мртвих заточеника приликом сахране скидају одијело и веш. Гробари те ствари дају својим друговима дијелом без накнаде, а дијелом траже накнаду у храни или цигаретама (шверц цигарета). На тај начин заточеници постизавају да не остану голи и боси.

Рад

По пропису усташа сви заточеници морају без изузетка да раде. Нико не смије бити беспослен осим болесника смјештених у болници и амбуланти.

У принципу разликујемо двије врсте рада: 1) ванјски рад, и 2) унутарнијн рад.

Радници одређени за ванјски рад врше најгрубље и најтеже послове као истовар и утовар робе и материјала у жељезничке вагоне (логор има индустријски колосјек везан са главном жељезничком пругом), пренос грађевинског и осталог материјала, подизање барака, зидање зграда, чишћење снијега, подизање и одржавање насипа итд.

Други дио заточеника, махом занталија, запослен је у "ланчари" и "обртној групи", и то као: ковачи, подкивачи, лимари, бравари, тапецирери, пушкари, ауто-механичари,

електроинштaлатери, столари, колари, шнајдери, ципелари, бријачи, керамичари, стаклари, вешери итд, те као радници циглане.

Око 150 заточеника запослено је на логорској економији, као: шталари, кочијаши, кравари и музари, сијенари, месари, кобасичари, чувари и његоватељи перади, кувари, носачи дрва и воде. На концу, око 25 заточеника тзв. "Гробара" запослено је свакодневно на копању гробова и сахрани мртваца. Њихова је дужност да сваког дана постоји ископана дугачка рака око 150 метара за сахрану убијених и умрлих. То је свакидашња предострожност, јер сваког дана може усташама да се пружи прилика за масовно убијање (убијање при доласку у логор, убијање из "наступа", убијање на раду, убијање из болнице, убијање по казни, те умрли).

Сви радови обављају се под строгим надзором заточеника групника као и самих усташа. Рад кроз цијело вријеме мора бити брз, енергичан и интензиван. Ради се од 8 до 12 сати прије подне и 1-6 сати по подне. У важнијим случајевима, који су врло чести, ради се без обзира на вријеме напрекидно док се рад не заврши. Свака лабавост у раду, сваки пропуст и сл. кажњавају усташе на лицу мјеста смрћу.

Дисциплина

је у логору "гвоздена". Логор нема прописаног никаквог правила о животу и дисциплини у њему, нити постоје дисциплинске казне и поступци. Сваки појединu усташа има право без икакве одговорности да убије заточеника чим то нађе за сходно. Шта то значи није потребно описивати, него савесно и с тим само констатовати да не прође нити један дан а да бар један једини усташа не искористи то своје право.

Контакт са ванjским свијетом:

Као што је напред изложено, логор Јасеновац је ограђен 5 м. високом жичаном оградом, која је широка 3 м., осим тога око логора је вода и мочваре. Логор са осталим свијетом везан је само једним јединим строго чуваним путем. Због тога сваки контакт између заточеника и ванjског свијета је посве немогућ. Надаље, исто је тако немогуће цивилима посјетити логор или заточенике. То је најстрожије забрањено. Надаље, заточеници не могу писати писма никоме, а нити писма ма од кога примати. Исто тако не могу примати нити пакета. Сваки ма и покушај дописивања кажњава се одмах смрћу.

Објављено је, додуше, да ће заточеници почев од 1. априла 1942. године моћи 2 пута мјесечно писати дописнице службеног формата својим ближњим, те од њих примати одговоре, а све у величини до 20 ријечи. Исто тако, да ће заточеници моћи примати један пут мјесечно пакете у тежини од 5 кгр. Да ли ће се то уистину и остварити немогуће је рећи.

Пљачка српске имовине

Ко и мало критички гледа прилике под којима живе Срби у Хрватској мора доћи до једног закључка. Мора констатовати, да ће у заточеништво мало по мало и систематски бити доведени сви имућнији Срби, а то стога да би им Хрвати затим могли опљачкати имовину. Тако је у Јасеновцу редовита појава да сваког дана вагонима долази из разних крајева разна трговачка роба, а из српских радњи чији су власници - Срби - заточени или су морали емигрирати. Исту судбину дијеле и Срби земљопоседници. Њихова имања су заплењена, те су предата усташама на управу и искоришћавање. Усташе ће то имање првенствено населити заточеницима Жидовима, па тек другима. Они ће као заточеници - пољопривредни радници - обрађивати та пољопривредна имања за потребе и рачун усташа.

Како су диљем Хрватске буне и оружани покрети, то усташе одлазе у борбу против: четника, партизана и својих одметника. На том свом походу пљачкају српске домове и имања. Робу, веш, храну и сваковрсну стоку и перад догоне затим у Јасеновац. Робу, веш и храну лагерују за своје потребе, док стоку (коње, волове, краве, овце, свиње итд.) изгоне на околне вашаре и продају.

Због те ординарне пљачке Срба, Јасеновац је данас препун сваковрсне робе, која представља милионске и милионске вриједности.

Убијања:

Убијања заточеника у Јасеновцу дијелимо на "масовна убијања" и "појединачна убијања".

Масовна убијања су:

када у логор дође нови транспорт заточеника тада усташе редовно један дио тога транспорта одмах побију, а тек мање дио упусте у логор. Шта више, усташе не само да знају него врло често и практикују, да све нове транспорте заточеника побију одмах код пријема. Тако је био случај да су сви транспорти заточеника, који су у логор дошли у времену од 27. децембра 1941. г. до конца јануара 1942. године, сви до последњег човјека одмах побијени. Ми осуђеници за то све сазнамо од наших другова

"гробара". Рачуна се да је у споменутом времену од свега мјесец дана на тај начин побијено између 3 - 4.000 новопридошлих заточеника.

Затим масовно убијање слиједи и онда када се бројно стање заточеника у логору повећа преко 1.000, јер усташе стоје на становишту да логор не смије имати већи број заточеника. Када се бројно стање повећа, тада усташе наређе "наступ" (збор) заточеника. Након што су заточеници извршили наступ (ступили у збор) тада долазе усташе те одабирају по својој вољи одређени број заточеника у сврху "ликвидације". Након што су извршили избор одређеног броја заточеника, остале распуштају, а одабране све двојицу по двојицу вежу жицома за руку, одводе их на гробље, наређују да ту потрбушке легну у ископане раке, па затим узму дрвене маљеве те њима туку заточенике у тјеме главе, да им глава прсне. Ако и послије једног-два ударца неко од заточеника даје знаке живота, тада га ножевима изболу или сјекирама раскасапе.

На исти начин услеђује и масовно убијање болесних заточеника и то стално од времена до времена, као што сам већ напријед споменуо.

Појединачна убијања су свакодневна и вешебројна, а врше их самовласно и без ичијег питања све усташе одреда када то нађу за потребно и основано. Довољно је да заточеник украде кромпир, један клип кукуруза и сл. или да поклекне и попусти мало на раду, па да одмах буде убијен од присутног усташе.

Убијања се извршавају бодежима, сјекирама, маљевима, револверима и ријеђе пушкама.

Новопридошли заточеници бивају скоро редовно бодежима избодени и приклани. Заточеници који су из "наступа" дигнути и одређени за убијање бивају редовно убити маљевима и сјекирама, а мање избодени бодежима. Појединачна убиства се врше оним чиме је то усташи било најзгодније и најбрже учинити.

ЖИДОВИ:

Жидов остаје Жидов, па и у логору Јасеновац. Они су и у логору задржали све своје мане, но с тим да су оне сада видније. Себичност, несолидарност, тврдичлук, подмуклост, лукавство и конфиденство су њихове главне одлике.

Одмах по оснутку логора у Јасеновцу Жидови су као први заточеници допремљени и то у већем броју. Тек за њима су

почеле пристизати групе Срба. Бројчана надмоћ Жидова у логору над Србима била је на први поглед очито видна и она је стајала према приликама у сразмјери 1:5 до 1:8.

Због тога што су Жидови у логор дошли прије Срба и у великом броју, то су они успјели да у заточеничкој хијерархији приграбе сва важнија места. Тако да је данас (март 1942) унутарња логорска управа стварно у њиховим рукама. Они љубоморно чувају да се Срби не увуку на положаје, па стога стално и вјешто интригирају против Срба. Како усташе имају више повјерења у Жидове то им интригирање и успијева. Тако Срби, поред тога што страдају од усташа, страдају и од Жидова. Жидовска логорска управа свијесно и смишљено протура Жидове на лакша радна мјеста и разне положаје и звања, која се виртуозношћу измишљају само да једни другима олакшају рад и положај.

Међутим, и поред свега тога, смртност међу Жидовима је већа него међу Србима, а то стога што су неотпорнији, нису навикли на тешке радове, те што се не чисте и не уређују. Ријетко који је Жидов чист и уредан. Већина њих претстављају легло и расадник ушију и нечистоће. Примјера ради износим да је Пордес, бивши диригент београдске опере, умро од нечистоће и вашљивости. По њему су управо били гроздови ушију, које су га формално јеле. Пардес служи за примјер, а таквих међу Жидовима има на стотине. У логору је постала узречица: "Жндови су били чисти док су им наше сестре и мајке измењариле, а сада кад их нема, постали су оно што у ствари јесу"[18].

Међународна комисија

Још током мјесеца јануара 1942. године логором се проширила вијест да ће логор посјетити нека специјална комисија, да би утврдила право стање и видила живот заточеника. Та је вијест прво потекла од Жидовских кругова, па јој ми Срби нисмо много придавали важности, јер су Жидови управо мајстори у протурању разних лажних вијести о догађајима у Босни, Хрватској и на фронтовима. Међутим, средином јануара месеца и саме усташе су објавиле, да ће логор посјетити једна Међународна комисија. Павелићев повјереник

[18] Чињеница је да је и међу Јасеновачким робљем било несрећних улизица и издајица, али су сви они подједнако завршили у смрти, па је тако и ретко који Јеврејин остао жив у логору Јасеновац, где је убијено око 33.500 Јевреја. тј више од половине од свих убијених Јевреја у окупираној Југославији (убијено их око 60.000). - A.J.

за логоре, усташки сатник Вјекослав Лубурић, око 20. јануара 1942. године позвао је све старешине логора и групнике рада те заповједнике барака и обавијестио их о претстојећем доласку те комисије. Он је том приликом њима саопштио, да се од почетка фебруара мора цијели логор темељито уредити, сав материјал сложити, људство очистити, обријати и искрпити. Да би заточенике потстрекао на што темељитије уређење логора, изјавио је: "Ако комисија добро прође и нађе све у реду, обећавам вам усташком чашћу, да ће логором завладати бољи дух и да ће храна за 30 % побољшати".

Послије тога саопштења настао је велики рад у логору. Све је уређено да не може бити боље. Бараке за станове заточеника су подигнуте, затим болница, амбуланта и кухиња. Цијели логорски простор је прегледан, очишћен, а материјал сложен. Тако су заточеници радили на уређењу логора све до 2. фебруара и то у нормалном радном времену. Међутим, на 1. II 42. издаје се заповијест да ће заточеници непрекидно радити 48 сати да би тако довршили на вријеме уређење логора. На 2. и 3. фебруара дан и ноћ смо радили. На жалост, кроз та 48 сата платило је главом много наших другова, јер су усташе у великом броју стално надзирале рад и интензивност рада, па ако би који од заточеника мало застао или показао знакове умора бивао је одмах убијен. Тако су пред мојим очима у ланчари убијена три заточеника, од којих је један Александар Милошевић, техничар из Сарајева.

Командант-заповједник логора, поручник Љубо Милош, заједно са заставником Модрићем, појахали су коње те тако окоњени улетали у радионице и радна мјеста заточеника, те заточенике убијали из револвера.

Уочи доласка комисије услиједило је "чишћење" болнице и амбуланте. Сви болесници - преко 100 - су истјерани, те побијени ножевима и маљевима.

На дан доласка комисије, у лијепо уређеној болници у бијелим чистим креветима, са таблом више главе која казује врсту болести и температуру, лежали су вектори и доктори заточеници, који су махом добро изгледали. Требало је комисији предочити да је њега болесних заточеника прворазредна и одлична

Усташе су хтјеле показати да радионички радници имају чак и зелена радна одијела, па су сви заточеници запослени у радионицама добили зелена радна одијела. Затим су усташе два дана пред долазак комисије прегледали све заточенике, те из њих

издвојили све оне који су слабо изгледали. Ти слаби заточеници одведени су у сам Јасеновац, у "табор", и тамо су били у једној бараци затворени док комисија није прошла. Да нису били побијени имају захвалити томе, да је пао веома висок снијег, па се раке нису могле ископати.

На 5. фебруара уочи доласка комисије сви су заточеници добили траке са одштампаним бројевима, које су морали одмах ставити на лијеву надлактицу. Жидови су носили жуту, Срби плаву, а Хрвати (католици и муслимани) црвену. Затим је заточеницима под пријетњом смртне казне забрањено да било шта говоре са члановима комисије. Једино што смо смијели рећи било је, да на упит "како се зовеш". одговоримо; "заточеник број 453" (већ према томе какав је број заточеник носио). Ако би био питан и надаље требао је заточеник да одговори: "Изволите се обратит на логорску управу".

На 6. фебруара - на дан доласка Међународне комисије, заточеници који су радили у "ланчари" при доласку изјутра у ланчару нису се мало зачудили, када су за ланчарским стројевима запазили 15 квалификованих мајстора цивила (који су раније радили код Бачића као ланчари), који су ставили у погон стројеве те отпочели са израдом ланаца. Ти цивили мајстори били су као и заточеници обучени у радничка зелена одијела са бројевима на рукама. Дакле, имали су изглед заточеника. Они као цивили и слободно живећи људи изгледали су добро, а искивање ланаца обављали су брзо.

Око 10 сати 6. фебруара ступила је у логор Међународна комисија, коју су сачињавали представници: Њемачке, Италије, Француске, Ватикана, Црвеног крста, те преко 10 највиђенијих усташа међу њима и сам млађи Кватерник (Еуген Дидо). Комисија је прегледала и разгледала сва одељења радионице, станове, кухињу, болницу итд. Комисија се дуго задржала у ланчари и проматрала начин израде ланаца.

Одмах иза подне комисија је напустила логор и отишла у Јасеновац, у "Табор", гђе је погошћена.

Истог дана из редова усташа на вечер сазнали смо да је комисија пронашла све у реду и да су усташе налазом задовољне. Заточеници, међутим, су смао мислили на успјели "блеф" усташа, на приказу "Потемкинова села".

На 7. фебруара 1942. г. извршен је попис свих Срба заточеника и предат Њемцима и члановима комисије.

На 7. фебруара на вечер око 6 сати позвати смо нас 13 - данас ослобођених - да дођемо пред Управу у сврху изласка пред

комисију. Када смо дошли пред управу дошао је телефонски нови налог, да се не предведемо пред комиснју, него да се од нас узму генералије и лични подаци, те се комисији одмах доставе. То наше пописивање изазвало је многе и разнолико коментаре, али се одмах са стране Жидова из управе устврдило да ћемо бити пуштени кућама.

Од тога дана па до 26. II 42. г. није било никаквих вијести о томе. На 26. II на вечер прочитата је наредба, којом се 13 заточеника "грко-источњака", а ниже именованих, стављају под нарочиту заштиту, пуну поштеду од рада, те да се крпе и чисте. Осим тога добивају побољшање хране (дупла порција). Сада смо стварно и сами повјеровали да ће нас пустити кућама, а поштеду нам дадоше да се опоравимо и уредимо. Тако је и било. На дан 27. марта 1942. г. наредбом је наређено да се нас 13 темељито очистимо и уредимо, а на 30. марта 42. г. изјутра да дођемо са стварима пред управу, јер ћемо тога дана отпутовати. Дакле, ни тада нисмо сазнали куда ће с нама. На 30. марта изјутра из логора, уз пратњу једног усташе, упућени смо у Јасеновац у "Табор", а одатле на жељезничку станицу. Чим смо кренули на пут видили смо да ће бити добро, јер нас је пратио свега један усташа - није био крволок. Од њега смо у возу (вагон III класе) сазнали да нас има предати у Земуну часнику за везу, а овај да нас преда надлежним у Београду. Сви Од реда смо за то сазнали, били смо пресретни, јер смо раће ишли у мајку Србију него својим кућама, где би нас евентуално опет прогањали, ако не би успјели на вријема да се за Србију пребацимо.

Моји лични доживљаји

Моје личне доживљаје издиктирао сам у записник у Комесаријату за избеглице у Београду, па молим да се овај реферат споји са тим записником и тако сачине једну цијелину.
11. алрила 1942. год. Београд

ВОЈИСЛАВ М. ПРЊАТОВИЋ
из Сарајева
бивши заточеник у Хрватском
заточен. логору Јасеновац

3) Симо Ђурковић

Довођење у логор јасеновац и патње у њему

Записник од 12. јуда 1942. год. састављен у Комесеријату за избеглице у Београду.[19]

ЂУРКОВИЋ СИМО, стар 36 година, син пок. Максима и Савке, рођене Марић, православне вере, рођен у Доњој Трнави, среза Бјељинског, инжењер хемије у Жељезари у Зеници, где је и ухапшен, допраћен из логора Јасеновац - те изјави:

Слом Југославије затекао ме је у Зеници, где сам био намештен као чиновник жељезаре, и све до 29. јула 1941. године био сам на миру, несметан у своме раду и не надајући се хапшењу обзиром на уверавање и изјаве меродавних фактора у дирекцији жељезаре у Сарајеву.

Ненадано 29, јула 1941. године ухапшен сам на раду у канцеларији од жандармерије и спроведен среском начелству у Зеници, где сам непреслушан остао у затвору до сутрадан, а тада сам полицијски спроведен у Сарајево и предан сарајевској управи полиције. Овде сам остао 3 дана и за то време нисам призиван ради саслушања, а по томе упућен сам са једним транспортом од 10 Срба и 4 Јевреја из Сарајева у Госпић у казниону. Са мном од Срба у овом транспорту била су: браћа Ђорђе и Никола Пикула, и то Никола трговац у Трнави код Сарајева, и Ђорђе, који је био као добровољац, по слому Југославије, избегао са своје добровољачке земље у Бачкој у Сарајево.

Транспорт којим сам ишао до Госпића спроводила су два редара градске милиције, 2 жандарма и 2 полицајца агента. Путовали смо у класи особног воза, у једном вагону специјално резервисаном за овај транспорт. У Госпић смо стигли рано ујутро 4. августа и одмах предани у казниону Окружног суда. Ту смо остављени у дворишту казнионе и сутрадан ујутро извршен је над нама свима претрес, те су нам одузете све ствари осим новца. Нарочито су покупили - ножеве, наливпера и друге ситнице. Овде смо затекли једну већу групу Срба сељака из околине Јајца, а исто тако и групе Срба интернираца из Бјељине, Тузле, Вишеграда итд. појединци из ових група доведени су из логора у Копривници. Затекао сам ту трговца Никифора Васиљевића,

[19] Архив Музеја СПЦ - оставина Р. Грујића. - донекле скраћено објавио и А. Милетић. Концентрациони логор Јасеновац, књ, 1, стр. 309-323.

Браћу Марковиће, др Перу Тодоровића лекара, сви из Тузле, из Пурачића: браћу Јову и Данила Благојевића, Уроша Станковића, Недељка Деспотовића, и још неколико из Пурачића, а из Бјељине Љубојевића Васка, поседника, Богдановћа Ђоку, браћу и рођаке "олаковића, Бојанића Милоша, трговца, Станковића Емилијана, трговца, и сестрића му Васића Илију из Јањине, као и још многе друге чијих се имена не сећам. Из Бјељине било је ту око 60 Бијељинаца, те око 400 до 500 сељака из бјељинског краја.

Већ првога дана како сам дошао у Госпићку казниону био сам сведок усташког терора у овом логору. Усташе су из дворишта казнионе, у којем је било око 800 људи, одводили сваког часа поједине заточенике у затворске собе и ћелије и тамо их мучили и убијали их, или како рече један усташа - "вежбали се у гађању". Једнога од ових одведених, којега нису убили у затвору, вратили су натраг у двориште, али пред нашим очима на излазу у двориште убио га је једним метком у потиљак главе иза леђа усташа Мимица, којему име не знам. Одмах код улаза са улице у казнионичко двориште постављен је био један митраљез, уперен према средини дворишта, и усташе су се стално врзмали око тога митраљеза претећи нам да ће нас све побити, ако се који макне. још првога дана по доласку дошао је до нас управник казнионе и саопштио нам да ћемо за 3 дана ићи својим кућама.

Међутим, другога дана по доласку у Госпић размештени смо из дворишта у затворске собе. Одмах је настала трговина, јер су нам усташе нудили на продају све могуће животне намирнице као и духан, знајући да имамо при себи доста новца. Ова трговина у ствари је била пљачка, јер су усташе најскупље продавали сваку ствар коју смо хтели купит. Тако је то потрајало 15 дана, и мене са мојом групом није нико призвао ради саслушања, нити су нас куда упућивали, што кас је све чудило, јер су свакога дана долазили транспорти нових интерниираца, а исто тако и транспорти који су доцније пристигли од транспорта којим сам ја дошао, били су одмах упућивани у разне личке логоре, као Јадовно, Оштарије итд., као и на оток Паг, а то у ствари нису били логори, него места одређена за "ликвидирање" Срба.[20]

Међутим, након 15 дана ипак су и моју групу одредили за транспорт на Велебит. Скинути смо у двориште и већ повезани били све 2 и 2 у ланце, када је одједном дошло наређење да се

[20] Опширна сведочења о страдању Срба и других недужних људи у логорима Госпић, Паг, Јадовно и уопште у злогласној Ендехазији тих првих месеци усташке страховладе видети у нашој књизи "Од Косова до Јадовна", Београд. 1987. - А.Ј.

одустаје од даљега слања транспорта на Велебит и то услед доласка италијанске војске у Лику. Одмах су нам скинули ланце с руку, стрпали у камионе и пребацили на жељезн. станицу у Госпић, где су нас стрпали у теретне вагоне, и то у сваки вагон по 80 људи. Образован је тако транспорт од око 1000 Срба, згруваних у 13 вагона, и сва композиција кренула је у Јастребарско. Пут до Јастребарског био је страшан, јер су вагони били претрпани и у вагонима смо се формално гушили од врућине и смрада. Воде нисмо смели тражити и док смо стигли до Јастребарског умрло је од жеђи 12 људи. По доласку у Јастребарско, оставили су ове мртваце у вагонима и тек кад смо следећег дана из Јастребарског продужили истом композицијом теретног воза за Јасеновац, избацили су ових 12 мртваца из воза. Који су људи били међу овим мртвим људима и одакле, не знам, јер у вагону у којем сам се ја налазио није се десио ни један смртни случај.

Иза нас у Госпићу у казниони остало је још око 120 Срба и то већином угледнијих Срба грађана из Сарајева, Тузле и Пурачића, и њих су такође из Госпића упутили у Јастребарско, где су остали до 12. септембра (1941) и тада су упућени у Јасеновац.

Транспорт којим сам је ишао у Јасеновац 21. августа (1941), праћен је по усташама. Ту смо предани усташкој управи логора и били смо први заточеници у Јасеновачком логору. Било нас је око 900, све самих Срба. У то време налазиле су се у логору три нове бараке, у које смо смештени. Но истога дана дошао је за нама из Јастребарског и један транспорт Јевреја са Сланог, који су Јевреји дошли као већ организовани логор, па су у Јасеновцу по наређену усташа преузели унутрашњу организацију логора на челу са својим логорником.

По уласку у логор извршена је над нама потпуна пребетачина и одузет нам сав новац и накит, као прстења итд., под претњом да ће сваки онај бити страљан, ако се код њега нађе новца или ако било шта прикрије.

Првих 4-5 дана провели смо у баракама и за то време нисмо уопште добивали хране, тако да су људи од глади падали у несвест. Усташки функционери у логору рекли су нам да храна још није стигла и да се чека на неко одобрење кредита за издржавање Јасеновачког логора. Од Јевреја интерниираца били смо потпуно одељени. Трећег дана по доласку у логор успело је чтворици Срба заточеника да побегну из логора и срећом то бекство није изазвало никакве теже последице за нас остале, но усташки "дужносници" рекли су нам да ће у будуће стрељати нас по 10,

20, па и 100 ако се понови још који случај бекства.

Петога дана појавио се међу нама први пут Поглавников повереник за све логоре у Хрватској - званична титула - Лубурић Вјекослав, по рођењу Херцеговац, раније чиновник Окружног уреда у Мостару, и одржао нам је говор рекавши нам да ћемо као интернирци провести у Јасеноцу на радовима на подизању насипа неколико недеља, а после тога да ћемо бити пуштени кућама. После тога је наредио да се одвоје сељаци на једну страну од грађана, и одприлике две трећине нас били су сељаци, који су се одвојили, њих око 600. Одмах су ове људе формирали у две партије и одвели их из логора у непознатом правцу, те за њих касније нисмо могли ништа сазнати где су и шта је са њима. Ипак смо чули са разних страна да су ови људи одвежени у Славонску Пожегу, и тамо сви убијени. Пошто је доиста 26. августа 1941. године у Славонској Пожеги извршено ликвидирање неколико стотина Срба интернираца сељака, није искључено да су то били они наши другови интернирци из Јасеновачког логоре, јер се временски поклапа одлазак сељака интернираца из Јасеновачког логора са извршеним убијањима у логору у Славонској Пожеги.

По одласку ових сељака упућени смо ми грађани на рад на Лоњском насипу крај Струга - рукавца Саве. Почели су нам тада давати нешто бољу храну, а ми, надајући се да ћемо према обећању повјереника Лубурића, бити по свршеном послу пуштени својим кућама, радили смо с вољом и залагањем. За време ових радова на Лоњском насипу посетио нас је једнога дана и Еуген Кватерник, шеф усташког редарства, син војсковође Славка Кватерника, па нам је обећано да ћемо по свршеном раду на насипу бити пуштени кућама.

За време ових радова били смо и филмовани, и како смо чули, биоскопској публици саопштено је преко платна да су то Срби, који су побегли од четничко-комунистичког насиља, а којима су хрватске власти дале уточиште и хлеба те сада марљиво раде на обнови Хрватске.

У месецу септембру (1941) издвојили су од нас занатлије, који смо распоређени на рад у Бачићеву циглану и ланчару, пилану и циглану, и ту је заметак и основ логору Јасеновад III, у који смо и ми касније смештени, након ликвидације логора Јасеновад II (= Брочице).

Концем септембра успело је двојици Срба побећи из логора, и то Мраковић Бранку, столару из Травника, и Поповић Љуби, столару из Тузле, који су са једним усташом отишли у једну

оближњу шуму да сасеку неколико дрвета из којих би се направили маљеви за радове на насипу. Последица тога бегства била је у томе да су пописани сви они који су се у тај мах затекли унутар логора, тј. онога дела логора ограђеног жицом, н списак ових пописаних људи послан је усташком табору у село Јасеновац, па је табор у списку подцртао имена 26 интернираних Срба, који су одмах стављени у усташки затвор где су држани 4 дана, а после тога су их све повезали ланцима и одвели их без ствари у правцу једне оближње шуме. Кратко време из тога чули су се пуцњи из пушака, а то је значило да су ови људи побијени. У овој партији побијених налазили су се др Перо Тодоровић, лекар из Тузле, Јово Сабљић, трговац из Суње, Берић, син трговца Саве Берића из Славонског Брода, Беланчић, полицијски пристав из Високог, браћа Пикуле из Сарајева, Марковић Бошко, бивши народни посланик из Власенице. Других се сада поименично не могу сетити, а радио сам у то време на насипу. То је уосталом била срећа за мене као и за све остале који се нисмо приликом пописивања налазили унутар логора, јер би и многе од нас захватило оно прво "ликвидирање" у Јасеновачком логору.

Услед рада на насипу и слабе хране почело је већ почетком октобра (1941) умирати дневно по 5-6 људи. Око 10. октобра настале су прве кише, па је услед подводног земљишта прекинут даљи рад на Лоњском насипу, а нас су пребацили са прављења насипа (Лоњског) на прављење једног новог насипа који би имао да штити логор Јасеновац II (= Брочице)

У међувремену пристизале су у логор мање партије Срба заточеника. Долазили су углавном транспорти са Јеврејима, а од Срба дошао је један транспорт Херцеговаца, њих око 70, као и она заостала партија од 120 Срба из Јастребарског. Ови су попуњавали празнине у првој партији с којом сам ја стигао и која је већ била проређена тако да нас из те прве партије није било више од 50.

Логор Јасеновац III био је смештен на Бачићевој циглани недалеко жељезничке пруге Суња - Новска. Овде смо на подизању логора радили под неиздрживим околностима ради сталних киша, тако да је проценат умирања био све већи, а и поступак према нама од стране усташа све се већма погоршавао. Људи су на раду тучени и убијани, а једном приликом и сам повереник Лубурић опалио је из револвера према једној групи која је радила и једнога Србина интернирца ранио. С нама су на овом послу радили и Јевреји, али према Србима примењиван је

далеко гори поступак и Србе су и више тукли и више гонили на рад него Јевреје. Било је за време рада доста случајева да су усташе изнемогле људе и потпуно ицрпљене од посла убијали на лицу места.

Болница уопште није постојала. Тешко болеснима давали су логорски лекари поштеду и ови болесници остајали су у баракама. Лекари су били Јевреји интернирци, а од Срба једини медицинар Гернчевић Паја из Сремских Карловаца, којега смо сви звали Доктором.

10. новембра (1941) надошла је поплава у логор Јасеновац II (= Брочице) тако да је 13. новембра упућена једна партија заточеника од 250 људн код Крапје, где је привремено импровизиран логор, а од осталих 200 заточеника пребачено их је 80, 14. новембра, у логор Јасеновац III (=Циглана), док је око 120 остало у логору Јасеновац II (=Брочице) да руше бараке.

Ових 280 заточеника Срба упућених за Крапје побијено је, и то сви од једног "ликвидирани". Већ на њиховом путу од логора Јасеновац II до села Јасеновац убијено их је око 50, а по ликвидирању логора у Крапју у месецу децембру (1941) побијени су од ове партије и сви остали.

Ми који смо дошли у логор Јасеновац III остали смо поштеђени, осим неколицине, док од оних 120 заточеника у логору Јасеновац III побијени су сви осим двадесеторице, који су дошли к нама у логор Јасеновац III.

Међу одведенима и ликвидиранима у логору Крапје налазили су се међу осталима: Текић Гавро, судија, Богдановић Јово, трговац, Тејић Мика, кафеџија, са синовма Ацом и Божом, браћа Богољуб и Обрад Боснић, Панић Тодор, кафеџија, Остојић Мика, кафеџија, Милошевић Јово, приватни намештеник, Бошњаковић Јоцо, судски чиновник, Стојисављевић Стево, жанд. наредник у пензији, сви из Бијељине, а из Високог: Беатовић Ранко, раније пословођа "Бате". Колико се сећам, ту су још били Мандрака Спасоје и Черик Никола из Сарајева. Имена других убијених Срба не могу се сада сетити.

Од оних 120 Срба заточеника који су остали ради рушења барака у логору Јасеновац II побијено их је 100, а знам да су међу њима побијени браћа Трифковић из Добоја. После свих ових ликвидирања било нас је у логору Јасеновац III, тада једином логору, још у свему око 100 људи, заједно са оних 20 из логора Јасеновац II.

Прве ноћи кад смо пребачени у логор Јасеновац III преноћили смо под једном шупом у Бачићевој циглани и онако

прозебли, пормрзнути и мокри, остали смо изложени снегу и ветру, јер је шупа била отворена. Чували су нас усташе и ниједан преко ноћи није смео ни да макне, а сваког онога који би се макар мало телом покренуо с места или покушао да испружи ноге или учини какав покрет руком, немилосрдно су ударали и убијали на лицу места. Тако је те прве ноћи у логору Јасеновац III убијено под овом шупом 5 Срба заточеника. Напомињем подједно да је одмах приликом доласка у логор Јасеновац III, на самој капији куда се улази у логор, убијено њих неколицина болесних и изнемоглих, који су били довежени колима.

Сутрадан ујутро распоређени смо на рад, и то на плетењу живе око логора. Радили смо по блату до колена, а напољу је падао снаг. Како није било доста барака, становали смо у једној озиданој просторији, управо ходнику на циглани, који смо прозвали "тунел". Лежали смо на голој земљи без икаве простирке и покривача.

У то време пристижу поновно у логор мање или веће групе Срба. Тако је допраћено и 40 Срба из среза Бијељина, сељака, који су дотерани из Загреба, где су били пред неким покретним судом, који их је ослободио али унаточ томе хрватске власти су их послале на "рад" у Јасеновац. Кад су ови, махом млади људи, ведели патње које их чекају, запрепастили су се и згрозили над судбином која их чека, те њих седморица за време рада покушали су одмах првога дана побећи из логора и неколицини је то и успело, док их је неколико ухваћено и одмах на лицу места "ликвидирано".

Поводом тога сазван је збор свих Срба заточеника код тунела, осим занатлија по радионицама, и ту су пред нашим очима усташе поклали око 50 заточеника.

Од ових 40 Бијељинаца допраћених из Загреба остало их је након клања на зборном месту свега 15 и њих су, скинувши их голе, одвели у затворе, где су их држали голе у затвору неколико дана, а затим и њих све до једнога побили.

Један од важних радова у логору за заточенике био је и рад на копању рака за побијене и умрле, као и на укапању и сахрањивању мртвих. Постојала је и радна партија гробара са "групником" на челу, који су копали јаме, носили мртваце и затрпавали их. Ови гробари били су Срби и Јевреји, на челу им је као вођа групе "групник" Данон, Јеврејин из Сарајева, иначе по занимању геометар.

Најгори месеци за заточенике су новембар, децембар и јануар. У овим месецима људи су убијани без разлике, па и на

самом раду из чиста мира. Тада и транспорти који су стизали за логор нису више читави улазили унутар логора, него су већ на улазу у логор усташе убијали или клали ножевима добар проценат пристиглих. Тако је партија заточеника из Славонске Пожеге од 60 људи сва побијена у дворишту Бачићеве циглане, пред самом канцеларијом логора. Наравно, да се није могло сазнати који су људи били у овој партији. У то време стигла је из Карловца једна велика партија од 160-180 људи, који су убрзо сви осим двојице "ликвидирани" и то остали су на животу Вујо Воркапић, обућар и Огризовић Ђуро, трговачки помоћник. Знам да су из Карловачке групе убијени Мудринићи, отац и син. Како су људи стално гоњени на рад, а исхрана је била више него бедна, број изнемоглих и болесних све је већма растао, тако да је поред усташког убијања сваки дан и умирало по 10-15 људи.

Дана 24. децембра (1941) на католички Бадњак дошао је транспорт Срба интернираца цз Сарајева, њих око 60, међу њима Прњатовић Војо[21] , Ерић Војо и Ружић Ђорђе, сви из Сарајева. Ова партија при улазу сретно је прошла. Међутим, другог јануара побијени су из ове партије мање више сви, односно заклани у баракама.

Дана 25. децембра (1941) на сам католички Божић стигла је партија од 72 Србина из Пакраца. Њих је тада одмах убијено 27, а убијање је вршио углавном или клао ножем сам заповедник логора поручник Љубомир Милош, сестрић Вјекослава Лубурића, повереника свих логора у Хрватској.

Црни дани за Србе заточенике били су 1., 2. и 3. јануара 1942. године. 1. јануара одведено је из бараке на тзв. "рупе" 66 Срба, где су их све побили маљевима и у "рупе" затрпали, а сутрадан 2. јануара поклали су усташе и убили у једној бараки, где су се налазили болесни и изнемогли, око 40 до 50 људи, док су их 136 одвели на"рупе" и ту их све побили маљевима. Тада је страдала и поменута група Срба из Сарајева, која је стигла у логор 24. децембра 1941. године, у којој је био и Прњатовић Војо, Ерић Војо и Ружић Ђорђе, сви из Сарајева, док се других по имену више не сећам.

Трећег јануара 1942. дошао је међу нас затворенике повереник Лубурић и лично издвојио на страну све осим занатлија и то идући од једног до другог и питајући сваког појединог шта је по занимању. Сви они који нијy били или нису изјавили да су занатлије, стрпани су у камионе и одведени у логор Јасеновац II

[21] Његову изјаву - сведочење о Јасеновачком логору, који је са још десетак Срба Сарајлија ипак преживео, доносимо у наставку. - А.Ј.

и ту сви побијени.

Значајно је споменути да су усташе у месецу јануару (1942) преко смрзнуте Саве прелазили у Босну и оданде из опљачканих српских села доносили доста плена, норочито много стоке, хране и разноврсних животних намирница и ову храну смештали у две велике просторије, које су биле дупке пуне сухога меса, сланине, масти итд. Заточеници изгладнели све су то видели и некоји од њих нису могли уздржати и у погодном моменту искористили су прилику кад иије било у близини усташа на стражи, те понеки комад сухога меса украли из просторије где је месо било остављено. Међутим, усташе су за ову крађу сазнале и све ове несретнике убили на лицу места. У овом убијању учествовао је и сам заповедник логора Љубо Милош, који је убијао из револвера и клао ножем несретне и гладне заточенике, а уз њега секундирали су му у овоме клању и друге усташе.

У месецу јануару по највећој зими, морали смо склапати нове бараке. Температура је била до минус 26 испод нуле и преко целога дана остајало се на раду напољу, па и за време ручка. При подизању ових барака, а нарочито при постављању плота, страдало је такође доста заточеника, које су усташе већ изнемогле и премрзнуте убијали на лицу места при самом раду.

У јануару стигла је једна партија Срба сељака из околине Сарајева, њих око 50, и они су одмах директно одведени на "рупе" и сви побијени маљевима. Судећи по њиховој ношњи и црвеним чалмама око главе, били су то сељаци негде од Пала.

Под крај јануара проширио се глас о доласку једне интернационалне Комисије, која би имала да на лицу места установи стање заточеника у Јасеновачком логору. Тим поводом на неколико дана пред долазак Комисије сазвао је повереник Лубурић све "групнике" на састанак и изјавио групницима, да ће логор посетити неки његови пријатељи из Немачке, те од њих затражио да учине све за времена да логор пре доласка Комисије буде са свим својим радним отсецима у реду. У првом реду имало се довести у ред спољно уређење логора: чишћење логорског круга, барака, подизање једне бараке за трпезарију, као и подизање једне централне кухиње, те уређење болнице са амбулантом.

Сва радна одељења имала су на дан доласка комисије да раде пуном паром, па су тако и она радна одељења као на пр. пилана, која уопште није радила, поново прорадила. Свим заточеницима наређено је да се пред члановима Комисије хитро и жустро

крећу, да би оставили утисак свежине и да су добро храњени, уопште узевши да Комисија стекне уверење, да је Јасеновачки логор радни логор, а не мучилиште.

Као доказ добре организације у вођењу евиденције о заточеницима добили су заточеници траке и бројеве, а на брзу руку сређена је картотека за заточенике и спискови. Срби су добили плаве траке, као знак четништва, Јевреји жуте траке, а Хрвати и Муслимани црвене, јер су њих све окарактерисали као комунисте, иако то није било у ствари тако.

Сви заточеници добили су упутства какве ће одговоре давати члановима комисије ако би били о чему питани. Сваки заточеник морао је рећи број под који се води и који му је написан на траци на руци, а све податке о њему да ће дати канцеларија логора. Да би иронија и камуфлажа била још већа пред Комисијом, уведено је у две бараке као у централну кухињу електрично осветљење.

Сваки заточеник морао је бити чист, умивен, обријан, у чистом вешу и најбољем оделу. На пет дана пред долазак Комисије храна је толико побољшана, да смо имали јести колико год смо хтели и то меса, тако да уопште нисмо били у стању појести онолико колико нам је давано.

Пошто се у логору у то време налазио велики број болесних у две бараке и тзв. амбуланти, то су ови болесни заточеници једноставно "ликвидирани" и брисани са списка. Поубијано их је тада најмање око 120. Да би се болници ипак дао стварни болнички изглед, импровизована је у дотадашњој амбуланти једна болница са 15 кревета, и у њу су стављени потпуно здрави заточеници. Импровизована је и операциона сала, а Комисији је имао давати обавести о стању болесних лекар др Лајдерфер, Јевреј заточеник.

Уочи доласка Комисије старије и изнемогле заточенике, њих око 120, одвели су у село Јасеновац и тзв. логор Јасеновац IV (=Ланчара). У крвничком раду усташа ово је чак један светлији моменат, јер по иначе уобичајеној пракси очекивало се да ће и ови стари и изнемогли заточеници бити ликвидирани.

Пред сам долазак Комисије повереник Лубурнћ сазвао је све "групнике" и између осталог рекао им: "Ви стари заточеници много сте видели и много знате. Чињене су погрешке и с ваше, али више с наше стране. Желим да логор буде у реду, иначе ћу га ликвидирати". Шта су ове његове речи значиле, и шта је значило "логор ликвидирати", било је нама свима и сувише јасно. Сем тога, Лубурић је дао појединим "групницима" техничке упуте шта и како да раде у радионицама у ланчари, циглани,

пилани, економији итд., како би Комисија добила збиља утисак да је Јасеновачки логор радни логор.

Бројно стање заточеника на дан доласка Комисије износило је 1.450 људи, од тога 250 Срба, а све остало Јевреји. Међу-тим, Хравата и Муслимана није у тај мах ни било, јер су сви они одведени још у другој половини децембра (1941) њих око 300, у Стару Градишку. Од Хрвата и Муслимана налазили су се у логору само поједине занатлије, а били су обележени са црвеним тракама на руци.

Комисија се задржала у логору у прегледавању разних просторија и радионица и барака око 2 сата и прошла је углавном кроз оне просторије за становање и радионице кроз које их је провела управа логора. У овој комисији било је око 30 лица.

По одласку Комисије настало је нешто боље стање у логору, а то се видело и по држању самог поверника Лубурића. Он је очито био задовољан резултатом "Комисијског прегледа", али није нама усмено изразио то своје задовољство.

Одмах сутрадан по одласку Комисије узети су од 13 Срба заточеника подаци ради пуштања на слободу, али тек 26. фебруара (1942) ослобођени су од рада и добили побољшање хране. Дана 30. марта ова тринаесторица Срба одведени су из логора и упућени у Београд.

У месецима фебруар и март стизали су и даље транспорти Срба са разних страна, али се не могу сетити и навести одакле су све. Биле су то све мање групе, углавном Срба и понешто Јевреја. Март месец је важан због тога, што тада настаје нови систем "ликвидирања", а то је спаљивање убијених у циглани. Исто тако доводе се тада камионом и групе жена, које су такође спаљиване. Тако још концем фебруара доведена је преко залеђене Саве група од 50 жена и деце у Јасеновац и стављени у затвор 7-8 дана, и поново одведени натраг преко Саве и тамо вероватно ликвидирана. Међу овим женскима било је доста врло лепих девојаке, и, колико сам могао лично приметити из прикрајка, усташе су се дуго времена задржавали у једној просторији где су ове женске биле смештене, и може се као највероватније претпоставити да су их усташе изводили ноћу и над њима вршили насилну обљубу.

Концем марта (1942) појавила се опет поплава у логору Јасеновац III (=Циглана) и поново се форсираним радом имао подићи још један попречни насип. При подизању тога насипа опет је настало кундучење заточника. Радило се напрекидно по дану и по ноћи. Међутим, надолазак воде био је толики да је вода

провалила насип, а како су заточеници већ били потпуно исирпљени од рада. довели су усташе Србе сељаке из села Јасеновца, који су место заточеника наставили са радом на насипу. Како је вода унаточ томе продрла у логор и поплавила бараке за становање, тако да није било места за заточенике, приступило се опет "ликвидирању". Том приликом убијено је, а потом спаљено, око 120 заточеника, Срба и Јевреја. Услед поплаве логора, један део Срба и Јевреја одведен је у Стару Градишку, а преостали су смештени на узвиситијем земљишту у шупе на циглани и радионице.

После десетак дана, када се вода повукла, враћени смо у бараке.

У априлу (1942) све више и више долазили су и довођени по усташама на камионима транспорти и групе жена и деце. Како смо чули доведени су из ђаковачког логора и из Старе Градишке. Све групе ових доведених жена и деце смештене су у тзв. тунел на циглани и у партијама од по 20 особа након убијања гвозденим полугама бачене су у пећ на спаљивање. Морам напоменути да ми заточеници нисмо могли нити смели ишта знати о томе кога све и одакле довозе камионим, па поближе о спаљивању ових жена и деце не могу ништа навести осим напред што сам навео.

Од већих партија мушкараца које су допраћене у логор у месецу априлу била је партија Срба сељака из Грачанице и Градачца. Било их је ту око 180. Од тога је одмах одведено у "тунел" ради спаљивања њих око 60, и то одмах их је издвојено 40 пред канцеларијом логора, а 20 након цепљења да иронија буде већа, такође су гурнути са оних 40 у "тунел" и ту су сви спаљени.

У априлу је доведена једна партија Срба сељака од Тузле, која је сва ликвидирана спаљивањем осим једног јединог сељака, по имену Илије Маричића, но који је међутим, после николико дана умро.

Са Кордуна је у другој половини априла (1942) доведено око 450 Срба сељака и 4 жена. Ова партија је преслушавана у логору од стране неких цивилних лица, међу којима се налазио и шеф полиције из Карловца. Људе су при испитивању мучили усташе и полицијски агенти. Импутирало им се да су имали везе са партизанима у Петровој Гори. Ови заточеници са Кордуна били су из срезова Војнић, Вргинмост и Карловац. Знам да је било и међу њима сељака из Горњег и Доњег Сјеничака, Тушиловића и других села на Кордуну.

Од ове партије њих најмање 60-70 "ликвидирано" је спаљи-

вањем, остали су пробрани и одређени за рад у Немачку, сем стараца и болесних. За то време од споменуте 4 жене, које су стигле са овом партијом, једна је полудила и усташе су је пустили да онако луда слободно хода по читавом логору.

У априлу су стигле и две партије Срба из среза Бијељинског, у свему око 100 људи, од којих је највећи део транспортован на рад.

У месецу априлу (1942) пада и ликвидирање села Млаке у близини Јасеновца, и то због тога што је у сеоској гостиони дошло до сукоба између усташа и домаћих сељака, којом приликом су сељаци убили тројицу усташа, а једног усташког часника ранили. Усташка реакција састојала се у томе, да су сви мушкарци Срби и све жене са децом одведени по усташама у непознатом правцу. За жене и децу говори се да су одведени у Стару Градишку, а једном делу мушких становника из села Млаке успело је да побегне пред усташама преко Саве у Босну.

Надодајем, да су осим ових већих партија са заточеницима које су стигле у Јасеновачки логор, долазиле и мање групе заточеника из разних крајева, тако на пр. Липика, Пакраца и Загреба.

У априлу пристужу већ и групе. и то у све већем броју, Хрвата и Муслимана, које више не издвајају, као што је то било раније, од Срба, него их стављају у заједничке бараке са Србима. Карактеристично је и то да ове Хрвате више и не категоришу као комунисте, него их подводе под исти режим под којима се налазе Срби и Јевреји. Међу Хрватима доведеним у Јасеновац у то време је било доста официра и војника домобранаца у униформи, па чак и усташа у униформи, као и усташких агената. Са ових униформисаних лица одмах су скидане униформе.

У месецу мају, поред мањих група које су стигле у Јасеновачки логор, дошла је и једна већа група из Нове Градишке, њих 76, углавном Срба и десетак Хрвата, као и партија из Сарајева, са 180 људи Срба, Хрвата и Муслимана, од којега је броја било половина Срба. Ова је група била врло мешовита по своме саставу, јер је у њој било поред интелектуалаца и доста занатлија и сељака У првој партији налази се инжењер Черни, као и инж. Стипетић из Сарајева, који су били Хрвати, а од Муслимана били су ту судија Мехмедагић и Налић, члан сарајевског позоришта, свих из Сарајева. У овој партији било је и доста домобранаца, војника хрватске војске. Све ове партије, као и мање, одмах су се формирале и упућивале у Земун, и са овом партијом, као и партијом Срба из Јасеновца, пошли смо и нас

неколицина старих заточеника и стигли у Земун 26. маја т.г. (1942).

Наводим сада неколико карактеристичних момената из Јасеновачког логора који илиструју прилике у томе логору, који су усташе звали "логором смрти", као и најважније усташке функционере.

Усташе

1) Поглавников повереник за логоре у Хрватској био је споменути Лубурић Вјекослав, а његов заменик и један од најкрволочнијих био је Матковић, усташки поручник.

2) Милош Љубомир, усташки поручник и управник, односно заповедник свих логора у Хрватској, сестрић Лубурића Вјекослава.

3) Лубурић, звани "Брко", стриц Лубурића Вјекослава, усташки заставник, управитељ логора у Јасеновцу.

4) Инж. Пичили: усташки поручник, технички управник логора Јасеновац.

5) Усташки функционери: Којић Анте, усташки поручник, једно време управитељ ланчаре. Заставници; Мујо Јусић од Бихаћа, Матковић, брат споменутог напред Матковића, Матијевић Матија, Модрић Анте, Алтарац Анте, један од најкрволочнијих, Јаков Гашић, Којић П Жарко, брат напред споменутог Којића. У рангу заставника био је неки Илија звани "Татек". Додајем да су се у логору налазили раније још неки усташки официри, али су ови из логора премештени. Један од најпристојнијих међу њима био је усташки поручник Рогић.

Логору су биле додељене три сатније усташа, њих око 300, а били су размештени у селу Јасеновцу, одакле су долазили на службу у сам логор.

Убијање маљевима вршили су усташе, а убијање гвозденим полугама пред спаљивање вршио је заставник Алтарац и "Брко" Лубурић. Убијене Јевреје убацивали су у пећ заточеници Срби, а Србе Јевреји, а тако је то било и раније приликом затрпавања мртвих Срба и Јевреја у "рупе".

Маљем је ликвидирао заточенике својом руком чувенн "Мујо" од Бихаћа.

Случај Отона Гавриловића

Отон Гавриловић доведен је у логор почетком новембра (1941) из Загреба и послан у једну бараку међу Јевреје. Он је био осуђен да заврши живот у најтежим патњама, а казна му је била

што је морао ићи свако вече у "усташки затвор", који се састојао из оплетене жице под ведрим небом у логорском кругу. Жица је била оплетена са свих страна у округ, а исто тако испреплетена и одозго у висини по прилици оц 60 - 80 центиметара, тако да човек у жицу стављен није могао усправно стајати него је морао или клечати или чучати. Гавранчићу је наређено да имаде ићи у жицу свако вече са сумраком, а из жице ислазити ујутро о сванућу. У време кад је Гавранчић издржавао овај "усташки затвор" терен је био под водом у висини од 20 до 30 центиметара и он је морао читаву ноћ провести у чучећем положају у жици. Тако је издржао 5 дана узастопце, а шести дан ујутро некако је успео да се извуче из жице, где га је нашао без свести један кувар заточеник, који га је, пошто је још била ноћ, одвео у кухињу и ту га повратио к свести, грејањем ногу у топлој води. Из кухиње је у зору одведен у бараку, али је истога дна сав исцрпљен и измучен у бараци умро.

Осим овога случаја било је још доста случајева, да су заточеници кажњавани стављањем у жицу, да у њој проведу по једну или две ноћи, а разлози за овакву казну били су, рецимо, што поједини заточеник није на послу добро радио и слични, посве ништавни разлози. Ова је жица постојала само у логору Јасеновац II.

Како Љубо Милош ликвидира

У крвничком убијању Срба истакнуо се изнад свих осталих управник логора Љубо Милош. Он је сам својом руком што побио из револвера што из кратког пушкомитраљеза или заклао ножем читаве групе Срба у исти мах поред бројних појединаца. Број по њему побијених Срба пење се на више стотина.

Један заточених очевидац, чије име не могу споменути, причао ми је о Милошу овај случај.

У логор је била стигла једна група од 12 Срба, све млади људи. Како је Љубо Милош случајно пролазио поред канцеларије логора и спазио је ову групу тек стиглих заточеника и видећи их где стоје у врсти један поред другог, пришао им је и упитао:" Јесте ли Власи?" Они су сви мраморком ћутали, стојећи усправно, скрштених руку на прсима. Пришао је тада првоме од њих у врсти у упита га; "Говори јеси ли Влах?" Кад му овај није ништа одговорио, тргнуо је махинално из џепа револвер и спрашио метак у груди овоме првом заточенику. Пришао је тада другоме, трећему и осталима и као са првим свршио је са свима осталима. Ниједне речи они му нису одговорили, и као од шале

Милош их је "ликвидирао".[22]

Из других партија заточеника он је, по доласку и при издвајању у логору, сам ликвидирао читаве десетине заточеника у појединим партијама, некада пиштољем, а некада малим усташким ножем.

Приликом бекства седморице од оних 40 доведених Срба заточеника Босанаца, који су у Јасеновац послани из Загреба, где нх је преки суд ослободио, после клања и убијања које је извршио сам Љубо Милош међу овом 40-торицом, окренуо се неколицини из ове групе издвојених и рекао им: "Мајку вам влашку, што се и ви сви не буните да вас једном све ликвидирам".

Он је био главни ликвидатор и оне 27-торице Срба из Пакраца које је убио и заклао на Божић, што му није ништа сметало.

Он је својом руком убио судију Илића из Пакраца.

Поновило се то више пута, а равни су му били у томе и браћа Матковићи, усташки функционери и највећи крволоци у Јасеновачком логору.

Случај Петра Зрнића професора из Београда

У месецу јануару (1942) пошао је из Београда са уредним пасошем за Сплит преко Загреба Петар Зрнић, професор из Београда. У Сплиту му је живела жена Јелена, позната као уредница једног женског часописа у Београду. У Загребу је био, међутим, скинут с воза по усташком редарству и ухапшен, те спроведен у Јасеновачки логор.

По доласку у логор пријавио се одмах упрвнику логора Љуби Милошу, рекавши му да је Србин који је живео у Београду, те да са путном исправом путује жени у Сплит, и да не види разлога зашто се њега ухапсило и довело у логор. Милош му је одговорио и рекао му да сачини једну молбу у којој ће све то навести и на основу тога да затражи у молби да га се пусти на слободу. Усташе су га тада довели у бараку у којој сам се ја налазио. Ту је пред нама заточеницима испричао случај и уједно саставио на две или три стране молбу на управу логора ради пуштања на слободу. После два сата проведена у нашој бараци, однео је Милошу своју молбу и убрзо после тога видели смо да је отпраћен из Милошеве канцеларије у усташку стражару. Сутрадан нам је саопштено, тј. мени који сам водио списак заточеника у својој бараки, да га бришем из списка живих.

[22] Спокојно страдање, без речи, ових Срба младића - Новомученика. потсећа на страдање Србина старца Вукашина из Клепаца, такође у Јасеновцу, о чему видети сведочење на крају ове књиге. - А. Ј.

Србин са "два срца"

У новембру или децембру (1941) доведен је с једном групом Срба у логор и један врло леп, висок и снажан човек. Двојица усташа гледајући га, повели су разговор, па један од њих рече другоме: "Овај сигурно има два срца". Други му на то одговори да то не може бити, на што онај први рече: "Уверићеш се да овај има два срца", и тада је извадио свој усташки нож и с њиме је полако копкао по прсима овог човека све дотле док га није ножем повредио у срце и док овај снажан човек није пао мртав на земљу.

Наравно да је ова игра усташа била унапред договорена, јер им је сметало да виде овако здравог и снажнога човека (Србина) пред собом.

Случај са Авдом Трбоњом

Некако у зиму доведен је у логор и један муслиман из Мостара по имену Авдо Трбоња и исти је остављен у бараку међу нас Србе заточенике. Случајно је прошао испред бараке повереник логора Лубурић Вјекослав и Авдо, кад га виђе, одмах му је пришао као староме пријатељу. И доиста, по свему се видело да се они добро познају, јер је и њега Лубурић одмах препознао и с њим стао у разговору скоро пола сата. Авдо му се је потужио због тога што је доведен у логор, а Лубурић му је рекао да дође у његову канцеларију, али мало затим видели смо где га усташе воде у стражару. Сутра дан ујутро саопштено је да се Авдо Трбоња има брисати из евиденције. Важно је при томе оно што је нама у бараци Авдо Трбоња испричао за свога побратима Лубурића. За Лубурића је рекао да га познаје из Мостара, где је Лубурић био 1934. намештен као чиновник у Окружном уреду и тада, због неких малверзација и злоупотреба с новцем отпуштен из службе. Како је Лубурићу, по речима Авдиним, предстојало хапшење, одлучио је да оде у емиграцију и том приликом Авдо, тако тврди, дао је свом пријатељу 7.000 динара за пут. Како Авдо нама рече, Лубурића у емиграцију нису одвели никакви политички мотиви него бегство пред затвором због проневере у Окружном уреду. За све добро што је Авдо учинио Лубурићу овај му је вратио тако што га је једноставно "ликвидирао".

Исхрана у Јасеновачком логору

У логору је исхрана углавном лоша и испод сваке критике. Хлеба смо добијали и то нередовно у месецима септембру и октобру, и то по шестину, деветину или десетину хлеба тежине

око 600 грама. Кроз месеце новембар, децембар, јануар, фебруар и март нисмо уопште примали хлеба, изузев занатлија који су се опћенито боље хранили од осталих заточеника. Но од половине децембра сви су у погледу хлеба били изједначени, тако да ни занатлије више нису примале хлеба. Храна је била: редак пасуљ, кромпир, купус и сточна репа, некада мало зачињена с масти, али углавном без икаквог зачина. То је био ручак, а таква је била и вечера. Доручка или уопште није било, или нам је понекад давана прокувана топла вода. Крумпир смо добијали као чорбу или неољуштен куван, највише по три крумпира на једног човека. Пошто је крумпир преко зиме у траповима иструо или промрзнуо нису људи могли ни њега више да једу. У децембру и јануару добивали смо кисели купус. То је сасвим разумљиво довело до формалне глади и умирања од глади у логору, и на стотине и стотине заточеника умрло је због овако слабе исхране. Какво је стање с исхраном било види се по томе што су људи по ђубришту тражили отпатке купусног листа или љуске од крумпира и с тиме се хранили.

Међутим, од месеца априла па на овамо почело се давати заточеницима дневно по 240 грама кукурузног хлеба.

Вода је била лоша и нездрава, тако да су људи добијали пролив.

Број ликвидираних Срба у логору

Од месеца августа 1941. године до средине маја 1942. године убијено је или помрло у Јасеновачком логору и то унутар самог логора, што је ноторно и познато, око 10-12 хиљада заточекика, а од тога две трећине Срба, дакле око 8.000.

Ако се узме да је од овога броја, тј. 8.000, око 40% умрло од глади и болести, онда се број убијених Срба унутар самог Јасеновачког логора креће између 5 и 6 хиљада.

Колико је пак Срба побијено изван логора и оних бројних партија и транспората који су упућивани у Јасеновац, не зна се, али се сигурно зна да су многе партије стизале и ушле у логор, али су одмах одвођене право на "рупе" и ту маљевима "ликвидиране". Ваља напоменути да се овим "ликвидирањима" не зна нека реална цифра на овај начин побијених Срба. Канцеларија логора води спискове само оних заточеника који су се налазили унутар логора и који нису одмах приликом доласка у логор "ликвидирани".

Срби заробљеници у Јасеновачком логору

Било је доста случајева да су Срби заробљеници, официри војници по повратку из Немачке из заробљеништва, ухапшени у Загребу и допремљени у Јасеновачки логор. Према овим заробљеницима поступало се је као и са осталим заточеницима. Њих је до половине маја (1942) дошло укупно око 50, а међу њима налазила су се и два Србијанца. Судбина ових заточеника, бивших заробљеника, била је иста као и осталих интерниираца. Многи од њих су убијени, а многи умрли од изнемоглости и болести.

Како се ишло на рад

Приликом одлажења на рад усташе су заповедале да идемо трчећим кораком уз певање најувредљивијих песама за Србе, као: "Оj. Србијо, проклета Џгадијо, да си знала не би ратовала", или "Павелићу, живела ти рука, што ти уби српскога хајдука", или "Александар у гробу се хлади, младом Пери сандучић се гради". Усташе су нам иначе давали текстова оваквих или сличних песама ругалица, које смо морали приликом одлажења на рад или на самоме раду гласно певати, јер у противном био је свакоме живот у питању.

Мој рад у логору

Од мога доласка у логор, тј. од 21. августа од 11. децембра 1941. године, радио сам са осталима на насипу, а по доласку у логор Јасеновац III радио сам на једној грађевини, а после тога постао сам писар који је водио списак Срба у логору. Све промене достављао сам логорској канцеларији у којој су радили сами Јевреји и у којој се водила евиденција о целом логору, као и картотека. Логорник и шеф канцеларије био је Јеврејин Бруно Дијамантштајн, а доцније Винер Брнхард. Поред ове унутрашње канцеларије постојала је и усташка, којој је био на челу управник логора Љубо Милош. Усташки табор налазио се у месту Јасеновцу и исти је водио усташки поручник Матковић. Овај усташки табор познат је и под именом логор Јасеновац I.

Дајем на крају следећи попис Срба који су на дан 17. маја 1942. године још остали у логору Јасеновац:

Мићић Слободан, Стјепановић Ристо, Радић Цвјетко, Павић Симо, сви из Јање, среза Бијељина, Петровић Бранко из Зенице, Ђорђевић Панто и Ђорђевић Перо из Какња, Поповић Стево, Милшић Михаило, Милетић Урош, Шитун Младен, Лубура

Јово, Кусмук Дамјан, Војновић Бранко, "улук Душан, Мацановић Саво, сви из Сарајева, Гаврић Милан, Митровић Исаило, оба из Тузле, Поповић Влајко, Данојловић Душан, браћа Ракићи, сви из Зворника, Жужа Тодор, Станковић Ристо, сви из Градачца, Кнежевић Јово, Дурић Нећо, оба из Градачца, Дубљеновић Радован, Макивић Милош, оба из Брезе, Огризовић Ђуро, Боркапић Вујо, оба из Карловца, Тодоровнћ Ицо, Давидовић Милан, оба из Подравске Слатине, Босанац Лазо из Грубушиног Поља, Бановић Милан, из Прњавора, Ивановић Перо, Ивановић Ђорђе, Станковић Емилијан, Бабић Тошо, Кајмаковић Милан, сви из Бијељине, Орезовић Божидар из Добрлина, Стефановић Светозар из Крчедина, Кресојевић Обрад и Милинковић Лука из Боботе, Јелић Никола из Пакраца, Катић Никола из Никшића, Циганович Милош и Гучавац Душан из Високог, Јанковић Жарко, Париповић Илија из Загреба.

На економији Феричанци код Нишица налазе се: Кајмаковић Милош, Бучевац Душан и Релић Милан бачвар из Сл. Брода. На економији Војновића код Окучана налазе се: Богдановић Вукан из Приједора, Шиљкут Аликсандар из Пазарића, те Васић Илија из Јање, као и Ћалић Никола, за којега не знам одакле је.

Више не бих имао навести, а на све напред наведено и прочитано ми могу се по потреби и заклети.

Ђурковић Симо, ар.

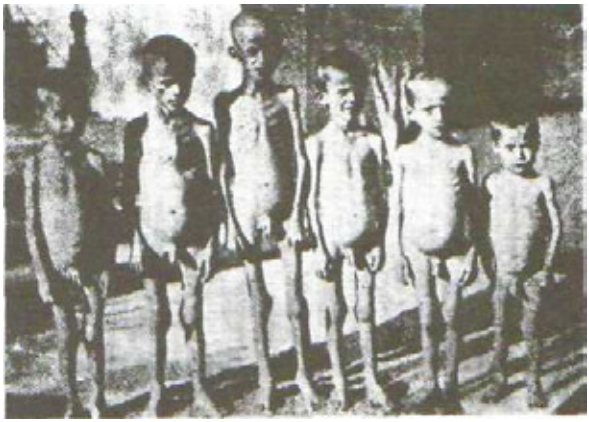

Српски дечица у усташком логору Јасеновац.

II ДЕО

СТРАДАЊЕ ДЕЦЕ У ЛОГОРИМА ЈАСЕНОВЦА

"Убили су нас,
јер су наше невине жеље
да се радујемо животу и играчкама
прогласили за злочин"
(Драган Колунџија - песник са Козаре)

СТРАДАЊЕ ДЕЦЕ У ЛОГОРИМА ЈАСЕНОВЦА

За време смртоносног рада сплета Јасеновачких логора старадала су у њима и невина српска и друга деца. Велики број те деце, пострадале у Јасеновцу, Старој Градишки и другим логорима, потицао је са Козаре и Поткозарја, где је становништво, и пре рата као и данас, великом већином српско и православно. Већ током лета 1941. и на прелазу у 1942, а нарочито јуна и јула 1942, на Козари и Поткозарју побијен је велики број њих, око 68.500. похватан и сатеран у комплекс Јасеновачшх логора, одакле се мали број спасао и преживео. Међу овим похватаним и у логоре одведеним Србима било је око 23.830 деце. О томе постоје потресна сведочанства преживелих логораша и сведока.

Рад на попису имена покошеног нараштаја Козарачке деце[23] већ деценијама заокупља поједине преживеле Козарчане. Међу њима је до сада највише урадио Драгоје Лукић, преживело српско дете са Козаре, прошло кроз злогласни логор Јасеновац (и ослобођено од партизана 26. августа 1942. заједно са другом децом из усташког логора за децу у Јастребарском код Загреба. Из његовог Именословника побијене и пострадале по усташким логорима Козарачке деце донећемо овде извесне детаље, користећи истовремено и друга аутентична сведочанства преживелих очевидаца страдања деце у Јасеновцу и околини.

Драгоје Лукић и његов сарадник Јован Кесар и други преживели Козарчани утврдили су од сада да је у усташки логор Јасеновац и друге логоре отерано 23.858 козарачких дечака и девојчица, међу којима је огромна већина српске деце, и да је од њих убијено 11.219 деце. Најмлађи су били у колевци, најста-

[23] Имамо у виду књигу Драгоја Лукића "Рат и ђеца Козаре". Београд 1984 (2. допуњено издање), а затим од њега и Ј. Кесера приређени специјално издање "Борбе": "Редни број смрти -Именословник 11.219 Козарачке деце" (Документа. фебруар 1988). Користимо и друга лична сведочења и исказе избеглица, као и најновије књиге П.Станивуковић-Ј.Керблер: "Деца у логорима смрти", Бгд. 1986. г, др. Љуба Михића, Козара, Нови Сад 1987, и нарочито тротомни зборник докумената: А. Милетић, Концетрациони логор Јасеновац, 1941-45, Бгд. 1986-7.

ријима је било тек 14 година Четрнаестогодишњака је било 754, тринаестогодишњака 821, деветнаестогодишњака 570, једанаестогодишњака 806, десетогодишњака 384, деветогодишњака 587, осмогодишњака 444, седмогодишњака 558, шестогодишњака 685, петогодишњака 723, четворогодишњака 807, трогодишњака 960, двогодишњака 1.000, једогодишњака 857, а највише је било дојенчади- њих 1.163 од само неколико дана или месеци.

Од Козарачке деце највише их је убијено у Јасеновачком стратишту: 5.683, затим у својим родним местима и селима приликом усташких рација и хватања: 2.474, па по славонским селима и Мославини и Билогору: 870, и онда у транспортима, загребачким прихватилиштима, болницама и дечјим логорима у Јастребарском, Сиску и Горњој Ријеци код Крижевца 1.691, а остала дечица по другим местима и логорима. Уз ову Козарачку децу страдала су и многа друга деца из других наших крајева.

Геноцид над Србима у злогласној Ендехазији био је од раније планиран, али је најстрашнији геноцид над децом. У неким местима или у читавим крајевима, нарочито тамо где је била српска већина становништва, побијено је најмање половина житеља, док су нека села и насеља сасвим затрвена. Тако је нпр. у Босанској Градишки пред рат живело 32.000 становника, а побијено их је 9.400, а међу њима око 5.500 деце, у општини Босанска Дубица, са изразито српским становништвом, где је уочи рата живело 28.000 житеља, побијено је тачно пола становништва, а само деце 4.099. Стожерник тзв. "Хрватске крајине" у Бања Луци, познати зликовац др Виктор Гутић, поручио је крајем маја 1941. г. Србима следеће; "Ове српске цигане послаћемо у Србију, а друге Савом без лађа (тј. побијене као лешеве, што је и чињено). Издао сам драстична наређења за њихово економско уништење, а слиједе нове мјере за потпуно истребљење. У том погледу имам одријешене руке- Непожељни елементи (а то значи пре свега Срби, а онда и Јевреји и Цигани) биће искоријењени тако да ће им се затрти сваки траг и једино што ће остати биће зло сјећање на н.их". На пријему затим код римокатоличког жупника Кауриновића у Приједору Гутић је допунио своју претњу српској деци овако: "Ову српску гамад од 15 година па навише ми ћемо побити, а њихову ђецу смјестити у клостере и од њих ће бити добри католиии". Сличну изјаву о затирању српске деце дао је и римокатолички свештеник Дионизије Јуричевић, иначе усташки официр и руководиоц специјалног верског одсјека у Државном равнатељству НДХ: "У овој земљи не може нико да живи осим Хрвата, а ко неће да се покрсти, ми

знадемо куда ћемо с њиме. Данас није грехота убити ни мало дијете од 7 година које смета нашем усташком поретку. Немојте мислити што сам ја у свећенићкој одори, па не могу, кад је потребно, узети стројницу у своје руке и да таманим све до колијевке, све оно што је против усташке власти и државе."

Овај паклени план заиста је тако и спровођен над Србима, особито над недужном децом, и ван логора а нарочито у самртном сплету јасеновачких логора. Децу су усташе стрељали, набијали на бајонете, спаљивали, кували у котловима, живу бацали у бунаре, јаме и пећине, гушили отровима, нарочито содом, сатирали глађу, жеђу и хладноћом. У Павелићевим фабрикама смрти широм злочиначке Ендехазије убијено је до близу сто хиљада српске и друге деце, а усташка пропаганда настојала је свим силама да прикрије стравичну истину о страдању те невине деце. О свему томе постоји опширна документација.

Треба међутим, истаћи да се ипак нашло доста добрих људи, међу којима је било доста Хрвата, који су преко Црвеног крста организовали у лето 1942. године, прихватање па и усвајање ове српске деце из логора Јастребарско, Стара Градишка, Јабланац, Млака, Уштице и других, те је тако заустављен масовни помор деце. Истина, многа од ове деце су покатоличена и изгубила свој српски и православни идентитет. Неке такве случајеве, и њихову каснију трагику, кад су сазнали своју праву судбину, имали смо прилике и сами да упознамо.

Изнећемо овде само неке детаље о јасеновачком страдању српске деце, нарочито оне са Козаре и Поткозарја.

Покољ у српској цркви у селу Драксенићу

Да о томе наведемо најпре сведочење Крањајић Растка (32), Србина из босанске Дубице, који је као избеглица у Београду дао 13. јуна 1942, пошто је спашен из логора Јасеновац. "Од слома Југославије прошле (1941) године, па све до 18. априла 1942, г, живео сам у Босанској Дубици. Дана 18. августа ове (1942) године ухапшен сам по налогу усташких власти и стављен у затвор среског начелства у Б. Дубици, а тада су мене, као и још 12 других Срба и једног муслимана, спровели у затвор у Нову Градишку... У првим месецима после слома Југославије у прошлој (1941) години... стварањем усташке организације по варошима и селима почиње усташки терор. Свет је већ тада морао да бежи и да се склања од усташе.. И жетви године 1941. терор усташки по селима среза Бос. Дубица достигао је врхунац. Усташе су о

вршидби упадале у села (српска) и одузимали храну, што је коначно изазвало револт, тако да су сељаци у селу Мирковцу пружили усташама отпор, тројицу усташа разоружали у убили их. Настао је тада по селима општи метеж и побуна.. Усташе се тада почињу формирати и као војне јединице упадати изненада у поједина села ради "чишћења терена". Ово прво "чишћење" од стране усташа свршило се тиме што су усташе попалиле многе куће и зграде (српске), као и жито садевено у камаре по селима уз цесту која води од Б. Дубице према селу Мирковцу. Тим поводом настала су нова хапшења (Срба), па сам и ја, као и многи други Срби из Б. Дубице, да би се склонио пред хапшењем, избегао из Дубице у село Хрваћане (срез Приједор). У то време један део угледних Срба из Б. Дубице избегао је у Србију, док су знатан број Срба Дубичана усташе похапсили и отпремили у Нову Градишку у затвор, а употребили су их у раду на рушењу тамошње српске православне цркве. Од тада ухапшених Срба у Б. Дубици усташе су убиле у затвору у Дубици њих 15 (набраја њихова имена)... Овако стање потрајало је до месеца октобра и тада је опет почело "чишћење Срба". Прије "чишћења" скупљено је у Бос. Градишки, Б. Дубици, Приједору и Бос. Новом око 20.000 усташа и домобрана и из ових места упутили су се усташе и домобрани у планину Козару да је "очисте" од Срба. Српско сеоско становништво уклањало се пред усташама и војском, јер су усташе кога су ухватили или затекли заклали одмах. Страдало је том приликом доста жена и деце, док је мушкарцима успело да се сакрију у великој планини Козари. Поред убијања жена и деце, усташе су вршили и силовања над младим девојкама, као и над неодраслом женском деиом. Приликом овог "чишћења" највише су страдала српска села Маглајци и Бјелајци, среза босанско-дубичког, у којима је поклано око 500 жена и деце. У овим селима усташе су децу набадале на нож, женама секли дојке и одсечена дојке стављали деци у уста. Ужас је био такав, да је много жена и деце излудило. Приликом нових хапшења Срба (децембра 1941) у Босанској Дубици је ухапшено, покрај Срба, и доста Хрвата и Муслимана, већином угледнијих грађана, који су стајали по страни и нису пришли усташама... У то време (јануара 1942) догодио се и овај случај. Једна група усташа из Јасеновачког логора изненадно је прешла реку Саву и упала у село Градину и одатле у село Драксенић, у којем су попалили неколико кућа, а око 70 жена и деце одвели су у српску цркву у том селу и ту их све поклали". (Цео овај документ, из Архива Св. Синода, објављујемо у додатку).

Други преживели сведоци овако описују монструозни злочин јасеновачких усташа у поткозарском селу Драксенићу. Око 800 усташа из Јасеновца, предвођени злогласним Максом Лубурићем, командантом Јасеновачког логора, уз помоћ и домобранске војске, упали су у Босанску Градину, Чуколинић и Драксенић. У овом селу усташе су убиле и поклале око 360 Срба-људи, жена, деце, у току 13-15 јануара 1942. Највећи злочин, масовни масакр Срба, усташе су извршили у српској цркви села Драксенић, где је тада убијено 208 особа, међу којима највише жена и деце. Наводи се да је у цркви заклано 47 деце, док их је у целом селу убијено 85, јер многа су деца убијена и изгорела у попаљеним кућама у селу, јер је читаво село потпуно опљачкано и спаљено. Други сведоци кажу да је српски народ овога села био од усташа позван у цркву да их покатоличе, али су људи то одбили. Онда усташе крећу по кућама и пале их, а жене и гола и боса деца беже по снегу, па их усташе хватају и силом одводе у цркву. У олтар су издвојили девојке ради силовања и мучења посебним методама. Једна жена, која је у ранама остала жива у хрпи лешева Драксенићке цркве, прича о том бестијалном усташком клању: "Усташе су нам рекле: Идите у цркву. Тамо ће вам наш командант Лубурић држати говор. Ми смо пошли у цркву да чујемо шта ће командант говорити. Нисмо дуго чекали. Кад је командант ушао у цркву, почео је он и усташе све редом клати ножевима и сјекирама. Послије свега тога клања, усташе су на хрпи лешева, на црквеном олтару силовали дјевојке, па су их послије тога готово луде искасапили."

Друга три преживела сведока - Анка Павковић, Анка Лукач и Мара Благојевић овако су описале усташки злочин у православном храму у Драксенићу: "Црква је била пуна лешева, а крв је достизала до врха ципела. На самом олтару била је наслоњена као да спава, убијена жена Николе Драчине. Пред црквом, наслоњена на тарабе лежала је Марта Врнић са двоје деце. Обе дојке су јој прорезане и кроз њих провучене ручице њене дјеце. Дјечје руке биле су везане жицом. Мало даље од Марте лажала је Деса Лончар, а поред ње, набијено на колац, Десино дијете. У првој кући до цркве крмци су почели развлачити лешеве Михајла Врепца и Ђуре Маринковића. На запаљеној комуши у дворишту Мирјана Торомана лежала је убијена Нада Жабић, кћи Митрова. Имала је 16 година и била најљепша дјевојка у селу. У гапи лежао је заклан Томо Утреновић. У кући Николе Грбавца, на запаљеној комуши, убијено је 24 чељади међу којима је било 7 дјеце Јефте Петровића, Јове и Николе Грбавца. Од Јефтине породице избје-

гла је само мала Косана. У кући Раде Грбавца страдало је њих 15 са дјецом. Из Радине куће заклан је омладинац Рајко Вланић из Чуклинца, глава му је одсјечена. У кући Лазе Маринковића изгинула је цијела фамилија са петоро дјеце. Породица Стане Петраковић потпуно је затрта, нема више породице Милована Влајнића. Угашена је породица Драгића Влајнића. Угашена је породица Драгића Влајнића са троје дејце, и избјегла је само мала Савка која је отишла у партизане. У Стеве Вујчића затрта је цијела породица са петоро дјеце. Више никог нема од породица Пере Мећаве и Николе Шпица. Од једанаесторо дјеце Јована и Анке Котур Остало је само двоје-Гојко и Вукосава. Мили Бабићу, одборнику, уништена је сва породица, сем једне кћери која је била удата на цести. Потпуно је пусто и огњиште Николе Влајнића".

Одвођење деце у комплекс логора Јасеновац

Овај сатански злочин јасеновачких усташа у српском селу Драксенићу завршен је тиме што су једногодишњег синчића Илије Пушибрка, отевши га из крила мајке, наболи живог на бајонет, па поклавши све преостале жене и децу, звонили су на црквена звона, и бацивши на крају неколико бомби на гомилу лешева, отишли су из цркве и села. Тада су потпуно "очистили" од Срба село Доњу Градину и неким мостобраном преко Саве спојили градину са Јасеновачким концентрационим логором. Тако је Градина од јануара 1942. па до краја априла 1945. била једно од највећих јасеновачких стратишта смрти, повезујући крвљу својих заједничких мученика ову и ону страну Саве, све Србе свуда.

У Градину, Јасеновац, Градишку н друге логоре нарочито је много сатерано и затрто деце са Козаре после познате јунске офанзиве на Козари, када је око 3.000 партизана пробило непријатљски обруч и отишло, а усташе свој бес искалиле на преосталом српском народу Поткозарја. Усташка наредба тада гласила је: "Сва лица затечена у борби стрељати. Све становништво (а оно је огромном већином било српско - А.Ј.) похватати и спровести у сабирне центре, мушкарце изнад 14 година отпремити у концентрационе логоре. При покушају бекства без милости употребити ватрено оружје. Младе жене и девојке транспортовати на рад у Њемачку, старије жене и ђецу раселити и отпремити у Јасеновац који може примити неограничен број затвореника. Тко особе које долазе из Козаре и Просаре пропусти или након заробљавања ослободи, бити ће стављен пред ратни суд".

На Козари је тада ухваћено и сабијено у концентрациони логор Јасеновац, и у његове помоћне логоре смрти: Млаку, Јабланац, Стару Градишку, Новску, Градину и Церовљане код Дубице, укупно 68.500 Козарчана, међу којима је било око 23.830 деце, без оне деце убијене у Драксенићу, на Дубичком православном гробљу и по околини, као ни оних жена и деце побијених у збегу код српског манастира Моштанице.

Ево како то хватање и спровођење српских мајкн и деце у Јасеновачке и друге логоре описује преживели сведок, девојка Јованка Марчетић из Приједора, када је са пропусницом, добијеном од једног муслимана лекара, преко Земуна стигла у Београд (29. септембра 1942): "Ја сам 10. јуна 1942. г. отишла из Приједора у село Међеђу, срез Босанска Дубица, где сам живела код мог ујака Матаруге Ђуре, трговца. На 14. или 15. јуна 1942. г. лошли су у село Међеђу оборужани усташе и наредили да сви житељи онога села (углавном Срби) имаду се у року од 10 минута спремити на пут. Овакво наређење издали су усташе исти дан Србима и из осталих суседних села Ми смо се скупили, са само најпотребнијим стварима и било нас је из Међеђе и осталих суседних села око 6.000 душа. Усташе су нас исти дан отерали у Босанску Дубицу, а одатле преко моста у Хрватску Дубицу и сместили нас на једно поље крај жељезничке станице у Хр. Дубици, које је било ограђено бодљикавом жицом. Мушкарце су одмах одвојили од нас и некуда их даље отерали. После сам чула да су многе мушкарце убили у Бос. Дубици на православном гробљу. Тамо их је, кажу, убијено око 3.000. На овом пољу крај жељезничке станице у Хр. Дубици остале смо 10 дана За то време нисмо добили ништа јести, већ смо јели оно што смо са собом од куће понели. Храну смо међусобно делили, али је међу нама владала велика глад, јер смо имале врло мало хране. За то време умрло је на овом пољу око 30 жена од глади. Једно јутро умрло их је најединоm 7. Умрле су покопавали одмах у истом пољу у јаме. Након 10 дан усташе су нас жене и децу пешице отерали у село Уштице крај Јасеновца. У Уштицама смо остале око 14 дана, а биле смо све смештене у једном пољу крај села. Стражу над нама чували су усташе, међу којима је било много муслимана. На овом пољу усташе су силиле поједине девојке да с њима врше сполно опћење, а то су чинили и по дану и по ноћи, па су 25 девојчица из страха и ужаса полудиле. Сећам се да је тамо полудела једна девојчица презименом Почуча, стара 15 година, а родом из села Међеђе, коју су усташе чешће пута изводили из логора и силовали. За храну смо добијале свака породица пола лончића од

једне литре кукурузовог брашна, те нешто соли. Нисмо имале могућности да ово брашно кухамо...И у овом логору крај Уштица владала је међу нама глад, па су многи умирали, највише деца. Умрли су и овде закопавани у самом логору. Након 14 дана одведене смо из Уштица у Јасеновац и ту смо биле смештене на једном пољу уз жељезничку станицу. Овде смо остале 4 дана, а за храну смо примале као и у Уштици - свака породица по пол литре кукурузова брашна. Након 4 дана усташе су нас потрпали у теретне вагоне, и то по 80 особа у једном вагону, и отпремили за Славонску Пожегу. Путовале смо од 6 сати увече до 12 сати другог дана. За време пута нисмо могле добити нити капи воде, а у вагону смо морале вршити нужду. На путу је у вагону у којем сам ја била умрло једно дете. За време путовања од Јасеновца до Сл. Пожега, усташе су са некаковим болничаркама, које су са њима биле, дочекивали нас на појединим жељезничким станицама и одузимали од матера децу и ту децу некуда одводили. Наводно су их одводили у неке усташке институте у Јастребарском, Сиску и Ђакову. Мојој снахи Кантар Радмили из Приједора, одузели су на једној станици сина Младена, старог 3 године. Матере су страшно плакале и нарикале за одузетом децом. Кад смо дошле у Славонску Пожегу утерале су нас усташе у Плетерницу и ту смо биле на једном отвореном пољу. (Даље говори како су неке од њих узете на рад у поједине хрватске куће, па су неке тако спашене, па и она и снаха јој)... Остале све одведене су даље пешке у логор у Стару Градишку и ја о њима више ништа не знам. Моја снаха Кантар Радмила отишла је пре месец дана у Јастребарско, јер је чула да је њезин син Младен тамо одведен. Тамо је она заиста нашла своје дете Младена међу осталом од Срба одузетом децом и сви су били смештени у неким баракама која је пре тога напустила талијанска војска. У овим баракама било је смештено око 6.000 српске деце, а дневно их је умирало од гласи 50 до 70, а кадкада и више. И син моје снахе од ужасне глади био је изнемогао и полумртав лежао у једном куту бараке". (Из Архива Св. Синода). О дечјем логору Јастребарско биће још речи.

Отимање деце од мајки и њихово убијање у логору Стара Градишка

Каква је била судбина многе од ове козарачке и друге српске логорашица, Мара Вејновић-Смиљанић. Било је то, вели она, у логору Стара Градишка, јуна 1942: "Ужасни крици људског бола, јада, немоћи и избезумљености чули су се у логорском простору

кад су усташе отимали малу ђецу мајкама. Обично би групе усташа, с бајонетима на пушкама, сатјерале мајке с дјецом у већи круг. Најприје су тражили да се одвоје мајке и дјеца добровољно, и када то никако нису могли постићи, насртали су с пушком и бајонетима на њих и силом су их раздвајали. Дјеца и мајке су се чврсто збијали, запомагали, отимали. Поједине мајке јуришале су на голе бајонете и падале покошене од њихових убода. Усташе су их чизмама газили и одводили отету дјецу на једну, а мајке на другу страну. Крици су били све јачи. Руке раздвојене дјеце и мајки, као да су продужавале у најстрашнијем болу, покушавале су да се састану. Њихове очи су се ширили настојећи да запамте сваки дјелић најдражег лика, али раздаљина између њих постајала је све већа, у највише случајева и физички коначна". Иста логорашица сведочи: Мика Мандић из села Турјака јуначки се супротставила усташама и није допустлла да јој одузму двогодишњег унука Луку. Убили су их заједно поред логорског зида. Стоја Чекић из Грбавца најпре је молила да јој не узимају сина Марка кад преклињање није помогло, физички се покушала одупрети усташама. Убили су је са јединцом сином испред логорске капије. Јованка Лукић из Милошевог Брда скамењено је гледала док јој узимају једну по једну ћерку - Госпаву, Зорку, Драгињу, Стајку и Јелку. Кад су пошли по сина јединца Ђоку - скочила је на зликовце као лавица. Убили су их у загрљају. Стравичном призору отимања деце од мајки у логору Стара Градишка присуствовала је и десетогодишња Савка Лајић из Бистрице. Она каже да је у том великом метежу видела како је једна жена увила своју бебу у плетенице косе и скочила у дубоки бунар у логорском дворишту.

Иста Мара Вејновић-Смиљанић сведочи и ове страхоте убијања дечице у логору Стара Градишка:

"Дјецу су масовно убацивали у велику логорску зграду. У поједине собе сатјеривали су и по 50 дјеце, која су у тај простор могла стати једино у усрпавном положају. Затим су 3-4 опатице (часне сестре) ишле од собе до собе, носиле су канте с текућином и кистовима мазале дјеци уста, гласно су говориле да је то текућина против жеђи. Међутим, након једног до два сата сва дјеца су почела вриштати, јаукати и дозивати мајку, оца, сестре и браћу. Дјеца су се превијала од болова, а јауци и крици постајали све ужаснији. Малишани су болно цвилели: "Мајко, умирем", "Сејо, боли ме", "Тетка, жедан сам". Дјечја тијела грчила су се и почела падати, а како мјеста није било рушила су се у гомили као љеса. Измјешале су им се руке, ноге, главе..

Отварале су се живе ране на тијелима те јадне дјеце. Убрзо су почела умирати у најтежим мукама и вапајима, и то је трајало данима. Група логораша, коју су усташе одредиле, трпале је у деке мртву дјецу и односила на мјеста за уништавање лешева.

И призор гушења дјеце у плинској комори, који сам гледала, био је такав да га никада нећу заборавити. Плинска комора била је пуна голе дјеце, набацане једно на друго, на гомилу. Стално су повећавали гомилу живих дјечјих тијела, носећи их у декама. Стрпали су тако у просторију око 500 дјеце. Прије пуштања плина просторију је дошла прегледати усташка патрола на челу са усташким сатником Барбарићем, врло окрутним зликовцем. Једно дијете, старо годину дана, лежало је голо на прагу просторије. Барбић је својом чизметином стао на ногу дјетенца, другу ногу ухватио руком, рашчеречио је дијете и бацио га на гомилу уз псовку "српске и комунистичке мајке". Дао је налог да се просторија затвори и у њу пусти плин".

Маријана Амулић-Буца, затвореница логора у Старој Градишки каже да је логорник Анте Врбан наредио групи жена да сву болесну децу сместе у две просторије на тавану злогласне староградишке куле. Онда је Врбан у ове просторије пустио плин - циклон. Неколико стотина малишана тако је угушено. "После тог језивог уморства у логору је неколико дана владала ужасна тишина - сећа се Мирјана Амулић. На све нас као да је пала нека мора. Ходале смо погнутих глава, потиштене, очајне. За цио живот биле смо осуђене да носимо у себи слику о свирепом страдању дјеце са Козаре."

Примери срадања деце у самом логору Јасеновац

У Јасеновачком паклу убијено је на десетине хиљада српске и остале деце, а међу њима само са Козаре и Поткозарја убијено је, према поименичном бројању Драгоја Лукића, 5.683 деце. Како су се усташки злочинци садистички иживљавали над јадном дечицом показује запис са сведочења Љубе Врањеша, логораша из Јасеновца: "Једна жена држала је на грудима дијете старо можда 6 мјесеци. Наишли су Љубо Милош и Анте Врбан. Милош се обрагио жени: -Молим вас, да ли би га дозволили мени? И узео је дијете и почео говорити како је лијепо. Онда се окренуо Анти Врбану и командовао: Готово! Тај крвник је извадио каму. Мајка је вриснула и потрчала према дјетету. Пресрео ју је Љубо Милош, зграбио за косу и заклао, Били су мртви и мајка и дијете. А онда се Милош окренуо према логорашу Љуби Врањешу и упитао: - Да ли си ишта видио или чуо? - Рекао сам да ништа

нисам видео. Милош је викнуо да се губим на посао и ја сам отишао пренеражен и престрашен".

Ово сведочење о садистичком убијању невине дечице подсећа нас на један опис Достојевскога:

"Замисли: одојче на рукама престављене мајке и унаоколо Турци који су ушли. Међу њима се заподене весела игра они милују детенце, смеју се да га насмеју, то им полази за руком, дете се насмејало. У том тренутку Турчин нишани на дете пиштољем на педаљ растојања од детињег лица. Дете се радосно смеје, пружа ручице да ухвати пиштаљ, и, наједном, артист одапиње обарач право детету у лице, и размрска му главицу.. Уметнички, је ли?.. Ја мислим, ако ђаво постоји, и ако га је човек створио, онда га је створио по овој слици и прилици". - Тако прича код Достојевског Иван Карамазов своме брату Аљоши ("Браћа Карамазови"). А исто тако, видели смо, и усташе су као Турци радили са српском децом у Јасеновцу.

Један други преживели логораш из Јасеновца, и сам дете од 14 година, Милош Батајић, из Међувођа код Босанске Дубице, прича какав је био његов боравак у Јасеновачком мучилишту, који је преживео, али који сигурно никада неће моћи да заборави. Наиме, усташки зликовци су овом 14-годишњем дечаку наредили да ложи ватру под котловима и "роштиљем" у којима су кувани и печени људи. Те чудовишне справе за убијање налазили су се на Градини, највећем стратишту Јасеновачког логора, преко Саве, на босанској страни, Неколико великих казана, ослоњени на два зида, морали су да буду увек подложени и да у њима кључа вода. Онима који су били осуђени да умру у највећим мукама најпре су везали ноге и руке, а затим их по четворицу убацивали у казане. Усташки "роштиљ" био је још стравичнији. Две железне шине, причвршћене на висину од једног метра, "могле су одједном да приме" шест осуђеника. Међу таоцима одређеним да ложе ватру под овим страшним "граделама" био је и Милош Батајић. Како ли је сво ово преживело ово јадно дете - живи мученик!?

Наводимо, на крају, и један одломак из Извештаја "Земаљске комисије за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача", састављеног 1945. године, који говори о масовном покољу српске, јеврејске и друге дечице у Јасеновачком логору:

"Покољ дјеце. Кроз читаву годину 1942. врвио је логор III-Ц од дјеце, која су доведена у Јасеновац заједно са својим родитељима.

Пригодом ликвидације залутало је много дјеце и изгубило

своје родитеље, па су заточеници пригрлили ту дјецу. Многи је тако логораш сакрио код себе у бараки сироче без оца и мајке, хранећи га оним што је си откидао од уста. Они заточеници који су примали пошиљке с храном од куће, дијелили су тој дјеци све што су добили.

Концем љета 1942. опазио је Лубурић да се много дјеце налази на таванима радионица и по заточеничким баракама, те је наложио усташама да прегледају цијели логор и покупе сву дјецу.

Тако се открило да се у логору налази преко 400 дјеце мушке и женске у доби од 4 - 14 година. Лубурић се посавјетовао са својим "официрима" те је - на велико чудо свих заточеника - дао сву ту дјецу рагистрирати и смјестити у посебне просторије. Нашао је међу заточеницима неколико учитеља и учитељица, па их је задужио да уче дјецу читању, писању и пјевању.

Тако је мали "дјечји дом" постао једина радост свих заточеника. Њихово весеље није дуго трајало. Матковић Ивица, Капетановић и Слишковић Иван нису били задовољни резултатима, у одгоју дјеце, чинило им се да одгој не напредује довољно у усташком духу, а осим тога установили су, да су та дјеца већином српска и жидовска.

Кад је Лубурић стигао у Јасеновац, пријавили су му ствар, па је одредио да се сва та дјеца, која су и онако била на терет опскрбног буџета, побију.

Усташе су ту дјецу одвели у групама од 60-80 у Градину, гђе су их Цигани заклали и закопали.

Ова је Земаљска комисија утврдила ово злочинство на невиној дјеци на темељу исказа које је дало више заточеника, нарочито Стазић Јосип из Загреба и Јовановић Светозар из Осијека"..

Бацање српске деце у бунаре по Славонији

Српски народ и српска деца из Поткозарја, који су у лето 1942. године сатерани у Јасеновачке логоре, ту су у већини, њих неколико десетина хиљада, одмах побијени, а они међу њима који су преживели, доживели су затим исту или још гору судбину. Ево шта о њима пише Драгоје Лукић и други сведоци:

"После офанзиве на Козару (јун-јул 1942) више од 16.500 Козарчана протерано је у Славонију, Мославину и Билогору. Најтеже су прошли они који су се нашли у Пожешкој котлини. Средином августа 1942, опет је Макс Лубурић, заповједник логора у НДХ, са јасеновачким усташама, починио страховите

покоље по славонским селима у којима су се налазили прогнани становници Поткозарја. Том приликом убијено је 1.267 Козарчана. У Мословачкој Дубрави налазило се више од 300 жена и деце из Кнежопоља За кратко време овде је умрло 88 деце, у селу Писковцима, 15. августа 1942, спаљено је 70 жена и деце са Козаре. У "чишћењу" села Боломача, поред већег броја мештана, убијене су и 32 мајке са децом из Поткозарја.

Један од најгрозоморнијих усташких злочина у Славонији извршен је у селу Слобоштини. Овдје је, 16. августа 1942. убијено 1.368 жена и деце од којих је 1.165 било са Козаре. Голоруки, измучене и немоћне таоце везали су жицом и живе бацали у пет великих слобоштаниских бунара. Овај стравични догађај преживела је 15-годишња Станка Панић из села Требовљана. Ево њеног сећања: "Кад су нас потерали према бунарима, усташа ме је снажно ударио куднаком и ја сам пала у дубоки шанац обрастао купином. Мој брат Здравко и сестре од стрица - Драгиња, Јованка, Зора и Радосава - убијене су у сеоској православној цркви. Моје рођаке - Анка, Душанка, Зорка и Стана Пашајлић, поклане су и бачене у један од дубоких бунара у црквеној порти. Овдје је смрт нашло много жена и девојака из Бистрице и Требовљана. У дубоким бунарима угашен је живот око стотину деце из наших засеока Чикића, Гускића и Лајића. Касније смо их препознавали по одећи. Даница и Грозда Шиник из Милошева Брда извукле су из једног бунара и свог четворогодишњег брата Душана."

Патње деце у логорима Сисак и Јаска-Јастребарско

Српска деца са Козаре и Поткозарја, која нису затрта у Јасеновачком комплексу логора или по славонским бунарима, била су одведена у друге логоре, где су умирала од глади и болести, а преостала су "одгајана" у усташком и римокатоличком духу, чиме су опет, као православни Срби, верски и национално затирани. Ево шта је о томе изјавила преживела девојчиа Гина Мирић (пред "Земаљском комисијом за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача", у Загребу, 13. децембра 1945);

"Приступи данас позвана Гина Мирић, 18 година стара, православна (Српкиња), ученица Социјалне-педагошке школе у Загребу, и исказује: "Пригодом офензиве на Козари године 1942. ја сам заједно са читавим селима, а ја сам из Војскова, отјерана у логор Градишку. Сви су били одјељени мушкарци од жена и дјеце, те смо ми дјеца с матерама отпремљени у логор у Јабланец. Ту смо спавали у неким напуштеним кућицама а хранили смо се куханим кукурузом у колико би таково гдје нашли, јер од усташа

кроз читава два мјесеца, док сам ја била у Јабленовцу, нисмо добили за храну ништа. Након два мјесеца, тј. концем љета 1942. били смо ми ђеца растављени од матера и у неким камијонима односно колима допремљени од Јасеновца, а одатле одмах транспортима у Загреб, гђе су нас на колодвору окупали и ошишали те потом отпремили у Јаску. У Јаски смо били прегледани од лијечника и лијчнице, те одмах ођељени здрави од болесних. Ми здрави били смо смјештени у бараке талијанске коњице, те смо спавали на поду с нешто сламе и покривени деком. Храна је у прво вријеме док сам ја била у Јаски била прилично добра, но касније била је слабија. Поступак од стране часних сестара према нама био је врло лош, јер су нас часне сестре тукле и силиле да идемо пјевати у цркву, те да пјевамо усташке пјесме, а такођер су нас силиле да дворимо усташе, који су били дневни гости часних сестара. Од тих часних сестара запамтила сам часну сестру Божимиру из реда Св. Винка. Ја сам у логору остала свага 3 тједна, јер су тада дошли партизани и нас јаче и старије ослободили и одвели са собом." (А. Милетић, Концентрациони логор Јасеновац, књ. III, стр. 577-8).

О патњама деце у логору Сисак овако је посведочио Анте Думбовић (пред истом "Земаљском комисијом" у Загребу, 16. октобра 1945): "Дана 3. коловоза (августа) 1942. допутовао је у Сисак мој школски друг и присни пријатељ, Камило Бреслер, чиновник тадашњег Министарства удружбе. Он ме је посјетио и том згодом обавјестио да у Сисак долази већи број партизанско-српске дјеце из логора у Јасеновцу и Старе Градишке, па ме замолио да га помогнем у раду око спашавања те дјеце и преузмем бригу око њиховог колонизирања у граду Сиску и околици, која је мени добро позната, јер сам домаћи син". Затим је у наставку рекао о усташком дечјем логору у Сиску следеће:

"1) Дечји логор у Сиску започео је радом дан 3. коловоза (августа) 1942. године, када је послије подне истог дана доведено са раскужне постеље у Сиску око 1.300 дјеце из логора Старе Градишке. Дјеца су била смјештена у недовршеној згради "Соколане" и то већа, а њих око 200 у доби до 3 године, смјештена је у самостанској згради. Ово су биле просторије, које је у ту сврху било вољно ставити на располагање усташко среско поглаварство(..)

4) У Сисак је стигло у свему у неколико транспората, преко 7.000 дјеце, до краја листопада (октобра) 1942. године. Од те дјеце успио сам повратити родитељима или родбини у року од 3 мјесеца око 2.000 дјеце, колонизирао сам их код добровољних

хранитеља у Сиску и околним котаревима 2.000, а око 2.000 отпремио сам у Загреб ради даљег смјештаја, гдје је о њим водио бригу друг Бреслер.

5) Дјеца - заточеници, била су сва српске народности из котарева: Босанска Градишка, Бос. Нови, Приједор, Бос. Дубица, Пакрац, Дарувар и Грубишно Поље.

6) Према попису, кога сам водио на темељу "разгледнице" о умрлој ђеци, испостављених по градском физику Дру Ецкстеину, помрло је у Сиску 1.152 дјеце(..)

8) Дана 8. сјечња (јануара) 1943. године отпремљена је последња група дјеце, њих око 20, у Загреб и тиме је престало дјеловање тзв. дјечјег "прихватилишта", односно логора у Сиску." (А. Милетић, Концентрациони логор Јасеновац, књ. III, 568-9).

Тако је било у дечјем логору у Сиску. А ево како је било у дечјем логору Јастребарско (на пола пута Загреб-Карловац). Видели смо из напред наведеног сведочења Српкиње Јованке Марчетић да је у логору Јастребарско било тада, августа 1942, око 6.000 деце, највише из српског Поткозарја, али и из других крајева. Према другим сведоцима, у Јастребарском је било око 3,500 деце. Загребачки родољуби сачували су картотеку са 12.000 козарачке деце.

У напред поменутом Именословнику мученичке деце са Козаре, Драгоје Лукић износи и овакве податке о патњама и умирањима деце у Јастребарском, где је и он сам као дете био улогорен (док га нису, са око 700 друге деце, ослободили партизани 26. августа 1942):

"Људи из околине Јастребарског, Црвени крст и други родољуби слали су малим таоцима храну, одјећу, обућу. "Милосрднице" (римокатоличке сестре) обједручке су примале те дарове али их нису давале дјеци. Најљепше намирнице - млијеко, црну кафу, колаче - поклањале су усташама - чуварима логора. Часна сестра Грациоза, економ, често је у мостарски самостан слала пакете пуне намирница које су добротвори послали изгладњелој дјеци. Управителица логора Барта Пулхерија наредила је да млијеко, које сељаци довозе за дјецу, мора да стоји на сунцу све док се не укисели, па га је тек онда допуштала да се подијели. - Зашто да хранимо бандитску дјецу. Помагати их значи одгајати људи који ће нас касније клати - говорила је управитељица логора и припадница "крила часних сестара милосрдница" у Јастребарском. Часне сестре су тукле и силиле старију и здравију дјецу, нарочито дјевојчице, да иду пјевати у

цркву, да дворе усташе који су били дневни гости "милосрдница". У том се нарочито истицала часна сестра Божимира. Ипак, најтеже су биле сахране умрле дјеце. Одраслу ђечаци закопавали су своју помрлу браћу и сестре, своје издахнуле другове. Некад су мртву ђецу полагали у сандуке од шећера, некад у обичне велике чамове киштре. Усташки логорник Мркушић и часна сестра Барта Пулхерија, наредили су да ђецу закопавају подаље од јастребарског гробља. - "Њих треба даље у шуму да им се мјесто не зна - говориле су неке сестре "милосрднице".

О овом умирању и сахрањивању деце у логору Јастребарском, сачуван је и један дневник месног гробара Фрање Иловара, који је по наређењу часних сестара данима покопавао умрлу децу у Јастребарском. На првој страници тог сувопарног али врло тужног "дневника" записао је да је 22. јула 1942. сахрањено 107 деце, и даље сваког дана уписивао је колико је укопао мушке, а колико женске деце, а што је он као гробар примао плату у кунама. На крају је записао 26. октобра 1942: "Укупно укопано 768 комада дјеце".

Што се пак тиче понашања католичких сестара према српској деци у Јастребарском, о томе постоји опширно сведочење Татјане Маринић (од 15. новембра 1945. пред "Земаљском комисијом" Хрватске), једне Хрватице из Славонске Пожеге, која је била управитељица школе за наставнице малих школа (дечјих школа и обданишта), која је са својих 18 ученица доведена да ради у логору Јастребарско, тј. да преузме "његу дјеце". Из њеног опширног исказа (објавио га у целини Антун Милетић, Концентрациони логор Јасеновац, књ. III. 435-440), који је веома потресно сведочанство нарочито у појединим детаљима, навешћемо само краће одломке:

"Кроз цијели логор (Јастребарско) прошло је укупно 3.200 дјеце. Задњи транспорт дошао из логора у Горњој Ријеци, којим су управљали усташе и у којем су хтјели дјецу одгојити у усташком духу. Од 450 дјеце која су дошла из Горње Ријеке, 250 је боловало од тифуса. Помор дјеце у Ријеци био је врло велик. Извршена је секција једног дјетета и установљено је да је отровано. То је дјете било довезено из сабирног логора у Старој Градишки са осталом ђецом. Пошто су у Јастребарском преузеле његу дјеце сестре светог Винка - "бијеле" сестре - које су дошле из Загреба, моје су ученице радиле само у Горњој Ријеци. Поступак "плавих" сестара (на челу којих је била већ помињана сестра Пулхерија, шогорица усташког министра и доглавника

др Миле Будака) према "бијелим" сестрама, које су неговале партизанску ђецу, био је такође лош. Што се тиче "бијелих" сестара, не може се рећи да су оне опћенито и злонамјерно поступале с дјецом. Оне су примјењивале оне методе на које су научиле у својим установама, биле су нарочито штетне у овом случају, гдје се радило о малолетној дјеци (..) Односни усташки орган сакупио је све особље (у логору) и тражио да се дјеца одгајају у усташком духу (..) Око 500 гробова партизанске (=српске) дјеце из плота Јаскинског гробља свједочи о усташком поступку према тој дјеци".

Колонизација српске деце која су преживела логоре

Од преживеле српске и остале деце, која су прошла кроз неки од логора Јасеновачког комплекса смрти, приличан број њих колонизиран је, то јест дат је или узет је добровољно у домове Хрвата римокатолика, а нека од деце узета су у поједине римокатоличке самостане. У том поступку несумњиво је било људске хуманости и доброте, али је неретко то био пут затирања српског националног и верског идентитета код те колонизиране деце. Појединачни, касније откривени случајеве накнадног дознавања свога порекла и горке судбине, трагични су докази овога што смо рекли.

О колонизацији ове српске деце без родитеља ево какво је писано сведочанство оставио професор Камило Бреслер (које наводи Д. Лукић у поменутом Именословнику):

"Сјећам се врло добро једног транспорта дјеце из околине Градишке у Сиску. Истодобно с ђецом стигло је тридесетак сељака из околишних хрватских села, те ме замолило да могу преузети ђецу на прехрану и одгој. Рекао сам им нека причекају да им издам бесплатну карту за превоз жељежницом. Но они одмахнуше руком. "Пусти то, господине! Ми смо већ купили карте за брзи влак, а ево унајмили смо и кола за превоз од колодвора". Зачас се окупила ђеца око тих људи, вјешајући им се о руке и капуте вичући: "Поведи и мене, чико, поведи и мене..." Отирући с рукавом сузе са тврдих сељачких лица, одвели су ти људи око 50 дјеце изравно из транспорта.

Други пут окупиле су се ради помоћи око купања дјеце из примљеног транспорта сисачке раднице. Саме су тешко живјеле, али мало која је отишла, а да није повела кући које од дјеце. Једна радница дошла је сузних очију до мене и рекла ми: "Имам их петоро код куће, па ће се нахрани њих 5, неће се осјетити ни ово шесто..." Док је притиснувши ђетешце на груди одлазила из

логора, чуо сам гђе је један од усташких стражара добацио другоме: "Запамти ову добро..."

Управо када је колонизација најбоље кренула, те се већ виђело да ћемо тим начином спасити највећи дио дјеце, стигне нас ударац са стране Усташке надзорне службе, која нам забрани свако даље колонизирање дјеце. Тим се наша прихватилишта аутоматски претворише у концлогоре за ђецу.

Било је случајева као у котару Новска, Суња и Градишка, да су усташки кољачи потражили колонизирану ђецу, те их након свих претрпљених мука заклали пред очима хранитеља или их одвукли поново у логоре... Било је случајева, да су том приликом поклали и хранитеље дјеце.. или их одвукли у логоре.

Природно је стога било да су се људи бојали отворено примати угрожену дјецу. Но, љубав према ђеци, патницима, ипак је била већа од страха. Стотине, тисуће дјеце још је касније појединачно спашено, заклоњено и сакривено у породицама на селу и граду. Касније би их тек пријавили, али многа до данас нису пријављена". ("Борба" - специјално издање: документи, фебруар 1988).

На завршетку овог мартирологијума српске деце, доживљеног нли преживљеног у јасеновачком паклу у адској "држави смрти" Ендехазији, доносимо одломак из Меморандума Српске Православне Цркве о зверствима над Србима у НДХ, који обухвата страдање Срба само до половине 1942. године, али у њему стоје и два следећа одељка о страдању српске деце:

"**Уништавање српске деце** (у НДХ) вршено је у истим размерама (као и одраслих Срба) и једнако без икаква саосећања. Мирјана Поповић из Краљевчана, Глина, прича: У селу Буњу заклали су пред очима Драгана Буњића његово троје деце испод 5 година, а онда жену. Марија Богуновић из Ливна (сведочи); у селу Прологу била је само једна српска фамилија, звана Епаутија, побили су је у пољу. Сутрадан нађоше (усташе) крај лешева девојчицу стару 10 година, још живу, која је молила: "Чико, немојте ме убијати, ја сам жива!" Разуме се да су је (усташе) омах дотукли. - Лазар Бркић и Милош Ковачевић из Цетинграда, Слуњ у покољу у Великој Кладуши са вриском жена и стараца мешао се и вришак деце. - Гаврило Шолајић, железничар из Отока, Огулин: Истерају усташе у Отоку једног човека да га убију. За њим пође, кукајући, његова жена са девојчицом од 10 и синчићем од 4 године. Један усташа се врати, убије из пушке жену и девојчицу, а малишана набоде на бајонет и понесе на рамену. Кад стиже до оца баци му дете пред ноге. Тек онда уби и

њега. - Марија Богуновић и Ружа Козомора из Ливна: Детету од 3 месеца учитељице Ангеле Дакић одсекли су главу и бацили је мајци у крило. - Дане Обрадовић, свештеник из Личког Осика, и Адам Бијелић, гимназиста из Вргин Моста, Миле Бајић. земљорадник из Габрића, вративши се из шуме кући нашао је под црепуљом (сачем) своје шестомесечно дете испечено. За време општег покоља (Срба) у Дивоселу (Лика), 2. августа 1941. усташе су испекли двоје деце на ражњу. - Мирјана Поповић из Краљевчана: У селу Јошаница, Глина, за време покоља (Срба) заклано је и седморо деце и остављено пред црквом. У Великом Шушњару спалили су 25 деце у једном сењаку. - На све стране сведоци набрајају примере гнусног силовања девојчица од 15,14,13, па и 10 година, од примера ћемо да поштедимо читаоце.

Нови Јаничари. После тога, негде 1942. усташе су добили инструкције да ситнију српску децу одузимају од мајки и шаљу у посебне за то одређене логоре. Жене су онако одвајане у транспортима од мушкараца сада се и ситна деца одузимају на појединим станицама од мајки. Циљ је био покатоличити и похрватити сву децу, која још не знају чија су и одакле су. Управо зато, да тајанственост буде већа, нису ову децу одузимали на истој станици у путу, него рецимо овде једно, онде једно, да и оне болничарке које децу примају не би могле доцније дати много података. Јованка Марчетић, домаћица из Приједора, казује како су њеној снахи Радмили Кантар усташе одузеле трогодишњег синчића Младена у августу 1942, на једној станици између Јасеновца и Славонске Пожеге. Ова некако да чује да је дете у логору у Јастребарском, у баракама где је пре била талијанска војска. Она оде тамо и нађе малишана полумртва од глади, и некако га на превару извади. У логору је било 6.000 српске дечице.

Сваког дана их је умирало од глади и болести по 50-70. Одатле су их разводили у разне заводе у Загребу, Сиску, Ђакову итд. и код католичклх фамилија. По другим гласовима, за време немачко-мађарско-хрватске казнене експедиције у Босни, негде у лето (1942), при чему су евакуисана и са земљом сравњена цела српска насеља, сакупили су били с разних страна у конвоје до 9.000 српске деце. Од тога броја изгинула је путем од глади, зиме и болести око 5.000 деце, а свега око 4.000 стигло у Загреб, те предато разним католичким установама.

Како видите, враћају се методе турског купљења јаничара. Али колико језовитије! У ствари, и после најпуније победе над зверовима, тешко је наћи начина по коме ће, после толико

времена, несрећне мајке пронаћи и препознати своју децу. Што је горе од смрти, несрећне родитеље мучиће неизвесност јесу ли њихова одузета деца негде жива или нису, уколико, разуме се, и они сами (родитељи) не буду мртви". (Архив Св. Синода за 1941-45).

Одвођење српских жена и деце из Босне у логор Јасеновац

III ДЕО

СВЕДОЧЕЊЕ ИЗБЕГЛИЦА ИЗ НДХ И ПРЕЖИВЕЛИХ ЛОГОРАША О УСТАШКОМ ПАКЛУ

Насилно покатоличење Срба у Босанској Дубици 1941.

Фрањевац Влахо Маргетић присилно покрштава Србе у Миклеушу 21. XII 1942.

А) СВЕДОЧЕЊА О ПОЧЕЦИМА ЈАСЕНОВАЧКОГ ПАКЛА

1. ИСКАЗ СРПСКОГ СВЕШТЕНИКА ИЗ ЈАСЕНОВЦА

ИСКАЗ православног свештеника из ЈАСЕНОВЦА, Лазара Радовановића, пошто је 14. јуна 1941. избегао из НДХ у Србију, дат писмено 21. јула 41. (оверена копија у Архиви Св. Синода. Збирка Комисије Св. Синода за прикупљање података о страдању Српског народа, 1941-44). Документат, до сада не објављиван, потресно је сведочанство о почецима страдања Срба у Јасеновцу и околини.

ЊЕГОВОМ ПРЕОСВЕШТЕНСТВУ ГОСПОДИНУ ВЕНИЈАМИНУ ЕПИСКОПУ БРАНИЧЕВСКОМ-ПОЖАРЕВАЦ

Зовем се Лазар Ј. Радовановић, презвитер, рукоположен у чин презвитера дана 10/23 маја 1936. г. Пре мог доласка овамо био сам сталним парохом у Јасеновцу, архијерејском намјесништву Новоградишком, Епархији пакрачкој. За сталног пароха јасеновачког постављен сам декретом Његовог Преосвештенства Господина Саве као администратора Епархије пакрачке дана 12. марта 1941. г. Е. Бр. 179 из 1941. г. На овом положају остао сам све до 1/14 јуна т.г.(1941) када сам, услед неподношљивих прилика које су снашље тамошњи народ наш и св. Цркву, морао напутити своје место службовања и доћи овамо да би спасао себе и своје најближе од страхота које су нам тамо биле припремане. Те страхоте биле су припремане мени, само и искључиво само због тога што сам православни свештеник и Србин, а мојој породици што је Српска православна свештеничка породица.

По успостављању Независне Државе Хрватске изгледало је да ће наш тамошњи народ, иако свесно запостављен, ипак имати неких права па бар и у исповедању своје вере и вршењу својих верских дужности. То међутим није остало дуго. Већ након неколико дана имао сам прилику да се лично уверим. Наводим

следећи случај. Другог дана Ускрса о.г. 14. априла (1941) у жељи да одржим што коректније односе са политичком влашћу, с једне стране, обратио сам се месном "Усташком табору" с молбом да ми се дозволи традиционално провођење литије кроз место Јасеновац до месног гробља, где би према постојећим тамо обичају имали да се изврше мали помени са преливањем гробова умрлих мојих парохијана, а већ према жељам њихове родбине. Таборник, међутим, тамошњи, у недоумици шта да учини, обратио се "Усташком стожеру" у Новској за савет по овом питању. Не могавши да сачекам одговор, морао сам да одпочнем св. литугију, оставивши у дужност црквеном тутору да прими одговор те да ме благовремено обавијести. И одговор је стигао, али не по тутору писмено, како сам ја то замишљао, него на један уистину бласфемичан начин. За време евхаристијног канона ушао је у цркву пуну народа месни таборник, са шљемом на глави и припасаним револвером, и упутио се право к мени у олтар. Нисам уопшће тога часа могао са њиме да разговарам, него сам му дао знак да сачека док не прођу ови најсветији моменти свете литургије. Тек после "И сподоби нас Владико.." за време читања "Оченаша.." саопштио ми је да литију не смем и не могу водити из виших разлога, о чему сам по заамвоној молитви обавестио моје парохијане, који су једва прибрани од узбуђења, примили ово са великим жаљењем. Став (усташа) према светој Цркви овог момента био ми је очито јасан.

Одмах иза овог случаја следило је низ других најстрожијих законских одредаба, према којима је, на пример, најстрожије забрањена свака даља употреба ћирилице, те да се матичне књиге као и целокупна црквена администрација има водити само латиницом. Касније, да сви православци имају поднети молбе за прелаз у католичанство, и друге сличне.

Дана 12/25 априла тек. год. (1941) увеће око 22 часа ушли су три усташе у моје дворише, стали под кухињски прозор и нагло ме позвали да отворим. Отворио сам прозор и из мрака видео сам у себе уперене две пушчане цеви. Упитан, ко се овог момента налази код мене, одговорио сам: нико. У кухињи се, међутим, налазила моја мајка и супруга, док су деца већ била поспала. Позвали су поново да отворим врата да би се уверили у истинитост мога одговора. Када сам отворио, они су прегледали сва оделења, те стварно не нашавши никога страног, сем нас укућана, упитали су: какав се сада међу нама водио разговор. Одговорио сам: о сасвим безначајним стварима, што су оно одобрили, јер су вероватно под прозором дуже времена слушали.

Тада су ми саопштили да се тога дана у мојој кући не смеју водити никакви важни разговори, као рецимо о пропалој Југославији, нашто сам одговорио да то ни раније није чињено па да неће ни у будуће. Но овим се ипак хтело једно. Пре тога у моју кућу долазиле су месне девојчице, свршене ученице основне школе, које сам ја у два гласа обучаваоу црквеном појању. Намера је, дакле, била прозирна, као што сам то доцније и сазнао, да ме се те вечери заједно са девојчнцама баци у затворе, девојчице би доцније биле пуштене, а ја као "опасан" био отправљен у неки конц-логор.

Два дана после овог случаја, трагајући по месту за оружјем, ушли су у мој стан пет усташа са два њемачка војника позивајући ме да предам оружје у колико га имам. Том приликом сам изјавио да оружје никада у својој кући нисам имао, да га сада немам, те да га не желим ни имати, јер сам ја свештеник чије је оружје крст часни и блага реч. После кратког претреса уверили су се у истинитост мојих речи, а онда ми наредили да одмах скинем и предам у општину слике, историјске: "Продор на Добром Пољу" и "Повлачење кроз Албанију", које су висиле у мојој трепезарији. Усто су уоташе захтевали да и моју славску икону св. Четвородневног Лазара, тахође предам, што њемачки војници нису дозволили, рекавши да је то икона и као таква мора да остане у кући. Историјске слике одмах сам предао, а онда се прешло у канцеларију парохијске управе. Прво је запечаћена моја лична библиотека, која се налазила у једном ормару, а онда и парохијска библиотека, чија је вредност данас најскромније речено бар 50.000 динара. Печаћењу ових библиотека противили су се и њемачки војници, говорећи са тумачем да је то непотребно, јер да сам ја свештеник те да је потребно да имам при руци библиотеку ради састава проповеди, те своје властите наобразбе. Упитан од њих, њемачких војника, да ли имам против овога печаћења што, одговорио сам да немам, и ормани су запечаћени. Но када су усташе хтели да запечате и орман са парохијском архивом и матицама, њемачки војници су се овом одлучно успротивили, тако да је тај орман остао отпечаћеи и тиме био омогућен даљи рад парохијске управе. Прозрео сам и овог пута жељу усташа, да ми се и на овај начин онемогући дальни рад.

Неколико дана иза овога умро је у Загребу наш бивши, угледни мештанин, трговац, велики добротвор "Привредника", а највећи добротвор самог места Јасеновца. Та његова доброта огледала се је сваке године о празнику Врбице, кад је он слао по 10.000 динара да се из тог новца заодену сирота деца И том

приликом одевана су не само православна него равномерно и католичка деца. Сем тога, мало ко од мештана да није имао велике помоћи од овог човека, а нарочито Црквена општина и црква Јасеновачка, при којој је он подигао већим делом о свом трошку "Српски дом", у коме су биле концентрисане све културне и хумане установе нашег места. Тај добротвор звао се Лазар Бачић, а био је дугогодишњи претседник наше црквене општине. Његов синовац Озрен Бачић, индустријалац[24] и садашњи претсеник Црквене општине, у споразуму са мном дао је, у знак жалости, извјесити на цркву црну заставу. Застава је извешена већ доцкан увече, јер тог дана звонар није био код куће. Исте ноћи, тачно у 12 и 15 часова, оћекнули су ударци по мојим прозорима, онда се чуло неколико повика: "Попе, устај попе". Устао сам. отворио прозор и видео четири усташе који су ме одмах упитали ко је извесио црну заставу на цркви и због чега? Ја сам им тада образложио ствар, но када су саслушали, одговорили су да је ма за кога другог нека виси, али пошто је за Лазу Бачића, то нека одмах идем на торањ да скинем. Ја сам ово одбијо, бојећи се састанка са њима, него сам одоговорио да ће застава рано изјутра бити скинута. Не могавши другчије ријешти ово питање, упутио сам их старом звонару, за кога сам био мање-више сигуран да му се неће ништа хрђаво десити, па нека он скине заставу. То су и учинили, звонар је ноћу одмах скинуо заставу, а према њиховом захтеву морао је одмах да однесе Српску заставу са огњилима (црквену), у општину, где је, како сам касније чуо, спаљена. Сад ми је већ сасвим јасно било да ме се жели ухватити у клопку било на који начин. То ми је чак било индиректно и јављено, те преко дана нисам никуда излазио, а ноћу сам се крио на скровитим местима како не бих био крив ни дужан бесциљно изгубио главу.

То је тако трајало око 20 дана, када сам дознао да ми је први сапарох и друг, почивши јереј Зјалић Славко, ухапшен, наводно као антидржавни човек, те да ће бити у најскоријем времену смакнут. Не могавши више да издржим овакву тортуру себе и својих, решио сам да коначно испитам шта се мисли са мном и мојом породицом. У ту сврху нашао сам човека који је наоко добро стајао са таборником, те ме је овај благовремено обавијестио да се чим пре склоним, јер да ми прети неодложна опасност.

Тих дана дошла је к мени моја сестра која иначе стално живи

[24] То је онај Србин чије ће земљиште, циглана и друга иидустријска постројења нспод насеља Јасеновца ускоро бити одузета од стране НДХ и претворена у злогласни логор Јасеновац III. - А. Ј.

у Београду, а чија су деца била дошла к мени још после бомбардовања Београда. Отишао сам са њоме у усташки табор да јој потврдим долазак и повратак, а уједно, пошто имаде троје мале деце, молио сам да ми дају "пропусницу" да би ју испратио до Земуна, да бих тамо свршио нешто свога посла, те де бих се трећег дана вратио. Ту ми рекоше да они немају потребне формуларе, него да ће дозволити моме брату нека оде у стожер у Новску те нека тамо потражи потребну пропусницу. Брат је отишао али се вратио без резултата. Не хотећи то да доживим невин, спремио сам се исте вечери са сестром, њезином децом, мојом децом и супругом и кренуо у правцу Београда, препуштајући се у руке Божије. И Господу нека је слава, ја сам са породицом, иако окрњеном, ипак срећно стигао жељеном циљу.

Трећег дана стигао је мог брат, богослов IV године, такође срећно умакавши. Још са врата ми саопштио да сам следећег јутра био тражен. Те, наиме, ноћи када сам је отпутовао убијен је мој сапарох и друг Зјалић Славко, натоварен још петорицом људи, доведен у Јасеновац и бачен у Саву. Тој судбини ни ја не бих умакао да нисам отпутовао на време. Напомињем, да је баш тих дана стигло строго наређење да сви православци имају одмах поднети молбе за прелаз, односно пријем, у римокатоличку вјеру, уз опомену да ће они који ово одбију искусити најтеже казне. Престала је, дакле, свака потреба за свештенством нашим там, те сам у споразуму са члановима Црквено-општинског савјета и одбора морао ово учинити, јер понављам, изгубио бих главу. Без икаква циља, а чисто због садизма насилника.

Одмах по успостави Независне државе Храватске позвано је све становништво да имаде предати властима оружје, како војно тако и цивилно, што је без одлагања чињено. У гомилама доношено је оружје и муниција, војна спрема и остало и предавано усташком табору. Када је већ било сакупљено све, почело се је наређивати људима да доносе оружје које они уопште нису имали. Из тог разлога био је похапшен велики број људи из места (Јасеновца) и околине, тако да је било случајева када су и по 70 људи били затворени у затвор, чија је површина износила свега 23 метра кв., и то по неколико дана без хране и воде, изнуђавајући од њих, кад већ немају тражено оружје, извесне суме новца, које су се кретала између 500 и 30.000 (хиљада) динара. Људи су у почетку плаћали, а кад је нестало новца почела су да стижу и уцењивачка писма са претњама да ће сваки бити убијен ко се не одазове налогу изложеном у оваквом уцењивачком писму. Не могавши новчано одговорити, отпочела су

заиста убиства. Другог дана Духова (2. јуна 41) убијен је секретар наше црквене општине, иначе угледан грађанин и бивши дугогодишњи општински бележник - мој крштени кум Келић Лазар, са 70-двогодишњим Грујичић Ђуром, такође виђенијим мештанином, и још тројицом угледнијих људи. Те ноћи убијени су бачени у Саву, а након два дана испловили на површину реке у близини самог Јасеновца. Ово су видели људи који су пролазили у своја поља на рад, обавестили њихове породице, али ове их нису смеле сахранити, па чак ни одати ма каква знака жалости, него им је речено да имају о свему ћутати, носити хаљине светле боје, па чак у већини случајеве црвене боје. Касније сам сазнао да је у овој групи требао бити смакнут и претседник Црквене општине и још неки виђенији људи, који су благовремено напустили све своје имање и без ичега побегли овамо у Србију.

Великом заузимљивошћу живом акцијом поч(ившег) јереја Зјалића била је саграђена у Новској нова православна црква која још није била освећена. Да би се и на тај начин испољила мржња према светом православљу било је наређено да се ова црква потпуно разруши, а материјал разнесе појединцима Хрватима за њихове потребе. На овом мучном и богомрском послу морали су радити сви православни становници места Новске, па чак и они православци који би се тог дана случајно тамо нашли, па било одакле они били.

Уз то сам имао прилике видети страшне призоре на реци Сави, којом су у масама пловили убијени људи, жене, па и деца повезани једно за друго. Видео сам три свештеника већ у стадију распадања, и то двојицу са црвеним и једног са плавим појасом, везане жицом један за другог, док је најмлађем био забоден кроз појас и трбух штап са хрватском заставицом на којој је писало: "Воћа пута". - Мислило се је воћа пута за Београд. - Сличних случајева било је безброј. Први леш хоји је пропливао покрај нашег места (Јасеновца) био је, такође, како изгледа, леш неког од браће свештеника наших, који је ниже села ухваћен и на брегу Саве сахрањен, Већ у распадању, имао је с једне стане лепу плаву браду, али потпуно наг да не могу у свему устврдити да је био свештеник. Сутрадан, међутим, изашло је најстрожије наређење да ће сваки онај ко ухвати пловећи леш, у намери да га сахрани, бити најстрожије кажњен. Из тог разлога били су понова бачени у реку они лешеви који су у току јутра били привучени (обали) ради сахране.

Суседна места преко Саве у Босни такође су тешко страдала,

њихови свештеници као таоци отпрађени су у казнени завод у Ст(арој) Градишки или "Црну кућу" у Бања Луци, са многим виђенијим људима. Архијерејски замјеник из Пакраца, Станојевић Јован, са још двојицом свештеника, Ландупом и Рајичевићем, спроведен је у логор у Копривницу, одакле се није вратио.

Изнео сам у бледој слици све оно што је претходило мом одласку (14. јуна 41) уверен да ће Ваше Преосвештанство, обзиром на изнешено чињенично стање, схватити и правилно разумети повод мом доласку овамо, а подједно предочити себи ону страшну слику и стање у коме се наша света Црква и народ с ону стану Саве и Дрине налази.

Цјелујући свету десницу Вашег Преосвештенства, најпонизнији

јереј Лазар Ј. Радовановић с.р.
в.д. привр. пароха. поповачког.
у Поповцу 8/21. јула. 1941. г.
(код Пожаревца)
(Архив Св. Синодаза 1941-45)

2. ИСКАЗ ПРАВОСЛАВНОГ СВЕШТЕНИКА ИЗ СЕЛА УШТИЦЕ

код Јасеновца, Андреја Јаковљева, протераног од усташа 8. јула 41. преко логора Цапрага у Србију, дат писмено 7. августа 41 (оригинал у Архиви Св. Синода, Збирка Комисије Св. Синода.. 1941-44). Необјављиван до сада, садржи сведочење очевидаца о прогону Срба из села Уштице пред отварање Јасеновачког логора.

АРХИЈЕРЕЈСКОМ НАМЕСНИШТВУ ВЕЛИКО ГРАДИШТЕ

У смислу акта Светог Синода бр. 560/41 год., наређења Архијерејске власти бр. 900/41, и акта Архијерејског намесништва бр. 830/41, част ми је учтиво поднети следећи извештај:

Јасеновачки парох Радовановић отишао је на три недеље пре почетка гоњења свештеника, тако да је парохија Јасеновачка била без свештеника и ја сам тамо преузео дужност. Хрватима је било криво што нема пароха и што долази парох Уштички да обавља парохијске послове. Другог дана дошли су усташе и рекли ми да ја не смем то радити, али ја сам ипак и даље обављао дужност док ме нису ухапсили.

Моји парохијани долазили су и тражили од мене упутства. У селу (Уштице) је настао велики страх, јер су усташе улазећи у куће (Срба), вређали их и одузимали од сељака кукуруз и друге намирнице. Већину су похватали и доводили у општину, где су били затворени по неколико дана, а потом су неке поубијали. Страх је био све већи и већи, неки парохијани су предавали молбе општини, да буду примљени у римокатоличку веру, те да их терају са својих огњишта, пошто се било чуло, да ће оне који не буду примили римокатоличку веру прогонити из села.

Људи су бегали из кућа и спавали у пољу у шуми. Село (Уштице) је потпуно опустело. Међутим, сваке недеље и празника била је служба Божја и звук звона љутио је Хрвате.

8. јула 1941. године у 1 сат после поноћи дошли су у парохијски дом: 2 жандарма, 2 усташе, 1 таборник и 1 чиновник из Окружног уреда из среза Новска, и рекли ми да сам, по наредби охружног начелника, са женом ухапшен. Сви су ушли у кућу и постали потпуни господари свега. Узели су све што је било у кући и пренели колима која су са њима дошла. Одузели су ми и уложну књижицу Поштанске штедионице Црквене општине на

своту 3.700 дин. Ја сам се томе противио, али су почели да вичу на мене и даље су рекли да ћу добити већу казну. Када су изнели све из куће, усташе су са чиновником запечатили стан, а нама су рекли да се више не смемо враћати не само у свој стан него ни у парохију.

Када су нас превозили преко Саве за Јасеновац, један од усташа пришао ми је и рекао да је добро време за купање, а жена ме је држала за руку. Затим смо дошли у Јасеновац и смештени смо у кућу ратарске омладине, где смо били 3 дана, под строгим надзором жандарма са пушкама. Ујутру дошли су: чиновник из Новске из Окружног уреда, таборник, 2 усташе и 2 жандарма и рекли да се свучемо и почели да нас претресају. Узели су све што смо имали код себе. После тога су нам казали да одлазимо вечерењнм возом у логор Цапраг. Тамо смо били неколико дана. Дошао је хрватски официр и рекао нам да нас избацује из логора. Моји протести нису ништа помагали и нас су избацили из логора. Ми смо тада пошли пешице до Сиска, а од Сиска возом до Загреба. Док смо путовали из Сиска, један усташа нарочито ме је пљунуо, назвавши ме влашким попом, и да све попове треба поубијати. У Загребу сам помоћу добрих људи добио пропусницу за Београд. На путу за Београд, док су нам контролисали пасоше, један од усташа хтео је да ме избаци из воза, али велики плач и молбе моје жене задржале су га од тога, те ме је само гурнуо и ја сам пао и разбио нос. Тако се завршило моје путовање. Али Бог је милостив и продужио ми је живот. "Блажени изгнани правди ради, јако тјех јест царство небесноје".

Учтив, Протојерej Андреј Јаковљев, с.р.
парох Уштички Пакрачке епархије,
а *сада помоћник старешине цркве*
у Великом Градишту

7. августа 1941. године
Велико Градиште (код Голубца)

3. ИСКАЗ ЈЕДНЕ СРПКИЊЕ ЈАСЕНОВАЧКЕ О ПОЧЕЦИМА ЛОГОРА У ЈАСЕНОВЦУ

Записник од 7. марта 1942. год. састављен у Комесеријату за избеглице у Београду

Непозвана присутпила је Прпић Олга, домаћица из Јасеновца, среза Новска, стара 38 године, кћи Матеја и Катарине, сада настањена у Београду...те исказује:

Одмах након успоставе Независне Државе Хрватске формирана је у Јасеновцу од неких домаћих Хрвата група усташа, која се је наоружала војничким оружјем. Ову групу формирао је и наоружао Видаковић Никола, поседник из села Уштице, крај Јасеновца. Он обнаша част усташког логорника. Усташки команданти јесу: Брклачић, бивши римокатолички жупник, који је родом из Лике, и неки Лубурић, који је однекуд дошао.

Усташе су одмах почели купити и убијати Србе. Одмах након успоставе државе Хрватске покупили су усташе следеће Србе из Јасеновца: Грујичића, поседника, "укавац Ћурицу, лугара, Пекић Милана, лугара, Рашинца, лугара, те још многе друге Србе из околице, чијих имена се не могу сетити. Све ове Србе усташе су одвели на обалу ријеке Саве крај Јасеновца, тамо их убили и њихове лешеве бацили у воду.

Већ у почетку Независне државе Хрватске основана су у оном крају три велика концентрациона логора, и то: један логор у Јасеновцу у циглани Бачића Озрена, други логор на ливадама званим "Брочке Јасенине", које су ливаде налазе на пола пута између Јасеновца и Новске. Ливаде су ограђене жицом. Трећи логор основан је у хрватском селу Плесмо (= Крапје), које је удаљено од Јасеновца око 2 сата хода. И овај логор основан је на пољу, које је ограђено жицом.Чим су основани ти логори, одмах су у њих довођени са свих страна Срби. То довођење Срба траје и дан данас.

Логор у Плесму укинут је у месецу новембру 1941. године и то на захтев мештана Хрвата, из Плесма, који су одлучно тражили да се тај логор укине, јер да они не могу више гледати страховити покољ и мучења, која усташе у том логору врше. Кратко време после тога укинут је и логор Брочке Јасенине, јер је наишла вода на ливаде, на којима је тај логор био смештен.

Сада постоји само логор у Јасеновцу, који је смештен, како сам то већ навела, у циглани Бачића Озрена. Циглана се налази на периферији места (Јасеновца). Уз Циглану су подигле

хрватске власти још неколико барака и сав простор оградиле са бодљикавом жицом. У овом простору смештени су интернирани Срби, Хрвати и Жидови, а около простора подигнуте су неке куле, у којим усташе са митраљезима чувају страже.

Храна у логору је врло лоша. Сваки добија на дан само три кухана кромпира без хлеба, тако да трпе у правом смислу ријечи глад. У Циглани спавају на голој земљи. Интернирце онако измучене и од глади изнемогле терају усташе сваки дан на посао. Гледала сам поворку интерниираца како их усташе кроз Јасеновац гоне на посао, а они изнемогли падају по путу. Усташе оне који падну, немилосрдно туку ногама по глави и целом телу, тако да их одмах крв облије, или их туку кундацима, а многима скачу на прса и онда их немилосрдно туку.

Ово су призори које су дневно гледали прошло љето у јесен сви житељи места Јасеновца. Многи интернирци идући тако у поворци на рад, склапали су руке и молили парче хлеба. Мештани су им давали хлеба криомице, само да не виде усташе. Обично су мештани остављали комаде хлеба по путу, када су пролазили интернирци, који су онда ове комаде хлеба из прашине дизали и трпали у џепове. Ја сам гледала прошле јесени (1941), када су интернирци на пољу крај Јасеновца поспремали кукурузовину, како су из трулих бундева вадили семење и јели, али ако би који нашао случајно у кукурузовини клип кукуруза, онда га је онако пресна јео. Један усташа, који је тако једног дана био на стражи, нашао је код једног Жидова један клип кукуруза и ради тога га је одмах на лицу места убио.

Осим тога, усташе интернирце страховито злостављају и муче на све могуће начине. Интернирци дневно у великом броју умиру услед велике глади и мучења. Лешеве умрлих усташе или бацају у Саву, или закопавају на пољу званом "Лимани", на имању Србина Тривунчића Васице, који је ових дана са женом отеран у логор. Када је недавно била у Јасеновцу једна комисија и прегледавала логор, онда су усташе тој комисији показали само оне интернирце који су оних дана доведени и још нису били са глађу у злоставама измучени, а сакрили су оне интернирце који су у логору дуже времена и, услед њиховог нечовечног поступка, физички потпуно ицрпени.

Усташе дневно убијају интернирце. Убијају их у самом логору, а њихове лешеве бацају или у Саву, или закопавају на имању наведеног Тривунчића. Именично ми нису познати интернирци, које су усташе у овом логору убили. Сваки дан доводе у логор 20 - 200 нових интернираца, а толико их и убијају, да

овима начине место.

Одмах после католичког Божића дотерали су усташе однекуд са Кордуна у Јасеновац преко 200 жена и деце. У овој групи било је неколико старијих жена, а остало су биле младе жене и мала деца. Ову групу жена и деце усташе су протерали кроз Јасеновац, те их затворили све у једну шталу, а потом ову шталу запалили и тако су сви ови јадници у тој штали изгорели. Врисак ових несретних жена и деце чуо се је тада преко Саве у селу Уштици.

После православног Божића (почетком 1942) навалили су усташе на српска села, која се налазе преко Саве, и то на Градину, Чукљинац, Драксенић, Демеровац и Мећеђа. У овим селима усташе су одреда убијали кога су год у селу нашли, куће су пљачкали, а након тога палили. У овим селима усташе су од младих девојака захтевали да дигну сукње, а потом их бајонетима боли међу ноге. Ја сам видела тада лично, како су усташе, враћајући се из ових села у Јасеновац, возили собом упљачкане ствари, као сланину, месо, маст, брашно, јастуке, платно, те друге ствари. Боље ствари су добили усташки официри, а лошије су поделили међу собом прости усташе.

У новије време усташе купе Србе из Јасеновца и околине и терају их у логоре, и то мушке у Јасеновац, а женске у Стару Градишку или Златар.

Команданти логора у Јасеновцу јесу већ поменути усташки официри Брклачић и Лубурић. Главни усташе су осим наведених још већ споменути Видаковић, затим Љуба, којем не знам презимена, само знам да је усташки официр, Јошић Мујо, усташки поручник муслиман, родом из Босне. Од домаћих усташа истичу се браћа Брнић,Чупун Јозо и Мијо, сељаци, Ракарић Карло, Ракарић Матија и Драгић Лука, звани "шљука". Ова потоња тројица врше службу општинских стражара. Имена других усташа не могу навести, јер многима не знам имена.

Ја сам такође требала бити одведена у логор, јер су ме окривили да шпијунирам за Београд, па сам зато одлучила да побегнем. На пут сам кренула на 2. марта 1942. год. са пропусницом, коју сам добила од котарске области у Новској на туђе име. Пропусница је гласила до Винковаца. Од Винковаца до Земуна дошла сам без пропуснице. Из Земуна сам на 5. марта 1942. год. помоћу једног мог познаника прешла у Београд. Овде ћу се у Београду издржавати личним радом.

Друго ми ништа није познато, а на исказано и прочитано ми могу и да се закунем.

Прпић Олга, с.р. (Архив Св. Синода за 1941-45)

4. СТРАДАЊЕ СРБА У СЕЛИМА ЈАСЕНОВЦУ И УШТИЦИ

- по исказу две групе избеглих Срба из тих места
(1. и2. јула 1942.)

Записник од 1. јула 1942. састављен у Комесеријату
за избеглице у Београду

14 Срба замљорадника из Јасеновца: Радуловић Глишо и Михајло, Дрљача Петар, Тривунчић Симо, Батар Константин и Никола, Седларић Петар, Мачкић Стево и Симо, Шестановић Васо, Видаковић Никола, Корица Марко, Рокић Јово и "укалац Никола, а са њима још 9 Срба земљорадника из У штица: Растовац Никола и Тешо, Рашинац Петар, Димитрић Коста, Вучинић Стево, Божичић Симо, Радуловић Јово, Уничанин Миле и Томашевић Ђуро - дали су следећи заједнички исказ:

"Одмах након успоставе Независне државе Хрватске појавили су се у Јасеновцу усташе. У усташке редове ступили су већина домаћих Хрвата под водством Видаковић Николе, земљорадника из Уштица, крај Јасеновца. Овај Видаковић обнаша част усташког таборника, а уједно и општинског начелника у Јасеновцу. Усташе су почеле одмах прогонити Србе.

Два до три дана након успоставе Независне државе Хрватске (април 1941) усташе су затвориле Келића Лазара, општинског бележника у пензији у Јасеновцу. Њега су неко време држали у затвору и тамо злостављали, а затим су га пустили кући. Поново су га затворили, злостављали и пустили кући. На 1. јуна 1941. године увече усташе су по трећи пут затворили наведеног Келића Лазара. Ту исту вечер затворили су још: Драчу Милана, званичника шумске управе, "укулац Ђуру, лугара Грујичић Ђуру, трговца, те Рашинац Јову, лугара. Прва четворица су из Јасеновца, а потоњи је из Уштице крај Јасеновца. Усташе су исте ноћи наведену петорицу Срба извели из затвора и довели на обалу реке Саве крај Јасеновца, где су их убили и њихове лешеве бацили у воду. "Укалац Ђуро је био само теже рањен у ногу, па се је пливањем спасао из воде и дошао кући, те испричао шта се је догодило њему и његовим друговима. Он се је после тога крио пред усташама у Босни, где се је лечио, а после је прешао у Јасеновац. На 8. маја 1942. године усташе су га пронашли у штали једнога Хрвата, где је био сакривен и тамо га убили.

Сутрадан, тј. на 2. јуна 1941. године породице убијених Срба не знајући за то (да су побијени), донели су им у општину храну

а општински начелник наведени Видаковић Никола, казао је тим породицама да су Немци наведене Србе преузели и отпремили у Немачку.

Ова убиства извршили су: Видаковић Никола, општински начелник, Ракарић Карло, општински стражар, Драгић Иван, општински стражар, Драгић Мијо, сељак и заменик општинског начелника, Ракарић Матија, земљорадник, Цветковић Иван, земљорадник - сви из Јасеновца, те Шимчић Петар, те Југовић Стјепан, земљорадници из Уштице. Иако су убице читавој општини биле добро познате, нико никакове истраге о томе није водио.

Још у месецу мају 1941. године усташе су затворили око 100 Срба сељака из општнне Јасеновачке под изликом да имају сакривено оружје. Држали су их неколико дана у затвору, а затим их пустили кући, након што им је сваки од њих морао положити становиту своту новаца. Сваки је морао платити усташама двије хиљаде динара, већ према својем имовном положају. И ми смо били тада затворени и морали смо се из затвора искупити. После тога сви ми Срби из Јасеновачке општине морали смо ићи 14 дана на присилан рад. Поправљали смо пут крај обале реке Саве. Хрвати нису морали поправљати тај пут. Пошто смо поправљали наведени пут, морали смо ићи сви радити пољске послове Хрватима, а то су морали чинити наше породице. Сав овај посао морали смо обављати забадава и о нашем трошку.Чак смо се морали и сами хранити, те семе им давати.

У месецу августу 1941. године срео је усташа Брнић Јово, звани ":учун", на путу у Јасеновцу Јакшића Илију, жељезничара из Уштице, којега је одвео у усташки логор и ту га је усташа Брнић са осталим усташама страшно злостављао. Усташе су овоме Јакшићу са клијештима кидали комаде меса са тела. Јакшић је тако 4 дана био злостављан у усташком стану, и од злостављања задобио је велике ране по читавом телу. Након ужасног мучења од 4 дана, усташе су Јакшића из усташког стана избацили на улицу у блато. Јакшић је остао лежати у блату, јер од задобивених повреда није могао ићи. Случајно је туда пролазио Растовац Богдан, земљорадник из Уштице, и он је Јакшића однео кући. После тога је Јакшић 8 месеци одлежао у кревету.

У месецу септембру 1941. године усташе су ухватиле Божичића Гојка, свирача из Јасеновца, којега су одвели у поље звано "Брочке Јасенине", наредели му да сам ископа јаму, а затим га убили и закопали у ту јаму.

У месецу октобру 1941. године провалили су усташе по ноћи у стан Познановића Мојсија, железничара из Уштице, који је баш ту исту ноћ дошао из службе. Усташе су Познановић Мојсију и његовог сина Марка одвели у усташки стан, где су их страховито тукли, а након тога Мојсију су исту ноћ убили и закопали у башти парохијског стана, где се налази усташки стан, а његовог сина Марка одвели су у логор, у Крапје, где је био три месеца, а након тога је пуштен кући. Он је поновно на 8. маја 1942. године ухапшен са осталима и одведен у логор.

У месецу јануару 1942. године дошле су усташе у кућу Тривунчић Васе, земљорадника из Јасеновца, и одвели њега и његову жену Драгињу. Њега су одмах исте ноћи убили у логору Јасеновцу, а његову жену су отерали у логор у Стару Градишку и о њезиној судбини се више ништа не зна. После тога усташе су сву његову имовину опљачкали и превезли у усташки стан, а у његову кућу уселили су једног страног усташу са породицом и тај усташа и данас његово имање ужива.

У месецу јануару 1942. године провалили су усташе по ноћи у кућу Дедовић Кристине из Јасеновца, старице од 70 година, која је сама становала у својој кући. Усташе су ову старицу заклали и њезин леш бацили у Саву, а њезину имовину опљачкали. У месецу августу 1941. године па даље, силили су нас суташе, уз потпору општинских власти, да пређемо на римокатоличку веру, па да нам, се после тога неће ништа догодити. Сви Срби из Јасеновачке општине, да би спасили своје животе, прешли су на римокатоличку веру, па тако и ми. На римокатолички Божић (крајем 1941) морали смо се чисто обући и ићи у римокатоличку цркву, а православни Божић нисмо смели славити. Усташе и домаћи римокатолици су нас надзирали, да ли славимо прописно рнмокатоличке свеце, те да ли можда не славимо православне свеце. То је исто било и о Ускрсу (1942).

Прошле године у јесен (1941) усташе су порушиле српско-православне цркве у Јасеновцу, Уштици, Хрватској Дубици, Рајићу, Пакленици, Градини, Окучанима, Богићевцу, Смртићима, Новој Градишки и Новској.

Усташа су ужасно пљачкали Србе у Јасеновачкој општини. Отимали су новац, робу, жито, брашно, маст, сир и све остало. У овом пљачкању Срба нарочито се истакао усташа Шимчић Петар, земљорадник из Уштице. Он је залазио у српске куће и отимао Србима готов новац. Ако који није имао новаца да му даде, онда је морао навести имена оних Срба који су продали благо, или шта друго, па имају новаца. Шимчић је онда одлазио оним

Србима и отимао од њих новац. Осим тога Срби су морали њему забадава орати, копати, жети, косити и све пољске послове му обављати и то све о својој храни.

У ноћи од 5. на 6. маја 1942. године усташе су из обести пуцали у месту Јасеновцу. Са пуцањем наставили су у ноћи од 6. на 7. маја, те 7. на 8. маја 1942. годнне. На 7. маја 1942. год. увече усташе су блокирали Јасеновац и Уштице, тахо да нитко није могао изаћи ван. За ово пуцање окривили су Србе, што је међутим била лаж, јер од Срба није нитко пуцао, а нити имао оружја.

На 8. маја 1942. год. напали су усташе на кућу Боројевића Јове, окривљујући га да је он пуцао из своје куће. Боројевић је то порицао, бранећи се да он није пуцао, јер да нема нити оружја у кући. Усташе су тада убили на кућном прагу Јованова сина Гавру, а Јована су одвели у логор у Јасеновац и тамо га убили пред нашим очима, након што су га пре тога свакојако мучили. После тога исти дан довели су у логор и читаву Јованову породицу, и то: снаху Мару, те њезиних троје деце и њихову комшиницу Видаковић Анђу. Јованова жена била је тада одсут-на од своје куће код своје удате ћерке и тако се спасила. После убиства Јованова, усташе су у логору Јасеновачком одвојили снају Јованову, снају Мару и њених троје деце, и то; Велинку, Наду и Стевана, те њихову комшиницу Видаковић Анђу, те их све поклали, а њихове лешеве су бацили у пећ од циглане и тамо спалили.

Исти дан, тј. 8. маја 1942. год. настало је хапшење свих српсшх породица у Јасеновцу, а затим у Уштици. Тада смо ухапшени и ми и наше породице. Нису нам дозволили да било што са собом понесемо, говорећи нам да ћемо ићи само на пресслушавање, а после тога да ћемо се одмах вратити својим кућама. Све српске породице из ових двају села отпремили су усташе у логор у Јасеновац. Сутрадан, тј. на 9. маја 1942. године одвојили су од нас жене и децу и отпремили их у логор у Стару Градишку, а ми остали мушкарци остали смо у логору у Јасеновцу. У логору су нам усташе одузели сав новац и друге ствари, што су код нас нашли, па и храну коју смо са собом понели. Ако је нетко имао још које одело код себе и рубље, и то су му одузели. Видели смо како су усташе новац, који су код нас нашли и одузели, те сатове и ножеве, похлепно трпали у своје џепове.

Након што су усташе све Српске породице из Јасеновца и Уштице отпремилн у логоре, зашли су по српским домовима и пљачкали све што су тамо нашли. После тога су све наше куће запечатили.

У логору Јасеновцу остали смо до 17. маја 1942. год. када смо отпремљени у Земун. За време нашег боравка у логору у Јасеновцу било је и случајева убијања. Усташе су нарочито убијали мушкарце старе и за рад неспособне, као и оне који су имали какове телесне мане. Тако су усташе убили у то време Рајчевића Саву, земљорадника из Јасеновиа, старог преко 70 година, Ристића Николу, земљорадника из Јасеновца, који је такођер био стар преко 70 година. Иза нас је остало у Јасеновцу још око 20 старих и за рад неспособних људи, за које не знамо шта је са њима било, али верујемо да су и они убијени, јер нису били способни за рад, а усташе тврде да у усташкој Хрватској не смије живети нико ко није способан за рад. Док смо боравили у логору у Јасеновцу усташе су нас тукли. Међу осталим усташама тукао нас је један муслиман из Босне, обучен у усташку униформу, који је имао највише 15 година, а када нас је тукао називао нас је "курвино копиле".

Наше породице, тј. наше жене и наша деца отпремљени су још на 9. маја 1942. год. у логор Стару Градишку и ми о њиховој судбини ништа не знамо. Села Јасеновац и Уштице тако су по усташама потпуно очишћени од Срба. Наша имовииа је потпуно упропашћена, за наше породице ништа не знамо.

У Земуну смо били смештени у бараке на сајмишту и данас из Земуна преведени у Београд.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Видаковић Никола, земљорадник из Уштице, општински начелник у Јасеновцу и усташки таборник Драгић Мијо, земљорадник, Ракарић Матија, земљорадник, и његов брат Карло, општински стражар Пајор Иван, берберин Цветковић Иван, земљорадник Катушић Мијо, земљорадник, Крнић Јозо и његов брат Мијо, земљорадник Мачковић Балтазар, земљорадник Дамјановић Антун, земљорадник Ракарић Ђуро, опанчар Драгић Антон, општински писар Драгић Иван, општински стражар Драгић Ђуро, земљорадник Катушић Петар, земљорадник Катушић Флоријан, земљорадник Шумић Ђуро, земљорадник Мачковић Матија, лугар Јањушић Милан, лугар Југовић Ђуро, лугар Ребровић Мирко, ковач Шеповић Мијо, земљорадник Драгић Стипо, обућар Пиктија Мато, обућар Драгић Мајо, кројач Јањушић Милан, жељезничар Катушић Марко, земљорадник Шеповић Ђуро, земљорадник Пиктија Никола, ременар, те његов син Никола Ћимић Фрањо, земљорадник Катушић Петар, звани "Мали" Катушић Стипо, земљорадник Драгић Стипо, обућар Драгић Емерик, земљорадник Драгић Марко, земљорад-

ник Матијашевић Петар, земљорадник Фокт Стјепан, бивши општински писар Фокт Мијо, жељезничар Ђилас Илија, жељезничар Фокт Драган, полициски стражар у Загребуч Ђилас Фабијан, те његов син Петар, земљорадници Цветковић Стјепана, земљорадник Ребровић Петар, ковач Драгић Мартин, земљорадник Шеповић Никола, земљорадник - сви из Јасеновца. Затим: Шимчић Петар, Чевизовић Винко, Југовић Стјепан, Југовић Мартин, Југовић Мијо, Југовић Петар, Арчабић Стјепан, Шимчић Никола, те његов син Томо, Шантић Мујо, Видаковић Мате, Шантић Павао, Турчић Андрија, Турчић Стјепан, Шимчић Карло, Ловрић Адам, Шимчић Стјепан - сви земљорадници из Уштице, те Јурић Мијо, жељезннчар из Уштице.

Показали су се као пријатељи Срба и спасавали нас, колико су год могли: Шеповић Антон, општински бележник из Јасеновца, Лангл Никола, землљрадник из Јасеновца, Матијашевић Мијо, те Катушић Станко, звани "Милош", оба из Јасеновца земљорадници Мачковић Ђуро млађи, такође земљорадник из Јасеновца, те Југовић Мато, Шимчић Винко, Ђимчић Лука, земљорадници из Уштице.

Друго нам није познато, а на исказано и прочитано нам можемо се заклети.

(У наставку следе 23 потписа)

Следећег дан, 2. јула 1942. дали су изјаву у записник код Комесаријата у Београду још 35 Срба, земљорадника из Јасеновца и Уштице, сви избеглице (њихова имена и основни подаци наводе се у записнику). Они "у целости усвајају" претходну записничку изјаву од поменута 23 Срба из Јасеновца и Уштице па уз њу "надодајемо још следеће" (податке о Јасеновцу):

"Уочи Светог Саве о.г., тј, на 26. јануара 1942. године, око 4 сата после подне допремили су усташе у Јасеновац са возом 495 жена и деце. По ношњи судећи, изгледало је да су ове жене и деца допремљени у Јасеновац из Босне. Ове жене и децу усташе су исту вечер са жељезннчке станице провели кроз место Јасеновац, одвели до реке Саве, превели преко залеђене реке и одвели у село Градину, које се налази на обали Саве на босанској страни. Ту су их усташе исту вечер затворили све у једну велику зграду, а онда су ту зграду запалили и све су ове жене и деца у овој згради погорели. После тога из овог села допирао је смрад од горућих лешева још дуго време.

Три дана после тога увече око 8 сати допремили су усташе у

Јасеновац однекуда (још) око 300 жена и деце. Ове жене и деца били су сви на грађански одевени, па нисмо могли по оделу разазнати одкуда су. Њих су усташе исту вечер и на исти начин превели преко замрзнуте Саве у село Градину, тамо их затворили у једну кућу и све их спалили, и тада се је у Јасеновцу чуо јаук, који је допирао из Градине од несретних жена и деце.

Око 15 дана после тога допремили су усташе у Јасеновац у 6 теретних вагона око 300 сељака из Босне. Како је у то време лед на Сави већ се отопио, то су усташе ове сељаке на скелама превезли из Јасеновца у наведено село Градину, тамо су их све са маљевима побили. Њихове лешеве су бацили у једну сељачку шталу, а потом шталу запалили.

На крају ове изјаве следе потписи ових 35 Срба из Јасеновца и Уштице.

(Архив Св. Синода за 1941 -45)

5. ЛИЧНО СВЕДОЧЕЊЕ ЈАСЕНОВАЧКЕ ЈОВАНКЕ ТРИВУНЧИЋ

о одвођењу српских жена и деце у логоре Јасеновца и Стару Градишку

Записник од 15. јануара 1943. године састављен у Комесаријату за избеглице у Београду.

Тривунчић Јованка, жена Тривунчић Петра, земљорадника из Јасеновца, среза Новска - казала је: На 7. маја 1942. године у вече усташе из Јасеновца са страним усташама блокирали су места Јасеновац и Уштицу, тако да нико није могао ту ноћ изићи из села. На 8. маја 1942. године рано ујутро, ишли су усташе од куће до куће и одреда купили све српске породице из ових места и терали их у јасеновачки логор, који се налази у Бачићевој циглани. Најпре су дошли до куће Боројевића Јове у Јасеновцу и на кућном прагу убили њега и његовог сина Гавру и то без икаквог разлога, а Гаврину жену и децу отерали су у јасеновачки логор, где су их преко ноћи мучили и напослетку убили. Потом су заредали и по осталим кућама и дигли безизнимно све српске породице у овим селима и отерали су у јасеновачки логор. Тада сам и ја била одведена са мојим мужем Петром и децом Даницом, старом 6 година, и Ђорђем, старим 4 године.

Сутрадан на 9. маја 1942. године, ми жене и деца отпремљени смо у логор у Стару Градишку, а одрасли мушкарци остали су иза нас у логору у Јасеновцу. Путовали смо возом са децом до Окучана, а одатле пешке до Старе Градишке. Када смо стигли у Стару Градишку, било је већ пола ноћи. Смештене смо са децом у затвореничке ћелије, а лежале смо на голом поду.

После неколико дана дотерали су усташе у Стару Градишку из Хрватске и Босанске Дубице више хиљада српских жена и деце, за које су казали да су их нашли у шумама, а још касније дотерали су много жена и деце са Кордуна, за које су такође казали да су их нашли у шумама. Међутим смо од самих жена и деце чули, да су их усташе покупили по њиховим селима, код њихових кућа и без икакове кривице дотерали у логор у Стару Градишку, како су то учинили и са нама.

Тако је било нас жена и деце у логору у Старој Градишки више хиљада.

У логору у Старој Градишки добијали смо сви скупа за јело на води кухану крављу репу, која није била нити осољена, нити зачињена, тако да је нити свиње не би хтеле јести. Па и ово смо

добивали једанпут дневно. Хлеба нисмо никада добијали нити ми, нити наша деца. После када је нестало кравље репе, давали су нам једанпут дневно скроба скуханог од поквареног кукурузовог брашана. Скроб је био некада пресољен, а некада није био уопште осољен. Наша деца била су од глади ужасно ослабила и изнурена, тако да су у масама умирала. Знало је које јутро и по 30 деце осванути мртво. Заточеници - Жидови купили су свако јутро мртву децу и односили и негде закопавали.

За време мојега боравка у Старој Градишки умрло је у логору од глади око 200 српске деце. И жене су умирале од глади, а нарочито старије.

С нама је била затворена у логору Салковић Анђа, жена Салковића Лазе из Јасеновца, чији је муж остао у логору Јасеновцу, а она са шесторо малодобне деце са нама доведена у Стару Градишку. Она је други дан након доласка у логор у Стару Градишку полудела и усташе су је после тога од нас одлучили и затворили у посебну собу, где је након два дана умрла, или су је можда усташе тамо убили. Ми смо виделе како су Жидови -заточеници једно јутро њезин леш изнели из собе, у којој је била смештена, и однели некуда закопати.

14 дана након нашега доласка у логор у Стару Градишку одвојили су усташе између нас све девојке, те младе жене, које су биле без деце, за које су казале да ће их послати у Немачку на рад.

Старе жене, које су услед старости и слабости нису биле способне за никакав рад, стрпали су усташе по ноћи у камионе и одводили изван Старе Градншке и убијали. Није ми познато место где су их убијали. На тај начин је убијено 500 до 600 старих жена. Само из Јасеновца убијено је око стотину старих жена. На тај начин убијене су из Јасеновца: Седларић Анђа, Бачић Љуба, Чолак Ката, Вукајловић Наста, Драча Ана и Угринић Ђуја, док се имена других не сећам.

Старије жене, које су биле способне за лакши рад одводили су некуда, а казали су да их одводе у Ђаково и да ће их тамо упослити на бискупској економији. Напослетку остале смо у логору само ми жене, које смо собом имале малу децу, те неколико старијих жена, које су са собом имале малу унучад.

На 28. јуна 1942. године, одвојили су усташе нашу децу од нас са изјавом да ће децу послати на одгој у Загреб, а нас млађе жене у Немачку на рад. Нашу децу су одмах одвели у другу казниоиичку зграду и ми их више нисмо могле видети.

На 29. јуна 1942. године, усташе су нас млађе жене одвели на жељезничку станицу у Окучане, а неколико старијих жена, које

су бнле остале ради унучади, задржали су и даље у логору. Код поласка молиле смо да нам дозволе, да бар још једанпут видимо своју децу, али нам то нису дозволили. Усташе су нас возом допратили до Марибора, али нас тамо немачке власти нису хтеле примити, јер смо све биле од велике глади потпуно изнурене и за сваки рад неспособне. Усташе су нас потом вратили назад, те су нас разместили по разним селима. Ја сам била смештена у селу Бодеграј, општине исте, среза Новска, где сам радила код једног сељака.

О својој деци која су одузета у логору у Старој Гралишки, не знам више ништа. Исто тако не знам ништа нити о мужу, који је иза мене остао у логору Јасеновцу.

Ја сам на 10. јануара 1943. године помоћу једног Хрвата - жељезничара који ми је отприје био познат, допутовала у Земун. У Земуну сам добила пропусницу и прешла у Београд на 12. јануара 1943. године.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

Тривунчић Јованка с.р. (Архив Св. Синода 1941-45; објавио и А Милетић, Концентрациони логор Јасеновац књ. II, стр. 575-7).

6. СВЕДОЧЕЊЕ МАЛОЛЕТНЕ ЉУБИЦЕ РАЈКОВИЋ ИЗ СЕЛА МЛАКЕ
о затирању Срба тог села

Записник од 25. V 1945.

Састављен у канцеларији Земаљске комисије за утврђивање ратних злочина (у Загребу).

Присутни: друг др Иво Ернст, референт и друг Радујковић Анка, записничар

Приступа на темељу јавног позива млдб. (=малолетна) Рајковић Љубица, пок. Спасоје и пок. Анке рођ. Ђамбас, рођена 16. октобра 1928. у Бодеграјима, котор Градишка Нова, завичајна општина Окучани, неудата, непорочна, без иметка, сада настањена у Загребу, Кукуљићева 25 код Иве Југовића, те исказује:

Почетком године 1942. живела сам са мојим родитељима, сада пок. Рајковићем Спасојем и пок. Аном, те са сестром Милком за коју незнам да ли је у животу, у селу Млака, општина Јасеноеац, срез Новска. Наше село било је настањено искључиво православаним (српским) живљем.

Једног дана почетком марта 1942. забрањено нам је да излазимо из куће, а усташе су нахрупили у наше домове и отјерали нас све у школску зграду, тамо су раздвојили мушкарце од жена и дјеце, мушкарци су смјештени на таван, док су нас ђецу и жене смјестили у I кат зграде. Кратко иза тога појавио се међу нама злогласни крвник Лубурић Максо, говорећи нам да се спрема неки нападај партизана на село и да нас треба уклонити. Засвирао је три пута у неку свиралицу, ми жене и ђеца смо се морали сврстати и под стражом бруталних усташа кренути путем Саве, гђе смо укрцане на лађу за Јасеновац. Напомињем да је узрок овом нашему одвођењу био један фингирани партизански нападај.

Бандити су, наиме, у ноћи прије нашега одвођења почели по селу пуцати стројницма и подметнули су 3 љешине обучене у усташке униформе, тврдећи да су то убијени усташе. Међутим, ова три убијена леша били су Жидови и православци (Срби) који су намјерно по усташама обучени у усташке одоре и по самим усташама убијени.

Док смо ми жене и ђеца отпремљени у Јасеновац, мушкарци из нашег села деломично у селу Млаки по усташама заклани, а међу њима био је и мој несретни отац Спасоје, док су други упућени у Њемачку на рад.

У Јасеновцу смјештене смо све, нас око 800, у једну бараку, која је била потпуно замрачена, а из које нисмо смјеле излазити да не видимо кретање, доважања и одважања осталих заточеника. Два дана хране уопће добивале нисмо, а хигијенске прилике су биле неописиве. Лежале смо једна на другој, воде добијале нисмо, чак ни нужду вршити нисмо смеле изван бараке, већ у бараци свака на својему мјесту. Након два дана, дали су нам наши мучитељи једанпут дневно неку воду у којој је пливао неки комадић крумпира, а круха уопће добивали нисмо.

Бандити би дању и ноћу залазили у бараку, нападали би нас најпростачкијим и најпогрднијим изразима, пријетили нам да ће нас све поубијати и понизивали нас на најопакији начин. У свему томе особито се истицао неки усташа звани Мујо, наводно муслиман. Након осам дана ове тортуре по налогу Лубурића утоварене смо све у марвенске вагоне, који су бломбирани и без хране упућени у логор Стара Градишка.

У Старој Градишки смјештени смо у злогласну кулу, и то по 150 у једну просторију. Лежали смо на голом поду под најнемогућијим хигијенским условима, гризле су нас уши и стјенице, а први дан хране уошће добивали нисмо. У наше настамбе залазили су усташе, вјечно су нам пријетили и вјечно су нас грдили, и кад би која мајка родила ново дијете, викали би на нас: "мјесто да поцркавате, још вас има сваким даном више". Након неколико дана ушао је у нашу настамбу већ споменуте Беванда и почео је изабирати старије и немоћније жене, говорећи им да ће бити упућене кући. Међу тим несретницама налазила се моја мајка Ана, а те су жене одведене из логора, а послије смо виђели да су њихова одијела враћена у логор, расцјепана и крвава, а чули смо да су све те жене поубијане.

Од времена на вријеме пресељавали су нас у друге просторије, тако смо међу иним биле смјештене у неком поплављеном подруму, а често се је дешавало да хране уопће добивали нисмо Кад смо се гурале на казан да примимо оно нешто воде са отпатцима од репе, грдили би нас усташе и тукли. У том се особито истицао логорски крвник Врбан Анте. Тај исти злочинац нас једног дана усред љета покупио све, извео на највећу жегу у неко двориште, гђе смо морале кроз читав дан стајати изврнути сунчаној жеги без хране. Једно је дијете том пригодом умрло од те жеге и глади.

Опће неприлике у логору из дана у дан су постајале све неподношљивије: глад, нечистоћа, лоши поступак и тешки рад систематски су уништавали организме, тако да је коначно по

логору почео харати и пјегавац. Даномице умирале су другарице, ђеломично од болести, ђеломично од исцрпљености. Од многих жртава из нашег одељења знам поименично за слиједеће другарице које су умрле: Кољанин Бранка, 12 година, Крлић Бранка, 16 година, Станивуковић Саја, жена 30 год., Звечевац Невенка, жена 24 год., Салиндарија Милка, ђевојка 20 год., Салиндрија Стоја, жена 40 год., Малбаша Љубица, жена 25 год., Чурулија Стоја, жена 35 годи., Станоковић Стоја, жена 35 год. и Звечевац Милуна, жена 40 година.

Концем љета 1942. дошла је у логор нека комисија, која је одабирала способне женске заточенице за рад у Њемачкој. Избор жена које су требале бити упучене у Њемачку вршили су већ споменути Врбан и Беванда. Том приликом сам и ја и моја сестра Милка узете у тај транспорт. Око 200 нас, све млађих жена и ђевојака, стрпане су у бломбиране марвињске вагоне и преко Загреба упућене у Марибор. Од Градишке до Марибора вагони се нису отварали, а и хране добивали нисмо. Пут је трајао читавих 3 дана.

У Марибору смо добили први пут храну и упућени брзим влаком у Лајпциг. У Лајпцигу сам се разбољела, па сам заједно с мојом сестром упућена у болницу, гђе је накнадно констатовано да болујем од упале плућију. Након двомесечног боравка у болници проглашена сам, на темељу рентгенског налаза, неспособном за рад и упућена заједно са сестром натраг у Хрватску.

Приспјевши на хрватску границу шчепали су нас одмах опет усташе, но не сјећам се у којем је то пограничном мјесту било. Приговорили су нашим исправама и вићела сам како су на спроводници написали натраг у логор. Под стражом допремљене смо моја сестра и ја у Загреб и предане редарству у Петрињској улици.

Ту нас је одмах преслушавао неки политички чиновник, којему нажалост незнајем имена, а који се истицао грубошћу и простотом.

Одузео нам је све, чак и оно мало хране што смо с пута понеле, а мојој убогој сестри је одузео и очале. Након испитивања читавог нашег пута, бачене смо у ћелију, гђе смо биле осам дана заједно. Након осам дана једне ноћи моја је несретна сестра прозвана и одведена. Никад ју више нисам вићела и незнам куда је доспјела. Ја сам одлежала још даљњих осам дана у затвору, након чега сам предана Заводу за одгој глухоњеме дјеце, јер сам још била мала. Било ми је тек 13 година. Из тога дома извадио ме је мој садашњи хранитељ Југовић Иво,

код којег се и сад још налазим.

Иначе немам ништа да искажем, а на горњи исказ могу положити заклетву.

Рајковић Љубица, в.р. (Објавио А Милетић, Концентрациони логор Јасеновац, књ. III, стр. 522-4)

Б) СВЕДОЧЕЊА О КРУГОВИМА ПАКЛА ОКО ЈАСЕНОВЦА

1. Свештеника Илије Јовановића из Старе Градишке
Бр. службено Дубока, 24. VII 1941. год.
Архијерејском намеснику у Кучеву

У вези Вашег акта. Част ми је доставити следеће податке:

1) Илија Н. Јовановић, свештеник, Епархија пакрачка, парохија Старо-градишка, побегао (из НДХ) 15. јуна 1941. године.

2) Одмах после потпуне капитулације наше војске и доласка Њемачке војске, опште стање по православно свештенство било је бар у намеснитштву Новоградишком, доста сношљиво, али након њиховог одласка, почетком јуна месеца (1941), почело се са прогоњењем и малтретирањем нашег свештенства од стране усташа, на чијем је челу за Стару Градишку познати још раније зликовац - жупник Фердо Маретић.

Тако је за (доле) потписаног свештаника био одређен кућни затвор и само уз дозволу усташа могао сам обављати најнужније потребе у својој парохији, тако исто и у парохији Босанско Градишкој, која је мученичком смрћу, уочи Ђурђев-дана (6. мај), пароха и архијерејског намјесника Душана Суботића остала упражњена.[25]

То је дало повода усташама из Старе Градишке да у споразуму са усташама из Босанске Градишке и мене на исти начин уклоне, како би то средиште са својом великом околином остало без свештеника (=српских православних).

Одмах је затим следовало моје отпуштање са дужности духовника при назначеном заводу у Старој Градишци, коју сам дужност од мојег постављања за пароха стално вршио. Усташе из Старе Градишке са усташама из Босанске Градишке имали су заједнички састанак 12. јуна на вече у главном усташком стану, који се налази код жупника, и на том састанку донели су пресуду да се одведем на обалу Саве и убијем, као што је недалеко од Старе Градишке убијен и свештеник Славко Зјалић са 11 угледних грађана његове парохије, а потом сви бачени у воду Саву.

Пошто је 13. јуна 1941. године био државни празник, прос-

[25] Прота Душан Суботић убијен је тада од усташа заједно са владиком Бањалучким Платоном, што спомиње и свештеник Ђорђе Радић (ниже, сведочење бр.4) и многи други документи. - А. Ј.

лава рођендана Анте Павелића, то је убиство одређено за 14. јуни на вече, када је и поменути свештеник убијен. Те ноћи нису ме затеклу у кући, јер сам по неком необјашњивом нагону прешао у Босанску Градишку и тамо ноћио, а исте вечери када су сазнали да сам негде у Бос. Градишки заноћио, одредили су да ме следеће вечери одведу.

Али 15. јуна после подне обавештен сам, од једног доброга Муслимана из Босанске Градишке, о њиховој пакленој намјери и истога часа побегао само, оставивши жену и децу код куће.

Револтирани што сам успео побећи, на наређење жупника моја супруга је морала у најкраћем времену напустити стан, јер је, по његовим речима, исти постао власништво "Слободне, независне, католичке државе Хрватске".

На друго постављено питање "Велечасног колеге": где сам добио пропусницу за путовање, јер се нисам јавио код њега у усташком стану за њу, као ни у Новој Градишци, супруга је одговорила да сам још раније добио пропусницу од Њемачких власти и да сам отишао у Боку Которску, јер сам тамо рођен. Стога молим да се моје име држи у тајности.

Парох Дубочки
Илија Јовановић, ср.
(Архив Св. Синода, 1941-44)

2. Сведочење двојице Срба од Копривнице и Бјеловара

Димитрије М. Јока, парох (свештеник) из Плавшинаца, општина Новиград-Подравски, срез Копривница, као прогнаник из Хрватске, описује своје доживљаје у почетку Павелићеве страховладе, његових усташа робијаша одгојених на Јанка-пусти (Исказ дат Св. Синоду 18. 8. 1941).

Увод. Са даном прогласа Независне државе Хрватске (10. IV 1941. г.) дошло је и страдање Срба. Сваки дан од тада значи по једну крваву књигу за Србе. То сваки дан. А ја сам окружен усташама био више од три месеца. Моје патње не би стале ни у највећу књигу мемоара.[26] Покушаћу да изнесем неке доживљаје, али, претходно хоћу да нагласим - да је за страдање Срба у

[26] Прота Димитрије Јока оставио је иза себе у рукопису опширан опис усташког логора "Даница" у Копривници, кроз који је он и многи Срби прошли. а још више њих пострадало. Одломак тог потресног сведочанства објављен је у књизи А. Јевтић, Од Косова до Јадовна, 1987, 278-385.

Хрватској крив читав Хрватски народ и то од најглупљег Загорца па до министра. Од хиљаде један Хрват можда је сажаљевао Србе, али његова жалост није нам користила. Павелић је тај народ, ако се Хрвати, после толиких недела, могу тим именом да назову, добио одгојен за усташку мисао, он је дошао као неминовна последица Радићева, а поготову Мачекове политике. Он је, на крају, и решио хрватско питање онако како га је Мачек замишљао само онда кад је био окренут према Хрватској - да не чује Београд! Србе свести на минимум, а имања српска дати Хрватама, то је Хрватско питање. Средства да до решења тог Хрватског питања дође дадоше Мачеку Срби. Донесоше му их на тањиру у Божјаковину, Купинец и у Загреб. И данас су Срби тако сентиментални кад је у питању "јадни Мачек". А преврат у Хрватској учинила је баш Мачекова сеоска и грађанска заштита, која се, по његовом налогу, претворила у крволочне усташе. И читав народ Хрватски почео је усташки да дише. Програм Старчевића "Србе о врбе" и Павелића "Псине преко Дрине" постао је програм и закон потпомогнут и клерикално-језуитским ветром, а све то у сврху пљачке и добијања на лак начин па било у ком смислу. Да корист буде већа, Павелић је дао одрешене руке усташама, војсци, власти, једном речи - Хрватском народу. Ко је крив за страдања Срба?-Хрвати! Читав народ Хрватски носи кривицу. Ако је потребно неко одвајање, онда то може да буде само по униформи: како је ко био униформисан при убијању Срба и отимању српског добра У неколико потеза описаћу оно што сам сам доживео и видео, по тачком I, а оно што сам чуо и као могуће примио, под тачком II.

I

Дне 11. априла (1941) Срби су чекали покољ. Није до њега дошло. Тога дана су морали да предају оружје; чак и ловачке пушке, па и "флоберице". Наређено је од стране општине да се на куће повешају хрватске заставе. На парохијском стану и српској цркви висила је хрватска застава. Какав парадокс!

Дани су пролазили у ишчекивању нечег великог и страшног. Сан је био немиран. Почели су заштитари да вршљају по мом селу Плавшинцима. Одводили су некоје сељаке у затвор. То је била освета. По пар дана затишја, па опет бура: преметачина по кућама. Страх и страх. И тај страх био је потенциран тиме што је моја читава парохија на најплоднијем замљишту у Подравини, што су ту Срби у огромној мањини, као мала оаза, окружени са свих страна Хрватима од којих је Павелић добио велики број усташа, разбојника са Јанка-Пусте, краљоубицу Мију Краља,

Поспишла и др.

Парохија броји 1025 душа, са 287 српских домова измешаних са хрватским. Срби су ту србовали и сачували чист штокавски језик и народне обичаје. Већином су богати, прави домаћини. Хрвати суседи и они из околице већином су сиротиња и српски надничари. Познавајући Хрвате и њихову склоност за пљачкање, зар смо могли да очекујемо добро?! Неки су гледали ружичасто унапред тешећи се тиме што су им прадедови ту населили пре 200 и више година.

Дне 14. априла (1941) упали су заштитари у мој стан и на бруталан начин сав ми стан испретурали: однели су краљеву слику. Ракли су да траже све што "мирише на Балкан и Српство". Предводио их је усташки повереник из Хлебина. Тада је отерано 12 мојих парохијана у општину. Путем су их тукли. За три дана 10 их је враћено по налогу Миливоја Шомиђи-а, усташког повереника за град Копривиицу. Исти дан је заштита отерала 12 сељака из села Јадуштевца у Копривницу и били су 3. маја пуштени по налогу усташког повереника за срез Копривницу - Мартина Немеца.

Иван Саболић, звани "Блажурац" био је наш повереник усташки за општину Новиград-Подравски. Био је скоро неписмен. Србе је презирао. Управо, он није никога могао да види. Слепо оруђе Павелићево. И још одрешених руку у свему!

Дне 26. априла исти Саболић, са доглавницима Колибашем, Баришићем, Ђурином, Трнеком и др, све сам олош, донесе пресуду - да се сви Срби из моје парохије од 14 - 70 године сутрадан изведу у Новиград и да се пострељају. Заштитарима то вече да налог да у 3 сата ноћи почну са хапшењем, а да би били куражнији на "послу" могу и да "гуцну". Случајио за ово дозна др Владо Вондарчек, Чех, и два пута је ишао у Бјеловар на Усташки стан, да спречи стрељање у маси. Он је срећом и успео, али је од истог Саболића за ово био кажњен да ниједном Србину не сме да пружи лекарску помоћ - "Нек помре скот".

Дне 27. априла - свеопште хапшење. И пуцање на све стране. Заштитари се једва држе на ногама. Терају нас из куће. Заштитар Мишко Трнски пуца два пута над мој прозор. Упада у стан упереном пушком у моја прса, отвара затварач и таман кад је хтео да окине, одгурне га моја жена. Једва, и то случајно, спасих живот. У општини смо били преслушани и нас 41 издвојени и затворени. Тако је хтео Саболић. После три дана Саболић, жедан српске крви, осуди мене и 17 мојих парохијана на стрељање, а остала 23 на логор. Стрељање да се изврши у Бјеловару.

Дне 30. априла у зору допрате нас возом у Бјеловар. Водили су нас од касарне до касарне. Нигде места. Доведу нас на Усташки стан. Кроз решетке вире изубијане српске главе. Ни ту није, срећом, било места. Из тога дворишта сваки од нас изнео је (узјахан) по једног усташу. Улицама нас гоне људи, жене и деца. Са спратова нас туку жене - саксијама, људи камењем. Чак и деца учествују (у томе). "Убиј гамад, куда их водите!" - одзвања улицама. Доведоше нас у Стару војну болницу: сабирни логор за Србе из околине. Тужна слика: једва се вуку изпребијани људи. Прва слика у дворишту: три свештеника рибају казане, а над њима усташе стоје са батинама. Пред нужником стоји стари свештеник у ставу "мирно" и чува тобоже стражу, а по дворишту трка; купе људи сламке, којих нема, и када се год који негне да узме тобожњу сламку, војник га омери батином по извесном месту.

Натпоручник Миховил Золић прима нас од усташа. За време прозивања играо му је мишић на лицу. Одмах за нама дошао је у нашу собу и пријатељски нам пружио руку. Благодарећи њему нестало је списка за стрељање, нестало је и батина. То је једини човек у коме је 700 Срба нашло спасиоца. Био је учитељ у Копривници, а родом из Копр. Иванца. То име треба да запамти сваки Србин. Ми смо са њим 8 дана у логору друговали. Дан раније, 29. IV 1941. доведено је преко 200 Срба из околних села Бјеловара у Гудовац код Бјеловара и побијено.[27]

Председник општине из Гудовца Павлешић - велепоседник индустријалац и вишструки милионар из Пргомеља, општински бележник Покопец и усташки повереник из општине Гудовац Мартин Цикуша наручили су ово крвопролиће. Ови су јадни Срби морали да копају себи раку, а онда су покошени из митраљеза. Једним митраљезом руковао је Адам Маговац, сељак из Брезовца. Сви који су учествовали у убијању Срба у Гудовцу били су позатварани, и одмах пуштени. Свакако да су од Павелића и награду добили. То је исту банду понукало да организује напад на наш логар, што је натпоручник Золић спречио и цео наш логор упутио сместа на надлежне срезове, ради преслушања, или на сигурније место. Нас из среза Копривничког лично је он довео у Копривницу, у сресни затвор, и тако нас избавио од усташа - бандита. Његовом интервенцијом били смо од среза суђени на повратак својим кућама као невини.

[27] Опис убијања и имена 196 Срба стрељаних тада у Гудовцу (28. -24. IV 41) дало је више сведока.. Једно сведочење очевидаца објављено је у **А. Јевтић, Од Косова до Јадовна, стр. 285 -290.**

Опет се јављају крволочни Саболић и наређује среском да нас упути у логор "Даница" код Копривнице. И тако смо доспели у логор "Даница", најстрашнији тада за Србе логор. Они у чије смо руке пали били су жедни српске крви. То су били пропали сељаци, шофери, слуге, џамбаси и најгори олош. Надзор над овима вршили су робијаши, које је Павелић васпитао на Јанка-Пусти и у Италији на убијање.

Пошто би ме појединачно описивање далеко одвело, описаћу патње у логору "Даница" укратко. Једном дневно смо добијали немасну и неслану чорбу од гриза са једном лепињом од 200 грама. Два пута, ујутро и увече. примали смо батине и то тако немилосрдно да су многи под батинама умирали. Гледао сам својим очима када је жељезничар Јоветић из Плашког умирао од батина. Убио га је усташа Згорелац уз асистенцију Првчића - до тада берберски помоћник из Копривнице - и Јожа Немец, син усташког среског повереника за Копривницу, Мартина Немеца. Згорелец, Првчић и Немец сваки цан су тукли по логору. Узимали су са собом још пет-шест усташа и тукли редом. Понекога су враћали из несвести да га могу поново тући. Њих тројица су нам пили крв. Поготово су имали највећу сласт да батинају свештенике и да свештеницима чупају браде.

У читавом логору било је око 40 усташа. Број се тај мењао, како када. Често су их мењали. Остајали су најкрволочнији, које је Јожа Немец, логорников син, симпатисао. Сваки дан су били пијани. Поготову ноћу. Пијани су (нас) тукли. Од страха и јаука по десет ноћи нисмо могли да спавамо, а сваки дан су нас гонили на рад, било на имање појединим усташама, било на противтенковске грабе, које су копали наши војници пред рат. Грабе смо затрпавали. Свако јутро продефиловали смо са лопатама кроз Копривницу на задовољство Хрвата. Три године сам на гимназији у Копривници предавао веронаук и познавао сам свакога грађанина. Они који су ми до тада дубоко скидали шешир, нису ме више познавали. Они су били опијени Павелићем. Са свих страна падале су поруге. Као да и сада видим она исцерена лица мојих дотадањих "пријатеља". Био сам поносан са мојом лопатом у руци. До 50 година, у почетку, сви су ишли на рад, свештеници су били "челни". Господа за свештеницима, а сељаци озад. После су "господа" одвојена у друге бараке и нису ишла на рад. То одвајање било је потребно зато јер сељаке су престали тући - они су ишли свакодневно на рад, а за господу су настали црни дани: батинање до изнемоглости.

На више начина мучили су људе: ударали су батине жилом на уобичајени начин, тукли кундацима и цевима (пушака) по слабинама, обарали потрбушке и тукли по бубрезима, вешали се једни озад за косе а други тукли по вратним жилама. вешали се о обод шешира а други тукли изнад ушију, вешали се о бркове и тукли по лећима, превијали нас уза зид а озад батинама тукли јашући сваки своју жртву назад окренути, наређивали да скачемо у пољске нужнике, латрине, по неколико пута и да рукама мешамо. После нису дали да се перемо и пресвлачимо, забрањивали по неколико дана да идемо у нужник, а једног дана притерали су ухапшеника Србина Илију Радића и још двојицу да на кругу пред нама онаонишу. Одводили су сваки час ноћу из логора и убијали. Сећам се добро кад су одвели др Сучевића и Калембера из Глине - они су убијени колико сам дочуо из разговора једног усташе и цивила. На исти начин одведен је и Јефтановић, трговац из Сарајеве, али он је након 14 дана виђен у Загребу у затвору, можда се је спасао. Био је одведен и др Омчикус, адвокат из Бјеловара, али њега је сутрадан спасио један немачки официр. Др Омчикус већ је био у Загребу када је у логор дошао официр. Кад је овај видео у чему је ствар, разоружао је све усташе у логору, осим стражара око логора, и узео је исте за таоце ако се Омчикус не нађе. И био је пронађен. У овом поступку видело смо тачну хрватску "независност". На рачун те хрватске независности логор је збијао шале дуго времена.

Почетком јуна 1941. године почели су да нас и пљачкају и то у већем размеру. Све су нам узимали: новац, одећу, веш, обућу, дуван, и храну коју су нам наше жене доносиле. Често су храну доношену држали да се поквари, а онда је нама предавали. На крају су нам одузимали калодонт и четкице за зубе. Културни народ! Из наших пакета вадили су цигарете и нама продавали те исте цигарете опет отимали и опет продавали за хиљаду динара. На силу смо морали да купујемо што усташе донесу, а они цену одређују. У бјеловарском затвору морали смо да плаћамо војницима да нас не туку, а у логору Копривници морали смо да купујемо од усташа, који су били у томе незасити. Тако је било стално, да смо имали дојам да је Хрватска створена само зато да се Српски народ пљачка, а Хрватски да се богати. То је после потврђено.

Од свих наших мучитеља изузимам двојицу, и то Мишка Јакупинца и Мишка Цикала из Копривнице, који су са свим Србима одлично поступали. Ниједан од њих никада никога није ударио. Добар је био и усташа Сабо из Копривнице. Њему су као

усташи са Јанка-Пусте требали навући жуто одело, а по нечијој оптужби добио је обично, те је за инат усташама лепо са нама поступао. Заповедник страже Ђуро Шајатовић из Боковенице био је усташа који има душе и праведно расуђивао. Многима је помогао, некоје спасио, а и моје спасење њему у дело, јер да није било њега био бих транспортом отпремљен на Велебит (=Јадовно). Командант логора био је неки џамбас Гажи из Копривнице, он је одобравао тучу, а пред нама се чинио прав. Његов административни помоћник био је Хорват, који је негде рекао да би могао Србе да пече на ражњу и да једе српско месо слађе него свињеће. Он је пописнвао оне који ће на Велебит - у неизвесност. Свакодневно, и то редовно, били су тучени ови Срби: Адам Марин, прота Максим Јовић, жандарм Владо Боснић, трговац Ђуро Царевић, сељак од Хрвата: Шикић, полициски агент Хорватовић, шеф полиције Жидов: др Селингер и многи чијих се имена не сећам. Они редовно, а ми остали скоро редовно. Једном су (усташе) напљачкали 750 хиљада динара од вићених Срба. Паре је примио Гажи. Мање пљачке вршили су усташе појединачно. Обимније пљачке Јожа Немец, логорников син, који је у тучи (Срба) предводио. Исти Немец је натеривао, на нас у кругу, коња и моторни бицикл. Срећом, коњ је био паметнији од њега, те није хтео на људе, али нас је зато бициклом газио. Јожин отац Мартин, логорник, није хтео дуго да долази у логор, јер "не може, вели, да види Србе". Једном је ипак дошао и када су га неки поздравили, опсовао им је матер српску и рекао да њему не требају влашки поздрави. Исти логорник Мартин Немец, трговац брашном, био је због пљачке смењен, а на његово место је дошао Херман, берберин из Копривнице. Херман је хтео да буде бољи од Немеца и успео је утолико што смо уредније примали пакете и пошту. Иначе, био је крволок. Судио је по свом нахођењу. Богатио се је на вештији начин него Немец. На сред круга пред нама свима Херман је убио, без осуде, неког Лукића, студента агрономије из Олова, Босна, а то зато јер је опсовао Павелићу мајку, кад су га усташе мрцварили. После су усташе притрчавали и у мртвог човека пуцали по више метака. Херман је уселио у стан проте Адама Марина из Копривнице и узео све његово покућство и све ствари себи, а оно што му није требало -распродао је. Његовој жени сваки дан долазило је по више стотина жена доносећи мито да им се мужеви пусте. Пуно двориште бившег парохијског стана било је свега: ту су прасци, јагањци, ћурани, пилићи итд., а о новцу да се и не говори. И никога за то није пустио.

У нашем логору "Данича" било је 3.000 (три хиљаде) Срба затворених. Било је ту деце од 14 година и стараца од 80 година. Било је људи без ногу, без руку, па чак и слепих. Све су то били "кривци". Само не знам шта су скривили. То нису знали ни усташе.

Било је са нама око 500 Хрвата, Мачековаца и комуниста. Са Хрватима био је бољи поступак. Комунисти су и ту вршили пропаганду, а о свему су били најбоље обавештени, јер је и међу усташама било комуниста. Усташа Марјан, презимена му се не сећам, син учитаља из Хлебине код Копривнице, пропагирао је комунизам јавно међу нама. Имао је пар другова усташа, имена им се не сећам, који су заједно са њим ширили, као усташе, комунизам. Тих дана када је Марјан дошао у наш логор, комунисти-усташе растурили су српски логор у Керестинцу. Слично би било и са нама у "Данича", да нису Срби пребачени на Велебит и то у 4 транспорта. Њихова судбина није ружичаста (=побијени су сви на Јадовном. А. Ј.).

Почетком јуна (1941) дотерано је у логор 400 Жидова омладинаца из Загреба, а после њих су дотерали и старе Жидове. Са 4. транспортом отпремљени су са Србима и Жидови у Лику или на оток Паг.

Једно треба да се нагласи: међу усташама највише је сиротиње, која је комунистичко одгојена, а у редове усташа та је сиротиња дошла да ушићари штогод. Тај прохтев сиротиње Павелић је искористио.

За сваки транспорт свештеници су први позивани. Од три транспорта сачувао ме је усташа Шајатовић, а када се, 14. VII, кретао 4. транспорт затекао ме је закон о пресељењу 205 хиљада Срба у Србију. Као свештеник дошао сам у тај број.

Дне 1-2. VII (1941) истерана је моја жена из куће од стране општинских чиновника и усташа, ствари су пописане, а стан запечаћен и на врата прилепљен билтен: "У корист принове Независне државе Хрватске". Жена је дотерана к мени у логор, а после заједно за исељенички логор у Цапраг, откуда смо, са осталим свештеницима и свештеничким фамилијама, у два транспорта пребачени у Србију преко Земуна и то 4. VIII 1941.

Од свештеника са мном су били затворени (у "Данича") и то: 1. Адам Марин из Копривнице; 2. Никола Бан из Бјеловара; 3. Ђорђе Милојевић из Нов. Пављана; 4. Љубинко Николић из Миклеушке; 5. Јован Станојевић из Пакраца; 6. Андрија Рајичевић и 7. Пантелија Ландуп из Пакраца; 8. Лазар Живадиновић из Загреба; 9. Милан Радека из Карловца; 10. Исак Пејновић, 11. Милан Докмановић,

12. Милан Рајчевић, 13. Милан Ђукић, 14. Јаша Проданов, 15. Петар Вучинић и 16. ђакон Доситеј Обрадовић - сви из Плашког; 17. Нектарије Дазгић и 18. други игуман, чијег се имена не сећам, из манастира Гомирја: 19. Илија Павлица из Јосипдола; 20 Стеван Журчић из Огулина; 21. Влад. Дујић из Српских Моравица; 22. Милан Божић из Сарајева; 23. Јован Магаршевић из Тузле; 24. Алекса Поповић из Добрљина; 25. Доситеј Стојановић и 26. Јоаким Павлица, јеромонаси из манстира Лепавине; 27. Рајчевић, свршени богослов из Бјеловара; 28. ђакон из Тузле и 29. још један српски свештеник, које сам увече видео, а сутрадан су транспортовани у Лику. Свега 30 свештеника. Од њих је, као Црногорац, изишао Андрија Рајичевић, а као Србијанац Љубинко Николић и као престар Алекса Поповић, Пејновић, Радека, Стојановић, Јоаким Павлица, Дазгић, Н. Н. игуман из Гомирја и ја допраћени смо у Цапраг, а сви остали отпремљени су за Лику. Сумњам да су живи.[28] Прота Адам Марин унешен је у воз. Тешко да је жив.

Из моје парохије отпремљено је у Лику 35 највиђенијих Срба из логора "Даница". До скора сам имао извештај да се нису вратили. Њихова имања нису дирана, као ни моје ствари. У мој стан су уселили 4 фамилије Словенаца. Моја имовина у вредности 290 хиљада динара остала је на располагање Хрватима, за тзв. "принову". Цркве нису опљачкане осим манастира Лепавина.

Моја парохија присиљена је на прелаз у католичку веру. Послали су молбу да пређу у унијате. Не знам шта је решено. Немам друго писмо отуда.

За сада оволико. Имам своје доживљаје описане у стиху, а у пројекту је детаљан опис у прози, што ћу да штампам кад за то буде време.

II

Мој старац, Емил Вранешевић, прогнаник из Брезовца, општина Гудовац, срез Бјеловар - прича своје доживљаје:

Дне 8. априла (1941) побунио се је 108. пук и враћао се од Грђевца у Бјеловар. Адам Кизма из Брезовца хвалио се да је убио једног српског официра. Хрвати су одмах у Брезовцу поставили страже и код православне цркве митраљезе. Митраљезци*је* бијаху: Фрањо Сигл, Мартин Мигоци, Драгутин Ковач,

---

[28] Сви ови свештеници и сви Срби упућени из логора "Даница" у Лику, тј. Госпић, завршили су убрзо мученички своје животе у Јадовну на Велебиту. - А. Јевтић, **Од Косова до Јадовна.** стр. 241-252.

Јаков Лински, Иво Хорват и остале усташе из Брезовца. Чекали су Србе војнике, а уједно пазили да не би који Србин куда ишао у село. После су забранили Србима свако кретање. У гостиони Јосипа Сигла био је договор међу усташама како да се побију сви Срби и како ће то да буде, нека остану само жене и деца. У све Хрвате тада као да је ушао неки бес; били су сви једнаки.

Уочи дана када су побијени Срби у Гудовцу (28-29. IV) био сам у општини Гудовац и видео да главну реч води Мартин Цикуша, Павлешић и Покопец. Био је тада састанак усташа. Тада је донешена пресуда да се Срби у општини Гудовац пострељају. Тада је један усташа донео писмо Ђури Лихнекеру у Брезовац, а овај је био вођа усташа на овој страни општине. Он је имао тајне састанке са резервном нашом војском. Он је требао да организује стрељање Срба на овој страни општине. У Гудовцу је стрељано око 200 Срба и то по ногама, а после су рањене људе боли и живе затрпавали у земљу. Србин Младен Павловић из Гудовца преклињао је, рањен, неког усташу: "Брате Јошко, немој ме жива затрпавати!" Гојка Мијачића, 16-годишњега гимназијалца, ту су распорили, извадили му срце и донели оцу, који је, свезан, чекао да буде стрељан. Друге су боли бајонетима, а многе су живе бацали у раке и поливали кречом. Овако је, по усташком програму, требало да буде са свима Србима у бјеловарској околини. То је спречила немачка команда у Бјеловару.

Имао сам, прича даље Емил Вранешевић, државног коња за расплод. Њега су одвели усташе и предали га Фрањи Хенићу. Многе ствари су једноставно од Срба одузимане. Дође жена из комшилука и једноставно узме оно што хоће. Тако је дошла Мицика Хенић из Брезовца и једноставно из наше куће узела најлепши ћилим. Црквено имање Хрвати су одмах оградили и у ливаду натерали стоку. Нашу цркву сваки час су претресали јурили су селом и вршили преметачину, тукући Србе и претећи им на сваком кораку. У тучи (Срба) највише се истицао Стево Црнек, Стево Мелек, Антун Косалек, сви из Брезовца, а Симец Фрањо и Мато Капан говорили су како Србе-цигане све треба поклати да ни један не остане на кугли земаљској. На речи јунаци, на делу кукавице, усташе једне ноћи, видећи да у нашој цркви гори свећа, нису смели да уђу у цркву, већ су звали Јованку Јанчаревић, Српкињу, да прва уђе у цркву и види шта то гори. Тако је и било. Усташа Бранко Иванковић из Брезовца терао је и убијао Србе по селима где га не познају, а раније је изјављивао да је комуниста. А и као усташа говорио је да је комуниста у души.

Морао сам плочу са натписом са наше цркве да носим у срез. Плоча је била посвећена палим борцима на Косову и ос-

лободиоцима из Светског рата. Из мог села Ђуру Царевића, његовог оца Станка и сина Бранка отерали су у затвор, имовину сву опљачкали. Бранку су у логору пребили три ребра, а после из болнице одвели и убили пар болесних Срба. Мартин Цикуша изазвао је Душана Дешића из Гудовца и убио га пред кућом, а после је ушао у кућу и наредио матери и жени Душановој да га оперу до зоре и уклоне трагове крви и претходно да га најсиромашније обуку у дроњке, па да га укопају да не види нико.

Свакодневно су одводили у логоре, у затворе, на стрељање, на убијање. Од неког јада разболео сам се и отишао у болницу. То ме је спасило те нисам отишао у логор, већ сам остао до месеца августа, и 15. августа (1941) истерали су нас из куће: Едуард Хенић нз Брезовца, тројица муслимана и седам усташа, који су се сакривали да остану непознати, а свакако су то домаћи, из Брезовца. Стево Микулчић је отео од мене 156 динара У логору су нам одузели брашно, маст, златнину, паре итд.

У нашем срезу сваки Србин, чак и дете на колицима, морали су да носе траку на руци са натписом: Србин.

Стално сам сумњао да ће са мном, због великог имања, нешто да се догоди. Како нисам имао неку љагу на себи, то су Хрвати тражили начина како да ме протерају, да се докопају мог имања. Једног дана изнели су у новинама слику мог зета Димитрија Јоке, свештеника, како јаше на коњу као четник и води 40 четника на Хрвате. То су довели у везу са мном и то је био узрок да и у мене посумњају, а моје имање би повод. Велики број из среза Бјеловар отерано је у Србију. Не могу да знам колико. Остало ми је имање, које би по ондашњој цени могло да вреди преко три милиона динара.

Претерани су у Србију најбогатији сељаци. На моје имање дошли су усташе Далматинци. По другим кућама - Босанци и Загорци. Дознао сам да ми је све по кући развучено.

Изјаву дао Емил Вранешевић, избеглица,
Димитрију М Јоки, пароху Докмирском,
Епархија шабачка.

18. августа 1941. у Шапцу.
(Архив Св. Синода, 1941-44)

3. Сведочење катихете Милана Радеке из Карловца

о ликвидирању, прекрштавању и одвођењу у логоре Срба у Карловцу, 1941

Исказ Милана Радеке, катихете их Карловца

Карловац, 1941. године:

Број Срба у граду и срезу Карловац

У Карловачком срезу има Срба готово једино у граду Карловцу. У вањским опћинама био је само по неки државни службеник (жадарм и жељезничар). Једино у Дугој Реси, где је велика фабрика, било је око 200 српских душа. Како је према наводима карловачког пароха, проте Михајла Медаковића, 1939. године било у Карловцу 2.177, може се рачунати да је у читавом срезу било највише 2.500 Срба. Од тога је био велики број пролазног елемента, нарочито војних лица (официра и подофицира с породицама) и жељезничара, па се број сталног српског становништва у Карловцу може рачунати између 1,200 и 1.500 душа(..)

Усташке мере према ухапшеним Србима

22. априла (1941) иза повратка у затвор, судија Громес саслушао је још несаслушане проте Михајла Медаковића и Милану Радеки је код хапшењу 16. априла било речено, да је узет за таоца због онога што се догађа у Босни и на југу, јер је наводно надбнскуп Шарић заклан и скопски бискуп Чикада убијен. Сада 22. априла. није било више о томе ни говора, него је саслушање вршено о томе, је ли ухапшеник четник. На то су, изгледа, све усташке власти полагале највећу пажњу. Професору Милану Радеки казао је код саслушања судија Громес: "Изволите у записник ставити у своју одбрану, све што год желите, јер ја желим исто тако као и ви да се сво ово добро сврши". Записник је имо свега пола стране, јер није било никакве оптужбе па ни одбране.

24. зприла (1941) сазнали смо, преко поверљивих усташких омладинаца, да ће нас разместити према тежини оптужбе. Једни су одведени у окружни суд, други у сресни суд, а једни у полицију. Неки су пуштени, као прота Михајло Медаковић и обућар Димитрије Димић. Проф. Милан Радека је пребачен у окружни суд, а одатле 26. априла (1941) посебним вагоном у Загреб, заједно са Марком Сабљићем, Миланом Козомаријем, те др. Николом Бадовинцем и инг. Ивом Голдштајном (Јевреjином). Благодареhи срећној случајности, касном доласку у Загреб суботом увече, наведени су смештени у ћелију полиц.

затвора у Петриньској улици, соба број 15 на II спрату, а да нису прије прошли кроз усташке руке. Остали из Карловца били су или пуштени кући, или отпремљени у логоре - Керестинац код Загреба или "Даница" код Копривнице.

У соби 15/II (5x8м) било је каткада до 50 особа, али било је једнаких соба, редовно са 12 особа, у којима је било и по 80 до 100 лица.

27, априла (1941) су допремљени Карловчани фотографирани и дактилоскопирани.

После шест недеља, 6. јуна (1941) су отпремљени у логор "Даницу" код Копривнице сви осим Марка Сабљића, који је већ раније због чира на желуцу отпремљен у болницу, али у јулу из болнице у Лику (=Јадовно).

У логору"Даници"било је свега преко 30 Карловчана од 3.200 људи. Од 30. јуна (1941) даље отпремани су заточеници у пет транспорта у Лику: 30. јуна, 4. јула, 9. јула, 14. јула, 18. јула. Отпремљено је свега до 2.500 људи. Спасило их се свега неколико из последњег транспорта, на пр. трговац Васиљевић из Тузле, који се сада налази у Београду.

Милан Радека је 13. јула одведен из логора са још неким свештеницима и отпремљен у Цапраг 15. јула, где је нашао своју породицу: жену и троје деце. Из Цапрага су 1. августа пребачени по списку транспортом у Београд. Сва имовина остала им је у НДХ.

Први усташки злочин у Карловцу

Уочи Ђурђевдана, 5. маја 1941, одведен је у вече из своје куће вођа самосталних демократа и познати бранитељ и заштитник Хрвата (!). адвокат Др Милан Вујичић, родом из Град... код Петриње. Његов изнакажени леш нађен је пар дана касније у шуми крај села Речице код Карловца. С њиме је убијен и активни капетан, Карловчанин Јањанин Гојко. Јањанин је наводно убијен из освете, зато што је у војсци строго поступао. Отац Јањанина Гојка - Михајло, пензионисани професор, живи у Карловцу, а брат Војин служи као официр у Србији.

Смрт Вујичићева још није објашњена. Да ли је убијен за то да се Србима покаже шта их чека од Хрвата, који овако узвраћају свом највећем пријатељу, или је убијен као адвокат, да би један од најугледнијих карловачких усташа ријешио питање својих меничких дугова! Да је Вујичић нешто о том слутио, види се по томе што је казао својој жени; "Видећеш, мене ће само једнога дана нестати". Његова супруга потакла је ову ствар преко свога

ујака Боре Блашковића, некад председника Хрватског клуба у Београду, сада генерала хрватске војске.

Сличан случај с погибијом самосталних демократа јесте био и са адвокатом из Госпића др. Богданом Брујићем.

2/3. јуна 1941. били су у загребачкој полицији као ухапшеници карловачки ђаци - усташе Александар Стјепанов Шантић, Гомбач (Иванов) Остарчевић, ђак учитељеске школе, Августиновић и Кроупа. Сви наводни учесници и убице др. Милана Вујичића одмах су из ћелија изведени и интернирци у полиц. згради, упола слободни, а ускоро и пуштени, награђени намештењима, стипендијама, матурама и положајима у усташким редовима. То се могло видети и прочитати у "Хрватским новинама" (усташки лист).

Прогони Срба

Какво је стање Срба у Карловцу било у јуну 1941. довољно сведочи порука оца Милана Радеке свом сину у логор "Даницу": Он мисли, а и пријатељи поручују, да је још увек боље да сједи у логору, него ли да се налази на слободи у Карловцу. - А дотле је било убијено свега 5 Срба у Карловцу. - У исто време таборник Мане Виловић изјавио да "су карловачке усташе прекорели из Загреба, да су преблаги у поредби са осталим хрватским градовима.

Карловац је, изгледа, усташкој емиграцији био пружио мало чланова: Ивић из среза и неки Кларић (не професор) из града.

Око 20. јула, некако у највећем јеку транспортовања Срба у Лику, похапшено је неколико десетина, наводно око 50 до 60 Срба, неки похватани и на повратку с купања, и сви онако како су ухапшени одмах у вече отпремљени у Госпић. Један од пратилаца, један од браће Балшан, причао је после са ужасом, да су му у Госпићу рекли, кад се занимао за судбину свих својих сугрђана, зналаца, па и другова, да ће сви у Велебит "гнојити букве"! Они су сви, као и остали доведени, стварно и одведени према Велебиту, привезани жицом уз колац. Одведени су: Драган Чортак, дипломирани правник, има брата Вељка у Србији, пореског чиновника; одведени Предраг Пејић има мајку у Карловцу а 3 брата у Србији; одведени Миленко Михић, ученик VII. р. гимназије, има мајку у Београду; они би о овој ствари више знали, јер су готово сви тада још били у Карловцу. Чортак Вељa живи у Србији као порески чиновник; Др. Бошко Пејић адвокат је у Београду, а и Софија Михић, рођ. Лолић, живи у Београду.

Ликвидација српства у Карловцу

Услед страха, који је завладао на гласове о ужасним поступцима према Србима, настао је у Карловцу, као и по осталим крајевима у НДХ, покрет за "покрет", како веле сељаци, тј. за прелаз у римокатоличку веру. Око 300 душа је прешло. Карловачки (Дубровачки) римокатолички жупник Мирко Веслај, обавио је тај прелаз са доста обзирности, док су они које су примали фрањевци - унутрашњост града - имали да издрже доста муке око припремања и прелажења. Ово наводим према причању удове Станка Ловрића, која је сада у Самошу у Банату.

Међутим, тим прелазом нису се карловачки Срби спасли од страдања. Сад су их почели гонити било за одмазду, када неки усташа погине у борбама на Кордуну, било као набеђене комунисте. Тако је око 20. новембра 1941, поводом убиства два усташе од стране четника у самом граду одведено, веле, од 120 до 283 Срба - Карловчана у Јасеновац, а нико се од њих није вратио. Том приликом су одведени трговци браћа Милутнн и Станко Ловрић, њихова два трговачка помоћника, адвокатски слицитатор Данило Милеуснић и други. Зет споменутог Милутина Ловрића, Синиша Илић, налази се сада у Београду, а удовица Станка Ловрића живи са четверо деце у Самошу у Банату.

Тако је крајем 1941. Српство у Карловцу сасвим ликвидирано. Колико се чује, у Карловцу је остављено на миру нешто стараца, а остали су прешли у римокатоличку веру.

Међу онима који су прешли на католичку веру наводим: др Гају Петровића, преседника црквене опћине, и породицу пок. катихете Васе Бањанина, чији син Вогдан живи у Београду, а избегао је из Загреба.

Пострадали и преостали Срби

Од 2.500 Срба карловачког среза затекло се 6. априла (1941) у Карловцу мање од 2.000. Од тога је побијено у 1941. години најмање 250 до 300 Срба, било у групама, било појединачно. У Србију је избегло неколико стотина. Нешто се разбежало по српским селима у НДХ. У Карловцу свакако има још која стотина Срба, нешто можда још православних, а већина оних који су прешли на римокатоличку веру, мушких одраслих готово да и нема, него сви старци, жене и деца.

У години 1942. неки од њих су гоњени као набеђени левичари, али како нема Срба, сад се гоне и Хрвати.

Милан Радека, с.р. (Објавио А Милетић, Концентрациони логор Јасеновац, књ. 3, стр. 149-152,

4. Сведочење о страдању Срба Бање Луке и околине

Исказ избеглог свештеника Ђорђа В. Радића, пароха Другoвичког из Епархије Бањалучке, дат православном Епископу Тимочке епархије, 9. IX 1941.

Према развоју политичких прилика у Хрватској држави, а напосе у Врбаској бановини, и из писања ондашње штампе, могло се закључити да ће у односу према Православној цркви и њеном свештенству бити предузете изнимне мере. Одмах после оснутка те државе, у Бањој Луци је ухапшен еписком Платон и протојереј градишки Душан Суботић, који су након неколико дана и убијени у селу Врбањи, среза Бањалучког, и бачени у Врбас. Вода их је доцније избацила, те су нечујно и сахрањени. Епископ Платон сахрањен је у војничком гробљу у Бањој Луци, са крстом без икаквог натписа, а прота Суботић у селу Врбањи. Штап епископа Платона пливао је низ Врбас око 35 км. где су га ухватили рибари и продали једном сељаку за 20 динара. Сазнавши за тај штап да се налази у једном од села моје парохије, одем да га потражим и нађем га код сељака који га је купио и утврдим да је заиста поч(ившег) Епископа, јер на њему пише: "Платону, викарном епископу Моравичком - др Воја Јањић, министар вера у пензији". Штап сам оставио код сељака Душана Вранчића, село Милосавун, срез Прњавор, Врбаска бановина. После овога догађаја настало је хапшење свештеника у целој епархији (Бањалучкој), али су после (неки) пуштани. Међу ухапшеним налази се и парох Љубијски прота Живко Даниловић, кога су такође Хрвати убили.

По убиству епископа Платона, завео је Стожерник за бившу Врбаску бановику "Повјереништво за Православну цркву епархије Бањалучке" и за повереника именовао је пароха бањалучког проту Душана Мачкића. Ово је покушао Стожерник наметнути епископу Платону, који ја као Србијанац морао напустити територију Хрватске државе, али се он (Платон) томе успротивио и у једном заиста мужевном одговору, концизном и сажетом, ставио до знања Стожернику да он као архијерej Православне цркве неће и не може (то) усвојити. Одбио је да потпише декрет о именовању повереника, који му је Стожерник послао, и одговорио: "Као духовни стражар бдићу на духовној стражи моје паствe и напустићу своју дужност само онда када ме

на то присили јача сила, против које сам немоћан". И такав га је став стао живота. После тога Стожерник је пензионисао и двојицу чланова Е.Ц.С. (=Епархијског црквеног суда), црквеног тужиоца и секретара Е.Ц.С., који такође нису хтели да дадну сагласност за постављање повереника. По томе је издата наредба да се православна вера има назвати "грчко-источне" цркве. Уочи Видовдана велика већина свештеника је похапшена и држани су као таоци који би били поубијани да се десио какав било покрет Срба противу заведеног стања, а чега су се Хрвати нарочито бојали, те су биле заведене нарочите мере безбедности, а пронешен је глас да ће многи Срби око Видовдана бити поубијани. Услед таквих гласова, сви мушкарци у мојој околини, тј. од Бање Луке према Прњавору, нису те ноћи спавали код куће, па су се налазили у шумама и пољима сакривени. Проносили су се гласови да ће српске цркве бити затворене и запечаћене, али се у то није могло поверовати јер је у то време изашла наредба Поглавника, која је обећавала сношљивије стање, те је изгледало да неизвесност измиче и да ће настати некакав правни поредак, који је од стране Срба и прижељкиван.

У овим тешким временима по Православну цркву и Српски народ у Хрватској држави народ се окупљао око цркве. Цркве су увек биле пуне, а народ се усрдно Богу молио, јер му је црква остала као једина нада и уточиште где ће чути праву и истинску реч бодрења и једино место за слободан састанак. Народ је после богослужења и проповеди напуштао цркву озбиљна лица и уплаканих очију, предосећајући ваљда да је близу растанак од цркве и својих свештеника, који је уистину брзо и дошао.

У зору на Петров дан 12. VII 1941. будући да сам ноћио у селу, стиже глас да су по ме дошли жандари, а нисам се стигао ни обући, већ су пред кућом били жандари, и чим сам из куће изишао, прогласише ме ухапшеним. Дошавши кући затекао сам и тамо око десет жандара и усташких повереника, који ми саопштише да имам на расположењу 30 минута да се спремим најпотребније ствари. То сам и учинио, а у кући су остали жандари и усташе и некаква комисија за попис и процену ствари и иметка. Док су жену, дете и мене под пратњом жандара спровели аутобусом у Бању Луку, одатле у Цапраг - исељенички логор свештенички. У логору сам провео 23 дана. Из логора Цапраг пребачен сам 4. VIII 1941. исељеничким транспортом у Аранђеловац. Из Аранђеловца, по распореду Њ. П. Митрополита Јосифа, распоређен сам у Епархију Тимочку. Сада се налазим, према решењу Пр. Епископа Тимочког бр. 1710 од 12. VIII 1941,

као помоћник Арх. намесннка Крајинског у Салашу.

Ђорђе В. Радић, бивши парох Другoвачки, намесништво Прњаворско, Епархија. Бањалучка
У Салашу, 9. IX 1941. (Архив Св. Синода 1941-44)

5. Још једно сведочење од Бање Луке

Записник од 17. децембра 1943. године састављен у комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду

Божић Станислав, радник из Бања Луке, Србин православне вере, син Митра и Савке, рођ. Шипка, стар 18 година, неожењен, сада избеглица у Београду, изјављује следеће:

За све време од рата, априла 1941. године, до мог доласка у Србију 13. децембра 1943. године боравио сам у Бања Луци, где сам радио као физички радник. Сви догађаји који су се у Бања Луци и околини одиграли за сво време мени су лично познати.

У сташку власт у Бања Луци још за време првих дана по уласку немачких трупа организовали су виђенији Хрвати - усташе из Бања Луке. На челу ове групе бањалучких Хрвата налазилн су се: Др Виктор Гутић, који је постао усташки стожерннк; његов брат Блаж Гутић, бивши столарски радник из Бања Луке, који је постао шеф бањалучке полиције; Феликс Низидернија, професор трговачке академије; Анто Јовић, трговац; Звонко Јовић, трговац и Вилко Бутурац, банкарски чиновннк из Бања Луке.

Први покољи српског становништва у Бања Луци и околини почели су крајем априла 1941. године. Убијања су на почетку била индивидуална. У првој групи бањалучких грађана - Срба убијени су само виђенији становници. У овој групи, која је, мислим, била састављена од 40 људи, сада се сећама да су били: епископ Платон, Никола Чурчија, гостионичар; Никола Козомара, професор гимназије Милкан Којић, хотелијер и Марко Беадер, гостионичар. Сви ови људи били су најпре затворени као таоци у затвору Окружног суда, који је због масовних покоља извршених у њему, добио назив "Црна кућа". Они су побивени на обали Врбаса, испод тврђаве Кастел, а лешеви су им побацани у реку. Ових дана, мислим почетком маја 1941. године,

срушена је и првославна црква у Бања Луци, која је била оштећена од бомбардовања за време ратних операција рушење је изведено по наредби усташких власти у Бања Луци. Од онда у Бања Луци нема православне цркве.

Покољи, који су почели крајем априла 1941. године, нису престајали за све време идућих месеци. Свој врхунац они су достигли почетком августа 1941. године. У току маја, јуна и прве половине јула 1941. године сви покољи били су појединачни они су вршени како у самој Бања Луци тако и у околним селима, на денунцијације појединих домаћих Хрвата. Ова убиства дешавала су се свакодневно.

Масовни покољ над српским становништвом у Бања Луци и околини извршен је у току прве недеље августа 1941. године (од првог до осмог августа). 1. августа 1941. године извршено је велико хапшење Срба у Бања Луци. Неколико дана пре тога масе сељака биле су похапшене по селима среза бањалучког и дотеране у Бања Луку. Овом приликом хапшења су извршена у селима: Драгочај, Рамићи, Клашнице, Пискавица, Хамкова, Чакори, Карановац, Павловац, Мотике, Челинац, Слатина, Лакташи и Залужани. По селима и у Бања Луци хватани су само мушкарци од 16-60 година. Овом приликом често се дешавало да су и болесни присилно дотеривани са села у Бања Луку.

Покољи Срба у масама почели су 1. августа 1941. године. Ови покољи вршени су делом у самим селима, тако да из њих сељаци уопште нису дотеривани у Бања Луку, а већим делом спровођени су у самој Бања Луци. Познато ми је да су убијања сељака без њиховог дотеривања у град вршена у Драгочају и Рамичима, где су сељаци затварани у куће, па онда убијани пушчаним и митраљеским плотунима, испаљиваним кроз врата и прозоре. У овим селима убијања су вршена и хладним оружјем: крамповима и лопатама. Знам да су сви убијени, које су усташе нашли на пољским радовима, трпани у заједничке гробнице од по 50 људи. Касније су усташке власти породицама убијених дозволиле да се њихови чланови, сахрањени у колективним гробницама, поново сахране по црквеном обреду и појединачно.

У самој Бања Луци, где је извршен највећи део покоља, убијања су вршена на обалама Врбаса. Жртве су везиване два и два, бацане у масама у Врбас, и онда су на њих испаљивани митраљески плотуни са обала реке. Било је и клања ножевима. Ово клање вршено је ноћу, када су затвореници извођени у двориште затвора Окружног суда, клани ножевима, па су њихови лешеви онда стављени на камионе, одвожени на реку и бацани у

Врбас. Извршиоци покоља били су младићи, скоро сви по народности Хрвати, муслимана међу њима било је мало. Ови младићи били су највећим делом из саме Бања Луке или из околних села. Овај покољ трајао је до 8. августа (1941). Сада се сећам да су извршиоци покоља били, између осталих: Михаило (Емил) Томљановић, бравар, Јозо Павловић, који је, мислим, погинуо у борби против партизана: Драго Пезић, ђак учитељске школе, Иван Пезић, жељезнички пензионер који је сам у селу Ивањска у срезу бањалучком заклао 100 Срба, отац Драгов, Шиме Шалић, земљорадник из Драгочаја, среза бањалучког, Ловро Шалић, брат Шимин, земљорадник из Драгочаја. Најкрволочнији од свих усташа-убица био је Марко Марић, земљорадник из Драгочаја. Овај Марић је позивао сељаке Србе у општину ради неке обавести, па их је онда уз помоћ других усташа везивао и одводио ка већ ископаним гробницама, које су биле унапред припремљене. После претходних мучења, која су трајала више часова, и састојала се из вађења очију, сече уста и носева, овај Марић је клао своје жртве, па их онда бацао у раке и затрпавао, чак и кад нису били потпуно усмрћени. Знам да је из ових рака, иако затрпаних, после тога дуго времена лоптила крв. Сем горе наведених убица сада се сећам још и: Јуре Томића, земљорадника из Ивањске, Ивана Рапо, радника у државној радионици у Бања Луци, родом из Ивањске, срез бањалучки и Сулејмана Османчевића, бившег ученика гимназије, који је сада логорник усташке младежи у Бања Луци.

У току ових покоља српског становништва, похапшени су и извесни Хрвати из Бања Луке, под сумњом да су комунисти. Њихов број износио је између 200 и 300. Знам да се међу њима налазио и Милан Радман, студент филозофије из Бања Луке, који је касније успео побећи из затвора. Хрвати затвореници нису убијани у затвору. Касније су или послати у казнене заводе, или уз интервенције пуштени кућама.

Број убијених Срба у току покоља прве половине августа (1941) из Бања Луке и околине цени се на више хиљада. Њихов тачан број, међутим, сада ннје познат. Хрватско становништво Бања Луке за време покоља држало се врло непријатељски према Србима. Било је много потказивања Срба који су се у оним данима сакривали испред усташких погрома. Од њих знам: Дана Шикића, ложача у државној ложионици у Бања Луци, који је сада милионар, обогативши се од уцењивања Срба. Мирка Чота, без занимања, Јозу Стојчевића ученика гимназије, који је сада у добровољачким одредима за борбу против партизана, Ива Стој-

чевића, ученика гимназије, који је сада у усташким формацијама, такође у борби против партизана. Узгред имам напоменути да ови уцењивачи нису, и поред наплаћеног новца, никог од Срба спасли смрти.

После масовног убиства Срба, стање за преживело српско становништво у Бања Луци и околини било је још увек страшно. На челу локалних власти налазио се стално др Виктор Гутић, који је био главни иницијатор свих убисгава Срба у Бања Луци. Убијања су се наставила, и то у Бања Луци појединачно, а у селима и даље масовмо и колективно. Уједно се почело и са паљењем села. Тако ми је познато да су усташе у Верићима, срез бањалучки, затворили у куће сељаке Србе, пуцали из пушака и мигрaљеза кроз врата и прозоре на овако затворено становништво, па после тога спаљивали куће заједно са убијеним или полуубијеним мушкарцима. женама и децом.

Побуне против страховитих зверстава усташких власти у Босни избиле су најпре у околини среза приједорског. Четничке формације успеле су за кратко време растерати усташке одреде из околине Приједора, Бања Луке, Бос. Новог, Бихаћа, Санског Моста, Мркоњић Града и др. Клање српског становништава обустављено је на тај начин у овим деловима Босне, бар по селима. Након овога настало је уништавање српских села заједно са њиховим становништвом од стране редовне хрватске војске и усташких одреда. Тако су усташе у околини Приједора уништили, заједно са регуларним хрватским трупама, ова села: Драготињу, Брзичане, Кнеж Поље и "елу. Других се сада не сећам. Становништво ових села, и то сада и жене и деца, поред мушкараца, делом је побивено за време паљења села, а делом је успело побећи и на тај начин се спасти, у позадину четничких формација.

У времену од септембра 1941. године до јануара 1942. године усташки терор је нешто попустио у Бања Луци и околини: врхунац интензивности овај терор је постигао наново крајем јануара 1942. године. Онда су усташки одреди за једну ноћ и половину сутрашњег дана побили у селима Дракулић и Мотике све тамошње српско становништво, укупно 3.200 особа. На челу ових одреда налазили су се: католички свештеник из Бања Луке Филиповић, Марко Плетикоса, земљорадник из Шарговца, среза бањалучког, и Јосо Гарић нз Буџака, срез бањалучки. У овим селима убијани су како мушкарци, тако и жене и деца. Из ових села остало је једино живо седмеро деце из Дракулића, по презимену Гламочани, који су, избодени бајонетима, лежали

онесвешћени, тако да су усташе мислили да су они мртви. Ову децу после тога су неки домаћн Хрвати послали у болницу, где су им ране биле залечене. Сва убијања у овим местима вршена су хладним тупим и општрим оружјем: крамповима, лопатама, секирама и бодежима свих врста.

После овога масовног убиства почело је прелажење српског становништва из Бања Луке и околних села из православља у католичанство. У селу Рамићу, чији су становници били од усташа обавештени да ће њихово село бити уништено, а они сами поклани као становници Дракулића и Мотика, све српско становништво колективно је прешло у католичку веру. Ово прелажење вршено је искључиво попуњавањем одређених формулара. Никаквих канонских обреда није било.

У пролеће 1942. године борбе између четничких и партизанских трупа с једне стане и хрватске регуларне војске и усташа с друге стране добијале су све више у жестини на целој територији Босне. Ове борбе водиле су се и у околини Бања Луке, и то у селима Малом Плашком и Турјаку. У Малом Плашком, које се налази испод планине Црни Врх, хрватски одреди су, пошто су ушли у село, запалили и уништили село, а више од половине становништва, укључив жене и децу, побивено је од редовних хрватских трупа и усташа. Из села Турјака, које је такође уништено, више од половине становништва успјело је да се спасе бегством, док је остатак побивен. У овом селу све имање, стоку и храну, које је припадало Србима, присвојили су хрватски сељаци.

Овакво уништавање српских села трајало је све док није дошло до обуставе борбе између четничких и хрватских трупа. Споразум између њих склопљен је половином мај 1942. године, када су четнички одреди почели као нека врста локалне власти бранити села и у њима фунгирати као војна посада. Хрватски одреди више нису долазили у села, бојећи се четника. Овакво стање од маја 1942. године траје у целој централној Босни све до данас. Мени је познато да у срезу бањалучком од пролећа 1942. године, тачније од јуна 1942. године, више није било масовних прогона српског становништва, већ само појединачних, на доставу и врло ретко.

Што се тиче саме Бања Луке у њој колективних убистава Срба није било од августа 1941. године. Хапшења и убијања после тога вршена су само појединачно. Сећам се да су 2. априла 1942. године похапшени неки Срби из Бања Луке, мислим око 10, од којих се сада сећам: Бранка Пердува, трговачког помоћника и

Свете Цветојевића, трговачког помоћника из Бања Луке. Ова група похапшена је под сумњом да је спремала атентат у Бања Луци за 10. април 1942. године, када је била годишњица оснивања Независне државе Хрватске. Ова група Срба, након мучења у бањалучком затвору "Црна кућа", транспортована је за Јасеновачки логор. Познато ми је да су неки од ових ухапшеника и сада живи у Јасеновцу.

Осим до сада наведених усташа, који су учествовали у прогону и убиствима српског становништва Бања Луке и околине, сада се могу сетити још и ових лица: Јозе Јајчевића, земљорадника из Делибашиног, срез Бања Лука; Мирка Павлеке, земљорадника из Залужана, среза Бања Лука; Богумила Вашку, пореклом Словака, студента права из Бања Луке; Мишка Чоте, електричара из Бања Луке, брата Мирка Чоте; Стипа Јосиповића, родом из Ивањске, срез Бања Лука, који сада живи као жељежничар у Бања Луци; Бруна Данијелића, који је сада ученик осмог разреда гимназије у Бања Луци; Ивана Радмана, званог "Јачи", без занимања из Бања Луке и Мирка Радмана, сина Ивановог, који је ученик гимназије у Бања Луци. Познато ми је да др Виктор Гутић и његов брат Блаж Гутић, који већ доста дуго времена не учествују у управном апарату Хрватске, сада живе на једном имању у близини Сомбора, које је купљено од опљачканог српског новца. Колико ми је познато они су се разишли са садашњом политиком хрватских власти, захтевајући и даљу беспоштедну борбу против четника.

Сада у Бања Луци функцнонишу редовне хрватске власти. У околним селима, уколико су православна, налазе се четници, а у католичким и муслиманским налазе се постаје хрватских регуларних трупа. Тако исто има и партизана. Између четничких одреда и хрватских трупа, домобрана или усташа, односи су у приличној мери затегнути, али до инцидената и сукоба ма какве врсте не долази.

Сада прогона у Бања Луци нема, изузев, као што сам већ поменуо, појединачних, под оптужбом противдржавног рада.

Ја сам из Бања Луке дошао своме брату у Београд, добивши пропусницу до Земуна. Из Земуна сам у Београд прешао као радник организације Тот.

Немам више ништа изјавити, а на изјављено и прочитано ми могу се и заклети.

Божић Станислав с.р. (Архив Св. Синода за. 1941-44)

6. Сведок страдања на путу ка Јасеновцу

Сведочење јеромонаха Теофила из Шишатовца о страдању Срба калуђера из Срема и 400 Срба, сељака из Босне, одвођених у логоре НДХ

Записник од 16. септембра 1941. год. састављен у Комесаријату за избеглице у Београду

Непозван приступио је Ђурчин Теофило, калуђер-јеромонах у манастиру Шишатовцу, стар 29. година, те исказује следеће:

На 25. августа о.г. (1941) дошао је у манастир Шишатовац полициски пристав др Бунток Никола са жандармима и ухапсио игумана Момчиловића Рафаила, те калуђере: Божјаковић Димитрија, Јојић Германа и мене. Одмах смо били спроведенн у Сремску Митровицу и притворени у казниони. Исти дан увече били смо са једним жандармом отпрађени за Славонску Пожегу, камо смо стигли на 26. августа о.г. у 7,30 сати ујутро.

У Плетерници на железничкој станици ушло је у воз око 12-15 усташа, који су нас у возу псовали и тукли. Игуману Рафаилу почупали су браду. Тукли су нас цијелим путем до Славонске Пожеге и силили да пјевамо четничку пјесму, што смо ми морали чинити. Како ми нисмо знали четничке пјесме, то нас је један усташа учио и тукао ако нисмо одмах за њим погодили.

На железничкој станици у Слав. Пожеги чекали смо до 9 сати ујутро, када је дошао воз из Славонског Брода и довезао око 400 ухапшених Срба сељака из срезова: Босански Брод и Дервента, а које су пратили усташе. Међу овим сељацима било их је око 20 који су имали крваве и разлупане главе. Ових 20 сељака, чим смо дошли у логор, отјерали су на камиону са ашовима и будацимз у непознатом правцу. Сигурно су одмах и убијени, јер их ми више нијесмо видели.

На железничкој станици поредали су свс Србе сељаке у поворку од 4 по 4, а на челу поворке ставили су игумана Рафаила и нас три калуђера. Испред нас возили су се на једном камиону усташе, а камион је стално пуштао дим, а нас је пратило око 15 усташа пјешице наоружани са пушкама. Тако смо у реду ишли кроз град.

Уз пут од железничке станице до логора усташе који су нас пратили стално су нас тукли кундацима, како нас калуђере тако и сељаке. Игуман Рафаило, те калуђери Димитрије и Герман, као

и старији сељаци падали су по путу, а усташе су их тада још више тукли кундацима и чизмама, вичући да устану. Овај се је призор више пута понављао. Усташе су од нас још захтјевали да пјевамо црквену пјесму "Свјати Боже", те четничку "Спремте се, спремте се, четници". Ми смо морали пјевати. Тако смо дошли до логора, који се налази 2-3 км источно од града Славонске Пожеге. Заустављили су нас пред логорском болницом. Овђе смо стајали читава 2 сата. А усташе су нас све скупа читаво то вријеме немилосрдно тукли кундацима, летвама, батинама и са свим што је који могао наћи или зграбити у шаке. Чупали су нам косе и браде. Тамо су се нашле две жене и једно дијете, у усташком одијелу, који су нас такођер тукли са батинама, те викали: "Бизанти", "смрдљиви цигани" и слично. Овакове и сличне псовке падале су према нама и са стране грађана за време нашег проласка кроз Славонску Пожегу.

Ово злостављање пред логорском болницом гледао је међу њима и подзаповједник логора, којему не знам имена, а који је средњег раста, пуног округлог лица, цео избријан, а носи наочале са црним оквиром, а обучен је у усташку униформу.

Након што су нас тако пуна два сата усташе тукли и злостављали, наредили су нам да идемо у бараку и то трчећим кораком. Опет смо ми свештеници били на челу поворке, а сељаци иза нас. Игуман Рафаило, измрцварен и изпребијан, тада је пао а остали су трчећи морали по њему газити. Кад смо дошли у бараку, усташе су нас разделили у два реда и сваки ред поставили на једну страну бараке. Тада сам видео игумана Рафаила гдје лежи у бесвјести на сред бараке.

По наредби подзаповједника нас четворицу свештеника одијелили су од осталих сељака. Игумана Рафаила ја сам са једним усташом пренио у логорску болницу, из које је послије четири дана пренешен у градску болницу, гдје је установљено да има пет преломљених ребара, осим тога имао је на десној страни лица рана, а око му је било јако модро и натечено. У болници је задржан на лијечењу, али је на 3. септембра о.г. (1941) услијед добијених озлиједа умро.

У бараци су усташе наставили да туку сељаке и то редом сваког појединог ударајући их кундацима, штаповима, летвама и воловским жилама. Сељаци су страшно јаукали и запомагали. Усташе су се при том измјењивали, тако да су једни тукли па одлазили, а други долазили и настављали туђи. То је трајало све до 4 сата послије подне.

Око 4 сата послије подне дошао је у бараку к нама подзапов-

једник страже и ја сам га замолио да нас свештенике одијели од ових сељака. Он је моју молбу уважио и упутио нас све у логорску канцеларију. Кад смо изашли из ове бараке чули смо у бараки страшан јаук сељака. Ми смо у канцеларији дали о себи потребне податке. Ту су нам одузели сав новац колико смо код себе имали. Игуман Рафаило имао је код себе 1.000 динара. Одузели су нам надаље сатове и ланце, кишобране и кожне капуте, те намирнице које смо имали код себе. Калуђер Герман добио је назад кожни капут, а ми други ништа. У Београду нам је уручено сваком по 500 динара.

Између 6 и 6,30 сати увече истога дана у бараци. у којој су били смештени наведени сељаци из Босне, чуло се је пуцање из машинске пушке и из револвера. те страшан јаук сељака. Нама је било јасно да су тада ови сељаци у овој бараци убијени, што је била и истина. Сутрадан су се усташе хвалили како су побили Србе у бараци. Један усташа је мени казао: "шта мислите, мајку им њихову, митраљез пуца, а они вичу: Живјела Велика Србија ". Сутрадан на 27. августа о.г. (1941) износили су поубијане сељаке из бараке и товарили у камионе, те одвозили изван вароши. Тада је установљено да је један од ових сељака остао жив - рањен са седам метака. Један усташа га је запитао, на који начин жели да га убије, а сељак му је одговорио да нека га убије како год хоће. Тада га је усташа бајонетом пробо.

У логору су се тада налазили интернирци сељаци Срби из села Будимци и Погановци, среза Нашице, и они су убијени. Сељаке из Босне, по одредби усташа, из бараке у којој су били убијени, товарили на камионе. Овај покољ догодио се уторак, а пренос лешева трајао је све до недеље закључно. У недељу су усташе тјерале дјевојке из Будимаца и Пагановца, које су такођер биле затворене у овом логору, да перу бараку од крви побијених сељака из Босне.

Свештеници коју су послије нас доведени у логор, морали су убијене сељаке накнадно полијевати кречом и навозити на њих земљу, а нас тројицу од тога опростили усташе, јер смо били болесни од туче и злостављања.

Тако је на 26. августа о.г. (1941) у логору у Славонској Пожеги по усташама убијено наједанпут око 400 сељака Срба, доведених из срезова Босански Брод и Дервента.

Ја сам 9. овог месеца (септембра 1941) са транспортом допремљен у Београд

Теофил Ђурчин, с.р.
(Архив Св. Синода. за 1941-44).

7. Два извештаја о првим логорима у НДХ

Извештај Богдана Рашковића од 17. септембра 1941, поднет Милану Недићу о страдањима Срба у НДХ и у логору Јасеновац.[29]

Господину Милану Недићу, претседнику Министарског савета, Београд.

Предмет: спасавање Срба из Независне Државе Хрватске и пресељење српских породица са територије бивше Словеначке, окупиране од италијанских војних власти.

Господине Претседниче, част ми је поднети писмени извештај са пута који сам учинио са немачким подофициром Гефрајтером Францом Шпиндлером, а по писменом наређењу Заповедника немачке воске у Србији, а на молбу и захтев Министара Господе Пантића Душана, Цинцар Марковића Александра, Улманског Милана, Летице Душана и других угледних личности из српских и немачких кругова. Пре него што отпочнем да излажем чињеничко стање, сматрам као своју дужност да захвалим Војном заповеднику немачке војске у Србији генералу господину Денкелману и нарочиту захвалност пуковнику господину Фурстеру, команданту Хереннахритен фиреру у Србији, који нам по четврти пут омогућава да са неколико лица немачке војске, ради већег успеха и спасавања најбољег цвета Српства од руку хрватских усташа и чување наших глава у вршењу племените тешке националне мисије, одемо у разна места Независне Државе Хрватске. Пуковник Господин Фрустер за ову националну и тужну мисију ставио ми је два своја официра, Господина капетана Шлите и поручника Фишера, којима на свој начин топло захваљујем, као и свога вредног и способност Гефрајтера Франца Шпондлера, који заједно са мном са љубављу ради на спасавању Српства. Не мања захвалност дугујемо Господину Ритмајстеру Пихту и осталој господи из Команде штаба војног заповедништва немачке војске у Србији, који на сваком кораку пружају помоћ да се спасу и сачувају од логора и затвора десетинама хиљада српских породица на подручју Независне Државе Хрватске.

Ову мисију преузео сам из своје личне иницијативе, без

---

[29] Архив Музеја СП Цркве-оставштина Р. Грујића - Види примедбу и напомену на крају овог текста. Иако услоаљен контекстом окупације, овај текст објављујемо због података које садржи. - А. Ј.

икакве награде, обављајући је предано, уз одобравање и похвалу свих избеглица које смо на хиљаде превели овамо.

Чињенично стање у Независној Држави Хрватској

Срби у Независној Држави Хрватској убијају се, кољу муче и прогоне начином који није познавала до данас историја нашег и других народа. По исказима немачких упућених кругова, убијено је од месеца априла (1941) до данас (половина септембра 1941) 350.000 Срба, и поред тога у разним затворима и логорима ове нове државе налазе се затворени жене, деца и људи чији број по прилици износи 50.000.

Поред затворених Срба нашли смо у логору Јасеновац и 50 Немаца, чланова немачког Култубунда, за које немачке војне власти не знају, а верујемо да их на другим местима има и више, па сматрам за своју дужност да о овоме обавестим Заповедништво немачке војске у Србији и да умолим немачку пратњу, која ме прати у вршењу ове националне мисије, што пре пошаље да поред Срба, чија су имена унета у посебни списак који иде као прилог овог извештаја извучемо из логора Јасеновац и Рудолфа Синка и 49 Фолксдојчера, пошто је живот под отвореним небом, без хране и сваке хигијене несношљив, те може сваког тренутка наступити тежа обољења и смрт.

1/ Транспортовање Срба железницом (у НДХ) обавља се у затвореним теретним вагонима на један нечовечански начин, тако да је код пресељења логора из Госпића у Јаску стигао транспорт 20. августа (1941) са 5, а 25. августа са 11 мртвих Срба. У вагоне су бацани по 60 људи и тако путовали 3 дана без хране и воде. Како код уређивања укрцавања двојица су као сувишни преостали, то су усташке страже извршиле стрељање на лицу места, а на очи свих Срба који су транспортовани за Јаску.

2/ На дан 31. августа (1941) пребачено је из Босне преко Славонског Брода група од 500 Срба, и на прелазу преко провизорног моста, усташке страже убиле су 40 Срба, који су пребачени и сахрањени на босанској страни.

3/ Болница за лечење умоболних људи у Врапчу добила је, по исказу лекара, акт усташког заповедништва да се прими на лечење један умоболни усташа и да се лечење отпочне одмах јер дотично лице је заслужно за нову државу пошто је убио преко 700 Срба, па ће бити по оздрављењу користан и за друге задатке.

4/ У Независној Држави Хрватској данас постоје две врсте затвора и логора, једна врста тих логора је у Цапрагу, Славонској Пожеги и Бјеловару, где се прикупљају Срби из разних крајева

Хрватске да би се пребацили у Србију. Број лица у ова три логора износи 3.000.

Друга врста затвора (и логора) зову се затвори и логори "за ред и сигурност". Ових затвора и логора има по многим селима и градовима Независне Државе Хрватске, од којих ћемо поменути: Јасеновац са 5.000 Срба и 50 Немаца, Крапје са 3.000 Срба, Крушчица са више хиљада, затим Дуго Село, Нова Градишка, Петриња, Славонски Брод, Керестинац и Загреб.

У првој врсти логора коју смо напред поменули поступак са људима је бољи и ти логори долазе под команду генералштабног пуковника К. Јендрашића и Дирекције "Понова". По изјави команданта логора, издржавање једног Србина кошта њихову државу 100 динара дневно, и сва покретна и непокретна имовина свих Срба је одузета од стране Дирекције "Понова".

Другом врстом логора и затвора командује г. Еуген Кватерник. Ови су логори врло слаби и налазе се по влажним шупама, где су направљене провизорне настрешнице без врата и прозора, без сламе и покривача људи проводе своје тешке дане, а храна ових затвореника састоји се из слабе супе и једног кромпира и тај оброк је само једанпут дневно. Затвореници г. Кватерника бацани су по затворима и логорима без икакве оптужбе, само зато што су Срби и Православни, а заузимали су извесне положаје у културном и привредном животу. Већина ових затвореника радила је од своје ране младости по школама и друштвима на зближавању српског и немачког народа, што им то данас млади Кватерник узима као зло и проглашује их као непријатеље Хрвата, па и за комунисте, а као доказ томе за једно и друго може послужити и то што се у логорима налазе честити Срби, у сваком случају национално исправни, као и двојица главара Српске цркве: Петар Зимоњић, владика, и Сава Трлајић, владика, те велики број исправних и националних свештеника, као и грађана, између којих треба поменути Михаила Сађака, шефа саобраћајне полиције, у Загребу, др Бранка Пелеша, др Николу Мрвоша, др Миленка Марковића, др Пају Шумановца, Светозара Милиновића и др.

Оружана акција Срба по шумама у Независној Држави Хрватској није дошла као последица неке политичке борбе између Немачке и Русије. Ти Срби најмање су, као што их Хрвати приказују, комунисте. Напротив, то су исправни национални елементи, далеко од сваке деструктивне акције, а који су побегли у шуме из једног јединог разлога - да спасу живе главе и не дозволе да буду клани и злостављани на зверски начин.

Усташке страже и команданти логора у Копривници, Јасеновцу, Крапју и другим местима жале што им је дужност да чувају невине Србе, јер су то мирни и добри људи и за њих не постоје никакве оптужбе, и држе се више месеци несаслушавани, нити кажњавани, те су мене и моју немачку пратњу молили да у Београду код Немачких власти и Српске владе предузмемо кораке да што пре спасемо ове честите људе да од хладноће и слабе хране не умру. Сви затвореници лако су одевени, одела и обућа (им) је дотрајала, као и код доктора Бадовинца Николе, доктора Косановића Милутина, др Михајла Милића, Недељковића Момчила, Васиљевића Нићифора и осталих који су у списку наведени. Већина Хрвата данас жале за овако нечовечански поступак усташа са Србима, који су подлегли зверским мучењима по разним тамницама Независне Државе Хрватске.

Немачка пратња, која ме је пратила на овоме путу, постројила је у свима логорима Србе, питала их да ли су када радили против Хрвата, против Немаца или уопште нешто што би их довело пред одговорност, и свн без разлике одговорили су да никада ништа нису чинили, већ напротив да су према Немачкој држави и са самим Хрватима делили иста мишљења и били лојални грађани, па с тога моле, пошто кривице нема, да се спасу, или да се убију, јер начин живота који они проводе у логорима је врло тежак, неиздржљив, па су умолили нас да будемо тумачи код немачких и наших власти у Србији да им је једина жеља да пређу у Србију националну, здраву и реалну, и да снажно појачају радове трезвеног, националног елемента. Мене и моје пратиоце на овом тешком путу дубоко је потресо сусрет са људима у логору у Јасеноаац, Крапјама и Копривници, којима смо се преставили ко смо, зашто долазимо, а они су на то почели да плачу, молећи спас од немачке војске, (и викали): Живео наш Београд! Нерви ових људи су попустили, јер сваког тренутка наређује се да се убијају Срби, тако њихове породице остану без својих домаћина и руку које су годинама за њих радиле, хранећи децу и слабе жене. Многе српске породице данас су завијене у црнину, а биће их све више ако шеф немачке полиције у Берлину, господин Химлер, не нареди г. Еугену Кватернику, команданту логора "за ред и сигурност", да затворене људе легалним путем пребаци у Србију.

Као доказ да г. Кватерник и његов штаб не полажу много на наређења немачких власти, потврђује сама чињеница да су немачке власги издале дозволе Србима упосленим у разним државним предузећима, који обављају рад под немачком

контролом, а у којима нарочито стоји да је лице упослено и да рад обавља под контролом немачких официра и да се исто не сме хапсити без знања немачке војске, а усташе су оваква документа поцепале и лице бацили у логор "за ред и сигурност". Као доказ овога прилажем фотографисане легитимације "Аусвајс" лица и уредне пасоша. Месец дана и више у загребачкој полицији, без икаквог саслушања, затворен је жељезнички чиновник Драгутин Милић, који је код себе имао исправне пасоше и документа за друга лица која је имао да доведе у Србију, и на тражење немачког заповедника ово лице, које припада странци "Збора", до данас није пуштено из затвора. У загребачким болницама и клиникама налазе се многи Срби за које не постоје никакве оптужнице, али су ипак под надзором полициске страже, као др Милан Гајић, Рада Прибићевић и др Барач, свештеник из Сиска.

Чињеничко стање у окупираном делу Славоније од стране Италије

У Метлики, Семињу и Новом Месту налази се око 600 српских породица, избеглих из Горског Котара и Кордуна да не би били побијени од Хрватских усташа. Избеглице су смештене по разним домовима Словенаце, који их издржавају, јер са собом нису понели ништа сем живе главе.

Љубљана. Данас у Љубљани се налази преко 4.000 Срба. Од тога 90 официрских породица, као породица генерала Машића, пуковника Живановића, пуковника Гладовића, пуковника Стојановића, мајора Башића, капетана Ристића и Лешића, као и многе друге. Поред њих живе и стотину чиновничких породица без својих хранитеља, пошто се њихове домаћини као бивши обвезници Југословенске војске налазе у заробљеништву. Даље, у Љубљани се налазе Срби, и бивши активни официри и подофицири, који су као и остали грађани Срби врло коректни према италијанским војним властима, те сви заједно уживају гостопримство и помоћ високог италијанског комесара у Љубљани, а које се креће од 400 до 700 лира месечно. Помоћ Србима у Љубљани дели православни свештеник г. Богдан Матковић.

Као још један доказ за потребу мога рада добио сам писмо за Господина Министра и генерала и доктора Гљезен Розентау-а, (Хорстенау?), команданта немачких трупа у Загребу, у коме његов лични пријатељ и друг из војне академије у Немачкој, Србин, моли да мени пружи потпору при овој тужној мисији на спасавању Српства.

Част ми је умолити господина Претседника да се овај моја

претставка узме одмах у претрес и да ми се омогући техничка, материјална и морална потпора, како бих могао ову високу националну дужност до краја да извршим, а да на тај начин и ја са своје стране припомогнем Господину Претседнику при спасавању нашег народа.

Молим Господина Претседника да изволи примити израз мога дубоког поштовања.

Богдан М. Рашковић,
Виши чиновник Министарства саобраћаја и резервни капетан I класе 17. септембра 1941. год. Београд

НАПОМЕНА:

У збирци документат Концентрациони логор Јасеновац (књ. I, стр. 77-78) Антун Милетић је објавио краће писмо овог истог Богдана Рашковића, упућено Милану Недићу 2. септембра 1941, вероватно док је још био на путу кроз НД Хрватску, које писмо садржи неке пасусе истоветне са овим извештајем, као и неке истоветне податке. Писмо садржи и неке податке којих нема у овом извештају, па их наводим: "Мучења у убиства (Срба у НДХ), уколико се до почетка августа (1941) за њих сазнало, изнео је у свом извештају комесарима (=Комесарској управи у Београду) др Петар Костић, адвокат из Бања Луке. После устанка (Срба) у Кочићевој Крајини, зверства усташа су још појачана масовним убијањем Срба. Наводим само неколико карактеристичних примера: 1) Приликом напада четника на Госпић, убијена су у току једнога дана сва лица у логору Јадовно. Број ових лица износио је 5.670. 2) После крваво угушеног устанка, усташе, па и делови хрватске војске, убијали су у повраћеним крајевима све што је православно по улицама и путевима. Било је потребно више дана да се невине жртве склоне. Убијана су, по изјави једног усташе, и сва деца од 5 година и више. 3) У околини Приједора православни народ скупио се у недељу 6. августа (1941) по већ упола разрушеним богомољама. Усташе су забарикадирали врата цркава и сву паству (=Србе) пушкомитраљезима кроз црквене прозоре побили". Даље у писму следе слични подаци као у извештају, а онда на крају, као образложење свог пута и делатности у НДХ, Рашковић додаје: "Да би прикупили податке о овим зверским поступцима усташа (према Србима) и да би се спасли бар најугроженији и вићенији Срби од мученичке смрти, предузео сам са неколико пожртвованих и

храбрих другова путовања по НДХ, и носећи им потребне пропуснице из Београда, довео их у Србију, са јединим циљем да се спаси Српство. Спасавање наших сународника вршено је у почетку без пратње, а у последње време, на интервенцију Комесара г. Пантића, у пратњи официра и војника немачке војске. Угрожени Срби (у НДХ) упрли су очи и све наде у свету земљу Србију, од које очекују једини спас од зверске усташке тираније".

ДОДАТАК: Рашковић у свом извештају помиње железничког чиновника Драгутина Милића, кога су усташе ухапсиле у Загребу. Драгутим Милић је такође ишао у НХД у исту мисију са Рашковићем, па је и он поднео свој опширни извештај Недићевом Министарском савету 25-31. септембра 1941. Нисмо нашли оригинал тог извештаја, али постоје опширнији изводи из њега сачињени од проте Радослава Грујића, проф. Теолошког факултета у Београду, које дословно доносимо, пошто се односе на Јасеновац и друге логоре у НДХ:

"Из извештаја Драгутина Милића, помоћ. Шефа станице, на раду у Минист. народног здравља и социјал. старања, Министарском савету од 25-31. септембра 1941 - О страдању Срба у Хрватској.

По налогу Комес. Мин. нар. здравља од 25. јуна 1941, ја (сам) био упућен у Хрватску "да проучим питање исељења Срба избеглица и прилике под којима живе Срби и губе живота на стотине хиљада и уз проучавање припомогнем смирењу Срба и посаветујем их да не напуштају своје домове, пошто је Србија премалена да прими на своја недра преко 3 милиона и више избеглица Срба, Хрвата и Словенаца, а поред тога и порадим где ми буде могуће да извесна лица спасем из затвора - ћелија, логора или болница и пребацим у Србију".

(Даље наводи који су се Срби комесари заузели и који су Немци ишли у пратњи, као и имена четворице Срба који су пошли на пут, међу којима и Богдан Рашковић и сам Д. Милић)

Народ их је крстио именом "делегат". Провео је (на путу) 74 дана службено путујући по Хрватској. 29. августа ухапсиле су га усташке власти у станици Окучани, с разлогом што носи на железн. капи српску кокарду, и како је имао све исправе од немачке, хрватске и српске власти за слободно кретање по целој Хрватској, приписује му намеру шверца новца. Све су му запленили. и спровели га у Загреб у полициски затвор. Спасао се само захваљујући "средствима корумпирања чиновника Независна Државе Хрватске".

Провео је у Хрватској од 10. јула до 22. септембра 1941, а у затворима од 29. VIII до 22. IX 1941. - Каже да има 100.000 затворених Срба, Хрвата и Словенаца, а и велики број грађана пореклом Немаца. Каже да само 5.000 усташа разбојника дочепало се власти. Сами Хрвати организују нападе на уреде, на немачке војнике, објекте, из заседе убијају, међусобно се обрачунавају - па све то приписују Србима, четницима, комунистима, као разлог више за оправдање уништавања свега што је српско и православно.

Тврди да је преко 300.000 разбојничким методама изрешетано (убијено) Срба, жена, деце, стараца, а друге се одгонили у шуму. То је дало савеза усташа и комуниста, склопљено у Лепоглави и Митровици у затворима, помоћу разбојника и лудака избеглих из тамнице и болница у доба слома Југославије.

Он тврди; да је пугубљено до 1. септембра (1941) Срба око 350 хиљада оба пола; да број лица која се желе иселити износи 450.000 оба пола; да треба ликвидирати НД Хрватску како се не би створио још један бољшевички фронт. Он је приложио реферат како би се требало вршити исељавање и како се вршило исељавање и збег Срба, које је послао Министар народног здравља. А за опште стање у Хрватској каже: "Не зна се ко пије, ко плаћа".

Каже да је међу погубљеним највише интелигенције, бивших чиновника свих звања, а нарочито учитеља, свештеника и железничара, који су били остали на својим местима. Карактеристично је његово казивање: да се убиства врше у претежно српским местима, док се пак у местима где живе Хрвати са оваквим злоделима мање успева услед отпора самих Хрвата, који се буне и мешају са Србима и интервенишу.

Срби у Хрватској имају мање права од Јевреја. Ко се хоће бар донекле да спасе "мора за свој спас и својих да је сиромашан и да пређе у римокатоличку веру, али ако је што имућнији онда му ни прелазак на веру не помаже". Усташе не дају ни да такви тим (начином) спасавају иметак, него дођу ноћу у кућу тако покрштених, одводе их све, док друга партија потпуно не опљачка кућу, стан и радњу, а њих одводе у неки логор и после неког времена, пошто се тобоже утврди грешка да су (грешком) послати у логор, враћају их у потпуно опљачкане станове и радње, а ако се сада као католик побуни ради тога, онда му се каже да поднесе тужбу против лупежа и наведе сведоке. Ниједна тужба није поднета, јер нико не сме да сведочи, а нашло би се код сваког усташког функционера читави магацини покрађених и попле-

њених ствари, накита, злата и другог. Има тих ствари и код "насташа", то су придошлице усташама у мутно време у априлу (1941), који су "припомогли" националну револуцију и обилно "откривали" четнике и код "посташа", тј, бивших присталица Хрватске Сељачке странке н њених искључених чланова и одељења.

Помиње "Дивље усташе" који се тобоже не покоравају ни самом Поглавнику, али се свеједно налазе на челу војничких одреда у борбама у Лици, Кордуну, Крајини, Славонији, Босни и Херцеговини.

У Хрватској се признаје "почасно аријевство", као нпр. Сингер и др., а Срби су сви "Четници" и "комунисти". То бивају и сви они који су усташама на путу, ма било то и сами Хрвати, Немци, Словенци, Јевреји и др.

Милић каже да и сами немачки добро упућени кругови знају да се цифра побијених Срба (у НДХ) креће око 350.000, а у затворима преко 100.000 Срба.

У Јасеновцу се налази 50 Немаца, чланови Културбунда Преко 30.000 лица налази се по затворима непреслушавано по 3 и 3 месеца, а ако ко и интервенише, каже му се: "па он је комуниста", "нашто онај који интервенише бежи као да је врелом водом опарен", а затворени и даље у тамници остаје.

Поред стрељања, логоровања и принудних радова, Срби у Хрватској бивају често транспортовани у затвореним "Г" вагонима са по 70 особа у једном вагону. Приликом пресељавања логора из Госпића за Јаску укрцавано је преко 70 људи, а када се транспорт укрцао преостала су 2 лица, која је усташки стражар стрељао на очиглед укрцаних Срба, да не би остали као "претекли". Услед пренатрпаности транспорта за Јаску, стигли су 20. августа са 5, а 25. августа са 11 мртвих Срба, јер транспортовани нису по 3 дана имали хране ни воде по оној врућини.

Постоје 2 врсте логора: I - Цапраг, Бјеловар и Пожега. То су збирни логори за транспорт у Србију. 31. јула био је број лица у тим логорима 32.000, а 22. септембра око 3.000. То су "мостови спаса". На њих тако гледају и Срби и Хрвати. Срећни су они које тамо одводе. II врста логора су "затвори за ред и сигурност". Има их таквих врло много. Нпр. Јасеновац са 5.000 Срба и 50 Немаца, Дуго Село, Нова Градишка, Бихаћ, Босанска Градишка, Бања Лука, Крапје са 5.000 Срба, Крушчица са више хиљада, Петриња, Славонски Брод, Керестинац, Загреб, Славетић, Сарајево са преко 5.000 и др.

Првим "транспортним" логорима рукује "Равнатељство за

понову" (пљачку Срба). На челу је пуковник Јандрашић. Стара се да живот (логораша) буде бар донекле сношљив. По Јандрашићевој изјави издржавање Срба у поменута 3 логора стаје Хрватску државу 100 динара дневно, те се зато узима сва покретна и непокретна имовина тих Срба у корист "Равнатељства за понову".

Другом врстом логора управља Еуген Кватерник. Ови су махом у шумама, на острвима, у влажним просторијама или провизорним настрешницама без врата и прозора, без сламе и покривача". - (Даље следи детљнији опис страдања Срба од усташа по појединим местима Срема, Славоније, Босне, Баније, Кордуна итд).

(Архив Музеја СПЦ - оставина. Р. Грујића)

8. Сведочење двојице сведока од Босанске Градишке

Исказ пред Комесаријатом за избеглице у Београду, који су 15. фебруара 1942. г. дали Чалић Душан, конобар (стар 27) и Касагић Милан, конобар (стар 22), обојица из Разбоја код Босанске Градишке.

Непозвани, обојица су приступили, те сагласно изјављују следеће:

Уочи Видовдана на 27. јуна 1941. године усташе су ухапсили нас двојицу и као таоце затворили у казниону у Старој Градишки. С нама су затворили још 11 Срба из Разбоја (срез Босанска Градишка). Држали су нас месец дана у затвору, а затим пустили на слободу. Када смо ми пуштени на слободу, затворили су другу партију Срба, њих око 150. Ове Србе затворили су у полициски подрум у Босанској Градишки, као и у подруме неких приватних кућа. Ову партију Срба усташе су по ноћи злостављали тукући их кундацима и пендрецима. По ноћи се је чуло запомагање ових Срба. Некоје од ових Срба усташе су по ноћи извели из затвора, одвели до обале реке Саве, тамо убили и њихове лешеве бацили у Саву. Тако су тада убијени: Њежић Стево, тежак из Романоваца; Банајац Раде, трг. помоћник из Босанске Градишке; Јањатовић Душан, трговац из Бос. Градишке; Гак Бошко, тежак из Бос. Градишке; Тенцерић Драгоје, трговац из Подградаца и многи други чијих се имена сада више не можемо сетити.

Ово убијање Срба трајало је непрестано и даље. Усташе су купили Србе из Босанске Градишке и околице, одводили их у Босанску Градишку, тамо затварали у подрум полициски и приватне (подруме), по ноћи их изводили на обалу реке Саве, тамо их убијали и њихове лешеве бацали у воду. Ми не можемо навести имена (свих) оних Срба који су на тај начин од усташа убијени, али знамо да их је убијено врло много, јер је то убијање непрестано трајало.

Усташе су много Срба одвели у логор у Јасеновац. Тако знамо да су одведени у Јасеновац: Љубичић Милош, лимар из Тополе; Рајак Радмило, трговац из Тополе; Лелић Ахмед и његов син Але, кафеџија из Нове Тополе. Последња двојица су муслимани, али су се признавали Србима и заштићивали Србе. Надаље је одведен у Јасеновац Бабић Милош и Урош из Јунузоваца, те многи други чијих се имена не сећамо више. За судбину ових се не зна, али се прича да су убијени.

Лешеве убијених Срба носила је сваки дана ријека Сава покрај Босанске Градишке. Видели смо више лешева повезаних заједно жицом, како их Сава носи. На многим лешевима биле су причвршћене дрвене таблице са натписом "Путује у Београд". Ја, Чалић Душан, видио сам једног дана где Сава носи 13 људских лешева заједно свезаних жицом и на њима је био причвршћен горе наведени натпис, а ја, Костић Милан, видио сам по 4 леша заједно везани на којима је исто био причвршћен означени натпис. Већина лешева било је голих, или само у гаћама и кошуљи.[30]

Усташе су истодобно вршили и уцене имућних Срба, претећи им се са смрти. Тако су Рачића Влајка, тежака из Разбоја, уценили са 2 до 3 хиљаде динара, који им је новац он исплатио. Уцењивали су и друге боље стојеће тежаке, хоји су им морали становите своте новца и живежне намирнице (дати).

У новије време усташе су појачали прогон Срба. Тако су концем месеца јануара 1942. године покупили у селима Ножичко, општине Свињарске, среза Прњаворског, те Романоваца, Елезића и Рогоња око 250 Срба, које су одвели у Стару Градишку и тамо затворили у казниону. Ове Србе усташе су по ноћи изводили на лед ријеке Саве и тамо их клали. Јаукање и запомагање ових Срба, које су усташе на леду на ријеци Сави клали, чуло се преко у Босанску Градишку. Знамо да су тада заклани на Сави:

---

[30] О многобројним српским лешевима, који су пловили низ Саву до Београда и Кладова, види при крају ове књигесведочење Предрага Ристића и других очевидаиа, под називом "Да Савом више не пллове лешеви". - А. J

Мрђа Драго, трговац из Свињара; Шврака Бранко, трговац из Ножичког, те многи други чијих имена ми не можемо навести.

Знамо да су усташе тада доводили у Стару Градишку и Србе из логора из Јасеновца, па су и ове клали на леду ријеке Саве крај Старе Градншке.

Многи Срби побегли су пред овим злођелима усташа у шуму и не смију се вратити својим кућама.

Прије 5 дана дошла је хрватска војска у село Лелићи и запалила двије куће, и то Сивца Саве и Радонића Момчила, који су пред усташама побегли у шуму. Сав њихов покретни иметак војска је покупила и са собом одвезла. Исто тако војска је њихову стоку са собом отерала. Усташе су још прошлог лета (1941) око Видовдана порушили српско-православну цркву у Босанској Градишки.

Усташе и даље настављају са покољима Срба.

Као усташе истакли су се: Браћа Чорковићи, тежаци из Бардача; Робачански Фрањо, тежак из Кладара; Чорковић Илија, тежак из Бардача; Петровић Мате и Андра, браћа, тежаци из Долине; Пушакриц Перо, кројач из Разбоја; Мостарчић Маркан, котарски пристав и заменик котарског престојника у Босанској Градишки, те многи други које ми не познајемо а нити можемо њихова имена навести.

У новије време дошло је око 2.000 усташа из Херцеговине и они оперишу у целој оној околини. Њихов вођа је неки поручник, кога ми не познамо.

Из напред наведених разлога ми смо морали напустити наше село. На пут смо кренули на 12. фебруара 1942. године са пропусницама које смо добили од котарске области преко једне Намештенице у котарксој области. Ове пропуснице су гласиле за Славонски Брод и Војку, среза Стара Пазова. Ми смо са овим пропусницама дошли до Земуна. Из Земуна смо на 14. фебруара прешли преко залеђење реке Саве у Београд. Код прелаза нам је помогла једна женска из Земуна. Овде у Београду намеравамо се упослити као конобари.

Друго ништа немамо исказати, а на исказано и прочитано нам можемо се заклети.

Чалић Душан, с.р.
Касагић Милан, с.р.
(Архив Св. Синода 1941-44)

9. Сведочење о злочину усташа и једног фрањевца у Славонији

Непозван је приступио Драгић Сретенко, кројачки помоћник из Церемошњака, општине и среза Нашице, стар 19 година, те је исказао (у Комесаријату за избеглице) 20. марта 1942. године следеће:

Једне ноћи прошле (1941) године пре православног Петровдана провалили су усташе у стан првославног свештеника у Нашицама, којему је име Ђока, а презимена му не знам (=Богић). Њега су усташе на преваран начин извели из куће, говорећи му, да га воде у среско начелство на преслушање. Стрпали су га у аутомобил, одвезли правцем Феричанаца и када су дошли до села Мартин, тамо су га заклали, а његов леш оставили у граби крај пута. На лешу се видело да је свештеник био заклан и то на тај начин да су му нож заболи у врат и окретали. Затим су му једну плећку ножем одрезали.

Одмах после убиства српско-православног свештеника из Нашица, дошао је у Церемошњак фратар-фрањевац из Нашица, патер Сидоније, који је наговарао Србе у мојему селу да пређу на римокатоличку веру, јер да другог спаса нам, говорећи им: "Видите људи, ви сте вашег свештеника изгубили, вама сад не преостаје ништа друго, него да сви пређете у римокатоличку веру, јер ћете и ви изгинути". Народ је њему обећао прелаз. Он је на поласку казао да се сви, који ће прећи на римокатоличку веру, попишу и да га дочекају пред римокатоличком црквом у Церемошњаку, када поновно тамо дође.

Након неког времена патер Сидоније поновно је дошао у Церемошњак, али га нитко од Срба није дочекао. Он се наљути и Србима је јавно у селу згрозио са речима: "Не би био ја онај који јесам, ако вас не протерам, видећете шта вас чека."

После тога на православно Преображење, на 19. августа 1941. г. у ноћи дошли су оборужани усташе из Нашица у Церемошњак, где су их дочекали усташе из Церемошњака. Одмах су провалили у кућу Докића Жарка, земљорадника, и убили њега и његовог сина Стеву, док им је други Жарков син утекао. Том згодом опљачкали су кућу пок. Жарка Докића. Однели су му сухо месо, кобасице, 2 хлеба и капут његовог сина Стеве. Ту исту ноћ отерали су 18 Срба - мушкараца, жана и деце у логор у Славонску Пожегу. Све су их повезали шпагом и успут тукли све до села

Лонџице. Некоји су се од ових после повратили својим кућама и то када су прешли на римокатоличку веру.

Када су остали Срби из Церемошњака видели, да им збиља нема другог спаса већ да пређу на римокатоличку веру, отишли су у Нашице до патра Сидонија и њему казали, да ће прећи на римокатоличку веру. Он им је казао да то морају одмах учинити, јер ће иначе и они проћи као што су прошли они Срби који су већ отерани са својих имања. После тога су сви Срби из Церемошњака прешли на римокатоличку веру. Срби морају ићи редовито у римокатоличку цркву, јер их на то сили патер Сидоније. Он их подучава и римокатолички веронаук.

Патер Сидоније обилазио је са наоружаним усташама и остала српска села у срезовима Нашице, Славонска Пожега и Подравска Слатина и силио народ да пређе на римокатоличку веру претећи се да ће их дати потући или протерати, говорећи: "Сви ћете преко Дрине, или у Дрину".

Да би застрашили Србе и тако их присилили на прелаз на римокатоличку веру, усташе су у договору са патером Сидонијем многе Србе убили, а многе страховито мучили. Тако су у селу Ивановцу, среза Славонска Пожега, ухватили 18 Срба, отерали их у шуму и тамо убили. У селу Стојчиновци, среза Славонска Пожега, убили су Радивојац Саву и Драгић Срету земљораднике. У селу Латиновци, среза Славонска Пожега, мучили су једног сељака којему је име Драган, а презиме му не знам. Њему су свезали руке и ноге заједно, провукли штап испод ногу и у том положају су га тукли тако јако, да је још и сада тешко болестан. Другима су у овом селу кидали кљештима нокте са руку. Котрљанац Мирка из Латиновца отерали су у Славонску Пожегу и о њему се даље не зна.

Једнога дана прошлога лета дошли су усташе у село Сушине, среза Нашице, покупили 6 Срба сељака, отерали их у месно гробље, где су их присилили да сами ископају јаму, а затим су их убили и њихове лешеве у ту јаму закопали. Имена убијених не знам, јер је то село удаљено од мога села.

Под оваквим тешким притиском Срби из срезова Нашице, Славонска Пожега и Подравска Слатина попустили су и сви прешли у римокатоличку веру.

Познато ми је да је српско-православна црква у селу Лонџици претворена у римокатоличку. Српско-православни манастир у Славонској Ораховици претворен је у усташки логор.

У месецу фебруару 1942. године дошли су усташе у село Горњу Мотичину, општине Нашице и двојици Срба потурали

бомбе у пласт сена и окривили их да су то њихове бомбе. Обојица ових Срба, знајући шта их чека, побегли су у шуму, а усташе су њихове фамилије отерали у логор.

Куће Срба, који су присилно исељени у Србију, усташе су потпуно опљачкали и све ствари као и стоку међу собом поделили.

По шумама у Славонији појавили су се српски четници. То су Срби који су пре усташама побегли у шуму. Хрвати присталице Др. Мачека незадовољни су са данашњим режимом у Хрватској, па су и они већином побегли у шуму, јер неће да иду у војску, говорећи да ће и они служити војсци само онда када се поврати Др Мачек, а да неће да служе Павелића. Патер Сидоније нагони Србе да иду у шуму и да се боре са четницима, јер се усташе боје ићи у шуму.

Истакли су се у прогону Срба и као усташе: Патер Сидоније фрањевац из Нашица; Искра Павоч, Блажевић Илија, Шарић Јозо, Бркић Лука - сви земљорадници из Церемошњака. Бркић Лука лично је пуцао на поменутог Докића Жарка и његова сина Стеву. Затим: Вукмановић Фрањо, шофер; Лончаревић Славко, месар; Главати Јозо, земљорадник; Хрипко Штефо, ратар - сви из Нашица.

Ја сам на 19. марта 1942. г. оставио село Церемошњак и отпутовао за Србију, јер се нисам желео борити са четницима, како то од нас захтева патер Сидоније, а осим тога као Србин нисам могао нигде добити запослење.

На пут сам кренуо са пропусницом коју сам добио од котарске области у Нашицама. Пропусница је гласила до Земуна. Из Земуна сам прешао у Београд помоћу једног кондуктера и стигао у Београд на 19. марта 1942. г. увече. Ја намеравам даље продужити пут за Вел. Кикинду, где имадем свога кума Катанића Дмитра, па ћу тамо потражити и запослење.

Друго ништа неман исказати, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

Драгић Сретенко, с.р. (Архив Св. Синода за 1941-45).

10. Сведочења о злочинима усташа и фрањеваца над Србима западне Босне

Богуновић Марија, домаћица из Ливна, стара 25 година, кћи пок. Стичевић Саве и Милице рођ. Миљуш, а жена Богуновић Саве, мати једног детета и Црногорац Љубо, бифеџија из Челебића, среза Ливно, стар 32 године, син пок. Стевана и Цвијете рођ. Џиџелић, ожењен и отац једног детета

- сагласно су исказали следеће (у Комесаријату за избеглице у Београду, 22. јуна 1942):

Одмах после успоставе Независне Државе Хрватске појавили су се у Ливну усташе. У усташке редове ступили су домаћи Хрвати, Муслимани и Цигани, под водством др. Урмовића Драге, адвоката, и Кајића Владе, без занимања, а духовни вођа усташа био је др. Срећко Перић, фратар фрањевац у самостану Горица код Ливна.

Усташе су одмах у почетку позвале (српског свештеника из Ливна Станишић Косту и трговца Павловића Живка, да као утицајни људи иду с њима по српским селима купити оружје од Срба. Њих обојица морали су се одазвати томе позиву, па су путујући заједно са усташама морали саветовати Србима да предаду оружје, и да им се после ништа неће догодити, а у противном да ће бити стрељани.

Када су усташе на преварен начин од Срба покупили оружје, онда су почели са покољем (Срба).

Уочи православних Духова прошле године, тј. на 7. јуна 1941. године, усташе су отишли са великим аутобусом из Ливна у село Губин. У овом селу навратили су се код месног (српског) свештеника Чатић Ристе, који их је добро почастио са јелом и пићем. Када су се усташе код овог свештенка добро најели и напили, онда су замолили свештеника да позове своје парохијане, јер да им они имају нешто саопштити. Свештеник је то учинио и одазвало се је 6 његових парохијана, који су дошли у свештеников дом, где су се налазили усташе. Усташе су тада казали свештенику, да заједно са својим парохијанима пође с њима у Ливно, где ће бити саслушани, а потом одмах пуштени кућама. Свештеник и његових 6 парохијана сели су у усташки аутобус, да се са усташама одвезу у Ливно на саслушање, и аутобус је кренуо. Успут су усташе ухватили још 6 Срба из Губина и стрпали их у аутобус, тако да је било 12 Срба сељака и

свештеник тринајести. Усташе су свештеника и његових 12 парохијана довезли на брдо више села Сухаче, око 2 км удаљено од Ливна.

На овом брду имаде једна велика и дубока јама, у коју су сељаци бацали цркнуту стоку. Усташе су свештеника Чатића и његових 12 парохијана истерали из аутобуса, постројили их уз саму јаму и ишли од једнога до другога и сваком пуцали у затиљак. Један је успео да побегне од саме јаме. Тај се зове Пајчин Јово, земљорадник, стар око 36 година. Он се и сада налази код своје куће у селу Губину као живи сведок овог усташког зверства. Други је био само рањен у руку и тако бачен у јаму, па се је после, кад се је спустила ноћ и усташе отишли, некако извукао из јаме и отишао својој кући. И овај се сада налази код своје куће. Његово име не знамо навести. Свештеник Чатић и његових 10 парохијана су што убијени, што теже рањени, и бачени у јаму у којој су и остали.

Срби су хтели да лешеве свештеника Чатића и његових парохијана изваде из јаме и сахране на православном гробљу. Када су за то сазнали усташе, донели су канту петролеума, полили лешеве у јами и запалили.

На 20. јуна 1941. године, око 2 сата после подне, одведени су из кућа од усташа др. Митровић Душан, управник бановинске болнице у Ливну и др Зубић Коста, судија среског суда у Ливну. Њих обојицу стрпали су усташе у један особни аутомобил, а успут су на улици срели још др Маргетића Ранка, адвоката из Ливна, стрпали су га у аутомобил и сву тројицу одвезли у правцу Бугојна и убили у шуми званој "Копривница", која се налази на пола пута између Бугојна и Купреса. Усташе су породицама ових убијених Срба казали да су их одвели у Немачку на принудан рад, па су чак и лажна писма слали из Сарајева њиховим породицама, као да се тобож они сами са пута јављају.

У ноћи између 11. и 12. јула 1941. године провалили су усташе у стан месног (српског) свештеника у Ливну Станишића Косте, те одвели њега, његову жену Даницу и кћерку Смиљу и затворили их у основу школу, где су их затворене држали око 3 недеље. На 31. јула 1941. године су одвели усташе њих са неким другим Србима, које су после тога затворили, а чија ћемо имена касније навести, у село Пролог, удаљено око 20 км од Ливна, где су их све убили.

На 13. јула 1941. године затворили су усташе у затвор Среског начелства у Ливну следеће Србе из Ливна: Бајило Јову, трговца и његовог сина Угљешу; Ивицу Николу, трговца; Радета Тому и

његовог брата Раду, трговце; Краварушић Николу, власника аутобуса; Лалић Рајка, шофера; Пуцарић Милана, шофера; Јовановић Ранка, гостионичара; Кујунџић Милојка, поседника; Стевић Марка, трговца; Павловић Живка, трговца; Бидовић Уроша, чиновника Среског начелства - сви из Бугојна. Са њима затворили су и више Срба сељака из околних села, али ми не знамо навести њихова имена. Све њих држали су усташе у затвору до 26. јула 1941. године, када су их по ноћи извели из затвора, стрпали у камион и одвезли у поменуту шуму "Копривницу", где су их све убили и тамо закопали.

На 28. јула 1941. године затворили су усташе у затвор Среског начелства све остале Србе мушкарце из Ливна, као и многе Србе сељаке из околних села под изликом да су се у суседном селу Гламочу појавили четници, па их морају затворити и саслушати. Истодобно су усташе довезли у Ливно у 5 камиона око 300 Срба мушкараца из Врлике, среза Синь, и затворили их у основну школу. Све ове затворене Србе усташе су сваку ноћ почевши од 29. јула па даље, по партијама, одвозили у камионима везаних руку позади са бодљикавом жицом, у Хрватско Село Пролог и тамо их ножевима клали. После сваког таквог одвођења затворених Срба, усташе су се враћали по друге Србе, а имали су крвава одела и крваве руке. Осим тога одела су им била попрскана са мозговима убијених Срба. Овако су усташе кроз 8 дана одводили из затвора Србе у поменуто село Пролог и тамо их клали.

Када су се на концу побојали, да би могла у Ливно доћи талијанска војске, јер је њезин долазак наговештен, онда нису имали времена да затворене Србе одвозе камионом у Пролог, већ су их убијали у самој основној школи, а њихове лешеве закопавали су у ђубришта, или су дизали поднице у собама основне школе и испод школског патоса трпали лешеве убијених Срба

Усташе, који су извршили овај покољ, после су се хвалили са речима: "Ала смо се напили српске крви".

Тада су били затворени и убијени, делом у селу Прологу, а делом у основној школи Станишић Коста, прота; његова жена Даница и кћер Смиља; Радић Илија, гостионичар; Лалић Тодор, лугар у пензији и његов син Слободан, док је његов старији син Рајко већ раније убијен, како смо то раније навели: Љубоја Никола, гостионичар; Ловрен Дане, грађевни мајстор и његов син Владо, студент богословије; Митранић Ђорђе, трговац и његов син Владимир, ђак трговачке академије; Радета Шпиро, поседник; Ђуран Гојко, грађевни мајстор, Ђуран Димитрије,

самарџија и његов син Перо; Билбија Бранке, радник; Стричевић Душан, трговачки помоћник, брат преслушане Богуновић Марије; Краварушић Илија, надзиратељ телеграфских пруга и његов син Тома; Павловић Риста, кафеџија; Дувњак Гавро, кафеџија и његов син Живко; Анђић Драго, седлар; Бесара Јово, пекар; Арнаут Душан, кафеџија и његов брат Бранко, такође кафеџија; Ловран Илија, радник; Бобушић Илија, жанд. наредник у пензији; Сердаревић Љубо, полицијски стражар и његова браћа Дане, кафеџија и Момчило, бравар; Вулета Драго, поштански службеник; Бабић Дане, ткалац; Загорац Нико, ткалац, његов син Војин и брат Глиго, такође ткалци; Томовић Љубо, директор Српске банке и његов брат Урош, обућар; Мрачило Алекса, млинар; Коњик Љубо, млинар; Ждеро Шпиро, радник; Маљковић Славко, учитељ, и његова браћа Илија, војни наредник и Ранко, лугар; Наерловић Свето, лугар; Љубоја Симо, кафеџија; Ждеро Тоде, земљораник; Црногорац Мање, ђак гимназије - сви из Ливна, те много других из околних села, а нарочито из Губера. Тада је убијено свих скупа Срба преко хиљаду.

После овога извршеног покоља у Ливну није остао нити један Србин мушкарац, старији од 16 година. Једино поштеђено је 6 стараца, старих око 70 година, од којих су после убили једнога, именом Маргетић Саву, оца убијеног Маргетић Ранка.

На 21. августа 1941. године више полиц. стражара ишли су по српским кућама у Ливну и носили један циркулар, у којем је усташки логорник Лиовић позивао српске породице да се исти дан у један сат после подне сакупе у основној школи у Ливну, откуда ће бити исељени у Србију. У циркулару им је напоменуто, да са собом понесу сав новац и накит, те 50 кг робе.

У одређено време сакупиле су се у основној школи у Ливну следеће породице из Ливна: Лазић Ангела, жена убијеног Рајка, шофера и њезин син стар 3 године, те њезина мати Пуцарић Стака; Куљунџић Даница, жена убијеног Милојка, посједника, њезина кћер Сека, стара 22 године и синови Зоран, стар 20 година и Бато, стар 17 година; Радета Веселинка, жена убијеног Раде, трговца и њени синови Миле, стар 15 година, Дејан стар 12 година и трећи син, стар 9 гадина; Стевић Савка, жена убијеног Мирка, трговца и њене кћери; Драгица стара 16 година, Даница стара 8 година, те синови Дејан, стар 12 година и Веселин, стар 10 година; Глигић Драгиња, жена пок. Миње, обућара, њена кћер Ранка; удова из др. Митровића Душана, лекара, кога су усташе међу првима убили, како смо то напред навели, и њених двоје

деце, и то: син Бато, стар 7 година и кћер Весна, стара 10 година, те сестре Митровић Ранке, а кћери Глигић Драгиње, и то Веселинка стара 35 година и Мила стара 22 године; Обрадовић Јулка, удова; Зубић Обренија, жена убијеног др. Зубћа Крсте, судије; Ивица Смиљка, жена убијеног Николе, трговца и њезин син Крсто, стар 10 година и Брацо, стар 8 година; Браило Јово, трговац. његова жена Драгиња, кћерка Стојка, стара 22 године, кћерка Ковиљка, удата Бокић и њезиних двоје деце, старих 1 и 3 године; Баило Добрила, жена убијеног Угљеше, трговца и њена три сина у старости од 2 до 5 година; Маргетић Симо, трговац стоком и његова жена Мара, док им је син др. Ранко, адвокат, раније убијен, Наеровић Јованка, жена убијеног Боже, надзорника путеве и њезине кћери Веселинка, стара 27 година и Мирјана стара 25 година.

Горе наведеним и сакупљеним српским породицама усташе су казали да су њихови мужеви, односно очеви, по њима већ исељсни у Србију, па да ће и њих све тамо иселити и тако их све скупа саставити. Ово све је била усташка лаж, јер су њихови мужеви, односно очеви, већ раније по усташама убијени. Да би усташе што боље уверили српске породице, да их намеравају иселити у Србију, издали су им и уручили пропуснице. Ове српске породиие, поверовале су усташама и за моменат се сматрале сретнима, да ће отићи у Србију и тамо се састати са својим мужевима, односно очевима. Међутим, њихови мужеви, односно очеви, били су, како смо то навели, по усташама већ убијени.

Око 1 сат после подне истога дана дошао је пред основну школу један велики усташки аутобус и усташе су у овај аутобус стрпали све ове српске породице, да их тобож возе у Србију. Међутим. усташе су ове српске породице одвезли у правцу Бугојна, и довезли их у већ поменуту шуму "Копривницу", где су пре тога убијени њихови мужеви, односно очеви.

Када су ове српске породице довежене у шуму "Копривница" скинуте су са аутобуса и одведене у средину шуме, која је већ све ове српске породице најпре повезали бодљикавом жицом, затим одузели до њих сав новац, накит и друге ствари, а потом их све свукли до гола. После тога усташе су силовали све млађе жене и девојке, па чак и недорасле девојчице, а њихове мајке су поставили да то гледају. Усташе су тада међу осталим силовали и Весну, кћерку убијеног Др Митровића, стару само 10 година, а ово силовање морале су тада гледати њезина мајка и бака, те тетке.

После извршеног силовања жена, девојака и малих девојчица, усташе су приступили мучењу ових српских породица. Тако су појединима живима секли руке, ноге, вадили очи, резали носеве и поједине делове тела, а женама и девојкама секли дојке. Малој деци су резали главе и ове главе бацали су матерама у крило. Неку малу децу бацали су у зрак и дочекивали на ножеве. Бајило Добрила, жена убијеног Угљеше, трговца, била је у другом стању. Њој је приступио један усташа, ставио јој руке на прса и наредио да тако мора руке држати, а он је хтео да јој кроз руке прободе прса. Када је усташа приступио извршењу овог својег крвавог и гнусног злочина, Добрила се је почела бранити, а усташа је позвао у помоћ још једног усташу и они су Добрили ножем распорили трбух и из трбуха јој је испао плод од 5 месеци.

Тако су све ове српске породице из Ливна на 21. августа 1941. године у шуми "Копривници" на најзверскији начин по усташама убијене и ту бачене у једну јаму. Касније су пси развлачили делове њихових телеса.

Аутобусом, са којим су наведене жртве превезене из Ливна у шуму "Копривницу", управљао је Дуран Исмед, шофер из Ливна, који се сада налази у Сарајеву као шофер код Управе полиције. Он је сам лично гледао сва зверства и злочине, које су усташе у шуми "Копривници" извршили над невиним српским породицама, па се је и сам над тим згрозио. Повративши се у Ливно, сутрадан, тј. на 22. августа 1941. године, од узрујања напио се је и све испричао, шта је се догодило са наведеним српским породицама.

Међу иним, овај шофер испричао је сво ово и Чизмић Алији, учитељу зантске школе у Ливну. Овај Чизмић Алија био је мој сусед (преслушане Богуновић Марије), па ме је сутрадан на 23. августа 1941. године у вече позвао у свој стан и све ми ово испричао, те ме пођедно упозорио да се усташе спремају, да на исти начин покољу и преостале српске породиие из Ливна, а то да мисле учинити у недељу на 24. августа 1941. године. Он је уједно упутио да одмах сутрадан одем до команде талијанске војске, која је била у селу Губеру, удаљеном 4 км од Ливна. Ја сам - Богуновић Марија - сутрадан рано, тј. на 24. августа 1941. године, отишла у село Губер, тамо испричала у Команди талијанске војске све што се је догодило са наведеним српским породицама, и молила, да талијанска војска узме у заштиту преостале српске породице у Ливну, јер да им усташе спремају исти покољ, који би се имао да изврши ваћ на 24. августа 1941. године после подне. Командант талијанске војске одмах је

наредио, да 40 талијанских војника одмах оде у Ливно у усташки логор и заштите од покоља преостале српске породице из Ливна. Мени су - Богуновић Марији - талијански официри казали да одмах све сакупе у кућама Пајића и Коњика, где су већ били смештени талијански официри и војници, па да ће нас тамо све заштити.

Исто јутро, тј. на 24. августа 1941. године усташе су преко општин. стражара позивали све преостале српске породице, да се исти дан у један сат после подне морају сакупити у основној школи у Ливну, па да ће одатле бити транспортовани у Србију. Међутим, усташе су намеравале да тај дан све преостале српске породице одведу у шуму "Копривницу" и убију на исти начин као и оне раније.

Ја сам са својом сестром Савком Стричевић одмах тај дан ишла од куће до куће и обавештавала ове српске породице, шта се је догодило са оним српским породицама, које су одведене на 21. августа 1941. године, па сам их упозорила да не иду у основну школу, већ да сви иду у куће Коњаника и Пајића, где ће их од усташа заштити талијанска војска. Некоје српске породице нисам доспела обавестити, јер су оне биле већ на позив усташа отишле у основну школу, али су ове породице талијански војници избавили из основне школе и отпремили их у куће Коњаника и Пајића. Остале српске породице напустиле су своје домове и изравно отишле у куће Коњаника и Пајића и тако се ставиле под заштиту талијанске војске. У ове две куће сместиле су се и некоје српске породице из Гламоча, које су побегле пред усташама. Оне српске породице које се нису могле сместити у наведене две куће, јер су биле препуне, смештене су у шаторе талијанске војске.

Усташе су после тога провалили у све српске напуштене станове и радње, а исто и у станове и радње оних српских породица које су они поубијали, и све су опљачкали и однели у један магацин, нз кога су после све ове ствари међусобно поделили и однели својим кућама.

После је италијанска војска преузела у Ливну војничку управу и тако заштитила преостале српске породице од покоља са стране усташа

Истодобно са покољем Срба у Ливну, усташе су вршили покоље у селима среза Ливањског.

Село Голињево налази се 15 км удаљено од Ливна У овом селу живели су заједно Срби, Хрвати и Муслимани. У селу је било око 50 српских домова. Једнога дана у месецу јулу 1941.

године дошли су у ово село усташа из Ливна и уз помоћ домаћих Хрвата и Муслимана покупили су све (српске) породице и одвели их, под изликом да их воде на саслушање. Одведене српске породице постројили су на једном пољу крај села, где су их најпре повезали и опљачкали, а затим одрасле мушкарце заједно са мушком децом одвели су на брдо звано "Тушница" и ту их све живе бацали у једну дубоку јаму. Три недеље после тога двоје деце некако су сами живи изашли из ове јаме. Како су ова деца била врло слаба од претрпљеног страха и гладовања, котарски предстојник сместио их је у бановинску болницу у Ливну, али су усташе за ово сазнали и једног дана дошли у болницу и ову децу заклали на болничким креветима. Овај пут су усташе заклали у болници и све остале Србе, који су се ту налазили на лечењу.

Жене и женску децу из села Долињева усташе су одвели на брдо "Камешницу" и ту их бацили у једну дубоку јаму кроз коју протиче вода. Из ове јаме је река Цетина избацила поједине лешеве.

На исти начин и у исто време извршили су усташе покољ Срба у селу Главица, које је удаљено од Ливна око 8 км. У овом селу спасило се је бегством само 6 српских породица.

У селу Прологу налазила се је само једна српска породица, презименом Арнаут. Остали житељи били су сви Хрвати. Хрвати из овог села упали су једне ноћи у кућу ове српске породице и извели из куће оца, матер, сина, синову жену и троје деце, под изликом да их селе у Србију. Све чланове ове породице одвели су исту ноћ у једно поље крај села и тамо убили из пушака и оставили на пољу. Сутрадан дошли су исти усташе, да лешеве ове убијене породице покопају, па су тада нашли живу једну девојчицу од 10 година, којој је било име Мара. Ова девојчица именом Арнаут Мара, седела је међу лешевима и била наслоњена на мртву своју матер. Кад је угледала усташе, молила их је да је не убију са речима: "Чико, ја сам жива, немојте ме убити". Усташе су међутим и ову девојчицу убили и њезин леш закопали заједно са осталима лешевима породице Арнаут.

У селу Лиштани били су само 4 српске породице, презименом Цвијетић. Остали житељи били су Хрвати. Једнога дана у месецу јулу 1941. године Хрвати из овога села као усташе покупили су све чланове ове 4 породице, извели их на једно поље крај села и тамо их све убили. Спасао се је само један дечак, који се је случајно налазио у то време у шуми код стоке.

У селима Рујани Горњи и Доњи извршили су усташе у

месецу јулу 1941. године такође покољ Срба. Један део Срба из ових села убили су одмах у селима код куће, а други део одвели су у шуму "Кланац" и тамо их свезали, те тукли, а потом живе бацали у једну дубоку јаму. Када су их побацали у јаму, онда су за њима бацили још неколико бомби и каменице. У ова два села убијено је око 500 Срба мушкараца, жена и деце.

Након овога догађаја, што је протекло 38 дана, дознале су талијанске војне власти да у поменутој јами у шуми "Кланац" има живих Срба, па су одмах организовале спасавање и извукли из јаме 13 живих Срба. Међу спашенима било је такође и жена и деце. Познато нам је да су се некоји, који су спашени из ове јаме, звали презименом Лалић. Све ове спашене Србе талијанска војска отпремила је у Ливно и сместила у болницу, да се лече и опораве. Некоји су у болници умрли, а некоји остали живи.

У месецу јулу 1941. године извршили су усташе покољ и у селу Чапразлијама. У овом селу убили су домаћи Хрвати усташе око 200 Срба, мушкараца, жена и деце, а куће им опљачкали и потом запалили.

На 29. јула 1941. године дошли су усташе из Ливна у село Челебић и тамо сазвали месне Хрвате на скуп, где су им у поверењу казали, да су добили наређење од поглавника из Загреба да сви Срби морају бити поклани, а Хрвати, сваки у својим селима, морају клање Срба извршити. Затим су усташе из Ливна поделили Хрватима из Челебића војничко оружје, које су собом довезли, те их позвали да одмах изврше покољ Срба у Челебићу. Хрвати из Челебића добивши оружје, одмах су се дали на посао и опколили поља на којима су Срби радили и позвали их да се предаду, јер да их они морају ухапсити, пошто се води борба са четницима у Гламочу, па се боје да би они тамо отишли. Обећали су Србима, да ће их након неколико дана пустити на слободу. Срби су овоме поверовали и предали се Хрватима својим комшијама. Хрвати су тај дан до 6 сати увече затворили све Србе мушкарце из Челебића у основну школу. Тада је затворено свега око 150 Срба мушкараца. Између 6 - 8 сати увече дотерали су у затвор жене и децу. Око 9 сати исте вечери пустили су жене и децу са изјавом да иду својим кућама, а мушкарци ће остати и за неколико дана такође бити пуштени кућама.

Исту ноћ око један сат после пола ноћи Хрвати из Челебића наоружани војничким пушкама и митраљезима, сакупили су се пред школском зградом и све затворене Србе повезали бодљикавом жицом и конопцима, а затим их отерали у шуму звану "Лисовац" и довели их до дубоке јаме зване "Бикуша". Ту су их

над Јамом постројили и тукли кундацима и штаповима, а затим започели у групама бацати живе у јаму. Када је Вујновић Зекан видео да им нема спаса, повикао је осталим Србима: "Скачите сви за мном у јаму". Срби су на то сви поскакали у јаму. Међу овим Србима, који су скочили у јаму, налазио се је и Црногорац Ђорђе, брат саслушаног Црногорац Љубе. У поменутој јами налазе се полице (банкови), па се је један велики део Срба зауставио на овим полицама, док је други део пао у дубину јаме. Они који су се зауставили на полицма остали су живи. Усташе су после тога бацили у јаму неколико бомби и каменица, те верујући да су сви бачени Срби у овој јами мртви, отишли су својим кућама и исти дан по ноћи покупили жене и децу из Челебића, довели их у основну школу и тамо све поклали. Тада је у основној школи у Челебићу поклано око 300 жене и деце.

Црногорац Ђорђе први се је у јами некако одрешио и из јаме се некако извукао. Он је одмах набавио и донео дугачке конопце и спасавао остале Србе из јаме, који су остали у животу. Тако је око 80 Срба мушкараца из Челебића спашено из јаме "Бикуше" у шуми "Лисковцу". Црногорац Стеван, отац саслушаног Црногорац Љубе, био је спашен из јаме "Бикуша" након 31 дан. Он је одмах после тога, услед исцрпелости, умро у селу Радановцима.

Срби који су се на описани начин спасили из јаме "Бикуша" отишли су у српска села среза Босанско-граховског и испричали све, те организовали отпор против даљних злочинства усташа. Усташе су се престрашили отпора Срба, па нису смели да наставе са даљним покољем.

После извршеног покоља усташе Хрвати из Челебића потпуно су опљачкали све српске куће.[31]

На 20. августа 1941. године дошла је у Ливно талијанска војска, која је кратко време после тога разоружала усташе и од тада је престао покољ Срба у овом крају.

До 20. августа 1941. године убијено је и поклано у срезу Ливањском, према доста тачно прикупљеним подацима, свега 5.600 Срба и то мушкараца, жена и деце.

Овим описаним покољима Срба у срезу Ливањском руковидио је Др Фра Срећко Перић, фратар фрањевац из самостана Горица код Ливна. Овај фратар је родом из среза Ливањског, а имаде једну сестру која је у срезу Ливањском удата за једнога

[31] Ово исто страдање Срба из села Челебића недавно је описао, по казивању преживелих сведока, Душко Шормаз ("Јаме без повратка", "Политика СВЕТ", 6р-199, 29 XI – 12. XII 1989).

Србина. Он је прије покоља једне недеље са олтара у цркви у Горици сакупљеним Хрватима наредио да започну са покољем Срба речима: "Браћо Хрвати, идите и кољите све Србе. Најприје закољите моју сестру, која је удата за Србина, а онда све Србе одреда. Када овај посао завршите, дођите мени у цркву, где ћу вас исповедити и причестити, па ће вам онда сви греси бити опроштени". После тога започео је покољ Срба.

Упоредо са покољем Срба пљачкали су усташе српске домове и куће, а потом их палили.

Усташе су намеравали да у Ливањском срезу, после извршеног покоља, поруше све српско-православне цркве, али их је у том спречио долазак талијанске војске.

У Ливањском срезу нису Срби нагоњени да пређу на римокатоличку веру, јер су били осуђени на покољ све до једнога. Спасао их је од потпуног покоља само долазак талијанске војске.

Особито су се истакли у прогону Срба и као усташе: Др Фра Срећко Перић, фратар фрањевац у самостану Горица крај Ливна који је за време Југославије био дуље времена римокатолички свештеник у Нишу. Са овим фратром прогонили су Србе и остали фратри из овога самостана, њих око 20, који су такођер наступали као усташе, али ми њихова имена не знамо. Уз фратра Перића и остали фратри овога самостана подстрекивали су Хрвате на покољ Срба. Надаље су се истакли у прогону Срба и као усташе: Др Урмовић Драго, адвокат; Кајић Владо, трговачки помоћник; Слијепчевић Владо, власник аутобуса; Лиовић, логорник, који је дошао из емиграције; Јазво Јоко, општ. начелник у Ливну; Чевро Иво, гостионичар; Готовац Стипо, гостионичар и његов син; Франић Чоко, трговац; Франић Тони, звани "Мацар", фарбар; Ђогић Стипо, трговац и његових пет браће; Лисица Бошко, поседник и његова четири брата; Каић Крешо и Драго, учитељи основне школе, које је школовало Српско просветно друштво "Просвета" у Сарајеву; Каић звани "Цицци" са својом браћом Крстаном и Бошком; Долић Никола и Мијо, ткалци; Тустовић Владо, бивши намештеник Војнотехничког завода у Крагујевцу; Каић Нико, трговац; Тадић Станко, пекар; Грабовац Звонко, општински бележник; Павичевић Раде, учитељ и његова сестра Павичевић Ковиљка, кројачица; муслимански хоџа, којему не знамо име, а који се је за време Југославије признавао Србином; Ђакар Самјо, месар; Јарић, циганин трговац стоком; браћа Борићи, цигани; Мурга месар; Долибић Мијо, шофер - сви из Ливна; Чичија сељак из Сувече, које је са Павелићем био у емиграцији; Франић, Перајица и

Бараћ, шофери из Губера, те многи други, чија имена не знамо. Може се мирне душе казати да су сви Хрвати и Муслимани, што судјеловали, а што одобравали покољ Срба, осим врло малих изнимака. Усташком покрету у овоме срезу придружили су се и у њему одушевљено судјеловали и сви домаћи Цигани.

Нису овај покољ одобравали: Чизмић Салија, учитељ Чузмић Муко, шофер; Дуран Хасан, шофер; Пајић Шиме, столар - сви из Ливна. Њих су Хрвати ради тога омрзнули, па су их денунцирали талијанској војној власти, да су комунисти, ради чега су исти интернирани и похапшени.

Ја, Богуновић Марија, напустила сам Ливно на 31. маја 1942. године и задржала се у Земуну код своје сестре све до 21. јуна 1942. године, када сам прешла у Београд. Ја, Црногорац Љубо, прешао сам у Београл још на 16. новембра 1941. године.

Друго ништа нам није познато, а на исказано и прочитано нам можемо се заклети.

Богуновић Марија, с.р. Црногорац Љубо, ср.
(Архив Св. Синода за. 1941-45)

11. Усташки покољ Срба у срезу столачком (Херцеговина)

Комесаријату за избеглице - Београд

Зовем се Михић Десимир, син сам пок. Спасоја и пок. Татине Михић, рођене Тошић. Србин сам прволавне вере, рођен 16. маја 1898. у Стоцу у Херцеговини.

Столац је мало место, у долини реке Брегаве, удаљено 25 км од жељезничке пруге и средиште среске управне власти. До пред рат бројао је укупно нешто испод 3.000 становника, од ког броја 2/3 били су Муслимани а једна трећина православни и католици. Од ове једне трећине олпада око 90% на православне. Сам срез (Столачки) је по простору доста велик и бројио је, са испоставом Чапљином и њој припадајућим општинама, око 40.000 становника. Од овог броја католици су имали апсолутну већину, а затим су по реду били Срби, а тек за њима у знатно мањем броју Муслимани.

Иако дуго времена нисам провео у Стоцу, ипак ми је познато да је целокупно становништво, како у самом месту. тако и у селима среза Столачког, упркос партијске подвојености, живело

у добрим односима. Тим теже је објаснити како је могло доћи, одман након слома Југославнје, до онаког става муслиманског и католичког елемента према Србима и до избијања такове мржње, која је довела до истребљења Срба у самом Стоцу и до онаког страшног прорећења њиховог броја у околним општинама среза. Тим више тешко је разумети оне ужасне погроме кад се има у виду колико је наш живаљ претрпио несретних година 1914. и 1915. од стране истог елемента и кад се при томе узме у обзир витешко држање Срба у 1918. години, кад су били у могућности да се крваво освете за све учињене им неправде. Како су се 1914. и 1915. године многи, а међу њима и ја, заклињали да ћемо се осветити, ако нам се кад пружи за ово прилика, сви смо 1918. године и старији и млађи скочили да се ради боље, срећније, за једничке будућности пређе преко свега. и да ми останемо људи кад то они нису умели да буду. Ја уверавам свакога да приликом слома А. У. монархија, до доласка српске војске, као ни после тога, ником у Стоцу није пала ни једна влас с главе, нити је ма ко од Срба неком Муслиману или Хрвату и мајку опсовао. Овом приликом сећам се речи Зулфе Турковића, угледног занатлије из Стоца, који ми је рекао после слома Југославије, а пре избијања оних бестијалних испада; "Никад ми, Деско столачки муслимани не смемо заборавити 1918. годину, и ако се православнима у Стоцу ма што непријатно догоди, то има да падне на наш муслимански образ и на нашу муслиманску душу".

После мог преласка у Србију многи су ме упитали: Зашто нисмо на време бежали и зашто смо се дали клати као јагањци? Горњи моји редови којима сам са пар речи покушао да прикажем витешко држање Срба 1918. године, као и околност да историја није забележила да је икада макар који народ, који је иоле претендовао да се назове културним, починио и много мањи део оних грозота над невиним становништвом, даће одговор на горње питање, које ми је онако често постављано. О узроцима који су, по мом мишљењу, довели до ужасних догађаја, рећи ћу неколико речи на крају овог мог излагања. А сада да пређем на описивање онога што сам оних несретних месеци 1941. године проживео.

Концем марта 1941. године нашао сам се у Чапљини на војној дужности. додељен жандармеријској станици. У часу избијања рата вршио сам своју дужност као стражар на мосту на реци Брегави, код села Клепаца, овде ме је затекло и државно расуло. Иако још није било дошло до потпуног војничког слома Југославије, већ на католичку Велику среду у Чапљини и околини

примећивали су се знаци државне пропасти, а на Велики четвртак и петак маса војника већ су се враћали кућама. Два батаљона, незнам кога пука, који су били постављени у околини Чапљине, стављени готово искључиво од католика и муслимана, бацили су оружје и спрему, које је околни народ католичке и муслиманске вере приграбио. Пуцњава је почела да се разлеже. Перо Јукић, трговац из чапљине, скупа с дон Илијом Томасом, католичким свештеником из Клепаца, већ је био приступио организацији усташке власти. На католичку Велику суботу позван сам и ја са својим друговима, од стране својих претпостављених да предамо оружје, што смо ми и учинилн. Из Чапљине отишао сам у Столац, где сам намеравао да останем, док се отприлике колико толико "среде" и док се жељезнички саобраћај макар колико поправи, па тек онда да идем кући. У Стоцу сам затекао истакнуте хрватске заставе. Успут је врило од наоружаних хрватских сељака.

У Стоцу су приступали организовању усташких власти, и ово организовање преузео је на себе, по овлашћењу усташког повереника за Херцеговину др Паве Цанког, најистакнутији Муслиман у Стоцу Омербер Ризванбеговић, истакнути члана Ј.М.О. и отац бившег народног посланика Авде Ризванбеговића.

Југославија, међутим, још није била капитулирала. Извесни одреди Југословенске војске стигли су у Мостар и Чапљину да успоставе ред, па је између њих и наоружани усташа у општини Аладинићи, на други дан католичког Ускрса, дошло до борбе, у којој су рањени двојица усташа, а један је погинуо.

Други дан католичког Ускрса отишао сам и ја у Требиње да се пријавим војном округу. Међутим, кад сам тамо стига 15. априла, сазнао сам исте вечери да је капитулација потписана, и са осталим друговима пуштен сам 16. априла да идемо кући. 17. априла ујутро пред Стоцем на 9 км, сусрели смо прве одреде немачких и италијанских моторизоваиих јединица. Немачка војска није се задржавала у Стоцу, док су извесни одреди италијанске војске остали. Италијанска војска преузела је одмах власт, управо оставила је на својим местима дотадашње чиновнике, постављајући у појединим надлештвима своје комесаре. Ред је био савршен, кретање је било слободно до 20 часова увече, једино је за излаз из Стоца било потребно да се има објава италијанских војних власти. Италијани су приступили прикупљању оружја од народа, како Срба, тако и од осталих. Понашање италијанског војника према целом становништву, било је потпуно коректно. Ово стање, које је било потпуно сношљиво,

трајало је све до потписивања споразума о разграничењу између Италије и Хрватске, кад су Италијани предали целокупну власт у руке усташа, остављајући и даље јединице своје војске у Стоцу и другим деловима Херцеговине, али само као госте.

Одмах након доласка немачких и италијанских трупа изаслан је у Столац за усташког повереника Фрањо Смоле, бивши директор Хрватске сељачке задружне банке, а затим Муслиманске банке. Он је у Стоцу почео да спроводи усташку организацију, али је ускоро напустио Столац, да се у њега врати тек кад је између Италијана и Хрвата дошло до споразума о разграничењу. За време италијанске окупације функцију среског начелника вршио је дотадашњи начелник, Хрват Н. Зоковић, ванредно честити и исправан националиста. Неколико дана и након предаје власти усташама од стране Италијана, Зоковић је остао на положају среског начелника, контролисан, разуме се од усташког повереника Смоле. Међутим, приликом проласка усташких Хравата из Дубровника за Мостар, у Стоцу су у њему неки од њих препознали бившег среског начелника из Славонског Брода из пријашњих година, када је приликом побуне хрватских сељака из околине Славонског Брода, дошло до сукоба између њих и војске, којом је приликом изгинуо известан број сељака. Разуме се да су усташе сад сву кривицу бациле на несретног Зоковића, па је исти сутрадан, након проласка усташких првака кроз Столац, ухапшен и спроведен у Љубиње, где је неколико дана провео у затвору, а затим убијен и бачен, наводно, у исту јаму, у којој је доцније оставило своје животе мноштво несретних Срба

Усташки одбор сачињавали су у то доба: Омербег Ризванбеговић; католички свештеник дон Марко Зовко; трговац Илија Рагуж; гостионичар Божо Пуљић, сељак из Крушева Станко Рагуж; земљорадник из Доњег Поплата Станко Обрадовић. За логорника усташке милиције био је дошао злогласни Марко Чорић, наводно студент права из Боке Которске. Овај последњи, са студентом права Фрањом Вегом из Чапљине, били су највећи крвници међу свима усташама Столачког среза

Одмах након преузимања власти усташе су наредиле да се сви ћирилски натписи са радња уклоне. Србима је било забрањено да више од двојице буду заједно у друштву. Дошло је на ред и хапшење појединаца, под изговором да су чланови бившег четничког удружења. Најпре су ухапсили Перу Бркића, бившег жандарма, а затим његовог брата Радована, званичника откупне станице духанске у Стоцу; Васу Богдановића, шегрта, старог 16

година и Миленка Ђурића, свршеног ученика грађанске школе, такође 16 година старог. Овај је доцније пуштен из затвора и пошло му је за руком да се пребаци у Србију, где и сада живи. Ови су сви хапшени као "четници". Затим су дошли на ред: Славко Михић, гостионичар; Јово Гига, пензионер - овај као председник четничког удружења -, Вељко Михић шофер; Доброслав Ђурбабић трговац (пуштен, па поново ухапшен и убијен); Ристо Чавањуга, надзорник путева из Билеће; Ристо Михољевић, шофер и земљорадници: Данило Јокшић из Попрати и неки Антељ из Дубрава.

И пре хапшења ових, као и за време док су били у затвору, у коме су остали до православних Духова и неколико дана после ових празника, није било неког нарочитог терора од стране усташа. Ови су вршили припреме и појачавали своју милицију из редова градских муслимана и католика са села. Овде ваља напоменути да је усташкој милицији од стране муслимана приступио био само олош, док су честитији и иоле угледнији муслимани држали су се по страни.

Међутим, док је у Стоцу стање било релатнвно сношљиво, у суседном Љубинском срезу почели су прогони Срба увелико. Неколико усташа послатих директно из Загреба, дигли су били католички свет из села у Поповом Пољу, и са њима и извесним бројем муслимана припремили су праву хајку на Србе Љубинског среза. Упадали су у сасвим мирна српска села и пљачкали редом све домове, одводећи велики број одраслих мушкараца са собом, да их истог дана поубијају и баце у неку јаму у Поповом Пољу. При том су напаствовали женске, па је било неколико случајева, мислим два, да су ове несретнице претпоставиле смрт, скакањем у локве, безчашћењу од стране усташких зверова. Знатан број Срба из села, која су била више изложена усташком насиљу, као и неколико грађана из Љубиња, бежећи од очигледне смрти били су се склонили у планину Ситницу.

Гласови о зверствима усташа у Љубињу и срезу Љубинском били су почели да стижу и у Столац. и тек је онда почео у наш живаљ да улази страх. Повереник Смоле тврдио је, међутим, да се то његовом срезу неће нипошто догодити, док је он повереник и док су Срби мирни, па је то заварало наш живаљ и донекле га умирило.

Међутим, о Духовима пуче глас по Стоцу да је Славко Михић убијен у логору у затвору од стране једног поднаредника жандарма, муслимана. Страх је опет почео да обузима наш голоруки свет, а он се још јако повећао кад се од уха до уха почео да преноси

глас да су, неколико дана после смрти Славка Михића одвели из затвора Перу Бркића, Данила Јокишића и Антеља у Добрицу и да су их ту поубијали и бацили у неку јаму. Моментално наш свет то није поверовао, али кад је из Добрице допремљен у столачку болницу Перо Бркић рањен, били смо сви начисто да су гласови о њиховом убијању тачни. Јокишић и Антељ били су заиста у Добрици убијени и бачени у јаму, дочим су на Бркића још успут пуцали и оставили га крај пута, мислећи да је мртав. Овај, иако тешко рањен, добауљао је до једне муслиманске куће где су га нахранили и прексутрадан довезли у столачку болницу. Овде је, лечен под стражом, преживео Видовдански покољ и између Видовдана и Илиндана убијен.

Пар дана после овог догађаја упале су усташе ноћу у кућу угледног столачког занатлије, честитог и доброг Србина Гојка Павића, казанџије и одвели га под изговором да га зове на саслушање повереник Смоле. Никад га после није нико видео, а његовој жени, кад је дошла код Смоле да га пита шта је с њим, одговорио је да га он није звао, нити да зна где је. Љубинска јама (= Ржани До) прогутала је била, међутим, и ову невину жртву.

Тих дана ухапсили су и сина Михе Ражића, Сергија-Серђу, ученика трговачке академије, и затворили га са осталима у усташком логору. Једног од ових дана истерали су на присилни рад неколико Срба грађана и сутрадан по томе позвали су били све Србе домаћине, па и жене удовице, да се пријаве у усташком логору, где су имали "да даду податке о имовинским приликама и броју своје чељади". Нисмо знали да они томе тада комплетирају списак Срба, који су требали да буду поубијани.

Одмах иза овога одвели су из затвора пут Љубиња, поубијали, а неке, тако се чује, и живе бацали у злогласну јаму: Јову Гигу, Ристу Чаваљугу, Вељка Михића, Радована Бркића, Васу Богдановића и Серђу Ружића.

У ноћи између 22. и 23. јуна (1941) ухапшени су и у ноћи 23. и 24. јуна повезани и одведени у Љубиње и над злогласном јамом поубијани: Душан Благоје, свештеник; Драган Марић, званичник одкупне дуванске станице; Шћепо Митриновић, казанџија; Жарко Дрекаловић, студент филозофије; Јово Ђурбабић, трговац, са синовима Доброславом и Властимиром; Илија Курилић, поседник, са синовима Јефтом, дипломираним правником и Страхињом, трговачким помоћником; Емил Ружић, гостионичар; Перо Хамовић, златар; Лазо Гига, званичник; Нећо Радојевић, столар; Ђјорђо Куњић, столар; и из села Доњег Поплата тројица синова Николе Михића, од којих двојица

малолетници. У овој групи било је укупно 33 Србина, па су остали, чија имена не знам, били доведени из оближњих села.

Прави ужас овладао је нашим несретним светом, кад је кроз Столац, у уторак 24. јуна ујутро, пукао глас да су сви горе наведени те ноћи повезани и камионом отерани пут Љубиња, где су над јамом поубијани. Вриска и јаук жена и сестара поубијених невиних жртава потресла је нама још преосталим душе, доводећи нас до спознаје да ћемо и ми да дочекамо судбину њихових милих и драгих, ако одмах не потражимо спас у бегству. Али, на жалост, за то је било касно. Столац, смештен у уској долини Брегаве, опасан са свих страна голим, непроходним брдима, био је добро чуван од стране усташа. Сви излази из града, као и сви кланци и висови, били су надзирани од наоружаних муслимана и католика.

Тога дана добио сам телеграм од брата из Загреба, да ми је отац умро и да ће се 25. јуна обавити сахрана у Загребу. Дохватио сам тај телграм као дављеник сламку, надајући се да ћу на основу њега добити пропусницу. Повереиик Смоле није, међутим, хтео ни да чује да ми даде пропусницу, чак није хтео ни да ме прими, али ми је исту, ипак, доцније дао, на интервенцију Омербега Ризванбеговића и ја сам истога дана у 6 часова после подне сео на аутобус и одвезао се на жељезничку станицу у Чапљину. После дужег задржавања успут, стигао сам у Чапљину у 7 и по сати те вечери. У Чапљини сам сазнао да су неколико стотина Срба из Чапљине и околице похватани и затварани у житном магазину ("силосу"), који се налази на брду Модричу, 2 км. на путу из Чапљине за Столац. Чекајући да прође време до воза, седео сам пред хотелом Ивана Веге, у друштву са њим. Око 8 часова приступио ми је наоружани усташа, Капетановић из Почитеља, бивши новинар, који је као комуниста извесно време пре тога одседео у затвору. питајући ме, да ли сам ја пре неколико месеци био жандарм у Чапљини. Одговорио сам му да сам као мобилисани војник био заиста додељен у жандармерију у Чапљини. Позвао ме је да идем у затвор, јер да сам ухапшен. Узалудно је било показивање пропуснице и телеграма и, кад се почео машити револвера, није ми ништа друго преостајало него да с њим пођем у затвор среске испоставе. Окрећући се замолио сам Ивана Вегу, да одмах јави дон Илији Томасу, с којим сам се добро познавао и у кога сам полагао једину наду, да ће ме избавити.

У затвору, мрак се већ био почео спуштати, приметио сам где седе 60-80 људи. Међу њима сам препознао Максима Андрића, судију из Љубушког његовог брата Новицу, трговца из Чап-

љине; Гојка Пецеља, учитеља из Требижата, и 3-4 жељезничара. Кад су ми, на моје питање, да ли су саслушавани, одговорнли да није ниједан, јасно ми је било каква нас судбина чека. Они су сви мислили да ово масовно хапшење представља само превентивне мере, јер да се усташе боје да ми о Видовдану не дигнемо устанак, па да ће нас све после Видовдна пустити. Нисам хтео да им повећавам душевне патње, но ја сам био на чисто да ћемо те ноћи да свршима са животима, по свој прилици у Неретви.

Око поноћи отворила су се врата и двојица усташа, са пушкама на готовс, са трећим који им је осветљавао пут, ушли су у затвор и позвана су прва двојица, а затим друга двојица, и тако редом. Дошао је ред и на мене. Свезали су ме у исти ланац са судијом Андрићем и његовим братом Новицом и једним сељаком, око 70 година старим, и тако редом. Приликом везивања одузели ми сат, ланац и новчаник с новцем. И тако повезане четири и четири у један ланац, извезли су нас на улицу. Чапљина је била утонула у мрак, јер те ноћи није уопште паљено осветљење. Чули смо бректање мотора. У мраку назрели смо један камион, један мали "луксузни" аутомобил и један аутобус. Нас четворицу посадили су у мали аутомобил затворени. Са стране на папучи стали су по један усташа, а напред, до шофера Миласа, званог Мака, посадили су још двојицу усташа. Повезли су нас. Наш аутомобил био је сада на челу поворке. Прешли смо мост на Неретви не заустављајући се, како сам ја очекивао, и наставили пут према Стоцу. На Модричу, код "Силоса", зауставили смо се. Моји сапутници мислили су да ће нас овде извести из аутомобила и затворити у "Силос". Изишли су, међутим, само усташе, а у сусрет њима дошле су усташе из "Силоса", сашаптавали су се неко време, а затим су поново поседали и наредили да кола окрену опет према Чапљини. Успут дошапнуо сам судији Андрићу, да сад мора да буде јасно шта намеравају да с нама учине и да је једини излаз да покушамо да скинемо ланац с руке. Одмах сам почео да скидам ланац, не жалећи кожу на руци и захваљујући околности што имам доста узану шаку и што се је рука била ознојила, пошло ми је за руком да ланац више згулим него скинем с руке. Када сам скинуо ја ланац, било је то могуће и судији Андрићу да учини, дочим другој двојици наших сапатника то није било могуће. Дошавши у Чапљину, нисмо ишли у центар града, него смо кренули лево, према православној цркви путем за Струге. Свима је сад било јасно шта нас чека.

Возећи се, по прилици 1 и по км од Чапљине зауставили смо се код једног великог бреста, где је била ископана велика јама.

Аутобус, који је сад ишао према нама, зауставио се, за њим ми, а онда камион. Нас четворица опростили смо се љубећи се. Из аутобуса почели су да изводе несретну нашу браћу и одмах је почела револверска пуцњава, са крицима:"Јао, мајко моја", "Јао, дјецо моја". Дошао је ред и на нас. Отворили су врата од нашег аутомобила и ми смо изашли. Чим смо изашли пок. Максим Андрић испустио је ланац из руку и почео да бежи према Нере-тви. Чули су се узвици: "Побеже један", затим пуцњи из пушака. Пок. Новица закука: "Куку, погибе ми брат". Уза ме нађе се један жандар, поднаредник, и држећи ме за мишицу десне руке викао је: "Хајде, шта си стао". Пуцњава револвера, крици и падање мртвих несрећника око мене раздирали су ми душу и тргали нерве. У последњем моменту отргао сам се из руку поднардника, испустио ланац и полетео у правцу Неретве. Чуо сам за собом вику: "Побеже још један", а затим пуцњаву пушака и звиждање куршума око ушију. Кроз кишу куршума прошао сам док сам се дочепао Неретве.

На Неретви скинуо сам капут и оставио га на обали. Затим сам скинуо ципеле и панталоне, ципела замотао у панталоне загазио у Неретву и запливао. Ко није никад препливао Неретву, тај не зна колико је та проклета река брза, студена, пуна вртлога. Носи-ла ме је не дајући ми да се приближим матици. Изморен услед силног трчања, тешко сам се хрвао са разбешњелом реком, надошлом услед недавно палих киша. Снага ме је већ била почела да напушта, кад сам увидео да ми неће бити могуће да је препливам. Почео сам да пливам истој обали са које сам пошао али снага ми је била већ на измаку. Неколико још очајничких замаха рукама, не бих ли се дочепао плићака, одузели су ме и последњи атом снаге и ја сам већ видео смрт пред очима, непос-редније него кад сам био над самом реком. Већ сам био почео да гутам воду, кад ме Неретва сама избаци у плићак. Изишао сам на истој обали, али низводно на 1 км., тачно на ушћу (тј. наспрам) реке Брегаве, у близини села Клепаца.

Био сам очајан ради тога што ми није пошло за руком да препливам реку, не знајући да баш тој околности дугујем живот. Склонио сам се у ракити, која је, врло густа, расла уз саму Нере-тву. Приликом хрвања са таласима Неретве испустио сам био ципеле и панталоне и остао у кратким гаћицама и кошуљи.

Из раките постматрао сам од ужаса, гледајући фарове истих аутомобила, како одмичу према Чапљини, прелазе преко моста на Неретви, пењу се уз Модрич, и стају пред "силосом". После неколико времена фарови су описивали исту путању, да се заус-

таве поново код злосрећног бреста. Затим су се опет почели да разлежу револверски пуцињи. Проклетници били су довели нову групу невиних жртава, коју су на истом месту побили. И то се поновило још једном. Укупно три партије, по 60-80 људи.

Цвокоћући од зиме и од ужаса једва сам сачекао зору и сунце, Иако није било много времена прошло откако сам се отргао из душманских руку. Ујутро сам из свога склоништа посматрао како усташе на другој страни Неретве пребиру жито и грмље. Један чамац са двојицом усташа је прошао мимо мене. Осматрали су само леву обалу, а на ову страну није нико ни погледао. Доцније, кад сам видео да је онај цео крај био поседнут од стране усташе, било ми је јасно да сам ту ноћ био препливао Неретву, не бих могао даље проћи, него би се морао склонити у жито, где би ме усташе сутрадан сигурно нашли.

Био сам страховито ожеднео. Неретва је покрај мене на 3-4 корака бучно протицала. Дигао сам главу из раките и опрезно осмотрио терен. Могло је бити нешто после подне. Са оне припеке био се свак склонио и нисам могао да приметим живе душе. Лагано сам се довукао до Неретве, загазио и добро се напио, а затим запливао, према другој обали. Циљ ми је био дочепати се Поплага, села код Стоца, наћи одело, па се хватати Љубиња, Билеће, Црне Горе,. Тешком муком препливао сам Неретву и Одмах испод ушћа реке Брегаве нашао сам се у једном старом врбаку. Изнад врбака простирале су се ливаде, воћњаци и виногради. Крај ми је био познат, јер сам ту држао стражу на мосту, 100 корака одатле уз Брегаву. Пузао сам кроз детелину и опрезно дигао главу. Мост се је лево видео из детелине, а исто тако северна стана села Клепца. И мост и село били су блокирани од стране усташа. На ту страну се није могло проћи, а на повратак на чапљинску страну нисам смео ни помишљати. Није преостало ништа друго, него привремено се склонити ту негде у непосредној близини, док ми прилике допусте да некако продрем уз Брегаву.

Вратио сам се у врбак, осматрајући где бих могао наћи најзгодније склониште. Једна велика, веома густа купина спустила је своје вреже са ливаде у врбак. Размакнем њене вреже и видим да бих ту могао наћи за ту прилику идеално склониште. Очистим земљу од старих сасушених врежа, очистим неке зелене од трња, наместим добро пред собом гране од купине, створивши пред собом густу завесу и склупчам се. Навече, кад се било добро смрачило, изађем, напијем се на Брегави воде и поново се вратим под купину. Била је среда вече.

У четвртак устанем рано, напијем се воде и вратим се поново под купину. Кад је почео да се спушта мрак, поново изађем из купине. Осмотрим мост на Брегави. Учинило ми се да на њему нема никога. Спустим се на Брегаву, намажем се добро блатом, да неком не бих из далека упао у очи белином тела и гаћица и кад се је добро смрачило пођем лагано уз воду. Сасвим опрезно приђем мосту, који, заиста, више није био чуван, прећем преко њега и одмах покрај моста спустим се низ неке степенице на њиву уз Брегаву и уз Брегаву наставим пут. Од железничког моста 100 корака уз Брегаву налази се стари, турски, врло сликовити камени мост, покрај кога се налази млин, у коме је била смештена наша стражара, за оних 5-6 дана несретног рата. Лагано, врло опрезно, примицао сам се старој ћуприји. На неких 15 корачаја до ћуприје наједном чух како се нека сухозидина сруши, а затим чух неки глас:" Ама јест неко, кад ти кажем"." Али није, болан, нико. И синоћ си говорио да је неко" - одговори му други. Ја се нисам мицао, али но они се нису примицали. Издржах тако десетак минута и видећи да те вечери туда не могу проћи, а то је био једини иоле сигурнији пут којим сам се могао дочепати околине Стоца, реших се да се вратим на старо место, под купину, па да друге ноћи окушам срећу.

Лагано, нешто пужући, а затим идући, дођох поново до гвоздене ћуприје и ту донесох једну врло паметну одлуку. Сетио сам се да је ту у близини, на самом почетку села Клепаце, дон Илија Томас, католички свештеник, кога сам већ помињао. "Свештеник је једне хришћанске цркве, која, као и све остале хришћанске цркве, у основи свога учења има љубав и милосрђе", мислио сам у себи. "Иако припада усташкој организацији, ипак ће се заузети за мене, а ако не сме да се заузме, склониће ме у својој кући, док ови ужаси прођу", мислио сам даље, и тако кренух у правцу жупског дома. Савивши из једне велике окуке и заобишавши брег, око кога та окука обилази, нисам ни осетио како иза мене јури неки камион. Тек кад сам приметио, доста близу, светло фарова, покушао сам да скочим испод пута у ливаду, али од бодљикаве живе, којим је ливада била ограђена, нисам могао то да учиним. Приљубио сам се брзо уз један камени колобран. У том покрај мене пројури један камион пун несретника, које су ту ноћ вукли да их на другом месту побију. Сви су били у белом рубљу.

Непримећен наставим пут и пред самим селом почнем да се пењем према католичкој цркви, покрај које мора да се налази, мислио сам, жупни дом. Црква је подигнута на једној коси,

одвојена од села. Иако у селу има само неколико католичких кућа, црква је лепа и веома велика, дочим у самој Чапљини, у којој су у огромној већини настањени католици, није било уопште католичке цркве.

Пришавши цркви приметио сам у близини лепу, велику, приземну кућу, за коју сам одмах закључио да мора бити жупски дом. На прозорима су били затворени дрвени капци. Примакнем се и закуцам на врата, а затим редом на поједине прозоре. Нико се није одазивао. Помислио сам да је поп унутри па да не сме да се јави, те одлучих да сачекам јутро пред његовом кућом. Легох на тераси и отспавах неколико сати. Ујутро, осванув је био петак, кад је сунце било увелико отскочило, нико није излазио из куће. Поново закуцах на прозоре и кад се нико не јави, видех да поп заиста није ноћио код куће.

По дану нисам могао ни да помишљам да се враћам на своје старо месго. Потражих склониште и нађох га у брду одмах изнад куће, у неком шипражју. Ту сам преданио. Сумрак се већ почео да спушта, кад сам чуо да у поповој кући свира радио и да звецка посуђе. Поп је био дошао кући. Сачекао сам док се добро смрачи, а затим сам сишао на терасу. Закуцао сам на један прозор. "Ко је" - зачуо сам глас попов. Јавио сам му се именом и гласом једног очајника, што сам стварно и био, забогорадих да ми отвори. "Не смем, не смем" - осорно ми је одговорио. Узалуд је било моје прекљињање, узалуд позивање на Христа, и његову свештеничку дужност, одговор је увек гласио: "Иди, не смем".

Целог дана провео сам био на јунској припеци, без капи воде. Запенушио сам од жеђи и богорадио сам да ми даде чашу воде. И тај Христов слуга није хтео да ми дода чашу воде. Окренуо сам се и у близини приметио сам кофу покрај чатрње. Захватио сам воде и добро се напио. Тек што сам спустио кофу, назрех силуету једне жене са двоје ситне деце. Брзо скочих и замакох иза куће, поставивши се покрај једног прозора, окренутог цркви. Чух како жена закуца на врата и како поп запита: Ко је? Јавила му се и чух како шкрипнуше врата. Чух како жена упита: "Ко оно замаче за кућу?", и као поп одговори: "Неки директор Михић". Немајући више шта ту да чекам, окренем се и кренем према свом првобитном склоништу у купини. Несметано сам нашао купину и легао.

Осванула је субота, Видовдан (28.6.1941). Напио сам се воде и опет легао под купину. Око 9 сати чух звук поповог моторцикла. Ишао је у Чапљину. Око 10 и по часова посматрао сам из свог склоништа, како с ову страну, низ Неретву, долази 16-17 наоружаних усташа. Дошли су до ушћа Брегаве и окренули уз

Брегаву. На мосту су се поделили и једна већа група, њих 10 до 11, отишли су у село да ме траже, а остатак спустио се левом обалом Брегаве, и на 3-4 корака, идући један за другим, прошли су покрај мене. "Ту негдје препливала су она двојица четника Неретву" - чуо сам како рече онај који их је предводио. Срећа, која ми је тих дана била необично наклоњена, није ме ни овај пут изневерила. Прошли су не приметивши ме. Тако је изгледала услуга једног "хришћанског" свештеника.

На Видовдан вече изашао је млад месец. Иначе малаксао од глади сматрао сам да је крајње време да продрем према Стоцу. Што још која ноћ буде одмицала, месец ће да буде већи, а за мене је било јако важно да путујем по помрчини. Сачекам док се добро смрачи, намажем се опет блатом и пођох, одлучан да продрем, или да погинем. Дођем до једног моста, опрезно се примакнем другом и уверим се да на овом мосту овог пута нема никога. Пођем преко ћуприје и спустим се на једну ливаду, а одатле, све уз Брегаву, наставим према Стоцу.

Нећу да се задржавам описујући муке које сам имао газећи босим ногама по трњу и спотичући се о камење. Кад сам већ био клонуо, донесем одлуку да оно мало врмена до зоре преспавам, па да путовање наставим дању. Спустим се под једну смокву у траву и зачас мокар од росе, прецвокотах у полусну до зоре.

Осванула је недеља, 29. јуни (1941). Наставих пут уз Брегаву. Нигде ни живе душе. Идох све даље и даље, потпуно непознатим крајем. Кад сам био прилично одмакао, наједном чух дозивање са врх брда с леве ми стране. На врху брда спазих десетак наоружаних људи, који су ме дозивали да станем. Инстиктивно бацих поглед према другом брду, с ону стане Брегаве. Нигде никога.

Да сам био одморан и да нисам био бос, био бих у могућности да побегнем, али ко познаје херцеговачку врлет и оштрину њеног стења, неће се чудити што сам донео закључак да не бежим. Ипак, реших да прегазим Брегаву, која ми је ту била до грла дубока (необично за оно доба године) и да на другој страни погинем. "Жив у руке нећу да им се дам", закључио сам. Загазих и уз обалу приметих трстику са удицом, сакривену под купинама уз воду. Зграбих трстику са удицом, сакривену под купинама уз воду. Зграбнх трстику, прегазих Брегаву и на другој обали почех да се претварам да ловим рибу. Низ брдо, с ону страну реке, трчала су двојица наоружаних усташа и за кратко време били су према мени на обали. Били су у фесовима, муслимани из околних села. Један је имао прикраћену, а други нормалну нашу

војничку пушку, које су држали на готовс. "Прелази овамо и предај се", довикнуо ми је један од њих. "Оставите мена миру да за свој рачун ловим рибу, нисам ником ништа скривио", одоговорио сам им, бацајући стално удицу, чинећи се хладнокрвним,

"Прелази одмах на другу страну" - довикнуо ми је други - "јер ако не послушаш и само мрднеш ли у страну, убићу те као зеца. А послушаш ли, и ако ниси неко зло учинио, кунем ти се Богом и свецом Мухамедом, неће ти се ништа догодити. Јуче је изишла наредба и звона су ради тога звонила, да више нико не смије да се убија без суда. Народ се већ враћа кућама, па се и ти предај и не гини лудо". Да су били католици не бих им поверовао и погинуо бих. Али, знајући да је она заклетва код муслиманског сељака још увек велика, на моју срећу поверовах им, прегазих Брегаву и предадох им се.

Упутили смо се на супротно брдо, где су нас очекивали 7-8 усташа. Ја напред, а њих двојица иза мене с пушкама на готовс, ишли смо лагано. "Боже, сретан ти ли си" - рече ми један - "још јуче да смо те у ово доба ухватили, затрпали би те били негдје, да не смрдиш", наставио је.

Кад смо дошли на брдо, пошли смо преко једне висоравни, заједно са онима коју су нас дочекали на брду. Дошли смо у један забран, где су били наместили свој бивак и где нас је очекивало још 5-6 наоружаних људи, већином католика. Били смо испод села Прења у Дубравама. Одмах дотрчаше двојица до зуба наоружаних људи, браћа Јеринићи, како сам доцније сазнао. Одвели су ме у страну, претећи ми и псујући, и ја сам мислио да ми је ту крај. Почели су са испитивањем. Ко сам, чиме се занимам, ко ме у Стоцу познаје, откуда сам се нашао на Брегави, где ми је одело итд. Ко сам и одакле сам одговорио сам тачно, међутим, ни за живу главу нисам хтео да им споменем Чапљину и оно што сам у њој видео и проживео. Рекао сам им да сам се био договорио са још пар другова да идемо заједно у риболов, па како нису дошли ја сам дошао сам. Рекао сам да сам одело оставио код Стоца под једном купином, пошто, кад се лови пастрмка, треба да се често гази вода, па да не бих квасио и гужвао одело, да сам га оставио под једном купином, да га узмем и обучем при повратку. "Ево ти опанке и двојицу људи" - рече старији Никола Јеринић, изувајући се - "па донеси одијело". Бадава је било уверавање да је то место јако далеко, није било излаза из те ситуације. Лагано сам назувао опанке размишљајући што да радим.

Упутио сам се са двојицом усташа и, пошто смо пошли

неких 200 м, зауставио сам их и казао да ми одело није тамо где сам рекао. "Видим ја да ти хоћеш да добијеш дегенек", рече ми један. "Макар га и добио одело ми није тамо", одговорио сам им. Вратили смо се назад. Смислио сам нову причу и реко им да сам прошле ноћи заноћио на Поплату код неких својих рођака. "У неко доба ноћи неко је завикао: "Бјежите ето усташа! Скочио сам овако, као сам лежао, стрчао низ Мачковац и нашао се на Брегави. Пошао сам низ Брегаву и дошао до места на коме су ме ухватили" - испричао сам им. А за трску и удицу исприча сам им како је и било. Покушали су да ме претњама присиле да донесем одело, али кад су видели да заиста нисам у стању да донесем одело - они су држали да у оделу имам скривене летке - одустали су од даљег испитивања и претњи. Никола Јеринић саставио је извештај о моме хватању и послао га у општину Аладиниће, с тражењем да му се даде упутство шта да са мном раде. Својим људима рекао је да ми даду да једем, и од уторника тад сам први пут јео, ако не узмемо за јело шаку пшенице коју сам успут с класја окрунио и појео.

Око подне под стражом спроведен сам у Аладиниће (Пилета), где ме је сачекало око 50-60 усташа. Поновно испитивање, и с моје стране иста прича. Уверавао сам их да никад ником нисам зло учинио и молио да ме спроведу у Столац, поверенику Смоли. Важно ми је било да ме спроведу Смоли, а не злогласном крвнику Марку Ђорићу, логорнику.

Пошто су ме саслушали, упутили су ме с двојицом усташа у Столац. С Пилете пешачили смо 4 и по сата, иако је иста удаљена од Стоца само 10 км. Полумртав, с пликовима на подубијеним ногама, ослањајући се на своје пратиоце дошао сам у Столац у 6 и по часова после подне. Предат сам заиста поверенику Смоли, који ме је саслушао и затворио. Обећао ми је да ће ме сутра отпремити у болницу.

Сутрадан, у понедељак, предведен сам пред заменика среског начелника Мостарчића, који ме је поново саслушао, а затим аутомобилом отпремио у столачку болницу.

У болници сам затекао све препуњено рањеним хрватским официрима, војницима и усташама. Овде сам нашао тројицу Срба, који су се, под изговором да су болесни, склонили и преживели видовдански покољ. И тек ту сазнао сам што се је све догађало за ових неколико дана, које сам провео кријући се. Ово ћу доцније описати, кад завршим приповест о својим личним доживљајима.

У уторак ујутро отворила су се врата на мојој соби и унутра

је ушао и журно пришао моме кревету главом дон Илија Томас, у друштву тројице-четворице чапљинских и столачких усташа. У први моменат био сам се уплашио, али одмах сам се умирио кад ми је он приступио веома пријатељски, ословаљавајући ме са "ти" и извињавајући се што ми није отворио врата. "Толико ми је непријатно што ти нисам препознао глас; та иначе пустио бих те, ако Бога знаш!"

Овде напомињем и дајем своју часну реч, да сам оне несретне ноћи својим ушима, да је исти дон Илија Томас, на питање оне жене: "Ко оно замаче за кућу", одговорио: "Неки директор Михић". Шта му је требала ова дволичност ни данас не знам, али свакако је мислио да је завршено са покољем Срба, па ме је можда ставио био у неку своју рачуницу. Нудио ми је био том приликом и новаца, што сам ја, макар да сам од све расположиве имовине имао сам гаће и кошуљу, одлучно одбио.

У петак ујутро устао сам да се умијем и приметио сам како уза степенице долази нека госпођа. Једва сам поверовао очима, када сам у њој препознао своју жену. Пошло јој је било за руком да у Београду, где се је у то време налазила, набави немачку путницу за себе и мене и дошла је била да ме води.

Не казујући кад намеравамо да полазимо, затражила је на основу објаве немачке и добила хрватску пропусницу, па смо одамах сутрадан, у суботу 5. јула (1941) рано ујутро аутобусом кренули за Мостар, а одатле истога дана у подне, возом за Сарајево и даље за Београд, где смо несметано стигли у недељу 6. јула (1941).

За време док сам се ја скривао под купином на ушћу Брегаве усташе су 25. или 26. јуна (1941) извршили покољ Срба на Поратку, општина Берковићи (Дабар). Све живо што им је дошло шака, поубијали су. Сељаци осталих села општине Берковићке побегли су, међутим, у шуму и са сељацима из Невесињског и Белећког среза, пружали су отпор. Дошло је до крвавих борби, у којој су погинули злогласни Мијо Бабић (Мијо Краљ) и Антун Погорелац, атентатори на бл. поч. Краља Александра, официри усташке милиције. Отуда су били рањени официри, војници и усташе, које сам затекао у столачкој болници.

Дана 26. и 27. јуна усташе су у групама пошли кроз Столац и похватали и у усташки логор затворили следеће Србе: Саву Јовичевића, трговца, са синовима 19. годи. Шчепаном и 17. год. Славком; Благоја Милића-Његу, надничара и сина му 15 год. Луку; Драгу Спахића, ученика сред. техничке школе; браћу Шеледе: Четка, званичника, Светозара, стражара у дуванској

станици и Гојка полицајца; Челу Хамовића, званичника; браћу Видоја и Марка Милићевића, бакале; Ристу Гигу, учитеља у пензији; Луку Перишића, рентијера; Миху Врећу, гостионичара; Нећу Кашиковића, кројача; Бранка Поповића банковног чиновника; Илију Поповића, поседника; Миху Рожића, поседника, са сином Драганом, трговачким помоћником (сина Сергија раније су му убили); Саву Михића, поседника, стара 75 година; Миху Бркића и сина му Видоја, обојица млинари; Перу Радојевића, пекара; Гашу Крунића; Симу Вујиновића (стар 90. год.); Бору Шутвића, ученика трговачке академије; Ђорђу Окуку, хотелијера; Саву Богдановића, општинског намештеника; Нику Курилића, Перу Биберииића, поштара; Бранка Радана, кројача; Данила Биберцића, суд. извршитеља; Ђуру Милићевића; Ратка Биберцића, столара; Саву Вукадиновћа, трошаринца; Перу Марковића, геометра; М. Зеленовића, званичника; Славко Јовичевића, ђака трговач. академије; Перу Драпића, радника, и Перу Јовичевића, кројача.

У исто време привели су у столачки затвор и следеће Србе из околних села:

Ошанићи: шеснаесторицу и међу њима; Ристу Милутиновића и сина му Божу; синовце му Милана и Миху; Перу Милутиновића; Јову Милутиновића; Николу Вујиновића; Ђорђа Вујиновнћа; Милана Вујиновића; Ђорђа Вујиновића, другог Николу Вујиновића. Од одраслих мушкараца у селу Ошанкићу, остао је само стари Никола Вујиновић.

Попрати: Божу и Ђорђу Ђурића и још 11 одраслих Ђурића и Јокишића.

Доњи Поплати: Ринду Ружића и Илију Михића

Сви ови мученици са још око, наводно, 190 њихових сапатника из села Пјешевца и других села, побијени су, неки у затвору, а неки у Видову Пољу код Стоца и сахрањени у заједничкој раци. Причају да су неки још живи бачени у раку и сутрадан, док још нису били затрпани, један од њих је богорадио да му додају мало воде. Један усташа додао му је мало воде у фесу, а затим га дотукао красном (пијуком).

Тих дана, пред Видовдан (1941), настала је права хајка на Србе у свима селима, у неким више, у неким мање. У Дубравама побијени су сви мушкарци и неке жене изнад 16 година, који су усташама допали шака. У селу Тријебњу (Дубрава) убијено је 68 махом мушкараца, само из породице Шотра, а 64 из породице Шакота.

У Бурмазима: Побијено је одраслих 14 Кучинара.

У Храсну побијени су многи Жарковићи, Буквићи, Ђоге итд.

У селу Пребиловцима код Чапљине, убијено је 864 жена и деце. Дошли су били по одрасле мушкарце, па како су ови били побегли у брда, повели су све жене са нејаким старцима, који нису могли да побегну, и дотерали их у Чапљину, а одатле возом до Шурминаца. где су скинути, па одведени над једну јаму (= код Међугорја), побијени и у њу бачени.[32]

Тачно на Видовдан увече убијени су, изнад Стоца, браћа Марко и Гојко Шкрба са Комања Брда.

Између Видовдана и Илиндана (1941) убијени су у усташком логору: Милан Хамовић, заступник фирме "Бата", Ђорђо Кашиковић и једна жена из породнце Шакота са Хргуда.

Уочи самог Илиндана побијени су Милан Перишић, трговац и 16 годишњи му син Жарко; Ђорђо Мравушић; Сава Митриновић, казанџија; Миро Мићевић трговац и жена му Босиљка; Ђурђа Којо и син јој (богаљ на штакама) и кћери јој Драгица и Милена, званичнице у среском начелству и среском суду; Ристо Чапин, трговац; Миле и Тихомир Радан, први кројач, а други ђак трговачке академије; Никола Трнинић и два му сина: Славко и Никица, пекари; Воја Авдаловић, учитељ; М. Јањић, учитељ; Перо Топаловић, чувар дуванске станице; Митар Вреħа, извршитељ; Митар Богдановић, учитељ у пензији и мајка му, 90-годишња, слепа Анђа; Вуко Вреħа, гостионичар; Јефто Марић, канцелиста. Сви ови побијени су и бачени у једну јаму код Бивољег Брда.

4. августа (1941) дотерано је много наших жена са децом у затвор среског суда. Захваљујући само заштити хрватских војника-домобранаца, остали су у животу и камионима отпремљени

[32] О страдању преко 800 Срба из ссла Пребиловци, 4. до 11. августа 1941, нарочито о мучењу и убијању жена и деце у сеоској школи и затим одвођење преживелих у Шурманце и бацање живих у јаму, од којих је само 6. августа бачено у јаму "Голубинку" изнад Шурманаца. код Међугорја. 296 деце од 14 година 464 деце старо до 2 године, постоје бројна сведочанства, од којих је нека објавио Милан Булајић. Усташки злочин Геноцида. Београд 1988. кн.. 1, стр. 535-560 и књ. 2, стр. 242-299 (где су имена и подаци о 264 детета бачена у јаму Шурманце). - Ових дана. на Никољдан 1989, Миленко Јахура и још 50 Срба из Пребиловаца поднели су властима захтев да сс кости Пребиловачких мученика изваде из Шурманачке јаме и сахране у Спомен цркви Мученика коју ће они подићи на гробљу у Пребиловцима.-Ипаче, о страдањима Срба од хрватских и муслиманских усташа по читавој Херцеговини опширно пише др. Славко Скоко, Масовни Покољи херцеговачких Срба у пролеће и лето 1941. године, у листу "Интервју", бр, 217-222, од 29. XI до 22. XII 1989. - A. J.

у Мостар, а затим у концентрационе логоре у Хрватској (=Госпић, Јаска, Јасеновац). Након преживелих стаховитих мука, неке од њих пребачене су у Србију, где се и данас налази, дочим су неке помрле у логорима. Једна група упућена је на острво Паг и из ове групе нико се није вратио, нити се ма ко од њих јавио. Сматра се да су све побијене. Међу њима налазила се и жена несретног Бојка Павића са децом, тако од његове породице, не мислим при томе на браћу и сестре, није нико преживео. Међу женама, које су из логора пребачене у Србију, налази се и жена јадног Бранка Радана. Осим мужа, усташе су јој убиле двојицу синова и оца, и кћи и свекрва умрле су јој у логору. Остала је сама.

Тешко је сетити се свих оних силних жртава, а није ни могуће описати грозоте које су оне доживеле, пре ного што су их усташе зверове и дотукли. Али рачуна се, да је у Столачком срезу побијено преко 4.000 потпуно невиних Срба. У првом реду таманили су мушкарце изнад 16 година, али у много случајева нису се устезали да убијају и жене, па и малу ситну децу из колевке. Једна болничарка, Хрватица, у Столачкој болници, причала ми је, да је приликом борби у Бераковићима, где је и она, по дужности, морала да иде, видела гомиле дечијих лешева, зверски побијених. Зашто све то? Ко их научи да онако страшно мрзе своје невине суграђане, браћу своју рођену? По мојем мишљењу, они чијим је редовима припадао и онај на чија сам ја врата позивајући се на Христа, закуцао. Подвлачим, "припадао", јер како сам чуо сустигла га је освета преживелих очева, браче и синова, побијених жена, стараца и српске нејачи из Пребиловаца. Много десетина несретне наше браће из села Клепаца и других околних села, тај "Христов слуга" натерао је да пређу у католичку веру, причестио их, а затим их одпремио у школу, где су сачекани од усташа и зверски побијени.

Насилног превођења у католичку веру било је и у Стоцу и околини. Не може се то објашњавати налогом одозго, јер шта би онда требало дон Марку Зовки, да сиротама побијених Срба, "новим верницима", поручује и припређује да дођу у цркву на мису и да им после Божје службе изговори ове речи; "Варате се, ако мислите, да је наша намера била да вашим привођењем у католичку веру мислимо да спашавамо ваше живота. Историја учи, да је и пре било народа који су нестали, па ће да нестане и српског народа. Преводећи вас у католичку веру имали смо намјеру да спасемо ваше душе".

Страшне речи из уста једног свештеника, упућене гомили жена, које су из оних ужаса који су покосили толико њихових

милих и драгих, изишли скрханих душа!

Не могу да примим ни објашњење, да су за све оне страхоте одговорни само усташе. Истина је, то сам на почетку овога мога излагања и истако, усташама је био приступио од стране Муслимана само олош. И међу Хрватима било је много оних који су остали по страни, али потпуно пасивни. Шта учинише они да спрече истребљење своје браће, која им ништа на жао није учинила? Да ли су били у могућности да то спрече? Јесу! Никад усташама не би било пошло за руком да учине оно што су учинили, да ти Муслимани и Хрвати нису свесно остали по страни. Неколико првака у Стоцу било је у могућности да дигну муслиманску масу, па да се уопште усташе ни живи не чују.

Само један пример: у Мостару су усташе пред Видовдан ухапсили, међу осталим Србима, и одличног Србина Мују Пашића, судију окружног суда, па је тих дана и он требао да буде убијен. Па шта учинише Муслимани? Сви листом, и српске и хрватске оријентације, скочили су и Мујо Пашић био је спашен и истога дана пуштен кући. У селу Бјелом Пољу код Мостара католички свештеник дон Андрија Мајић испречио се пред усташе, кад су долазили да изврше покољ над тамошњим Србима, и рекао им закључивши се, да ће само преко његовог мртвог тела проћи са том намером у Бијело Поље. И Бјелопољци (Срби) су били спашени!

На жалост то је једини, мени познати случај, да је неки католички свештеник извршио своју хришћанску дужност. Много њих с правом могу да кажу: "Нисам ништа учинио". Али сви су криви, и они који су "учинили", и они који нису ништа учинили. Криви су као колектив.

На крају ћу још само да споменем што је било са мојим сапатником судијом Максимом Андрићем, који је био са мном заједно везан и дотеран над раку. Он је срећно прошао кроз кишу куршума, али сутрадан усташе су га поново ухватиле и у четвртак убили негде код Метковића. Можда је био у истом камиону, који је скоро на мене налетео, кад сам био с моста пошао поповој кући. Неки кажу да је он ноћу препливао Неретву и склонио се у жито, где су га сутрадан ухватили. По другој верзији покојни Максим није уопште препливао Неретву, него се вратио у Чапљину, где се сакрио у пекари Гаше Миличевића, одакле су га сутрадан затворили у "силос".

19. марта 1943. године
Београд Михић Десимир, с. р. (Архив Св. Синода 1941-45)

12. Усташко клање и спаљивање Срба у цркви на Кордуну[33]

Приликом наше посете многим стратиштима православних Срба у Глини, на Кордуну и у Лици, посетили смо и рушевине православне цркве Св. Петке на Коларићу (Кордун), где су усташе априла 1942. г. заклали и спалили 99 Срба, и где стоји спомен плоча (постављена 12.1.1959.) са натписом: "У спомен 99 жртава фашшма (читај: православних Срба - А. Ј.) из ове околице, који невини у овој негдашњој цркви оставише пепео својих тијела, које убише на звјерски начин и живе спалише тирански (= хрватски) усташе 17. IV 1942. године".

Миле Дакић је описао ово хапшење, клање и спаљивање Срба из Коларића, Војнића, Леденика, Купленског и других кордунашких села и пописао имена свих 99 жртава:

"С двојицом усташа у цркву (у Војнићу) су ушли допуковник Анте Мошков и усташки логорник Мијо Жунац. Пратиоци су отворили врата. Мошков је гласно наредио: "Напоље!" Људи су у колони излазили. "Води ту гамад одавде!" Колона је кренула према Коларићу..

Разјарена руља усташа с пушкама у руци трчи из Војнића према Коларићу. Успут хапсе цивиле. Вичу: "Хајде народе на покрст!" На цесту је истрчао усташки официр и наредио: "Моја сатнија натраг!" Неки се вратише, а други наставнше пут. Поред цесте, пред малом зиданом кућом, лежи побијена породица. Ту је и осмогодишњи дјечак. На зиду су крвави отисци његових прстију. У кућу, поред цесте, упада усташа Париповић, изводи петнаестогодишњег дјечака и увршатава га у колону..

Народ је довођен са свнх страна. У пољу су остали коњи и алатке. Први је испод цесте убијен у бијегу лугар Никола Благојевић, па Драгић Мађешић. Николу Падежнина је пресјекао митраљески рафал. Цријева и плућа се расуше по живици. У цркви народ, измучен, претучен. Шћућурили се људи. Чекају главног.

Страх и блиједило. Бијеле маје су крвљу попрскане. Модрице на образима, руке изломљене. Лица воштана, погледи укочени,

---

[33] Стралање Срба од хрватских усташа у Банији. посебно у Глинској цркви, затим на Кордуну и *у* Лици описали смо донекле у књизи **Од Косова до Јадовна,** Београд 1987, где су наведена и бројна сведочења очевидаца. па зато. да не повећавамо обим ове књиге, изостављамо овде и њих и многа друга сведочанства о мартиријуму Срба тих крајева. - А.Ј.

као они на зиду, светачки. Породице се држе за руке. Само жене и дјеца јецају. Улази натпоручник, намргођен и бијесан. Стаје испред убогог народа и наређује: "И остале жене уведите!" Док оне улазе, натпоручник шета лупкајући чизмама по црквеним плочицам. Заустављa се, фиксира уплашени народ, па пита: "Тко је од вас најстарији? Нек шиђе!" Људи се комешају. Траже тко би то могао бити.

-Најстрији сам ја, јер сте лугара Николу убили, јави се Стеван Напијало.

- А да ти ниси у роду са Стеваном Првовјенчаним? Чутиш Стеване... Ако првим вјенчањем нису успио постати Првовјенчани, постат ћеш то другим, данас овдје! Красно, красно! Сутра шаљем извјешће нашем дичном Поглавнику и Равнатељству за јавни ред и сигурност, да Срби на Кордуну више у својој историји немају Стевана Првовјенчаног. Дуго смо вас носили за вратом, Стеване. Јучер су ваши партизани на Биљегу убили шест усташа. Сунце вам крваво и недјељу данашњу. Убили су и мог пријатеља, доктора Владимира Чанића. Зато сви данас, и не само зато, умирете овдје! Гдје су вам сада ти ваши партизани? Ми смо држава и нама се полажу рачуни! Умјесто да молите за милост, ви се буните? А морали бисте знати свој положај и што значи изрека нашег поглавника; да Србе у Хрватској треба свести на ништа. На ништа! А, људи су ништа дод земљом. Ми то више и не тајнмо. То је политика ове државе.

Сјевнуше ножеви! Црква је за трен ока била у крви. Плећати Милић Вучетић скаче на Пипана, али га остали усмртише. Метеж, голгота. Вапај дјеце за родитељима, за браћом и сестрама. Јауци и запомагање. А они, туђи, никад виђени само су клали и опет клали. Крв и хроптање, тек понека разговјетна ријеч: Мама!... Затим пожар...

На цести недалеко од црквеног згаришта натпоручник сусреће пса. Мами га и даје крух. Из поповог стана износи мантију и набија псу око врата, па из свег гласа: "Хајде псино! Обиђи села православна! Понеси свете водице! Посвети некрсте и антикристе"!.. Пиштољ се огласио пет пута, пас се строваlио у грабу, испод живице, трзајући ногама, замотан у светачку мантију попа Душана Малобабића".

(Миле Дакић, Злочин на Коларићу, изд. Меморијални парк Петрова гора, Војнић 1983, види и Милан Булајић, Усташки злочин геноцида.. књ 2, Београд1988, стр. 564-8)

В) СВЕДОЧЕЊА ПРЕЖИВЕЛИХ ЛОГОРАША О САМОМ ПАКЛУ ЈАСЕНОВЦА

1. Лично сведочење логораша Војислава Прњатовића - једно од првих сведочанстава о страхотама Јасенвачког логора

Записник од 9. априла 1942. године, састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду.

Прњатовић Војислав, рођ. год. 1904, 2. августа, у Сарајеву, отац Максим, мајка Марица, рођ. Митричевић, растављен од жене, по занимању секретар Трг(овачке) коморе у Сарајеву, поседује избегличку легитимацију број 29653. Стигао је из логора у Јасеновцу преко Земуна 31. марта о.г. (1942). Замољен да изложи све своје доживљаје од почетка рата и да каже чисту истину, Господин Прњатовић је изјавио:

"Рођен сам и живео сам стално у Сарајеву, где сам био запослен као секретар Трговачке коморе. Политички се никада нисам истицао, нити ме је политика норочито интересовала. Заузет својим послом и привредним проблемима који су с њим уско везани, живео сам слободно у Сарајеву све до 17. децембра 1941. год. Осећао сам се релативно сигурно у уверењу да ме неће нитко дирати, јер за то никада ничим нисам дао повода. Ипак сам живео, донекле и по својој вољи, а углавном и силом прилика прилично повучено. Срби су били јако проређени (од НДХ у Сарајеву), сви Хрвати су нас избегавали, па и они хоје смо убрајали међу своје добре пријатеље: једни стога што су биле усташе, а други су се бојали да подржавају са Србима било какове везе, да не би навукли на себе пажњу и бес усташа. Тако су Срби живели изоловано, а врло су тешко обављали и свршавали било какове послове. Нешто зато што су као Срби били запостављени а нешто и из личних мотива јер су нпр. морали по свим уредима, јавним и приватним, поздрављати усташким знаком, а то је сваком Србину незгодно, па је на сваки начин избегавао све прилике где се морао послужити таквим поздравом. А ако је поздравио нпр. са "добар дан", био је једноставно избачен из канцеларије. Избегавајући и тако сваки контакт са светом до крајних могућности,

ја сам се држао своје канцеларије и посла у њој и своје куће. Једино, ко самац, хранио сам се у рестаурану хотела "Европе". Ту сам упао у очи неким усташама. а нарочито ме запазише двојица познатих српских крволока: председник покретног преког суда муслиман Хајровић, и бивши југословенски коњички официр Дерво Ченгић, који је тада био активни хрватски мајор. Како чујем, тај је Дерво Ченгић доцније пензионисан на интервенцију немачких власти због претераних злочинстава и крвопролића које је починио према Србима.

Та двојица поднели су писмену пријаву Управи сарајвске полиције против мене, у којој ме оптужују да сам четнички јатак и да финансирам четнички покрет. О тој пријави сам дознао накнадно од немачког конзула у Сарајеву, који је то саопштио мојој родбини. На основу те пријаве сарајевска је полиција 11. децембра 1941. године упала у моју канцеларију, извршила претрес мене лично и целе канцеларије, а затим су ме одвели у мој стан, где су такође извршили претрес. Разуме се да сам осећао на себи том приликом злураде и тешке погледе свих који су ме сусретали у друштву полицијских органа. То је разумљиво, када се зна да су према нама Србима били и иначе врло рђаво расположени и нимало нам нису добра желели сви Хрвати и добар део Муслимана. Упркос мржњи према нама, ипак многи од њих нису пропуштали прилику да на наш рачун зарађују новац, поред увеселављања над нашом несрећом. Ја сам лично доживео и мрска уцењивања. Запамтио сам добро Ивицу Келановића, бившег путника Осигуравајућег друштва а сада усташе, и Ивиног пријатаља Павелићевог повереника за Босну и Херцеговину; затим неког Рихтермуца, полицијског чиновника у Сарајеву, и Антона Деморна из Дубровника, приватног чиновника у Сарајеву, који су ме уценили за 6.000 куна, да не изруче властима једно, иначе сасвим невино писмо моје сестре из Београда, које (ом) је на неки начин допало руку, а због кога сам према ондашњим прописима могао бити осуђен на смрт. Запамтио сам даље и Фрању Јожића, дрварског трговца; Мезера, бившег полицнјског чиновника а сада управитеља Конака у Сарајеву; Рудолфа Сокола, бившег југосл(овенског) и сада хрватског полиц(иског) чиновника; Хасана Демировића, трговца и сада председника сарајевске општине; др Хинка Ферића, градског надсаветника у Сарајеву -ова тројица истакла су се нарочито тиме што су из свих сарајевских општинских предузећа избацили све Србе до једнога, а многе од њих својим денунцирањем отјерали у затворе и

гробове. Сви су се они понашали нељудски према Србима, као и многи други Хрвати и Муслимани. Колико су Срби од њих и од других страдали није ми могуће навести, јер су се убијања и затварања дешавала ноћу и то се никада није објављивало. Тек Срби су из Сарајева редом појединачно и у великим групама из дана у дан нестајали.

Пошто су поменутог дана органи сарајевске полиције извршили нада мном у мојој канцеларији и стану претрес, позвали су из мога стана телефоном шефа полицијских агената Сокола, саопштили му да код мене нису пронашли ништа сумњиво, те га питали шта да раде са мном. Сокал им је наредио да ме доведу на полицију. Кад сам стигао тамо било је већ 7 сати навече. Сокал ме је предао дежурном чиновнику са напоменом да ме задржи док не дође управник сарајевске полиције Иван Тољ, јер да сам ухапшен "по вишем налогу". Док сам ја тако чекао на долазак Тоља, он је био у женској гиманзији, где је вршио хапшења ученица свих вера, које су биле осумњичене да врше четничко-комунистичку пропаганду. Између 7 и 9 сати навече доведено је на полицију око 30 тих ученица од 15 до 19 година. Одмах иза 9 сати дошао је на полицију и сам Тољ и наредио дежурном чиновнику да све нас, који смо се ту затекли ухапшени, па и оне девојчице, одмах одведе у затвор. Ја сам се нашао у ћелији са двојицом Сарајлија, и то са пок. Војом Ерићем, трговцем, који је доцније убијен у Јасеновцу, пред мојим очима, 3. јануара 1942. год. и са Илијом Рошићем, трговцем из Сарајева, који је пуштен на слободу из затвора 22. децембра (1941). С њима сам био у ћелији до 20. децембра. Тога дана у подне изведен сам био из ћелије на саслушање. Саопштено ми је да сам тужен да сам четнички јатак и да финансирам четнике. Разуме се, ни доказа ни било каквих чињеница којима би та тужба могла бити основана, није било. Поред тога ја сам хтео да докажем да се политички нисам истицао, да сам у сваком погледу увек био исправан и да нисам штетио хрватске интересе, па сам се позвао на двадесет највиђенијих и најутицајних сарајевских Хрвата, с молбом да их полиција саслуша. Међутим, полиција је то одбила па су ме опет вратили у ћелију.

22. децембра (1941), у понедељак, посетили су управника полиције Тоља, др Саво Бесаровић, адвокат из Сарајеве, и Хамдија Агановић члана Улема меџлиса у Сарајеву. Они су изложили Тољу мој случај и констатовали, са доказима, да сам невин и уопште исправан човек, и на основу тога тражили да будем пуштен на слободу. Тољ је признао да може бити да сам

невим, али му није могуће да ме пусти на слободу, јер сам, како рече, стасит и репрезентативни, па ако данас нисам крив, свакако ћу бити крив прекосутра. Осим тога рекао је, да сам ухапшен по вишем налогу и да ме мора отпремити у концентрациони логор.

Истога дана навече извели су ме из ћелије и отпратили на жељ(езничку) станицу. Било нас је 62 мушкарца Србина и 9 жена Српкиња, те око 140 девојака. Разуме се да смо били под јаком стражом. Била је дубока ноћ кад су нас све стрпали у 4 вагона теретна. Вагоне су затворили и пломбирали. Пре одласка воза један усташа нам је прочитао налог да нас као четнике и четничке јатаке спроведе у логор у Јасеновац. Воз је кренуо и ми смо, онако затворени у пломбираним вагонима, путовали два дана и две ноћи. За цело време никако нисмо примили ни храну ни пиће, нити је уопште било могуће доћи у било какав контакт са спољним светом. Нужду смо вршили у самом вагону и то и мушкарци и жене, без зазирања. На 24. децембра у 9 сати изјутра стигли смо на станицу у Јасеновац, ту су нас дочекали усташе, сви у талијанским униформама, давно бивши емигранти. Како смо излазили из вагона, одмах су нас стали тући кундацима. Поредали су нас у ред и одвели најпре у усташки "табор", који се налазио у самом месту Јасеновац. После су нас постројили у дворишту, стигла је, кратко време за нама, и једна група од 19 људи из Загреба. По спољном изгледу мора да су били махом школовани људи. Тако смо се у том дворишту нашли одвојени у три групе. У једној смо били нас 62 сарајевска Србина, 140 Јевреја у другој групи, и у трећој оних 19 заточеника из Загреба. Ових 9 жена, које су стигле с нама из Сарајева, одвојили су од нас још на станици и одвели их, колико смо касније сазнали у Стару Градишку.

Након извесног времена претресли су сваког појединца од нас. Затим је један по један одвођен у службену собу "табора", где нам је одузет новац и све вредне ствари које смо имали код себе. О томе је састављен записник за сваког појединца, који је потписао он и по двојица усташа. По изласку из те собе у двориште дочекивали су нас усташе и једноставно млатили као стоку са штаповима. Претрес је завршен око 4 сата после подне. Тада су нас опет поредали у три групе, по тројицу у реду. У то је изашао из зграде командант логора, злогласни поручник усташа Љубо Милош, бивши емигрант, несвршени правник, родом из Љубушког. Већ тада је очигледно био припит. Чим се појавио у дворишту, наредио је да донесу демижом ракије. Он и остали присутни усташе наставили су да пију ту у дворишту ракију

пред нама. Пошто је доста тога испио, Милош се одједном издвојио из групе усташа, извадио бодеж из корица и упутио се према групи 19-торице затвореника из Загреба. У том часу, онако изморени и ошамућени од свега онога што смо проживљавали, као од удараца, нисмо били сасвим свесни онога што ће наступити. Кад се Милош приближио људима, који су били преко пута од нас, удаљени око 20 метара, стао је да псује и виче, те, на наш ужас, почео редом да коље људе. Заринуо би бодеж у врат са стране и нагло подигао, тако да је у један мах пресекао жиле куцавице и гркљан. Крв би шикнула на лице, груди и руке човека звери. Жртве су стајале укочено, престрављено , као замрле и, углавном, потпуно резигнирано и апатично, без гласа дочекивали би ударац ножа и окрвављени рушили се на земљу. Тек понеки би дао који глас од себе, или би инстиктивно испружао преда се руке према убојици, да тренутак затим буде преклан.

Немогуће је изрећи шта смо ми тада осећали. Сви изрази, као: престрављен, ужаснут, замро, страхота, пакао, могли би само јадно, ни издалека приближно, уверити онога који није ту био шта се збивали у нашој души. Колико је трајало то клање - не знам. Као кроз маглу видео сам како је Милош довршио свој посао с том групом Загрепчана, и крвава лица, руку и прсију упутио се према нашој групи. Био сам сигуран да ми је дошао тако ужасан крај. Идући према нама, очигледно му је запало око на једном нашем босанском сељаку у гуњу, са црвеним шалом око главе. Био је то неки сељак из Пала код Сарајева, чијег се имена не сећам. Несретник је био други до мене у реду. Убојица му је нагло приступио и стао да му забада бодеж у груди где је стигао. Кад је јадна жртва пала на земљу, убица се сагнуо и преклао га на исти начин као и оне раније. Хтео је да настави свој посао, али у то се појавио на вратима зграде ордонанс и позвао га у собу на телефон. Неко га је позвао. Милош је на то затако бодеж у корице и отишао. Притом је издао наређење усташама да нас преостале отерају у логор. Само тој случајности, што је био позван на телефон тај Милош, имамо сви ми Срби из Сарајева да захвалимо да смо тада остали на животу.[34]

И ја, вероватно и сви други нисмо гледали, нити је то било могуће, свако појединачно клање. Инстиктивно смо стискали очи при сваком ударцу бодежа. Али није било могуће ништа не видјети. Ја ни данас, а вероватно ни за целог живота нећу моћи да избришем из сећања једну страховиту слику, којој нисам могао да избегнем међу неким другим. И нехотице сам отворио

[34] Ове и следеће три тачке стоје у индиго копији и куцаног записника. – А. Ј.

очи и бацио поглед на клање оних Загребчана, баш у часу кад је убојица замахнуо ножем према врату једне жртве пристојно одевене, у хубертусу, лица обраслог у плавој бради, пуначног тела, стреловитом брзином нож зарио у врат, крв је шикнула из ране у великом млазу, а жртва се зачас нашла на тлу. Мора да је био, судећи по изразу лица и целом држању, неки бољи човек.

Уз псовке, грдње и батине одвели су нас после тога у Јасеновачки логор, које се налази око 3 клм. удаљен од Јасеновца, поред Саве, на ушћу реке Лоње, а на имању и фабричком уређају бивше фирме Бачић и друг. У логору су нас поново претресли и одузели нам остатак ствари, које су нам у табору оставили за личну употребу: сувишак рубља, мараме, тоалетни прибор и друго. Тада су нас православне Србе угурали у такозвану "православну бараку", поред које су биле још две јеврејске. Ова барака била је велика дрвењара, веше налик на котац (=свињац) за свиње. У њој је било смештено око 450 Срба, без сламе и икаковг лежаја. Били су тако збијени да смо формално један на другог лежали. Неописива нечистоћа и вашљивост владала је у толикој мери да се то не може описати.

Два дана иза тога, 25. и 26. децембра (1941), због католичког Божића, није било рада, па нам је то у свој нашој муци дошло као неки јадни одмор. На 25. децембра, дакле сутрадан по нашем доласку, стигла је једна група заточеника Срба из Пакраца. Од њих је 36 поубијано одмах при доласку у "табор", као и она група приликом нашег доласка. Од 20-торице преживелих, који су доведени к нама у бараку, дознали смо да је међу убијенима био неки судија из Пакраца, а којем се имена више не сећам, и неки Марковић, чији је брат са два одрасла сина преживео и дошао с нама у логор. Доцније, средином јануара (1942), умро је од болести и изнемоглости и тај други Марковић, док му је старији син убијен крајем јануара, за време боловања у болници, а млађи је завршио живот на исти начин као и старији брат, средином фебруара.

Убијања у масама вршена су обично пред зградом управе логора, која је удаљена од наше бараке око 500 метара. Стога доцније нисмо видели овака убијања, али смо о њима редовно дознавали од оних који би преживели покоље па дошли к нама, и од "гробара", тј. оних заточеника који су били одређени да побијене сахрањују. Били су то већином Јевреји, о којима, на жалост, нисмо стекли за време робовања добар суд, због честог њиховог недоличног понашања и несолидарности, док су се, међутим, заточеници Хрвати понашали добро. Приликом клања

понављали су се увек исти призори и исте страхоте, као што сам их описао раније. Они који присуствују клању својих другова, не смеју никаквим спољним знаковима показати неко згражење или страх, него се морају на силу правити равнодушни. Јер чим усташе примете ма издалека сенку узбуђења код заточеника, одмах приступају и садистички свршавају с њиме. Нарочито се усташе-убојице крволочно бацају на босанске сељаке, који им упадају у очи својим гуњевима и шаловима око главе, а које нарочито сматрају четницима и одмах их убијају. Поред тога, не излазе живи из таковог покоља угојенији људи и нарочито који су мало боље одевени. Јер усташе принципијелно уништавају српску интелигенцију.

Убијања у масама највише су вршена на самом гробљу. После 25. децембра (1941) па све до краја јануара (1942) стизале су у логор из дана у дан из разних места у Хрватској поједине групе заточеника, били су то углавном Срби, донекле Јевреји а било је нешто Хрвата и Муслимана. Међутим, усташе су се држале принципа да у логору не сме бити више од 1.000 заточеника, јер се само толики број могао редовно упослит Како је прилив заточеника био, разуме се, далеко виши, усташе су их, било приликом доласка, било доцније, од врмена до времена "ликбидирали". Оне групе, које сам малопре споменуо, готово од рада су све поубијане пред зградом управе логора одмах по доласку, и то углавном на гробљу. Пошто би их пред зградом управе поредали, како сам и навео и за нас, повезали их међусобно жицом за руке и одвели их на гробље. Ту су морали да легну потрбушке у већ раније ископане јаме дуге од 100 до 200 метара, широке 2 метра а дубоке само 50 сантиметра, ради тамошњег подводног терана. Затим би усташе узели дрвене мађеве и секире, те би заредали од заточеника до заточеника и разбијали им мађевима лубање, или би их расколили секиром, а боли су их и бодежима. Кад их тако све поубијају, онда пошађу на гробље "гробаре", који тада затрпавају лешеве земљом. То се догађало сваког дана од 25. децембра (1941) до краја јануара. Не знам тачно колико је на тај начин људи побијено, али према приказу "гробара" негде између 3.000 и 4.000 (хиљаде) људи. Од тих побијених не сећам се ни једног имена, јер су побијени одмах по доласку у логор, и из тог разлога не сећам се ни једног имена од оних 19 заточеника из Загреба, који су поклани приликом мога доласка у логор. Само по причању "гробара" могу да рекнем да је већина побијених из бољих кругова, школованих људи, што се да закључити по њихову изгледу и оделу.

Други начин "ликвидирања" вршио се, како сам рекао, од времена до времена, да би се логор испразнио. Тако ликвидирање се вршило приликом тзв. "наступа" (збор). Ја сам доживео три такова "наступа". На 1. јануара о.г. (1942) попело се бројно стање Срба у Јасеновачком логору на око 450 људи. Заједно са осталима било нас је свега око 1.100. Нови су транспорти пристизали, и логор је требало испразнити. Ујутро 2. јануара наређен је био "наступ" заточених Срба. Кад смо се поредали пред бараком, дошли су усташе и стали пробирати заточенике. Одвајали су их у посебну групу. Овога пута су одабрали 65 Срба и то махом старијих, као и оних, који су им се учинили мало способни за рад. Ти су били одређени за "ликвидирање", тј. на убијање на гробљу. Ужасан је, неподносив, и никаквим речима неописив осећај, који обузме човека када је у "наступу", из кога се ваде жртве "ликвидирања". Сваког тренутка може за свакога од оних у "наступу" бити одабран. Једва сам се опоравио од тог првог наступа, кад на 3. јануара поновно нас позваша на наступ и одабирање. Тада је опет одведено 140 Срба, повезаних жицом на гробље. Том приликом се стварају ужасни призори, о којима не требам ни да говорим, јер се могу замислити. Од оних које сам знао одабрани су и убијени 3. јануара (1942) Војо Ерић, трговац из Сарајева, Јован Бећир, пуковник у пензији, те Милутиновић и Ружић, мењачи из Сарајева. Те сам упамтио, јер су са мном дошли у групи из Сарајева. И остале побијене сам познавао из логора, али им имена нисам запамтио, јер сам тада био тек неколико дана у логору.

Средином јануара сазван је "наступ" свих заточеника из логора, око 1.000 људи, већином Срба. Том приликом Павелићев повереник за логор, усташки сатник Вејкослав Лубурић, лично извршио је селекцију заточеника, које је требало поубијати. Сваки заточеник морао лично да иступи пред њега и да му каже своју професију. Иза мојих леђа стајао је један стари искуснији заточеник, који ми је шапнуо да изјавим да сам неки занатлија. Одмах сам схватио о чему се ради, па сам га послушао. Како знам возити ауто, пријавио сам да сам ауто механичар. То ми је тај пут спасило живот, јер је Лубурић одвајао све оне који су му се чинили неспособни за рад, затим одреда трговце, чиновнике и другу интелигенцију, дакле оне, чије професије нису могле бити корисне за рад које се обавља у логору. Тога је дана Лубурић одабрао преко 200 људи који нису одведени на гробље, него су пребачени у бивши стари Јасеновачки логор Крапје, где су истога дана поубијани. Поред тих масовних убијања, редала су се

из дана у дан и појединачна убијања, као редовна и уобичајена појава, из простог разлога што је смрт била једина казна за било који па и најситнији преступ заточеника - за украдени један крумпир, кукуруз, макар и нехотички непослух, итд., једнако ако би заточеник, због изнемоглости, поклекнуо или пао у раду, а није се одмах дигао, сместа би му приступио који усташа и убио га Имена овако поубијаних нисам памтио једино због превеликог њиховог броја, а друго због тога што у логору нисам имао прилике да се дружим са људима, сапатницима, па тако нисам поближе ни познавао.

Постоји у Јасеновачком логору још једно убијање у масама То је убијање болесних заточеника. Тешки болесници, иако су тачно знали шта их чека, нису могли избећи а да не траже помоћ лекара у амбуланти или болници. Након 10 -15 дана обично се у болници накупи до 100 људи до смртно намучени, изнемогли и других тешких болесника. Кад их се тако велики број накупи, дођу обично пре вече усташе, избаце болеснике из болнице и поубијају бодежима, мањевима и секирама, кадгод пред самом болницом, кадкад на гробљу. Већ споменути трговац из Пакраца Марковић Пајо умро је од изнемоглости у нашој бараци, јер тада још није било болнице, док су му синови, како сам већ рекао, завршили своје животе на овакав начин. Овом приликом напомињем да од друге половине марта (1942), од када су наступиле велике поплаве у Јасеновцу, које су поплавиле и гробље и део барака у логору, не сахрањују више поубијане несрећнике у земљу, него их спаљују у циглани. Задње групе, које су прије мога одласка из логора дошле из Брчког, Тузле, Добоја и Дервента спаљене су тамо у циглани, пошто су претходно већим делом задављени жицом око врата.

Што се мене лично тиче и мог живота у логору до одласка, ја сам после два дана католичког Божића, тј. 27. децембра (1941) био одређен као и остали на рад. У почетку сам радио на спољним радовима. Радило се од 7 сати ујутро до 7 сати навече. Једино у подне за време ручка има сат одмора. Ручак се добија напољу, без обзира на време и цичу зиму. Мислим да не треба ни да помињем како је храна слаба: ујутро само кадкада "ајнпрен" супа без масти, за ручак супа од пасуља или купуса без икаквих зачина, а на вечер редак пасуљ, или неогуљени кухани крумпир. Хлеба нисмо ни видели све до 22. марта (1942). Од тада смо добивали дневно четврт кукурузног хлеба (200 грама).

Ја сам од 27. децембра до 19. јануара радио на преносу и подизању нових барака. Наравно, нисам имао рукавице, које су

ми одузели по доласку у логор, па сам кроз цело време ове ужасне зиме, за време које је температура падала до 33 степена испод ништице, голим рукама преносио тешки дрвени и гвоздени материјал. Од тога сам имао на рукама 7 рана, које ми дуго времена нису могле зацелити, а нисам се смео потужити и потражити лека, јер би то лако могло значити сигурну смрт.

19. јануара (1942) наређено ми је да требујем ексере у фабрици ланаца, у којој су такође радили заточеници. Док сам се тако бавио наишао је усташки поручник Којић, надзорник ланчар. Ја сам му приступио на војнички начин, како нам је било прописано, и замолио га да ме прими у фабрику као аутомеханичара. У тој су фабрици, наиме, били истодобно, аутомеханичарске, ковачке, поткивачхе, браварске, лимарске, тапецирске, пушкарске, стакларске, коларске и електро-механнчарсхе радионе. Којић је био тога дана случајно добре воље, па ми је уважио молбу и наредио да ме одмах преведу са спољњег рада у фабрику. Уверен сам да томе премештају имам захвалити што сам остао у животу, јер сам у јеку највеће зиме и мразева прешао са спољних у унутрашње радове у саму фабрику, где је, разуме се, ипак било угодније и топлије него напољу. Најпре као механичар, а затим као ковач, радио сам у фабрици све до 26. фебруара. Од тога дана преведен сам на сасвим други поступак, заједно са још 12 својих другова, са којима сам сада стигао у Београд. До тога је дошло овако.

Још крајем јануара (1942) пренела се однекуд логором вест, да ће логор посетити нека специјална комисија. Брзо се показало да је та вест тачна, по томе што је издато наређење, да се хитно подигне 6 барака немачког система, за становање заточеника, и 2 бараке за амбуланту и болницу. То је извршено до почетка фебруара и сви заточеници премештени из старих бескрајно нехигијенских барака у нове лепе бараке са боксовима. Приступило се темељитом чишћењу логора, самих зграда и простора око њих, сређивању магацина и материјала, те чишћењу и уређивању самих заточеника. Како је био прекратак рок доласка комисије, радило се последња два дана пред сам долазак и две ноћи беспрекидно. Најзад, 6. фебруара стигла је у логор међународна комнсија у којој су били заступљени Немци, Италијани, два католичка свештеника у име Ватикана, Мађари, те представници Хрватског и Српског црваног крста. Поред њих, било је у комисији 10 усташа из вођства усташког покрета, међу њима и млади Кватерник. Комисија је, наравно, затекла овако преуређен

и чист логор у савршеном реду. Да би комисија стекла уверење како се у фабрици ланаца, у којој смо радили, ради добро и како радници добро изгледају, управа је за тај дан довела са слободе 15 квалификованих, добро угојених мајстора, обукла их у зелено радничко одело и ставили им на леву руку белу траку са бројевима, као и осталим заточеницима. Они су давали добар утисак свежих и здравих људи, чији је рефлекс пао и на остале заточенике у фабрици. Пре доласка комисије сви смо добили наређење да не смемо ништа говорити са члановима комисије. Ако би нас који члан запитао како се зовемо, имали смо да одговоримо само ово: "Ја сам заточеник број 453" (то је био мој број). Ако би члан комисије затражио још какве податке од заточеника, он је могао да одговори само ово: "Изволите се обратити на логорску писарну", Ако би ко другачије поступио. речено му је да ће бити стрељан. Дан пре доласка комисије "уређена је" и амбуланта и болница. Сви дотадашњи стварни болесници, било их је око 100, изведени су и поубијани пред самом болницом, маљевима и бодежима, како сам то већ приказао. Већина нас је то убијање видела пролазећи у близини тога стратишта пословно. Међутим, нарочито нашу пажњу то није привукло, јер је, како сам већ рекао, то била честа појава. Никоме није ни падало на памет ни да погледа на ону страну, а комоли да се задржи, јер би то значило готово сигурно да ће и њега одвући на стратиште и убити.

Пошто су болесници поубијани, болница и амбуланта су темељито очишћени и уређени, унесени нови лепи кревети и постељне ствари и све уређено као и у свакој правој болници. У један део кревета морали су да легну здрави људи, заточеници који су радили као болничари, па и сами лекари. Они су због свог посла изгледали прилично добро. Повише глава на оним болничким таблама, које су такође сада постављене, означена је макаква лакша болест и произвољна температура. Тако је комисија, поред сјајно уређеног логора, видела и одличну болницу и амбуланту и у њима добро неговане болеснике. Усташе нису пропустиле ни једну могућност и ниједну ситницу како би до краја блефирали ову комисију. Заточеници су се понашали тачно према датим им наређенима, а вредно је напоменути да је Павелићев повереник Лубурић изјавио заточеницима пре доласка комисије, да ће се опште стање у логору сасвим поправити "ако комисија добро прође". Наравно, комисија је нашла све у најбољем реду, заточеници нису ничим прекорачили наређења, што нису могли и да су хтели, а стање у логору вратило се на

потпуно исте прилике какве су биле и раније чим се управа логора уверила да се комисија довољно одаљила од Јасеновца.

7. фебруара на вече позваше нас 13 заточеника у логорску писарну, где су нам затражили неке податке. Том су нам приликом дали да наслутимо, да би смо могли евентуално бити пуштени кући. Друго нам ништа нису рекли. Од тога дана па до 26. фебруара вршио сам и даље посао као и раније. Тек 26. фебруара на вече речено нам је да од тада добивамо пуну пошгеду од рада. То је прочитано у дневној заповести. Од тога часа постали су усташе према нама некако благонаклони и предусретљиви и говорили нам да ћемо некуда отићи, али нису нам рекли камо. Све до изласка из логора, 30. марта (1942) нисмо ништа радили, добивали смо двоструку порцију хране и омогућено је да се перемо и уопште да будемо чисти. Очигледно зато да бисмо пристојно изгледали када напустимо логор. Тек 27. марта прочитано је у дневној заповести да се нас тринајсторица морамо до 30. марта очистити и уредити, речено нам је да тога дана путујемо. Запитао сам једног писара из управе камо путујемо, а он ми је одговорио у великом поверењу, да путујемо у Земун а одатле у Србију. То ме је обрадовало далеко више него да ми је рекао да ме пуштају кући у Сарајево, јер сам већ тада добро знао да би одатле ионако морао бежати у Србију, због познатих тешких прилика у којима се сваки Србин у Сарајеву налази. Било ми је јасно да би у Сарајеву и по други пут био затворен и Бог зна шта би тамо са мном било. Последњих неколико дана држали су се усташе нападно добро према нама. Том приликом сам се могао уверити како се ови усташе у логору, који лично онако зверски, крволочно убијају људе, забављају весело и готово доброћудно као невина деца.

На 30. марта (1942) у подне кренули смо из Јасеновца према Земуну. Пратио нас је само један усташа - војник. У Земуну нас је предао полицији. Уз пут је био према нама сусретљив и не можемо се на њега потужити. Он је у логору и иначе био познат као један од мање хрђавих, скоро добар човек. У Земуну смо преноћили у затворској кухињи, а другога дана у један сат после подне предао нас је један земунски полицајац паробродарском Комесаријату на пристаништу у Београду.

Приликом одласка из Јасеновца враћене су нам оне ствари које су нам били одузели приликом доласка у логор. Неки нису добили све ствари, јер их нису пронашли, па су им обећали да ће им те ствари послати накнадно у Србију. Моје су се ствари нашле и ја сам све примио у реду.

Како се осећам сада у Београду, како је на мене деловао дочек и како ми је у овој атмосфери братске љубави, мислим да не требам да говорим. То знате и сами. Рећи ћу само једно. У овом дому Комесаријата за избеглице и пресељенике, осећам се као реконваленсцент након смртне болести у санаторијуму.

Моји другови и ја безгранично смо захвални Српском народу, Српској влади и Комесаријату за избеглице и пресељенике, који су нам омогућили овакав душевни и физички препород.

Војислав Прњзтовић, с.р.

(Из Архива Св. Синода, 1941-44; објавио са доста скраћивања текста и Аитун Милетић, Концентрациони логор Јасеновац, књ. 1, стр. 207 -212, Београл 1986).

2. Сведочење логорашице Радојке Татомировић

Записник од 12. септембра 1942. г. састављен у Комесаријату за избеглице и пресељенике у Београду

Татомировић Радојка, ученица гимназије из Нове Градишке, стара 18 година, кћи пок(ојног) Љубомира и Јулке, рођене Витез, неудата... исказалаје:

Одмах после успостављања Независне државе Хрватске, тј. на 11. априла 1941. године у јутро усташе су ухапсили око 50 угледнијих Срба из Нове Градишке, међу којим и мога оца Љубомира. Тада су ухапшени: Казерић Никола, трговац; Станојчић Перо, трговац; Гајски Драгутин, адвокат; Дивић Милош, адвокат; Николић Милан, ђак гимназије; Глишовић Драган, ђак гимназије; Рајаковић Јоцо, лугар; Жегарац Вујо, чиновник Дирекције шума; Казерић Никола, трговац; Петковић Стево, жељезнички чиновник и његов син Милан, ђак гимназије; Ђурић Милан, адвокат; Бабарац Ђуро, кројач; Протић, госитоничарл; мој отац Татомировић Љубомир, трговац, те више других, и највише сељака из суседних села, чијих се имена више не сећам.

Сви ови Срби држани су око месец дана у затвору Среског суда у Новој Градишки, где су их усташе страшно тукли и на све могуће начине злостављали. Тада су тројица Срба умрли у затвору од задобијених повреда и то: Протић, гостионичар из Нове Градишке и два сељака из суседних села.

Након месец дана отпремљени су сви преживели Срби у Стару Градишку. Дивић Милош. Казерић Никола, Станојчић Перо, Гајски Драгутим и Глишовић пуштени су након неког времена из Старе Градишке под условом да све своје имање дарују држави Хрватској и одмах отпутују у Србију, што су они учинили.

Мој отац Љубомир разболео се је Старој Градишки и био допремљен у Нову Градишку и смештен у болницу, у којој је остао око 4 месеца.

У ноћи од 27. до 28. децембра 1941. године усташе су мојег оца извукли из болнице и одвезли у Јасеновац, где су га исте ноћи већ код доласка убили.

Ми смо се интересовали за судбину мојега оца и правили 4 молбе на хрватску влалу у Загреб, да пусте оца, или да нама барем јаве где се налази. Након дуљег времена добили смо одговор да је мој отац у логору у Јасеновцу нагло умро. Међутим, ми нисмо са тим одговором били задовољни, па смо отишли до тадањег великог жупана у Новој Градишки Уроића Стјепана и молили га да он установи шта је било са мојим оцем. Он нам је након краћег времена казао да је он установио да је мој отац одмах пригодом доласка у логор Јасеновац на 28. децембра 1941. године по усташама убијен. Велики жупан Уроић није одобравао убиства Срба и зато је био смењен са својег положаја.

Жегарац Вујо пуштен је из логора у Јасеновцу у месецу априлу 1942. године, а за судбину осталих се не зна.

У месецу јулу 1941. године усташе су дигли око 50 српских породица из Нове Градишке, које су отерали у логор у Цапраг, а одатле су пребачени у Србију. Њихова имања су потпуно опљачкана и упропашћена.

Прошле године (1941) водили су усташе снажну акцију за прелаз Срба у римокатоличку веру, претећи логорима и одузимањем имовине свима онима Србима који се не покрсте. Ову акцију усташа помагао је свим силама и римокатолички жупник из Нове Градишке Матица Јосип (=Фрањо). Он је се отворено залагао за прелаз Срба на римокатоличку веру. Наведени жупник захтевао је од нас Срба да свако вече морамо долазити у римокатоличку цркву Марије Терезије, где нас је он учио римокатолчки веронаук и држао нам проповеди. у којима је нападао православну веру, а хвалио римокатоличку. Он је за свој рад добивао од државе Хрватске хонорара од 4.000 куна месечно.[35]

[35] Исти тај фратар Србима је тада говорио: "Бог је на небу, усташе на земљи, а Јасеновац по сриједи и сад хоћете ли или нећете" (да се покрстите), како стоји у књизи "**Документа о протународном раду и злочинима једног дијела католичког клера**", Загреб 1946., стр. 76. – A.J.

Православна црква у Новој Градишки је порушена прошлог лета (1941). Исто тако су порушене и све околне православне цркве.

На 31. августа 1942. године између 4 и 8 и пол сати ујутро провађивали су усташе у српске куће у Новој Градишки и наређивали укућанима да у року од пола сата спреме се за пут и да собом понесу сав новац и сав накит, те нешто одела. Потом су укућане истерали ван, а њихове станове, односно куће запечатили. Тако су учинили и са мојом мајком Јулком, сестром Бранком старом 12 година, и са мном. Ми смо такође морале се у року од пола сата спремити и кућу напустити.

Све су нас одвели у полицију, где су нас саслушали о томе какав смо покретни и непокретни иметак имали. Затим су нам одузели новац и накит и разместили нас по затворима Среског начелства, Среског суда и полиције, те по неким приватним зградама, јер нас је свих скупа било око 2.000 особа. Исти дан око 1 сат после подне одвели су нас на жељ(езничку) станицу, потрпали у теретне вагоне и отпремили у Стару Градишку.

Трећи дан након нашег доласка у Стару Градишку, одвојили су млађе и за рад способне мушкарце и жене и њих су отпремили даље. Децу до 12 година старости отпремили су у Загреб ради одгоја у усташком духу, а преостале мушкарце и жене, који су услед старости или телесних мана за рад неспособни, задржали су у Старој Градишки и тровали их на тај начин што су им у јело сипали соде, од које су у великим мукама умирали. Ја, моја мати и моја сестра те још неке жене, нисмо хтеле јести овако припремљењу храну, већ смо јеле што смо нешто хране са собом од куће понеле. Многе су и убијали. Ја сам гледала када су усташе једнога дана стрељали из пушке две жене.

Мене, моју мајку и сестру извадио је из логора мој заручник Радошевнћ Душан, типограф из Нове Градишке, и то преко својих пријатаља Хрвата.

У Старој Градишки остало је иза нас преко 3.000 жена н деце.

Ми смо на 4. септембра (1942) отпутовале из Старе Градишке за Нову Градишку, а ја сам на 9. септембра 1942. године отпутовала за Београд и то пропусницом, коју сам добила од Градског поглаварства у Новој Градишки. Из Земуна сам прешла у Београд на 11. септембра 1942. године помоћу пограничне пропуснице коју ми је један мој рођак из Земуна прибавио код земунске полиције.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

Татомировић Радојка, с.р.
(Архив Св. Синода, 1941-44)

3. Сведочење логораша Растка Крњајића

Записник од 13. јуна 1941. године, састављен у Комесаријату за избеглице у Београду

Крњајић Растко, стар 32 године, син Петра и Љубице, рођ. Југовић, православне вере, ожењен, отац 1 детета, званичник среског начелства у Босанској Дубици, где је ухапшен, допраћен (у Београд) из логора Јасеновац, изјави:

Од слома Југославије прошле (1941) године па све до 18. априла 1942. год. живео сам у Босанској Дубици. Дана 18. априла о.г. ухапшен сам по налогу усташких власти и стављен у затвор среског начелства у Босанској Дубици, а тада су мене као и још 12 других Срба и једног муслимана спровели у затвор у Нову Градишку.

За време које сам провео у затвору среског начелства у Дубици нисам једино ја био злостављан, док су сви остали Срби тучени и злостављани од усташа. Ови усташе били су већином лички и херцеговачки Хрвати, католици. Под најтеже муке ставили су у затвору Митра Пауковића, сељака из Церовљана, среза Хрватске Костајница, којему су усијаним машицама палили руке, мишице и бедра, а пре тога толико избатинали да је исти од задобијених повреда, подлегао. Повод овом хапшењу мене и осталих био је тај, што се посумњало на споменутога Митра Пауковића и Васу Копуна, сељака из Слабиње, среза Хрватске Костајница, да су одржавали везе са одбеглим четницима у шумама око Босанске Слабиње, те им односили сумпор, платно, електричне каберије итд. Њих је пријавио властима шегрт из једне радње у Босанској Дубици, у којој су они наводно куповали разне ствари, па су их усташе по овој достави ухапсили, односно ухапсили су Пауковића, док је Васи Копуну успело да побегне. Том приликом ухапшени су многи Хрвати из Хрватске Дубице под сумњом потпомагања четника.

Тако су ухапшени: Усташки таборник из Хрватске Дубице, којему име не знам; шеф шумске управе у Хрв. Дубици, којему име не знам; сви чланови општинске управе у Хрв. Дубици, као

и бивши начелник у Хрв. Дубици Томо Кесић. Ови Хрвати доведени су у Босанску Дубицу и стављени у затвор, али након два дана услед нечије интервенције пуштени су кућама.

Од Срба из Хрватске Дубице ухапшени су: Јово Биуковић, трговац; Манојловић кројач; Бошко Шиљак, ратар из Хрватске Слабиње, као и једна жена из Слабиње Хрватске, те неколико сељака Срба из Церовљана и Дубице, којима имена не знам, док су из Босанске Дубице ухапшени: Јефто Тодић, трговачки помоћник; Љубо Мацура, кћи трговца Раде мацуре; Обрена Антонић, кћи трговца Ђорђа Антонића; жена Остоје Помије, којој име не знам; Рада Маринковић, кћи служитеља Михајла Маринковића; Даринка Бакић, ова потоња зато што су код ње нађене бисте краља Александра и краљице Марије. Том приликом сам и ја ухапшен, а хапшења су извршена у времену од 14. до 18. априла 1942. год.

У првим месецима после слома Југославије у прошлој години (1941). стање је било сношљиво и нису вршена нити већа хапшења Срба, нити је био који случај убијања Срба. Но стварањем усташке организације по варошима и селима, почиње одмах и усташки терор. Усташе су на своју руку стали ићи по селима, терорширајући и изазивајући српско становништво, изнуђујући од сељака новце и бесправно одузимајући храну. Свет је већ тада морао да бежи и да се склања од усташа, али све дотле док тај терор није превршио меру, Срби су ћутали и подносили овај терор без реакције.

Мени су се у то време многи Срби сељаци обраћали и молили ме да говорим и заузмем се код усташких власти да се престане са терором и пљачком по селима, па сам ја ишао логорнику у Босанску Дубицу Ивану Варгићу, шумском инжењеру, као и његовом заменику Јосипу Мишару, чиновнику катастра, и изложио им све конкретне случајеве усташког насиља, но они су ми одговорили да ту не могу ништа помоћи. О жетви године 1941. терор усташки по селима у срезу Босанска Дубица достигао је врхунац. Усташе су о вршидби упадали у села и одузимали храну, што је изазвало коначно револт, тако да су сељаци у селу Мирковцу пружили усташама отпор и тројицу усташа разоружали и убили их. Настао је тада по селима општи метеж и побуна. Срби, да би имали чиме да се бране, покупили су и одузели од сељака католика оружје и по томе блокирали Босанску Дубицу, управо затворили све путеве који воде из Босанске Дубице у села, тако да је у Босанској Дубиии настала паника, те су многи муслимани и католици пребегли преко Уне на хрватску страну.

Усташе се тада почињу формирати и као војне јединице упадати изненадно у поједина села ради "чишћења". Срби су опет са друге стане, видећи да им предстоји борба разоружавали жандарм. станице по срезу све да би дошли до оружја за одбрану. Ово прво "чишћење" од стране усташа свршило се тиме што су усташе попалили многе куће и зграде, као и жито садевено у камаре по селима уз цесту која води од Босанске Дубице према селу Мирковцу. Пошто су се Срби склонили у шуме, усташе нису путем којим су пролазили кроз ова села нашли никога живога. Овако стање потрајало је кроз месеце јули и август (1941). Тим поводом настала су нова хапшења, па сам и ја, као и многи други Срби из Босанске Дубице, да би се склонио пред хапшењем, избегао из Дубице у село Хрваћане. У то време један део бољих и угледних Срба из Босанске Дубице избегао је у Србију, док су знатан број Срба Дубичана усташе похапсили и отпремили у Нову Градишку у затвор, а употребили су их у раду на рушењу тамошње српске православне цркве.

Од тада ухапшених Срба у Босанској Дубици убили су усташе у затвору у Дубици њих 15. Сећам се да су тада убијени: Остоја Јајчанин, поседник; Никола Лончар, општински бележник из Драксенића, среза Бос. Дубица; један од Ракића, којему име не знам, а становао је на периферији Бос. Дубице. Имена других не могу се сада сетити.

Накнадно додајем да су тада у Босанској Дубици убијени од усташа: Боро Кењало, власник млина на Уни, један од Пралица, те Ракић у селу Јошику, којега су измрцварили, а његовом оцу наредили да свога убијеног сина однесе и баци у Уну, што је овај под притиском и учинио. Убијен је тада и општински писар општине Псуњске, по презимену Марић, којега су усташе водили по селима Псуњске општине да им показује куће појединих Срба које су тражили. Страдало је у то време још неколицина Срба сељака у срезу Босанској Дубици, али који су то Срби не знам.

Овако стање потрајало је до месеца октобра (1941) и тада је опет почело "чишћење Срба". Прије "чишћења" скупљено је у Босанској Градишки, Босанској Дубици, Приједору и Босанском Новом око 20.000 што усташа што домобранаца, и из ових места упутили су се усташе и домобранци у планину Козару да је очисте од Срба. Српско сељачко становништво уклањало се пред усташама и војском. Хрватска војска, тј. домобранци, нису уствари ништа учинили, али усташе, ако су кога ухватили или затекли, заклали су га. Страдало је том приликом доста жена и

деце, док је мушакарцима успело да се скрију у великој планини Козари. Поред убијања жена и деце, усташе су вршили и силовања над младим девојкама, као и над неодраслом женском децом. Приликом овог "чишћења" највише су страдала села Маглајци и Бјелајци, среза Босанско-дубичког, у којима је поклано око 500 жена и деце. У овим селима усташе су децу набадали на нож, женама секли дојке и одсечене дојке стављали деци у уста. Ужас је био такав да је много жена и деце излудело.

Ваља напоменути да резултат ове казнене експедиције, коју су повели усташе, није био никакав у ствари, јер ни једнога наоружаног Србина усташе нису ухватиле, није се чуло да би у борби погинуо ма и један Србин. Између усташа и Срба, који су одбегли у Козару и организовали се, дошло је до борбе на Мраковици, између Приједора и Босанске Дубице, и у борби је око 200 Срба четника напало на један одред домобранаца и том приликом од 500 домобранаца погинуло их је 200. Срби су запленили од њих 4 бацача мина, 4 тешка митраљеза, 16 пушкомитраљеза, много војничких карабина и муниције, као и другог војног материјала. Остатак овог одреда хрватске војске био је заробљен, но четници су их после пустили кућама, пошто су их претходно разоружали и скунули са њих униформе. На српској страни остало је у овој борби 6 мртвих.

У месецу децембру (1941), што је карактеристично, настало је препирање (= превирање) међу Муслиманима, који су се у почетку по успостави Н.Д.Х. определили већином за усташе. Израђена је у Дубици резолуција дубичких Муслимана, у којој се осуђују поступци усташа према Србима, те пљачка Срба, као и запостављање Муслимана у Н.Д.Х. Такве исте и сличне резолуције донели су Муслимани у Бања Л уци, Приједору, Мостару и Сарајеву. Ове резолувије умножене су у много примерака и могле су доћи свакоме у руке.[36] Иницијатор ове акције на доношењу резолуиије противу усташког терора у Босанској Дубици био је Шерић Фадил, управитељ грађанске школе, и његов млађи брат Смаил, а уз њих је пристајала и једна група ђака и млађих радника. Кад се почело говорити по Дубици да ће Шерић бити ухапшен, он је са својим братом Смаилом, кројачом Калабићем н подофициром Зубовићем, те једном групом млађих људи одбегао у шуму и придружио се тзв. "Народно ослободилачкој војсци" у Козари. У то време и многи домобранци

[36] УАрхиву С. Синода за 1941-44, налазе се копије ових резолуција Муслимана у Босни. Једну од њих објавио је и Виктор Новак у **Magnum Crimen,** Загреб 1948. стр 634-6.

бјеже из хрватске војске и придружују се Србима у Козари. Тим поводом дошло је до нових хапшења, па сам и ја, иако сам се у међувремену вратио из Хрваћана, срез Прњавор, у Дубицу, морао поново да бежим, но тада сам отишао у Босански Нови, јер су усташе баш тада у Двору на Уни хапсили Србе, а тамо сам хтео и ја да пређем, јер сам одатле родом и у Двору ми живи и моја мајка. Међутим, због хапшења у Двору, морао сам остати у Босанском Новом.

Приликом ових хапшења у Двору ухапсили су усташе и одвели и моју мајку у логор у Стару Градишку. У Босанкој Дубици, приликом ових нових хапшења, ухапшени су покрај Срба и доста Хрвата и Муслимана, већином угледнијих грађана, који су стајали по страни и нису пришли усташама. Још пре бекства у Козару споменутога Шерића Фадила и једне групе Муслимана, десио се је овај случај: један Хрват поручник, којему име не знам а који се налазио у Бос. Дубици са својом сатнијом, отишао је у село Драксенић и ту се ставио у писмени контакт са Бошком Шиљеговићем, једним од српских вођа (=партизана), који су се налазили у Козари, и у намери да са целом својом сатнијом приђе партизанима, односно четницима, и да им дотури потребно оружје и муницију. Међутим, његова писма упућена Шиљеговићу дошла су у руке једној жени, која их је из бојазни вероватно пред последицама предала у општину Драксенић, а општина је писмо доставила усташама. Тај је поручник Хрват ухапшен, као и један од његових пратилаца из сатније, по имену Видовић. За судбину овог хрватског официра се не зна, а Видовић се налази сада у војном затвору у Новој Градишки.

У то време догодио се и овај случај. Једна група усташа из Јасеновачког логора ненадано је прешла преко Саве и упала у село Градину и одатле у село Драксенић, у којем су попалили неколико кућа и опљачкали и однелн све што су имали од хране и животних намирница, а око 70 жена и деце одвели су у српску цркву (у Драксенићу) и ту их све поклали. Сву стоку и све животне намирнице из ова два села усташе су покупили и преко смрзнуте Саве пребацили у усташки табор у Јасеновац.

Ја сам у Босанском Новом провео око 14 дана и тада сам се опет вратио у Дубицу, односно налазио сам се скривен у Хрватској Дубици код једног својега пријатеља Хрвата, који је намештен као општински писар у општини Хрв. Дубица.

Како је Босанска Дубица у то време била блокирана од четника и партизана, у граду је завладала страховита беда. Из села није ништа долазило. Грађани су гласно протестовали и

нарочито су жене долазиле пред срез и тражили помоћи. Како није било ни огревног дрвета, покидали су ови (грађани) плотове и све ограде у Дубици. Котарски предстојник у Босанкој Дубици био је тада Филиповић, којему име не знам Хрват, који је заштићивао Србе и није допуштао да се над њима чине насиља и да усташе на своју руку врше безвлашће. Усташе су га страшно мрзили. Једнога дана у децембру (1941) дубички логорник Гаџић, раније чиновник среског начелства, отпуштен због злоупотребе у служби, извршио је атентат на предстојника Филиповића и испалио на њега 2 или 3 метака из револвера ранивши га у ногу. Филиповићу је успело да рањен побегне у полицијску стражу, но овде су га опет ухватили усташе и истукли. Да у последњи час нису дошли жандарми, Филиповић би био тада од усташа убијен. Рањени Филиповић је тада отпремљен у болницу, а потом убрзо био је премештен у други срез. Сем појединих хапшења, није се ништа нарочито догодило течајем месеца јануара, фебруара и марта (1942).

У априлу (1942), поводом прославе годишњице успостављања НДХ, и то уочи дана прославе, 9. априла 1942. године, запалили су Срби католичко село Јошик, а усташе из Босанске Дубице сутрадан су поново ухапсили неколико Срба под сумњом да су они учествовали у паљењу села Јошика и у пуцњави која је настала са једне стране између побуњених Срба и с друге стране од усташа. Међутим, ови похапшени Срби били су пуштени кућама.

Како раније наведох, мене су усташе ухапсили у Бос. Дубици 18. априла 1942. г. и предали у затвор среског начелства. Док сам се налазио у затвору, једнога дана некако крајем априла, партизани су продрли у Бос. Дубицу и по дућанима покуповали разне робе и духана. Том приликом су убили четворицу усташа и једног жандарм. наредника. Поводом тога опет је ухапшено неколико Срба, а извршени су претреси и у неколико хрватских кућа. Било је правило да усташе, чим се по њих нешто неповољно догори, одмах приступају хапшењима, без обзира на то да ли онај кога хапсе има било какове везе са почињеним делом. Од споменуте четворице усташе, које су партизани убили, убијен је и један а за којега је се говорило да је у Јасеновачком логору сам својом руком побио 70 Срба.

Кад сам допремљен у логор у Нову Градишку, у затвор жупске редарствене области, било је ту већ ухапшених око 100 људи, Хрвати из околине Нове Градишке, Пожеге, Новске, Рајића итд. Ови Хрвати били су већином похватани код својих кућа ради тога

што је код њих пронађено оружје и због разних акција у којима су усташе били нападани, затим због разарања пруга, разоружавања жандарм. станица, те помагања одметницима одбеглима у планину Псуњ. Наиме, у планини Псуњу налазили су се тада многи одбегли хрватски сељаци, као и Срби, организовани у одреде за борбу против усташа. Били су то махом Мачековци и они који се нису одазвали позивима у хрватску војску.

У Новој Градишки провео сам у затвору око 10 дана, а потом сам са осталих 13 Дубичана одведени у логор у Јасеновац. У Јасеновачком логору затекли смо око 800 Срба заточеника у баракама, као и око 150 Хрвата и Муслимана, већином из последњег транспорта који је стигао из Сарајева. У Јасеновцу сам провео 6 дана и за ово време убили су усташе Неду Јањића, који је допраћен из Нове Градишке, а био је стар око 65 година. Осим њега убијено је за то време већи број старијих људи и то у Бачићевој циглани, но о овим убијањима поближе ништа не могу рећи, сем толико да се видело по диму из циглане да се у циглани врше спаљивања убијених људи.

Шестог дана образован је транспорт од 500 људи из Јасеновачког логора, у који сам и ја ушао и упућен за Земун. У овом транспорту били су већином заточеници из Сарајева, њих око 150, који су недавно били допремљени у логор, као и један део од нас 70, који смо допраћени из Нове Градишке, но највећи број били су сељаци из села Јасеновца и Уштице одведени су у Стару Градишку. У Земуну смо затекли један ранији транспорт од 700 људи, већином Срба, који је такође стигао из Јасеновца. Овде у Земуну извршен је распоред за оне који ће бити упућени на рад у Немачку, док се говори(ло) да ће сви неспособни за рад бити опет враћени у Јасеновачки логор.

Од Хрвата из Босанске Дубице, који су се истакли као усташе у прогањању Срба наводим: Рукавине, сељаке, којима имена не знам, а који су десељени из Лике; Лукетића, ратара, којему име не знам; Мишковића Крешу, бившег трговца; Муслимана Индриза Беитовића, званог "Балега"; логорника Гацића, за којега наведох да је раније био чиновник среског начелства и као такав због злоупотребе отпуштен из службе. Подстрека за прогоне Срба у Босанској Дубице био је тамошњи католички жупник Боман Едуард, који се иза свих прогона крио, а у ствари многе прогоне Срба он је аранжирао. У томе му је на исти лукав начин помогао и католички жупник из Хрватске Дубице Бенко, којему име не знам.

Пријатељски према Србима у Босанској Дубици показао се Милан Старвер, апотекар; Милан Седецки, пензионисани судија и адвокат; Марко Пејаковић, ратар, председник општине у Кнежици, постављен од усташких власти.

Већина хрватских грађана, хоја је са расположењем дочекала стварање Н.Д.Х. касније се повукла видећи рад усташа. Муслимански олош пришао је одмах усташама, док су се виђенији Муслимани повукли и штавише многи од њих помагали су Србе и заговарали их (=бранили их) где су могли.

Нарочито морам нагласити подвојеност која влада између хрватске војске и усташа. Између њих долазило је често до отвореног сукоба. Док усташе безобзирно врше насиља у убиства Срба, дотле домобрани човечно поступају са Србима и избегавају колико год могу оружане сукобе са српским побуњеницима, а многи од њих и директно помажу Србе који су се склонили у шуме и воде борбу против усташа.

Више ништа немам навести, а на све што сам навео могу се по потреби и заклети.

Крњајић Растко, с.р.

(Архив Св. Синода 1941 -44. - Део овог исказа, који се односи на логор у Јасеновцу, објавио је Антун Милетић, Концентрациони логор Јасеновац, књ. I, Београд 1986, 327-9).

4. Сведочење логораша Саве Ђукановића

Изјава Ђукановића Саве, кафеџије из Прњавора, Босна, старог 33 године, као избеглице из НДХ, дат у Комесаријату у Београду, 20. октобра 1942.

Одмах након успоставе Независне државе Хрватске појавили су се у Прњавору усташе, међу којима су се претежно истицали католици. На челу усташа био је Софта Иван, земљорадник из околине Прњавора, који се је пре тога тамо доселио из Херцеговине. Усташе су почели одмах затварати Србе као таоце, али су их након неког времена пуштали на слободу и затварали друге. Овако су радили са Србима грађанима из Прњавора, те сељацима из околине.

Највећу харангу против Срба водио је др Гутић Виктор, усташки стожерник за Врбаску бановину из Бања Луке. Он је једнога дана прошлог лета (1941) дошао у Прњавор и одржао

један харангерски говор против Срба. Сећам се да је тада у својем говору, међу осталим, казао да ће друмови пожелети Срба, али Срба више бити неће да се у кућама неће славити српска слава, нити у школама Св. Сава, те да ће он једнога дана лично доћи у Прњавор и сам својом руком почети клати Србе.

Упркос тога, у Прњавору и прњаворском срезу било је стање донекле сносшљиво, све док су тамо били са службом котарски предстојник Филиповић, а после њега Паулић, јер они су, колико су могли, спречавали прогон Срба.

У месецу новембру 1941. године премештен је Паулић у Нашице за подређеног и то по захтеву неких грађана - Хрвата из Прњавора, јер није био по њиховом мишљењу довољно енергичан. На његово место дошао је из Нашица за которског предстојника неки Хорват. Са његовим доласком настали су за Србе у Прњаворском срезу врло тешки дани.

У Прњавору налазили су се домобрани под командом надпоручника Наглића Ивана, који је био силно крволочан. Котарски предстојник Хорват по својем доласку у Прњавор затражио је да тамо дође велики број усташа као појачање. У Прњавор је дошла једна усташка сатнија, која је била састављена већином од Хрвата Личана. Командир ове сатније био је усташки поручник, неки Кршуља. Котарски предстојник Хорват одмах је са овим усташом одлазио у околна српска села под изликом да прогони четнике, а уствари је хватао мирно српско становништво и доводио га у Прњавор и затварао у затвор Котарске области. Усташе су подједно палили и пљачкали српска села.

Из села Чорла усташе су једног дана довели преко 20 Срба сељака и затворили их у затвор Котарске обласи и поставили над њима своју стражу. Усташе су све ове сељаке једнога дана поклали, а њихове лешеве закопали крај потока Радловац, ниже правосалвног гробља у Прњавору. Истодобно су залазили и у друга српска села и убијали Србе, као и у селима Кремни, Вучјаку, Мравици Српској и осталима. Уопште, страдала су сва српска села среза Прњаворског, у која су усташе залазили тобож у потеру за четницима.

Усташе су српска села уједно и пљачкали. Односили су све до чега су дошли, а стоку са собом одводили у Прњавор, ту је клали и частили се, те продавали је.

Пар дана после тога довели су усташе из села Лужана више Срба сељака, које су у Прњавору убили, а њихове лешеве закопали на поседу сељака Зихе Андрије из Прњавора.

Исто тако усташе су у исто врем довели у Прњавор више Срба

сељака из села Табак-Илове и Грабик-Илове, од којих су један део убили у Прњавору и закопали на поседу наведеног Зихе, а остале су некуда одвели и за њихову судбину више се ништа не зна.

Почетком месеца јануара 1942. године једне ноћи, усташе су провалили у куће Игњатића Петра из Лужана и Кона, пословође фирме "Мујичић" из Прњавора. Њих су исте ноћи убили и закопали на поседу наведеног Зихе. Уопште на имању овога Зихе закопано је врло много убијених Срба, за које не знам откуда су.

На 18. јануара 1942. године рано, одмах после пола ноћи ухапшени су по усташама следећи Срби из Прњавора: Јовановић Милан, општински чиновник; Врабац Стево, општински чиновник; Микић Живко, пензионер; Гаврић Милан, шеф пореске управе; Којић Обрад, кафеција; Кнежевић Милан, кафеција; ја - Ђукановић Саво, кафеција; Адамовић Дмитар, трговачки. помоћник; Спасојевић Симо, посједник; Јанић Него, пензионер; Неимаровић Мико и Станко, браћа, трговци; Стојановић Ђорђе, берберин: Јовановић Миле, звани "Жепча", обућар; Савковић Коста, кафеција; Дудић Раде, месар, и његов брат Душан, кројач Врабац Жарко, берберин; Милаковић Јово, обућар; Поповић Недељко, гостионичар; Радуловић Милорад, кројачки помоћник; Нинковић Милан, месар, и Бановић Божо, обућар. Лазића Јована, служитеља Котарске области, усташе су исте ноћи пригодом хапшења убили и закопали на поседу наведенога Зихе. - Сви смо били затворени *у* православну цркву, који су Хрвати претворили у Хрватски дом.

Исти дан после подне отпремљени смо по усташама у Дервенту, камо смо стигли између 7 и 8 сати увече. Тамо смо предани домобранима на чување. Пригодом предаје казао нам је усташа, који нас је водио, а по чину је био усташки поднаредник, да смо му ми први траспорт живе предаје.

Домобрани су нас примили врло лепо и са нама нарочито уљудно поступали. Дали су нам топлу собу и доста сламе за спавање, те нудили да ће нам прибавити и хране, ако требамо. Сутрадан око 10 сати пре подне, предали су нас домобрани усташама, који су нас одвели у Славонски Брод и предали градској полицији.

У Славонском Броду остали смо у затвору Градске полиције до седам сати на вече, када су нас повезали и са стражом састављеном од усташа и градске полиције отпримили у Нову Градишку, камо смо стигли исту вечер око 9 сати.

У Новој Градишки предани смо градској полицији, која нас

је затворила у свој привремени затвор, који се је налазио у згради Српске црквене општине. Овде смо остали у затвору од 19. јануара до 26. фебруара 1942. године. У затвору градске полиције у Новој Градишки хранили смо се о својем трошку, а поступак према нама био је доста коректан. Међутим, остали затвореници, којих је у затвору било доста, били су злостављани по полицискима агентима.

На 26. фебруара 1942. године премештени смо у затвор жупског редарства. И овде смо се према нашој жељи сами хранили, а поступак је према нама и овде био коректан, док су полицијски агенти и овде злостављали друге заточенике. Многи затвореници, пре него што су предани полицији, били су злостављани по усташама, како су нам то они причали, а и сами смо се осведочили, јер смо видели на њима видљиве трагове злостављања.

За време нашег боравка у полициском затвору у Новој Градишки ослобођен је и пуштен кући Јовановић Милош, општински бележник.

На 13. маја 1942. године, уочи Спасовдана, преведени смо сви, нас укупно 78, из Нове Градишке у логор Јасеновац. У Новој Градишки остао је из наше партије (затвореника) само Адамовић Дмитар, трговачки помоћник, јер је требало отпутовати у Дервенту ради вођења неке усташке трговачке радње.

Од жељезничке станице у Јасеновцу до логора у Бачићевој циглани, морали смо ићи брзим кораком. Након доласка у логор, били смо постројени и над нама је извршен детаљан претрес, којом приликом нам је одузет новац, сатови, прстење, наливпера и све остале ствари које су се усташама допале. Новац и остале ствари које су нам одузете, нису нам више никада натраг враћене.

За време претреса замолио је наш друг Јанић Нађо, пензионер, усташког поручника да може мало сести, јер се је као стар човек осећао врло уморан. Усташки поручник дозволио му је да седне и Јанић је изишао из строја и сео на своју корпу. С њим је сео и један Хрват заточеник, који је с нама доведен и који је био без једне руке. Након извршеног претреса, усташки поручник наредио је да се ми одведемо у бараку, а Јанићу и овоме Хрвату без руке наредио је да иду с њиме. Ми после тога нисмо уопште видели Јанића. Неведени Хрват причао је мени, Дудић Душану, Радуловић Милораду и Бановић Божи да је Јанић исте ноћи око 11 сати убијен са два метка, а његов леш спаљен у циглани.

На 15. или 16. маја 1942. године издвојени смо: ја, Дудић

Душан, Бановић Божо и Радуловић Милорад и премештени из Јасеновца у логор Стару Градишку. У Старој Градишки нашли смо више хиљада заточених Срба. Нарочито је било много жена и деце из среза Војнић (Кордун).

Прва три дана кад смо дошли, нисмо добили ништа за јести, а после тога добијали смо два пута дневно на води кухане кравље репе незачињене и 150 грама кукурузовог хлеба. Жене и деца добијали су само на води кухану крављу репу незачињену и без хлеба, тако да су трпили ужасну глад и ради тога у масама умирали.

Већ код нашега доласка у Стару Градишку чули смо да управа логора Србе заточенике убија, а нарочито оне који се разболе. Болесне најпре шаље у логорску болницу, а из болнице их изводе и убијају. Да би се ослободили овога ужаснога стања и спасили наше животе, пријавили смо се нас четворица да желимо добровољно ићи на рад у Немачку.

На 21. маја 1942. године упућени смо из Старе Градишке у логор у Земун. С нама је упућена група од 600 заточеника Срба. У Земуну сам остао све до 16. октобра 1942. године, када сам пуштен на слободу и исти дан прешао у Београд.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано ми могу се заклети.

Ђукановић Саво, с.р.
(Архив Св. Синода, 1941-44)

5. Из сећања једног логораша "крштење" дјеце

Јутром кад смо излазили у "строј" на рад, иако навикнути да гледамо своје мртве другове, окретали смо главе у страну на мјестима гдје су били камиони, јер су се на смрзнутом снијегу вијале дјечје плетене ципелице, капице, дудице, амулети.. остављајући дубок и тежак утисак и потсјећајући нас на страхоте ринга. Усташке звјери, крволочне немани, наслађивали су се звјерствима над мајкама и невином дјецом.

Преносимо циглу пред Управном писарном и видимо три жене са дјечицом у рукама како чекају своју судбину. Један друг додајући ми циглу упозори ме на жену у средини, која му је рођакиња.

Свећеничко лице фра Мајсторовића, обученог у елегантно одијело, нашминканог и напудраног, у зеленом ловачком

шеширу, са насладом је проматрало своје жртве. Пришао је дјеци, чак их је и помиловао по глави. Друштву се прикључио Љубо Милош и Ивица Матковић. Фра Мајсторовић рече мајкама да ће сада бити крштење њихове дјеце. Одузели су мајкама дјецу, и дијете које је носио фра Мајсторовим у својој дјечјој невиности миловало је нашминкано лице свога убојице. Мајке, избезумљене, уочиле су ситуацију. Нуде своје животе тражећи милост за малишане. Двоје дјеце су метнули на земљу, док је треће бачено као лопта у зрак, а фра Мајсторовић, држећи у руци бодеж окренут према горе, три пута је промашио, док је четврти пут уз шалу и смијех дијете остало натакнуто на бодеж. Мајке се бацале по земљи чупајући косе, а кад су почеле страховито викати, усташки стажари 14. оцјечке сатније одвели су их и ликвидирали. Кад је све троје дјеце тако свирепо страдало, три двоножне звјери међусобно су давали новац, јер изгледа да су се кладили тко ће прије натакнути дијете на бодеж.

Сада су и жене почеле у Јасеновцу дијелити судбину са мушкарцима. Њихов удес био је далеко страшнији, нарочито оних млађих и љепших жена.

Једног је дана нас десетак отпремљено у Градину, камо смо послани у једну испражњену кућу да је уредимо. Отворили смо врата собе. На поду је лежало више младих жена. Зидови су били крвљу попрскани. Жене су биле голе, измрцварене. У току ноћи силоване, а затим побијене. Те жене смо закопали недалеко од сеоског гробља и леже у заједничкој раци.

У само село Градину преко пута логора иде се скелом преко Саве. Српски становници тога села били су сви превезени у логор и ликвидирани, а Градина је постала клаоница људи, жена и дјеце. На скелу се дође одмах код силаза самог логара на Саву. Често пута сам ишао том скелом на сјечу дрва. Тај пут је увијек био пут у неизвјесност.

На сваког заточеника обично је био одређен по један усташа добро наоружан. Много група је одлазило на рад без повратка. Кад год сам ишао на ову страну Саве, нисам био сигуран да ли ћу се вратити. Чудан је то осјећај: возити се преко воде скелом, желудац ти празан, измучен си и исцрпљен, не видиш никаква излаза осим наде коју стално подгријеваш чекајући прилику за бијег. Иако нас се од много стотина хиљада само неколицина спасило, ипак је онај који је имао наде, који није подлегао апатији и немоћи, који је чврсто вјеровао у освету, имао више снаге, лакше је издржао.

Егон Бергер (44 мјеседа у Јисеновцу, Загреб 1966, 57-58).

6. Један логораш сведочи: "Ни данас ми много тога није јасно"

Био сам у логору III/Ц. Људи су често пострojавани. Једном таквом приликом кроз врата која воде из главног логора, а то је тамо гдје су биле бараке, ушла је једна група усташа, а међу њима и четворица заточеника. Пред њима је ишао Мајсторопић, који је ту групу довео на средину логора III/Ц. Обратио се нама и рекао: "Ова четворица су побјегла из логора. Ухваћени су и сада ће бити кажњени. То је примјер свим логорашима који покушају бјежати. Тако ће и они проћи."

Наредио је тим људима, нашим друговима, да легну на земљу потрбушке. Мајсторовић је пришао и свакоме је испалио метак у главу.

Послије тога подијелили су вечеру. То је уствари била млака вода с мекињама, тако нешто, без соли, без ичега. Послије тога легли смо под оне настрешнице гдје је тко могао. Ту није било никаквог реда нити је тко имао своје мјесто.

Цијелу сам ноћ слушао како један од оних људи што су лежали тамо, од оних стрељаних, нешто бунца. Значи, није био дотучен. То је мој први сусрет са смрћу по доласку у логор Јасеновац. Наравно, тога је било много, јер правило је било у Јасеновцу такво да је максимално могло бити у њему 3500-4000 људи дневно. То значи, када дође једна нова група људи, свако вече се пострojава цијели логор и од логораша се бирају они који ће те ноћи бити одведени у Градину и убијени. Са сигурношћу могу рећи да су у току августа, септембра, октобра 1942. године та пострojавања у логору III/Ц (наступи, како су их називали усташе) била скоро свако вече, јер је у то вријеме било примљено много логораша, а нарочито Срба из Босне, Славоније, Срема те из разних крајева "НДХ".

Ми, тзв. признати поданици НДХ, чини ми се, горе смо пролазили него други, Усташе су, отприлике, овако говориле: "Србе смо ми овдје дотјерали, Цигане смо ми овдје дотјерали, Јевреје смо ми овдје довели, а ви сте се борили против своје властите државе и морате испаштати далеко горе од њих." То је била усташка "логика".

Што се тиче запажања у ширем простору логора, могу рећи да у то вријеме нисам видио жена и на основу тога бих закључио да их тада није ни било. Тек пред крај мога боравка у Јасеновцу виђао сам и жене. У то вријеме већ је поступак усташа према нама

био нешто либералнији. Престали су пристизати транспорти. То је била једна фаза, а трајала је од краја фебруара до почетка августа 1943. године.

Видио сам поступак према дјеци. У логор је доведено много дјеце углавном с Козаре, послије козарске офанзиве. Они су ту дјецу уништавали масовно. Привидно су били организирали неку школу за њих, али обично је то било ноћу. Дјецу и учитеље ноћу одведу и они се више нису враћали.

Ја сам послије успио ући у јелну мању групу за радове на објектима изван логорског круга, па сам много тога видио, што се у неким другим околностима није могло. Од априла, боље речено краја марта 1943. године па до мога бијега, углавном сам био на пословима изван логора. То ми је и омогућило да побјегнем. Ишао сам на рад у село Кошутарицу, односно у околину села. Радио сам у то вријем као кошараш и ишли смо сјећи шибу. Једно вријеме био сам и зидар заједно с Фахријом Ајановићем и с неким Обрадом из Сријема, презимена се не сјећам, а чуо сам да је и он жив.

Видјели смо огромне колоне људи

Ми смо у Градини оправљали кућу Вукића, која је била прва на почетку села (то је крај села) и још једну, гдје су били смјештени Цигани који су копали гробнице. Будући да смо у Градини били на тим пословима по цијели дан, имали смо прилике видјети огромне колоне које су довођене. Оно што је за мене тајна до данас и ствар коју си не могу објаснити, то је како је једног дана био доведен огроман транспорт стараца, дјеце, жана у Јасеновац. То је стварно био огроман транспорт. Мислим, ако се то уопће може процијенити, у транспорту је сигурно било осам до десет хиљада људи. Невјеројатно је, али су усташе успјеле побити тај дан све те људе. Каква је то техника била, не могу схватити. Покушавали смо ступити у контакт с Циганима, који су копали јаме и закапали убијене, да чујемо нешто од њих, али су били врло опрезни и резервирани према нама.

Тешко је било вјеровати некоме кога добро не познајеш. И дан-данас остало ми је нејасно како је било могуће толико много људи побити!

Техничка припрема људи за смрт била је оваква: људи су били довођени пред Вукића кућу. Ту су им везивали руке жицом на леђа, а онда по четири човјека жицом су у лактовима повезивани. Тако су били одвођени тамо. Наш рад у Градини трајао је скоро два мјесеца. Никада нисмо чули ни један пуцањ из тог простора, нити глас или вапај.

Имали смо прилике видјети како убијају људе пред нама код Вукића куће. То нису била масовна убиства, већ смрт двојице,

тројице. То смо могли видјети. Видјели смо усташе кад су се враћале саме, без логораша.

Сјетих се. Сутрадан кад сам дотјеран на посао у Градину, јер свако вече смо тјерани у логор на Циглану, одијела још нису била довежена. Ваљда Цигани нису то све стигли обавити. У једној шупи, то је уствари била штала, која се налазила мало више од Вукића куће гдје су биле смјештени ови Цигани, било је много разних хљебова из свих могућих кућа Било је ту црног малог хљеба и оног великог сремског, онда разних сирева свих могућин боја и врста. То су биле гомиле хране. Одмах сам схватио да је оно мноштво побијеног људства ту храну донијело са собом од својих кућа.

Радећи у Градини радио сам и на реконструкцији те чувене Вукића куће. Сјећам се врло добро како је она изгледала. Кућа је имала двије просторије. Једна просторија је била лијево, а друга десно. Иза куће је била дозидана једна собица која се овдје назива куварница. Пред самим оним дијелом што је гледао према Просари, била је млада дуња. Ту сам дуњу запамтио по једном догађају којег ћу се увијек сјећати. Чекали смо предвече стражара који ће нас вратити у логор. Међутим, дошао је Мајсторовић, неки су га звали поп Филиповић. Имао је готово нову сјекирицу на дугачкој држалици и нешто је разговарао с усташама У тој кући становала је једна десетина усташа. Старјешина те десетине био је усташа ројник, Петар Јурчевић. Разговарајући с њима, Мајсторовић том сјекирицом засјеца младу дуњу и покаткад погледа у нас. У једном моменту упита: "Како би било да је пробамо?" Мислио је на сјекирицу. По томе сам ја запамтио то вече и ту дуњу. Дуњу сам запамтио још по нечему. У логору се причало, међу нама логорашима, да сиров лист дуње спречава пољев. Ми смо имали страшне пољеве. Храна није била никаква Дезентерија је била савезник усташама. Људи су умирали од дезентерије, а многе је покосио тифус. С те сам дуње чупкао по који лист и јео га

На посао у Градину тјерани смо рано ујутро. У то вријеме на гранику нису убијали. Боље је рећи, нисам видио да масовно убијају. Масовна убиства вршена су у Градини.

Расуловић Салих (Ријечи које нису заклане. Свједочанства преживјелих заточеника логора Јасеновца, књ. 2, изд. Спомен-подручје Јасеновац 1975, стр. 64-67).

7. Сећања логораша Јосипа Ерлиха

Као четрнаестогодишњи дечак дотеран сам у логор (Јасеновац) где сам, иако још врло млад, схватио сам ситуацију и околности у којима се налазим и постао свестан свог положаја. Био сам третиран као и сви остали, иако сам очигледно још далеко био од времена када је требало да станем у ред старијих. На мени су још биле кратке панталоне.

Не само омладина, него и деца, која су се нашла у партизанима и која су се до јуче играла дрвеним пушкама, превремено су сазрела, борила се и херојски гинула. То се исто догодило са омладином која је дотерана у логор у коме је трабало да буде ликвидирана То се, очигледно, догодило и мени. Сазрео сам и моја схватања и резоновања, поступци и остало, нису се разликовали од осталих мојих старијих, а да не кажем и старих другова сапатника.

Ипак све сам издржао, можда пуким случајем или срећом до краја, и данас као живи сведок износим нека своја сећања.

Дубоко су ми остале у сећању 1939. и 1940. година, као године великог врења, у којима су свакодневно ванредна издања појединих листова доносила вести да се та или та земља налази у рату, да је ту или ту земљу напала Немачка, да је та или та земља капитурирала и др. Тада сам већ био одвојен од родитеља, јер сам похађао гимназију у Осијеку. Био сам члан кена[37] у коме сам стеко оријентацију о догађајима који су се збивали и опасностима коју су претиле. Све се то најбоље могло уочити и у самом граду, који је био јако национално измешан. Било је, осим Хрвата и Срба, доста фолксдојчера (две читаве четврти) и поприличан број Јевреја. Немци, односно фолксдојчери, охрабрени Хитлеровим привременим успехом, толико су дигли главе да су 1940. године организовали до тада невиђени скуп у оно време већ оформљеног "Колтурбунда". То су били први знаци опасности по нас, јер је дошло до разних иступа и извикавања парола, а тадашња полиција није ништа предузимала.

После мартовског пуча 1941. године, када је било очигледно да је рат пред вратима, школе су обуставиле рад и ми који смо били из околине отишли смо својим кућама.

Колона бивше југословенске војске зауставила се у мом селу (Кошка, 33 км западно од Осијек) и ту расула. Старешине су се, на очиглед свих, поделиле. Једни су остали са војском,

---

[37] Кен - јеврејски омладински клуб.

а други преко радија слушали поруке, које су у то време слали Павелић и његове присталице из суседне Италије и Аустрије. Београд је бомбардован. Без најаве рата Немци су упали у земљу, а"Мачекова заштита" једноставно је, бар у мом месту, од свих оних који су још остали "на гомилу" покупила оружје. То је био крај. Кроз пар дана дуге колоне Немаца пролазиле су данонoћно, повремено се заустављајући и за своје безвредне марке, штампане у аутомобилима, куповале све и свашта и слале својима у"Ватерланд". За њима су дошле усташе и онда је настала страховлада.

Први су се нашли на удару Срби и Јевреји. Прво, после ограничења кретања, веће српске и јеврејске радње преузели су тзв. "повереници" - дотадашњи торбари (који су своју робу, носећи на грудима, продавали по селима и на вашарима). Јевреји су истерани из својих радњи и према њима су примењени већ познати методи.

У рану јесен 1941. године, усташе су затворили неколико Јевреја из Нашица и на зверски начин их побиле код Нашичке Брезнице. Једва су дозволили да се кришом и без ознака места покопају на Јеврејском гробљу у Нашицама.

То је био врхунац свега. Страх и то озбиљан страх завладао је међу нама. Очекивали смо исту судбину. Ништа нисмо могли, у околини још није било знакова отпора. Гласови су стизали да се негде у Босни воде борбе, али то је била слаба утеха за нас.

Негде у октобру, једне ноћи зачуо се аутомобил. Ми смо спавали као на иглама, очекујући најгоре. Залупали су на врата. Морали смо отворити. Упала су двојица огромних усташа (по свој прилици Личани), са великим пиштољима, уперили их на нас и наредили да се тата у року од 10 минута спреми. Премрли смо од страха и бриге. Одвели су га - у неповрат, прво у Нашице, па Госпић, затим Крапје и Јасеновац, где је, како сам касније у логору сазнао, завршио крајем 1941. или почетком 1942. године. Од човека који је био јако висок и развијен и тежио око 110 кг остало је само мало, био је једва тажак до 30 кг., како ми је рекао ујак, кога нађох у Јасеновцу 1943. године.

Јако хладна зима 1941/42, као да је и све нас заледила. Били смо такорећи без живота. Вести које су стизале нису доносиле ништа добро. Код Осијека, у Тењу, градио се логор, како се у оно време говорило за Јевреје из Осијека. У Ђакову је оформљен женски логор, из кога смо нешто касније прихватили двоје деце (брата и сестру Абинун), иначе наше рођаке, који су пред наше одвођење у логор отишли, вероватно према Сарајеву. Усташе су

дивљале. Књиге и свете ствари - власништво Јеврејејске општине и синагоге у Нашицама јавно су у центру града спаљене, а све уз дивљање усташа и њихових истомишљеника.

Терором над народом, присилним покрштавањем Срба, које се у то време већ вршило у српским селима Славоније, изазван је и бунт. Већ су почеле стизати вести о саботажама и борбама које су се водиле.

У пролеће 1942. године, приликом једне акције присилног покрштавања, негде на путу иза Нашица према околним планинским селима, убијен је од стране партизана злогласни поп (фрањевац) -усташа Сидоније. Његово убиство као да је било повезано са нашом судбином. Није протекло дуго времена, а почетком маја су сви преостали Јевреји са територије котара Нашице, већином жене, деца и старији људи, који нусу отерани ујесен 1941. године, сакупљени и транспортовани за Јасеновац. Морам да напоменем да су у мом селу (Кошка) живеле три породице (Кон, Ерлих и Флајшер, као и старица Фаника Штајн). Били смо три дана затворени у стану породице Кон, све до поласка транспорта из Нашица. Мене и мог друга, сина породице Флајшер, Јеврејска општина из Осијека успела је да овог пута спаси и пребаци у Осијек, те смо тако за моменат избегли судбину наших родитеља. Они су, после задржавања и великог малтретирања већ у Нашицама (терани су да чисте улице уз друга понижавања), по доласку у логор Јасеновац, одмах ликвидирани. После нашег одвођења у логор, станови су нам запечаћени а имовина разграбљена.

Након свих перипетија и боравка у Осијеку, а пошто сам мало прездравио (по доласку у Осијек од туге за мајком јако сам се разболео), успео сам да се пребацим у Славонску Пожегу, где сам имао рођаке, који су још у то време уживали неко "аријевско право", обзиром на ранију активност мог рођака у "Хрватском соколу". Све то није помогло, и ми смо 31. августа 1942. године сви ухапшени и нашли се у транспорту за логор.

Долззак у логор Стара Градишка

Транспорт се састојао од око 80 људи, жена и деце разних националности: Јевреја, Срба, Хрвата и два Руса. Затворени и забломбирани у два теретна вагона (у једном мушкарци, а у другом жене са децом), кренули смо пругом према Капели, колико смо ми то могли закључити. Успут, као да је неко унапред обавестио, сачекивао нас је народ на жељезничким станииама колико се сећам, на једној су дозволили да нам се убаци у вагоне

нешто воћа. Након подуже вожње зауставили смо се у Окучанима.

Из вагона су нас истерали и онда је тужна поворка кренула према Старој Градишки, удаљеној нешто више од десетак километара. Ишли смо, не знајући још и не баш потпуно свесни положаја у који смо запали. Били смо уморни, јер смо вукли и своје ствари, када су се указали прво кровови, а затим и цела казниона, која нам је била одређена за боравак. Велика капија се отворила испред, а затворила иза нас, за неке, можда за већину, заувек. Јер, улазило се на велика, а излазило на мала врата (гробље).

По уласку у логор одмах су нас сместили у "Кулу" и то на спрату, на западну страну. У једну велику самицу мушкарце, а на источну страну жене са децом. Пошто је претходно у самој "Кули" извршен преглед ствари, од којих нам је скоро све одузето, а ја сам извукао и неколико шамара, јер су ми пронашли 1.000 круна завијених у газу, то смо онда били "чисти" за логор. Оставили су нам само што је било са нама и нешто мало веша. Све друго, па и фотографије и документа, било нам је одузето.

Сада су почели први логорашки дани. Легли смо на патос, поређани један поред другог као сардине, а врата су се за нама после уласка закључала. Стражар је могао кроз мало оканце да прати шта се у самици дешава. Настала је права затворска атмосфера. Након извесног времена, не знам да ли нсти или, највероватније, други дан, у ходник на спрату донесен је казан са пуром и тада су нас откључали и дозволили да исту примимо, ако је неко уопште имао у чему. Настао је прави шок, јер јело није било ни за свиње. Али, као што смо и касније сами дошли до закључке, када је глад онда се једе све, па и најгори отпаци. Тако су текли дани. Сваки дан смо били све слабији, а привикавање је ишло веома тешко. Једном дневно изводили би нас у круг "Куле", у реду два по два, под стражом на једночасовну "шетњу". Жене више уопште нисмо виђали, само смо чули плач деце.

Није прошло дуго времена, једног јутра појави се огромна маса света. Усташе су почеле дизати сва српска села из околине Пакраца. Тако су дотерали у логор мештане села Кукуњевац. Мушкарце су позатварали у преостале празне самице, исто тако набијене као и нас, а жене са децом остале су вани под ведрим небом, које више није показивало ништа добро, јер је наступила јесен и настали су хладнији дани, а да не говоримо о ноћима. Кукњава[38] жена и плач деце разлегали су се непрекидно. Сваким

[38] О страдању Срба овога славонског села и њиховом одвођењу у Јасеновачки логор постоји опширан опис, у рукопису, професора богословије Марка Шћепановића, који је

даном све је више народа долазило, нешто из преосталих српских села из околине, а нешто још српског живља са и испод Козаре, које нису у првом налету у лето исте (1942) године успели да ухвате и доведу. Сада су и они дошли на ред. Једног дана су довели групу умоболних из Пакрачке луднице. Сиромаси нису били довољно кажњени својом болешћу, већ им злочинци нису дали ни тамо мира, јер су и они били Срби.

Пошто се у нашој групи налазило доста Хрвата, нешто мало Срба и Јевреја, то су, вероватно, имали намеру да нас пребаце у Радни логор. Зато су почели, после извесног времена да нас изводе на ваљски рад на Економију, јасно само оне који су се јавили. Било је неколико старијих који нису хтели да иду. Нама је било најважније изаћи из тих зидина, видети мало сунце па макар шта да се ради. Тако сам, излазећи на рад на Економију, нашао и два моја блиска рођака, оца и сина Крауса, којима сам се обрадовао и од којих сам, пошто су они били у много бољем стању (нису гладовали), добио мало хране. Тако је то ишло пар пута, па када смо се једном вратили у "Кулу" настао је прави шок, јер су све жене - Јеврејке и Српкиње из нашег транспорта, као и сав онај народ, дотеран у логор за време док смо били у "Кули" одведени у непознатом правцу - да се никада више не врате. Из наше групе такође су одвели све оне који нису отишли на рад. Настала је мучна ситуација, јер ми је том приликом одведена тетка са двоје мале деце. Ми још нисмо ни помишљали на оно најцрње. Мислили смо да су их вероватно пребацили у неки други, погоднији, логор. Али, касније смо сазнали да су сви завршили у Јабланцу.

Једнога дана у "Кулу" су дотерали око 50 сремских сељака наводно партизана, ухваћених у Фрушкој гори. Затворили су их у једну просторију и за време ручка могли смо са њима изменити и по коју реч. Стварно, видело се да су имали везе са партизанима и да су их, вероватно, приликом неке офанзиве, или пак заостале од јединица због болести, усташе ухватили. Они су нас мало и охрабрили. Но, јадници, нису знали шта њих чека. Исто тако, после краћег времена, били су повезани жицом и одведени на стратиште код зида Усташке болнице. Ту су их све, на очиглед осталих логораша, побили и наредили да се покопају, премда су неки од њих још давали знаке живота и молили да их не сахране живе.

из Кукуњеваца као дете, одведен у логор. Предстоји објављивање овог личног сведочења. - A. J.

Са умоболнима су исто тако једног дана завршили. Дошли су тачно у време дељења ручка и, колико се сећам, дали им неке ињекције од којих су попадали и онда су их једноставно избацили напоље.

У дубоком ми је сећању и један догађај који се одиграо док сам још био затворен у "Кули". Наиме, из Јасеновца је 1941. године успела побећи једна група логораша, међу којима је био и наш рођак Ервин Шмелцер из Нашица. Кад се ослободио отишао је у партизане, али је приликом офанзиве на Козару изгубио везу са јединицом и тако дуго лутао док није пао у руке усташама. Потом је био затворен у "Црној кући" у Бања Луци и пребачен у Стару Градишку. И њега су затворили у "Кулу", где смо могли мало и да разговарамо. Није прошло дуго времена, био је везан жицом и отеран у Јасеновац, где је убијен на најгрознији начин.

За време боравка у затвору у "Кули" почели смо да гледамо другим очима догађаје око нас. Све смо се нечему до тада надали, али када су усташе почеле убијати на очиглед нас, то нас је толико обесхрабрило да смо видели да и нама не предстоји нека боља будућност. Тако су једног дана, за време наше кружне шетње, убили једну жену. Она је ишла на бунар по воду. Усташа са стражарске куле нешто јој је гестикулирао, нашта му је она, вероватно не мислећи зло, одговорила. Он је сишао доле и без икаквог разлога из пушке је убио. Други случај је био када је злочинац Врбан испред врата "Куле" убио човека, због мало кукуруза што га је нашао код њега.

Настали су већ свежи и кишовити јесенски дани (1942) и спремала се зима. Једнога дана пребацише нас у Радни логор и распоредише на рад по групама Било је веома тешко и мислио сам на који начин да се извучем, па да бар упаднем у неку радионицу где ћу лакше провести зиму. Наиђем на неке познанике из Нашица - Соненшајна и Кендла - и они ме упуте да замолим заповедника рада Немета да ме да у неку радионицу. То сам и учинио и, на моје велико изненађење, он ме упути у обућарску радионицу, одакле ме истерају, а затим у кројачку, где остадох до јуна 1943. године, када сам био пребачен у Јасеновац.

Живот у Старој Градишки је био јако тежак. Харала је болест, од које је дневно умирало по неколико десетина људи. Радило се много. Ми, у кројачкој радионици, имали смо једно време трократно радно време - све до 10 часова увече, а зато су нам давали по мало кромпира као додатак. Вашке су нас јеле, а касније и стенице. У сваком погледу било је страшно. А онда, доживео сам

и прве "наступе", прва стрељања. Мајсторовић је стрељао једну групу доведену из Бистрице, затим водник Грубашић, шеф кројачке радионице, стрељао је пред наступом, те чувени крвник Маричић, и тако је то ишло редом, а ја сам само дрхтао од страха и нисам се после сваког оваквог догађаја дуго могао смирити.

Над логором, доласком зиме, надвио се црни облак. Завладао је тифус, односно тзв. "Градишићка грипа", као су лекари изјавили, јер нису смели рећи истину да не би био цео логор ликвидиран. Тако сам и ја једног дана почео да кињам и оболео сам. У настамби нисам смео остати, јер уколико би ме тако нашле усташе, одмах би завршио, а постојала је као нека болница - неколико просторија одређених за болесне. Морао сам тамо, иако сам знао да често, кад се иста напуни, усташе дођу одведу и ликвидирају. Замолих нашег собног старешину, једног драгог чичицу кога смо звали Чићи, да уколико сазна за сакупљање болесника, да дође по мене и изведе ме из болнице. Не знам колико сам лежао, јер ме је вероватно температура коју сам имао толико ошамутила да сам изгубио сваки појам о времену. Знам само да ме је лично др Полак из Винковаца и да су свакодневно износили оне који су помрли, а долазили су нови. Није прошло дуго времена кад ево ти нашег Чићија, долази по мене и каже да изађем из болнице, јер се проносе гласови да ће купити болесне. Изађох онако "ровит" одем у радионицу, где сам кињајући и прездравио. Значи, младост је победила.

И оно мало хране коју смо добијали у то време, нисам могао да једем, али шта се могло. Не знам шта би тада дао за главицу црног или белог лука. Али, и увек али, све је било узалуд, јер помоћи ни од куда није било. Било је понеки пут часова када човек није могао ништа ни да мисли. Били смо толико исцрпљени, уплашени, здвојни и безвољнн, после болести и глади, да су могли радити с нама шта су хтели, јер им нисмо могли пружити баш никакав отпор. Радио сам све што сам могао да радим. Шио сам дугмад, плео рупице, пеглао и радио остале споредне кројачке послове и у томе је прошла зима. Дошло је пролеће (1943), и управо кад сам помислио да ће ми бити мало боље, усташе објавише свеукупни наступ и то по радионама. Нисам ни мислио шта ме може снаћи. Али, тада поче одабирање за Јасеновац. Одабраше и мене с напоменом да сам добар за купљење сена.

Долазак у Јасеновац

Опет паковање и мукотрпан пут до Окучана, па вожња до Јасеновца. Чим смо стигли, одмах нас распоредише по групама.

Мене опет, на моју несрећу, бацише на рад у Циглану, са назнаком за "пичулина". То је била дужност, коју је могло обављати само млађе лице, а састојала се из избацивања цигле из калупа при прављењу ручне цигле. Тако одох на рад у Циглану, а на спавање у бараку код злогласног Илије Париповића, човека без ногу, али челичних руку, великог криминалца. Рад је био страшно напоран. Од 6 ујутро до 6 увече, с прекидом од један сат за ручак. Храна је била гора него у Старој Градишки. Испочетка је било мало парче хлеба, али касније и то укинуше. Глад и опет глад, а норма од неколико хиљада цигала, коју си морао испунити, односно толико их избацити из калупа, била је страшна. Ни од куда помоћи. Травка, мислим маслачак, ако би га нашо, био је сладак. Било нас је много, па ни њега ниси могао наћи, јер су га сви тражили. Сви смо били праве сенке. Радио сам са Давидом Пинтом (данас живи у Израелу) и Филипом Гринвалдом (касније убијеним) и некако, и поред свих тешкоћа, дани су текли. Наступи су се ређали један за другим. Стрељања и вешања била су честа. Извршиоци опет Зрињушић, Шакић или други познати крвници. Но, сада смо и ми огуглали на то. Дођеш на наступ скамениш се, па кад прође, опет гледаш своју бригу како ћеш доћи до мало хране и где ћеш главу склонити. Почео је стизати и по који пакет од жидовске богоштоване општине из Загреба, којој смо се били почели јављати. Иако минијатурни, добро су нама дошли ти пакетићи, још боље када би усташе случајно оставили у њему оно што нам је намењено.

У Јасеновцу затекох живог ујака Марка Полака из Загреба и од њега дознах за родитеље. Отац ми је, негде крајем 1941. или почетком 1942. године завршио свој пађенички живот, а мајка убијена. С њоме су побијене и друге рођаке које су дошле заједно у транспорту, наводно одмах, колико ми је хтео рећи. Пребачене су преко у Градину и побијене. У то баш нисам сигуран, јер су у то време (пролеће 1942) спаљивали у Циглани. Но њима, јадницама, сада то није вежно. Смрт их је затекла овако или онако. Више их нема, што ме увек болно подсећа на нестанак оних које сам највише волео. Ујак свакако није хтео да ми каже праву истину да ме не потресе.

Дошла је јесен 1943. године, годишње доба када замиру ваљски радови и када се логор почиње чистити, тј, смањивати, јер усташе нису хтеле преко зиме држати велики број заточеника. Видео сам шта ме чека ако останем на Циглани, и подучен од ујака и других пријатеља, обратих се логорнику Винеру, једном ванредном добром човеку. Он ме на моју молбу

упути у Ланчару на рад преко зиме, а у пролеће је требало да се вратим на исто место у Циглану. У Ланчари ме распореде на рад у лимарску радиону и ту, захваљујући случају и околностима, дочеках и крај логора. Мога пријатаља Пинту такође Винер пребаци у Столарију, али је он на пролеће морао натраг у Циглану, док су мене, тешком муком, задржали у Лимарији.

За време рада у Циглани било је јако тешких дана и догађаја. Навешћу само два случаја. У Јасеновцу је заповедник радова био бојник Пићили, крвник од кога и пред ким су сви заточеници дрхтали. Био је кишни дан и није се могла радити ручна цигла већ смо нас неколицина морали гурати вагонете са свежим црепом, који избацује машина. Ми смо радили нормално, али услед слабости и изнемоглости били смо мало и у застоју, тако да код саме машине није било ни једног вагонета за стављање свеже избаченог црепа из машине. Заточеник који је радио на машини морао је исту мало да закочи и у моменту наиђе Пићили и кад виде да машина стоји, зло и наопако. Казни целу Циглану са неколико дана без хране и оковима на ноге. Тешко је то било. С ланцима на ногама ограничено је кретање, а норма нзбачене цигле се није смањивала. Усташа који би нас чувао, обзиром да смо радили на ваљском бајеру, изван жице, али у кругу логора, јер је нешто даље био велики зид, понеки пут, зависно из којег је краја, тукао би нас и малтретирао. Јеврејима би викао: "Ти си убио Исуса", а православцима да су партизани. То је трајало једно време, па нас опет расковаше.

Други пут нам се догодило нешто слично. После капитулације Италије (септембра 1943), усташе су биле бесне и само што нису уједале. Људи који су ишли на ваљске радове били су ужасно малтретирани. Некима је успело да побегну. И тада опет свима ланци, без обзира куда иду, да ли преко Саве или само ван жице унутар логора, што је био случај са нама. Но, опет, после неког времена су нам те ланце скинули, али доста смо се напатили.

Спавање у баракама представљало је велики проблем. То је било велико мучење. Барака је била пуна људи, по који пут као кошница, зависно од прилива логораша. Навече, кад се уђе у њу - више нема напоље. Унутра су кибле и пожарни крај њих. Сваке ноћи одређују се други људи за пожарство. Ако те задеси пожар - онда зло по тебе. Дођу и премлате те, ако си имао срећу, а у противном те и убију. Из чистог мира упадну у бараку, изведу пар заточеника па удри док у њима има душе, а ми по боксовима лежимо и сви се правимо да смо у мртвом сну, док у ствари све

чујемо и стрепимо. Када изађу, за њима остаје само посао за гробаре. Сећам се једном приликом упали су у бараку, али већ с одређеном намером, јер су пошли на тројицу заточеника који су им се ваљда неком приликом замерили. Био је ту неки Борис Мандловић, мислим Винковчанин, и још двојица. Ушли су, наредили су да ти заточеници сиђу с боксова и онда је настало страшно ударање, чиме год су стигли. Изашли су из бараке, а ми смо несретнике подигли у бокс. Сутрадан остали су у боксовима, јер се нису могли маћи, а увече ствар се поновила. И тако су били тучени јадници, док нису испустили душу.

Преласком на рад у Лимарију, односно Ланчару, извукао сам се из барака. Преместио сам се за спавање на таван Ланчаре. Ту, иако је била ноћу бука због рада машина, били смо сигурнији и било нам је лакше. Усташе нису упадали да туку и некако нисмо били изложени онаквим криминалцима, као што је био већ поменути батинаш Париповић.

У Лимарији се некако лакше живело. То су све били красни људи, који су пред собом имали велико животно искуство и који су у свакој ситуацији знали да се снађу и да помогну. Шеф Лимарије био је Арпад Вајс, родом из Славонског Брода, који је иначе живео дуго времена у Бечу и као истакнути борац за радничка права упознао и бечке затворе, а вратио се, вероватно, кући у Југославију после аншлуса. Тада су још били у тој радионици и Игњо Лангдебелдер из Осијека. Хахам Марко са синовима Изиком и Абрахамом, сва три лимара из Осијека, затим Алтарац, два брата Бела и Филко Штајн из Загреба, Јосип Пискер из Земуна, Бела Унгар, кафеџија из Загреба, иначе био је главни у радионици за чишћење димњака, и још неки којима се имена не сећам. Од млађих били су, односно ја сам их затекао, један постарији дечак (мало заостао у развоју) Гаон и Чикић (дечак са Козаре) и ја. Касније су нам убацили једног усташког шегрта, који је мање био у радионици него што је требало да буде. Рада је било доста. Радило се на галантерији и грађевинској лимарији. Пошто се у логору и у самом месту доста зидало, то је било доста посла за лимаре и због тога смо донекле имали мира. Често смо издлазили на рад у место Јасеновац у Усташку болницу и разне станове усташа, ради постављања пећи, поправке олука и др. Тако смо излазили ја, као испомоћ, ишао са мајсторима. Иако са стражарима за леђима, успевали смо да дођемо до мало хране (нарочито у болници), те је глад мало минула. Рескирајући голи живот, знали смо са рада на сушари, где смо постављали лим око димњака и изводили друге радове, доносити у ногавицама

понешто кукуруза и жита. Што би на тавану радиоце млели у кафеном млину и кували у скривеној пећи у којој смо наводно грејали лемилице. Тако је то ишло све некако до пред крај године, када су опет почели све тежи дани за логораше.

Ујак ми је још ујесен 1943. године био са целом керамичарском радионом пребачен у Стару Градишку, тако да више нисам имао никог ближег.

Почели су опет наступи и стрељања. Обично су се одржавли рано ујутро или предвече, што је још теже деловало на човека. Тако се крајем маја или почетком јуна догодио један наступ кога ћу се сећати док сам жив, јер ме је толико потресао да ме данас код сваке помисли на њега подилази језа. Наиме, у Грађевинској групи радио је као групник Иван Волнер из Загреба. Он је знао лепо свирати на хармоници и био је такав у логорском оркестру. Усташе су га знале и једном приликом, без знања и одобрења команде логора, одвеле га у Дубицу да свира. Он је свирао док се усташе нису понапиле. Тада су га једноставно заклали, а у логор јавили да је убијен приликом покушаја бекства. То је превршило сваку меру код тадашњег заповедника логора Шакића, који је само чекао неки изговор и повод да може почети са убијањем. Заказан је наступ целог логора пред баракама. Пронела се вест да ће бити много стрељања. Сви смо били, мало је рећи уплашени, потпуно избезумљени од страха. Знали смо шта овај нови командант надпоручник Шакић, још голобрад, може да учини.

Сви заточеници постројени по групама чекали су долазак команданта логора. Пре њега су на носилима донели пок. Волнера. Утом је стигао и Шакић са својим кољачима. Прво је почело испитивање Грађевинске групе, ко и шта зна о његовом (Волнеровом) изласку из логора, ко је заједно с њим спавао, јео итд. Није добијао одговоре. Гледао је на ручни сат и бројао минуте. Затим је одступила Грађевинска група, а издвојио је цео логорски оркестар састављен од врсних уметника логораша који су знали свирати на разним инструментима (међу њима и Арпад Вајс и неки адвокат - знам га по надимку "Чело" у др.) и одвојио их.

У том моменту, један од заточеника, услед великог страха, мора да је нешто направио у панталоне (што није био редак случај, јер је било много оболелих од пролива кроз цело време трајања логора), а други му се на то насмејао. То је видео сатник Михић и рекао Шакићу: "Гледај, она двојица ти се смију"! Кад је то чуо Шакић, позове обојицу и на лицу места их убије из пиштоља. Једног од ова два несретника сам познавао из Старе

Градишке. Био је млади кројач Леон Перера. После тога, онако разјарен Шакић је командовао: "Сви Жидови у трореД!". Пошто је "Жидов покушао бјекство, они ће платити"! Ја сам стајао у групи из Циглане и нисам се из ње мицао. Но Шакић, кад су се постројили Јевреји, нареди једном усташи да оде у заповедништво и да донесе "аскерицу", а главном писару да донесе списак заточеника Жидова. Док си трепнуо оком, они се вратише, сваки са својим реквизитом, усташа са шмајсером, а писар са књигом. Шакић затим нареди да писар чита од сваког слова по неколико Жидова, што овај и поче. Видео сам да нема шале. Помислих, ако ме прозове а нисам у трореду, на месту ће ме стрељати. Полако се приближих и стадох у троред, а исто то учинише и други заточеници који нису раније послушали. Кад се заврши прозивање и сакупи једна повећа група, одмах их повезаше жицом и упутише у правцу Звонаре. Један од прозваних заточеника успут покуша бежати и они га покосише. Тако се заврши крвав наступ. Од одведених заточеника само двојица или тројица били су на неку велику интервенцију спасени из Звонаре. Међу њима био је и наш драги Арпад Вајс.

Рећали су се и други наступи - Вешања наводних четника, те због покушаја бекства неколико електричара, и опет један велики наступ у коме је заглавио 21 затвореник. И то је био један од наступа који се никада не могу заборавити. Усташе су успеле да нешто сазнају о раду партијске организације у логору. Том приликом затворили су велику групу заточеника свих националности: Ремзију Репца (проглашен за народног хероја), архитекту Бошковића, др. Бошковића, ветеринара Матеја и др. Испаљене летлампама и изломљених костију довукли су их до вешала и до бандера. Ту су их све повешали, сем др Бошковића, који је тражио да буде стрељан, што је Шаккћ и учинио. Стајао сам у првом реду постројених логораша, тако да сам све то добро могао видети и чути сваку реч. Био је то страшан догађај.

Но, један наступ прође, а други дође, или се пак догоди нека друга ствар да те потреса. Све групе су морале давати људе за рад у шумској групи. Група оде на рад, ради неколико дана, а онда је ликвидирају. То је била већ нормална ствар за логор. Имао сам срећу, никада нисам ишао у шуму. Нисам био мали, а нисам био ни велики, тако да су ме, барем наши, колико год су могли поштедели и сачували до краја.

У 1944. години једна ствар нас је мало раскравила, а то је свакодневно прелетање великих група савезничких авиона. Они су летели и остављали су нам наду да се крај ближи. Понеки

немачки авион је покушао да нападне неку групу, али су они били већ толико немоћни да су, када би се савезнички ловци вратили ради одбране свог јата, разбежали, а ми ликовали.

Иако строго изоловани од света, дознавали смо вести и догађаје који су се одигравали. Тако смо прво чули за неуспео атентан на Хитлера, бомбардовање Осијека, а крајем октобра и за ослобођење Београда.

Крвницима је полако, али сигурно долазио крај. Но, они нису хтели да га дочекају тек тако. Почели су и нама да спремају крај. Након толико година муке, патњи и страдања знали смо да нас неће лако пустити, да ће гледати да побију све, а да затим униште трагове својих недела. Нажалост то се и обистинило. Дани који су долазили били су страшни. Настао је пакао. Смрт је вребала са сваког места, а знали смо да спаса нема.

Логор Стара Градишка био је ликвидиран, нешто преосталих логораша, Јевреја и Хрвата, било је пребачено у Јасеновац док су Срби сви побијени још у Старој Градишки. Њихово пребацивање до Јасеновца било је страшно. Џестом их нису смели водити, бојећи се партизана. Водили су их покрај Саве. Терали су их трчећи, а онај који није могао, или је застао, био је убијен и бачен у Саву. То је, свакако, била "трка живота". Међу логорашима који су дошли из Старе Градишке био је и мој ујак. Обрадовао сам се. Но, радост је кроз извесно време прошла, о чему ћу да говорим.

Негде 1944. године, тачног датума се не сећам, у логор је, поред свакодневних транспорта нових заточеника који су стално пристизали из свих крајева тадашње НДХ, дотеран и транспорт правих четника. Не могу тачно рећи колико их је било, али их је било доста. Наводно да су они намамљени као савезници усташа до близу Јасеновца, и ту су их једноставно покупили и стрпали у логор. Затворили су их у једну посебну бараку да ту чекају своју судбину. Били су у добрим војничким униформама бивше југословенске војске и имали су скоро сви нове џокуле на ногама. Да ли су им давали и нешто хране није ми познато, јер њиховој бараци се од логораша није могао нико приближити. Једног дана настала је страшна олуја и да несрећа буде већа сруши баш њихову бараку и то право на њих. Вероватно да их је ту нешто и страдало, али након извесног времена гомиле њихових ствари стајале су пред складиштем. Значи и њих су ликвидирали на исти начин као и друге логораше.

Као што сам већ рекао, радост због ујаковг повратка брзо ме је прошла. Од када смо сазнали за ослобођење Београда страдања

и патње биле су из дана у дан све веће, ликвидације све бројније и чешће. Фронт се приближавао. Тада је почело и припремање за ликвидацију логора. У Јасеновцу су били заточени и криминалци, а било је и кажњених усташа. У касну јесен ти криминалци и кажњене усташе, како би себе искупили, записивали су имена појединих заточеника. Касније, у току дана, предавали су имена записаних заточеника логорским властима. Последица тога била је та да су увече усташе одводиле записане заточенике на обалу Саве и убијале их. Тако је завршио и мој ујак. То је било свакодневно. Логор се почео проређивати. Дах слободе је био све ближи, али и ми све ближе - смрти. Излаза није било баш никаквог. Кроз добро чувани и опкољени логор није се никуда могло пробити. С једне стране Сава, а с друге пруга и цеста, испред и позади бункери, а унутар ужег дела логора бодљикава жица са извидницама, а затим неколико метара високи изграђени зид са извидницама. То су биле препреке преко којих није нико могао жив утећи. Значи, чекати свој час, час када ће нам једном по једном ставити нож под врат. Ликвидација се и даље настављала свакодневно и достигла је врхунац када је један мањи број преживелих заточеника - занатлије (Јевреја и Хрвата) пребачен из Старе Градишке у Јасеновац, о чему сам напред говорио.

Негде зими, једне ноћи, намерно или случајно, један лаки авион је изнад логора бацио једну мању бомбу, која је пала на кров Циглане и том приликом је погинуло неколико заточеника. Штета је била брзо отклоњена, а ми смо били у недоумици, јер нам разлог овако изненадног малог напада није био јасан. После тога се опет све смирило и више није било сличних ваздушних напада те зиме.

Не сећам се тачно датума, али мислим да је то било 13. априла 1945. године-у петак.Почело је оно до чега је морало доћи. Почео се приближавати крај. У ваздуху су се појавили мали, али веома брзи, авиони "Спитфајери" (како смо ми барем мислили да се зову), којима су пилотирали наши, партизански пилоти. Облетали су неколико пута логор као знак, по нашем мишљењу, да се заточеници склоне и бацили једну бомбу на зид и једну на жицу, вероватно мислећи да ћемо ми то моћи искористити за бекство. Но, и то је било узалуд, јер порушени зид био је хитно испуњен живим зидом - зидом најокорелијих убица - зидом зликоваца усташа. Тада су наишли налети авиона један за другим. Срушена је електрична централа, бомба је пала кроз врата пећи (ринга) Циглане, одакле је сукнула ватра и запалила

Циглану и Ланчару. Све је горело. Ми смо бежали куда смо знали - у бајере (рупе где је вађена земља за Циглану) и у све могуће заклоне где смо мислили да би могли да се сакријемо, но не од авиона и бомби, већ од усташа које су у свом бесу пуцале са извидница по нама. Натерали су нас на тзв. тунел (шупа између Ланчаре и Циглане, где су се истоваривали транспроти придошлих логораша и угаљ за Циглану) да гасимо ватру, тј. прво, да са већ запаљеног тунела скидамо цреп, а затим група заточеника одоздо ватрогасним шмрковима да гаси пожар. Том приликом, најзлогласнији усташа из логора, заставник Зринушић ишао је са извађеним пиштољем и убијао где је кога стигао. Било је страшно. Доле на земљи чекао је метак, а горе ватра. Том приликом, на очиглед свих, Зринушић је убио и чувеног мајстора за израду санитетских инстумената и помагла, пре заточења запосленог код Хлавке у Загребу, друга Волфа, великог борца и синдикалног руководиоца. И том приликом некако сам успео да са још неколицином побегнем са тунела и склоним се на терен где је било старо железо.

Бомбардовање се понављало и наредних дана. Срушено је све што се од индустријских објеката могло срушити, као и зграда заповедништва, али бараке (тзв. настамбе) заточеника су остале нетакнуте. Зачуђујуће је било како су авиони могли тако прецизно да гађају да ни једна бомба не промаши одређени циљ и не погоди тамо где би жртве били већином логораши. Важно је рећи да је врло мали број заточеника погинуо од бомби. Већина их је страдала од усташа, премда су усташе викале: "Сад вас не морамо ми убијати, сад вас убијају ваши". То је била велика лаж, јер зна се како су страдали логораши. Ево, таква је била тих дана слика логора - слика страве и ужаса, слика краја, слика ликвидације која је била све већа и већа и ушла у завршну фазу.

Не бих тачно могао рећи датум, али мислим да је то могло бити 18. априла (1945), пронела се вест да се преостали, тј. преживели заточеници, селе у три групе у логор у Сисак. Но, претходно је било наређено сечење извесног броја жалезничких шина на краће комаде, те пребацивање нафте и бензина преко у Градину, заједно са исеченим шинама, а свакодневно је био одређиван добар број логораша који су одлазили са алатом (лопатама, мотикама, крамповима и др.) на рад у Градину, одакле се више нису враћали. Појавили су се "до неба" велики стубови црног дима. Било нам је јасно да се врши спаљивање, како ново - убијених, тако и ископаних лешева и костију, како би се избрисали сви још преостали трагови највећих злочина који су

се у нашој ери догодили.

Двадесетога априла одређена је прва група за "пресељење у Сисак" и истог дан одведена. Сутрадан, високи црни стубови дима били су ужасни. Пресељење прве групе је извршено, али не у Сисак, већ у смрт. За 21. април била је одређена друга група, а за 22. април трећа и последња. У њој сам и ја био. Но, 21. априла нешто раније него што је требало, сирена је објавила знак за вечеру. Том приликом пало је наређење да се сви заточеници (друга и трећа група - нешто око 1.200 до 1.300) са свим стварима спреме за одлазак у "нове настамбе" - зграде које су биле подигнуте ван жице, али унутар логора (између жице и зида), на споредном ислазу, где пут из логора иде низ Саву према Кошутарици. Од тих зграда једна је била употребљена као кројачка и обућарска радионица, где су били смештени заточеници мушкарци, кројачи и обућари, а друга зграда била је употребљена као женски логор у којој се тада налазило преко 700 жена. Тако су се сви преживели заточеници нашли затворени под стражом у обе зграде, погодне за брзо одвођење и ликвидацију.

Но, слика не би била потпуна кад не бих изнео и ову чињеницу: приликом наређења да сви заточеници пређу у "нове настамбе" сви смо знали шта нас чека, те је завладала ужасна депресија код свих и такво стање да су многи остали у том делу логора и сами се обесили у шупама Циглане или на другим местима. Међу онима који су се обесили остали су ми у сећању два брата Бек (Миро и Раули) из Бјеловара, који су били у сваком погледу пример и који су братски у смрт пошли.

Мрак нас је затекао у новим зградама. Колико се сећам и ту су многи себи скратили патње вашањем о боксове, што нико није ни бранио ни осуђивао, а нити обраћао пажњу, јер је напетост и ишчекивање онога што ће доћи било све веће. Не могу тачно рећи да ли увече, или нешто касније, усташе су дошле и одвеле све групнике, а међу њима и инжењера Салмона, браћу Гринбергер (из Пакраца), групника Циглане и још неке познатије и виђеније. И тада је почело. Логор су затресле експлозије мина, а сав се осветлио од ватре која је гутала и оно мало што је још преостало после бомбардовања.

Жене односно женски логор, које се налазио преко пута наше зграде, њих око 700, а можда и нешто више, биле су одвођене од стране усташа. Бацале су ствари и певале, гордо корачајући у смрт. Неки очевици, који су посматрали са тавана зграде, кажу да су их живе спалили. То је било страшно, а нама

је то био врхунац. Ноћ смо некако издржали. Свануло је јутро - недеља 22. април - кишни и прохладни дан. Ту и тамо у групицама се разговарало. Они који су имали воље причали су један са другим.

Партијско руководство, иако ослабљено после вешања Ремзије Репца и другова у лето 1944. године, донело је одлуку о устанку. Нешто између 10 и 11 часова, проломио се тресак. Ми смо сви као по команди јурнули према излазним вратима. Ту је један усташа био убијен. Требало је само претрчати између зграде до капије и напоље. Но, са извиднице изнад капије, а и са других извидница, ватра је косила заточенике. Падали су ко снопље. Бомбе су бацане са извиднице и њихове експлозије рушиле су и убијале људе. Тада је пао и друг Анте Бакотић, који је био духовни вођа ове акције. Многи нису ни изашли из зграде, јер су били толико слаби да се нису могли кретати, а од оних који су успели да се пробију кроз и поред капије - многи су скакали у мутну воду, у то време још хладне и набујале Саве, без намере да препливају већ да себи скрате муке, као и они који су били рањени, па су успели да се довуку до реке и баце се у њене таласе. После пробијања капије за онај мали број људи, међу којима сам и ја био, стање се није поправило, јер су усташе из бункера пошле на нас и убијале кога су ухватиле на нишан.

У међувремену, друг Едо Шајер, знајући важност телефонске линије за успех нашег бега, одмах је скренуо према цести у намери да пресече све телефонске линије. Тако смо мислили, да ће нам с те стране бити осигурано да усташе не могу брзо алармирати остале своје постаје. Приликом пробоја из зграде херојски се понео Милан Ристић, који је од усташе отео пушкомитраљез и из њег пуцао по извидници, а по пробоју изван логора бацио га у Саву, јер су га усташе гониле, а више није имао муниције.

Но, жеља за слободом била је јача од свега. Нису нас задржали ни бункери. Успели смо да се у групама пробијемо према шуми Кошутарици. Свака група је пошла својим правцем. Нас десетину повели су другови Марић и Делибашић. Ишли смо према шуми, између Саве, пруге и цесте. Саву нисмо могли препливати, а цесту и пругу нисмо могли прећи, јер су пролазили оклопни возови и колоне немачких трупа у повлачењу и њихових сарадника: усташа, домобрана, Италијана (мислим већ разоружаних) и других квислиншких формација. Остало нам је само да тим правцем продужимо напред. Пред нама се још налазио прелазак речице Струга, кога смо се сви бојали, јер

нисмо знали где је плићак, а где дубина, обзиром да је било пролеће кад је на свим рекама и потоцима висок водостај. Том приликом друг Живковић, извукавши велики нож који је некако успео још у логору да прибави, пошао је напред. Ведели смо једног мештанина, али нажалост, по изгледу, отпуштеног усташу. Присилили смо га да нас преведе преко речице а онда, пошто је он и онако онеспособљен био бржи од нас, побегао нам је. Бојали смо се да ће нас пријавити усташама, које су биле у близини код пруге и цесте, те смо још више пожурили. Ишли смо како смо могли, чак и четвороношке. Све сам бацио са себе и капутић и ципеле, а од панталона остали су ми само дроњци. Ноге пуне трња хватале су корак за кораком, премореност више нисам осећао, јер је у мозгу била само мисао на спас, а то нас је терало напред. Докопали смо се шуме, али страх нас је обузео бојећи се да се у њој налази један усташки "здруг", који се раније стварно ту и налазио. Испоставило се да ни они више нису били ту.

Међу нама, једини који је познавао терен, био је Саво Делибашић (сада официр ЈНА), који је био из тог краја и познавао скоро сваки део. Он је предложио да пође у неко село, мислим Врбовљане, односно његов заселак звани Кленик, да виде да ли се ту налази усташе и отишао је. Ми смо кретали већ лакше, успут сакупљајући корење од купуса и остатке необраног кукуруза, што нам је било као неко окрепљење. Предвече је дошао Саво Делибашић рекавши да нема никог у селу од окупатора, да је то српско село и да ће нас оно мало преживелог становништва радо примити. Отишли смо и ту су нас дочекали са качамаком и млеком. Још нисмо могли веровати да смо слободни и, причајући домаћинима наш бег, почели смо да се служимо.

Но, испред куће - на улици - неко је опалио из пушке, а девојка која је држала стражу дотрчала је и казала да бежимо јер иду усташе. Поново смо били на њиви, у јарцима и где је ко стигао. Прошло је и то. Нису у ствари биле усташе, већ један старији човек обрадован нашим спасењем, опалио је метак из пушке. Поново смо се вратили, окрепили и отишли у оближњи шумарак, јер су се стварно тада већ чули камиони са непријатељем.

Мештани су нам три дана доносили јело и ту смо били до 25. априла (1945) сакупљајући се са свих страна, тако да нас се сакупило око 30. Немци, усташе и сви други изроди повлачили су се тик поред нас. Нисмо смели да дамо гласа од себе. А тада, 25. априла, јавили су нам из села да су дошли партизани. Весељу

није било краја. Састанак са њима, борцима 21. Српске дивизије, био је дирљив. Много је суза радосница проливено. Сликали су нас и нахранили и питали да ли ћемо кући. Нисмо пошли, пошли смо заједно са њима до краја - према Трсту. Неки су стварно и стигли дотле, али је већина већ након неколико дана морала бити послата у Липик у болницу, јер су пали од исцрпљености.

Био је то крај нашим патњама.

Оно што смо ми преживели за време нашег заточења у концентрационим логорима Стара Градишка и Јасеновац никада се неће моћи тачно описати. Ово је само бледа слика свега. Таквих злодела нити је било, а не верујемо да ће икада више бити. Ми преживели логораши не желимо ни нашем највећем непријатељу да то доживи. Свет треба да живи у љубави и слози, али и да се подсети на оно што више не сме да дозволи да се врати. У ту сврху треба да послуже и ова сећања.

Од Јевреја заточеника којима сам запамтио имена спасли су се са мном; Давид Пинто, Јулиус-Ђуси Бинг, Едо Шајер, Адолф Фридрих, Марко Флајшхакер, Јешуа Абинун, Лео Клајн, Ото Лангефелдер, Карло Вајс, Јаков Финци, Јерко Гаон, Рафо Леви, Јакица Атијас, Шимун Абинун, Јоцо Моргништери, Шимон Монтиљо, Ервин Милер и Леон Маестро.

17. фебруара 1972. године
Београд

Јосип Ерлих (Из књиге "Сећања Јевреја на логор Јасеновац", изд. Савез Јеврејских општина Југославије, Београд 1972, стр. 269-285)

8. Извод из описа непознатог логораша о стању у логору Јасеновац - Стара Градишка до краја 1944. године

Концентрациони логори у Хрватској - гробнице преко 600.000 невиних људи, жена и дјеце

1) Први период масовних убијања и најзвјерскијих мучења невиних људи, жена и дјеце.

Концентрациони логори у Хрватској, а нарочито у Јасеновцу и Градишки, могу се с правом назвати највећим мучилиштима људи. жена и дјеце у повјести човјечанства. Јавност је већ у неколико наврата обавјештена о најгрознијим злочинима извршеним у овим логорима на 6 -7 стотина хиљада невиних мужева, жена и нејаке дјеце, припадника свих вјера. Но вјерујемо да та јавност још увијек нема праву слику голготе коју су преживјели и преживљују политички интернирци у овим логорима, јер је заиста немогуће ријечима приказати све страхоте Градине, Циглане, Звонаре и других мучилишта у Јасеновцу, гдје је у најтежим мукама изгубило живот преко пола милиона људи, жена и дјеце. У Циглани су људи живи спаљивани у гомилама, у Градини убијани маљевима и сјекирама, у Звонари клани ножевима. Жене су силоване, мрцварене и убијане на очиглед своје дјеце. Дјеца су трована циклоном и набадана на ножеве на очиглед својих мајки.

Ово најнечовечније масовно уништавање људских живота трајало је од оснутка НДХ, односно од оснутка логора, па све до краја 1942. године, када је у Јасеновцу достигло врхунац затварањем логора "III Ц" под изговором да је тамо завладало пјегавац, с тим да из њега нитко не може изаћи, нити се унутра може уносити ма какова храна. Пјегавац је био само изговор, а у ствари је то била само осуда на смрт глађу око 400 (четири стотине) људи, који се је број повећао на 600 (шест стотина) довођењем ново придошлих интерниираца. Сви су они под отвореним небом, без хране, обкољени жицом под јаком стражом усташа, умирали у најтежим мукама од зиме и глади.

Логор у Старој Градишки основан је послије Јасеновачког, али употребљавајући иста средства и методе за мучење и масовна убијања невиних људи, жена и дјеце, ни најмање не заостаје иза овога. Обзиром на мањи простор логора у Градишки и на његову удаљеност од жељезничке пруге у овај је логор упућено мање интернираца него у Јасеновац, али колико је у логор дошло,

толико је и уништено, изузев малог броја од послатих у Њемачку и незнатног броја пуштених кући. Од око 50.000 (педесет хиљада) људи, жена и дјеце упућених у овај логор, убијено је, заклано и отровано преко 45.000 (четрдесетпет хиљада). Из Градишке су жртве вођене у оближња испражњена и реквирирана села Грађане, Јабланац, Бистрицу и Млаку, гдје се налазе логорске економије, под изговором да их тамо воде на рад, а у ствари су људи и жене тамо вођене у смрт. У овим селима налазе се заједничке гробнице преко 45.000 невиних људи свих вјера, уморених на најзвјерскији начин. У овај број нису урачунати људи, жене и дјеца доведени из села са подручја Козаре, којих је било више хиљада, а који су такођер сви побијени. У мањим групама људи су затварани без хране и воде у самице, које се нису отварале док не наступи смрт од глади. Дјеца су затварана у затворене просторије у које је пуштен циклон да их погуши, Жене су силоване, клане и бацане у Саву. Врхунац ових злочина у Градишком логору био је на крају 1942. године затварањем око 500 људи, жена и дјеце у самице без хране и воде, гдје су умирали од глади у најтежим мукама. Да би се наслађивали у мукама ових невиних жртава, усташе су им послије осам дана гладовања дали један оброк хране са већом количином соли. На вапаје мајки, које су држале своју изнемоглу дјецу у наручју, да им се даде вода и да се однесу љешеви већ умрлих, усташе су под водством водника Грубашића долазили и батинама тукли већ напола мртве осуђенике на смрт глађу...

Највећа је дрскост и подвала, када се поред овога што смо у најгрубљнм цртама изнијели о логорима, из Загреба сервира јавности, како су логори у Старој Градишки и Јасеновцу само привремена сместишта непоћудних особа, које је требало изолирати од њихове средине. У ствари ови су логори једино и искључиво изолирана и неком неприступачна мјеста за масовна убијања људи, жена и дјеце, која у овако великим размјерима није могуће извршити по градовима ради присуства и осуде јавности. За доказ истинитости ове тврдње, довољно је напоменути да су комплетни транспорти интерниираца, који су бројили до неколико хиљада особа, из вагона вођени директно на мјесто одређено за ликвидирање и да су исти дан поубијани, а да у логор нису ни смјештени. Они који нису убијени одмах по доласку, прошли су још горе. Они су по неколико мјесеци, голи и гладни, по најјачој зими тјерани да раде најтеже послове, подизање насипа на Сави, а у пролеће обрађивање реквирираних поља за исхрану усташа и сл. Рад је форсиран таквим темпом, да је већи

дио од исцрпљености, а то је наступало врло брзо ради гладовања и батињања умирао, а мањи дио, који би се захваљујући физичкој одпорности, успио одржати, по завршетку посла убијан је на најзвјерскији нзчин (...)

(Објавио Антун Милетић, Концентрациони логор Јасеновац књ. 2, стр. 850-852).

9. Немачки официр о броју жртава у Јасеновцу

Писмо немачког генерал-мајора СС Ернеста Фика од 16. марта 1944. - Рајсхфиреру Хајнриху Химлеру – да су усташе у логорима Јасеновца убили 6-700.000 жртава:

СС бригаде-фирер и генерал-мајор СС трупа
Ернст Фик (Фицк)
Кулмбаху (Пласенбургу) 16. 3. 44.
СС рајхсфиреру Хајнриху Химлеру
Берлин
Принца Албрехта улица 8

Рајхсфиреру!

Према усменом саопштењу есесовца Бајера (Бацер), политичког вође у команди V СС брдског корпуса, стање на хрватском делу Балканског полуострва су следеће:

1. Партијске трупе-усташе су настројене католички, недисциплиноване су, са слабом обуком, у погледу борбености делимично непоуздане, а познате су и по томе што су око 6-700.000 (политички) друкчије настројених одвели у концентрационе логоре и "заклали" на балкански начин. Боре се против четника и партизана. Себе сматрају есесовцима.

2. Оружане снаге НДХ, домобрани, којих има око 200.000, делом смо ми наоружали, но њихова борбена вредност сасвим је незнатна.

Увек веран, са поздравом хајл Хитлер!

Финд, с.р. (Објавио А. Милетић, Концентрашони логор Јасеновац, књ. Ш, стр. 720.)

10. "Усташе су пре свог бекства из Јасеновца поубијали све затворенике"

(Сведочење очевидаца - у истоименом чланку у "Борби" 8. маја 1945)

Пут од Новске до Јасеновиа препун је ровова, помоћу којих су фашисти покушавали зауставити неодољиви налет Југословенске армије и одбранити Јасеновац. У Јасеновцу је некада била велика фабрика, коју је зликовац Павелић претворио у логор смрти. Ту је на зверски начин поклано и побијено од 1941. године 800 хиљада мушкараца, жена и дјеце. Мостове испред Јасеновца порушили су усташе приликом свог повлачења.

Кад се пређе река види се високи црвени зид од цигала, који је окружавао некадашњу циглану, сада фабрику смрти. Испод самог зида налазе се шанчеви напуњени водом. Иза њих је пут, а затим поново шанац напуњен водом, широк готово 20 метара. Ограда од цигле имала је на свим странама стубове које су усташе, пре него што су отишли из логора, минирали. Минама су уништили и све капије и прилазе логору.

Ушли смо у логор са доње стране од Саве. Пред закрченим улазом, има много ровова за одбрану, прекривених даскама. Већ код улаза виде се много поцепаног женског веша и одела.

Са спољне стране логор је био ограђен оградом, а према Сави бодљикавом жицом, сплетеном у ширини од 2 метра. Тачно по систему немачких концентрационих логора. Унутар ограде све зграде логора су порушене. На левој страни видимо кроз жице, крај обале Саве, женске и мушке лешеве. Леш једног мушакарца је го, руке су му свезане жицом на леђима. Голе ноге младе девојке модре су од удараца. То нису једини лешеви. Њих је много. Леш за лешом, од којих је било највише женских, лежи крај Саве. А по самој реци још увек пливају лешеви.

Из логора се чује плач жена. То су жене из Плесма, из хрватског села у Јасеници, мајке и кћери, које су лутале логором, да би пронашли своје драге. Једна старица у белој хаљини пролазила је насипом и кроз плач говори:

"Јој, Катице, срце моје... Јој мила моја девојко, што сам дочекала..."

Али расплакана старица, Роса Милошевић, узалуд је тражила своје две кћерке. Једна је имала, када су је усташе убили 22 године, а друга 30. Овде су се налазиле још многе жене и старице.

Тражиле су своје најближе, али их нису налазиле. На једном месту угледале су остатке изгорелог леша.

Један чудан човек унезвереног погледа, заплашен седи немо крај тог изгорелог леша. Њега су пронашли наши војници у логору. Зове се Вељко Ћирић. Сакривао се по рупама све до данашњег дана. Сав је зарастао у браду, а очи су му грозничаве. И он је био један између оних које су усташе натерале да пале последње лешеве у логору. Затим се успео сакрити, да не би убили и њега. Ћирић није могао веровати, да се пред њим налазе борци Југословенске армије. Он је у разним логорима провео 27 месеци. Био је на Бањици, у Земуну, у Старој Градишки. Родом је из Боботе код Вуковара (= српско село).

Обилазим велико двориште логора који је од темеља попаљен. Усташки кољачи, пошто су запалили бараке, минирали су све зграде. Хтели су да се добије утисак као да је логор уништен од бомбардовања. Наишли смо на поља која су усташе последње дане прекопавали и ископавали лешеве. У том послу прекинула их је наша офанзива.

У ковачкој радионици нашли смо много окова, од којих су велики број израђени последњих дана. У истој радионици налазе се и звона српских православних цркава. На једној пише: "Из села Стрмена". На цести према излазу из логора наишли смо на гомилу женских ципела и веша, међу којима смо нашли и неколико слика. То је сигурно власништво оних 700 жена које су убијене последњих дана.

После подне смо отишли у Јасеновац, у град који је попаљен. Показали су нам магацин. Сагрђен је од цигаља некадашње православне цркве. Приликом рушења те цркве, 1941. године погинуло је 80 Јевреја.

По изласку из логора повели смо и болесног Ћирића. Док смо тражили за њега кревет, окупили су се око њега жељезничари и партизани из Новске. Спашени Ћирић препознао је у једном од њих свога брата. Препознали су се тек онда када су казали имена.

О крвавим злочинима последњих дана у логору смрти, у Јасеновцу, испричао нам је 25-годишњи електричар Стјепан Кешеровић из Бања Луке. Кешеровић се налазио у логору 5 месеци. Ухапшен је био 6. децембра прошле (1944) године, у Зеници, заједно са 16 другова и 10 другарица. Најмлађа међу ухапшенима била је девојчица од 16 година. У Зеници су их "саслушавали" и мучили 10 дана, а затим одвели у Јасеновац. Од те групе он је био једини, који се спасао. Остали су били поклани у логору.

Ево шта он каже:

"Клање у логору је почело је 12 дана пре уласка наших јединица. Три дана пре клања стигао је у логор крвник Лубурић, који је "прегледао" логор. Сви логораши су знали да ће почети покољ, јер се то догађало увек када се у логору појавила та звер.

Након бомбардовања логора на Велики петак, изабрали су усташки крвници десет Јевреја и одвели их преко Саве на њиве (= Градина). У тим њивама било је поклано у последње 4 године на стотине хиљада жртава. Са одвођењем преко Саве наставило се и следећих дана. Нико од одведених није се више вратио. У почетку одвођени су само Јевреји, а касније су почели одводити и Србе и Хрвате.

Наскоро су заточеници у логору осетили, да преко Саве долази задах ископаних лешева, који су након ископавања Паљени. А на другој страни Саве усташе нису палили само ископане жртве, већ су клали и све оне које су одвозили преко Саве. Ови јадници су морали најприје ископавати и палити жртве, а затим су их усташе поклали. Рад на оној страни Саве је захтевао све више радника. Усташе су почеле превозити дневно 50 -100 жртава. Преко Саве је пребацивана и нафта, даске и трачнице. На трачнице су полагали ископане лешеве, полевали их нафтом и палили док су даске употребљавали за ложење испод лешева. У логору је настала паника. Прочуло се да се проводи ликвидирање логора. Преостале живе жртве нису знале где би се сакриле. Свугде по логору смо наилазили на људе који су се сами обесили. Испред усташа, који су сваког часа одводили по два или три заробљеника, почели смо сакривати све ствари. Жртве у логору морале су да траже где ће се сакрити.

16. априла у ноћи (1945) нестали су сви болесници, а следеће ноћи све жене. 20. априла усташки кољачи су казали, да ће се из логора преселити прва партија заточеника. Товарни вагони били су припремљени, али после оне ноћи, када су одвели прву партију, све усташе су опет биле на местима, то је значило да су их одвезли преко Саве у смрт.

Навече 21. априла усташе су скупили све логораше и одредили им опште место за спавање у великој бараци. Те ноћи ја сам се сакрио. Жртвама у бараци нису више дали храну. Следећег јутра, око 10 сати, једна група заточеника из те опште бараке јуришала је голим рукама на излаз код Саве. Овај напад водио је хемичар Анте Баконић, из Бања Луке. Логораши су успели да убију неколико кољача, одузели су им пушке и два митраљеза. Али, ускоро је у борбу против побуњеника логора ступио један

усташки тенк и ватром својих митраљеза онемогућио да се сви спасу.

Усташе, поклавши све побуњене логораше, које су похватали, отишле су у логор и почели масовно клање. По 50 људи је убијано истовремено у баракама.

Последњих дана пре ослобођења Сарајева, дотерани су из Сарајева 300-400 људи и жена, које су исте ноћи одведене на клање. Ускоро затим из лепоглавске казнионе довезено је 20 вагона заробљеника, који су такође одмах поклани, тако да ни један од њих није стигао у логор.

21. и 22. априла су логорски ковачи на брзу руку сковали 200 пари окова. Окови су били на дугим ланцима. У њих су оковали оних последњих 200 логораша, који су ископавали и спаљивали лешеве. 24. априла и они су побијенн и у логору није било више ниједног живог човека.

27. априла почели су палити и минирати логор. Град Јасеновац су почели палити неколико дана касније. Оно, што је остало у логору цело, поразбијали су или натрпали на моторне чамце и одвукли.

У овим последњим данима у јасеновачком логору поклано је и побијено неколико хиљада људи.

Четири дана сам преседео у скровишту. Пуцање је престало али нисам смео на светло. Претпоследњу ноћ сам налетео на Чирића, који се исто тако сакрио. Други дан смо нашли још једног друга. Сигурно их се сакрило више, али су изгорели у баракама Кад смо угледали патролу партизана, која је пролазила кроз логор, нисмо могли веровати да је то истина. Данас смо наишли на вас. Не могу веровати да сам спасен и да сам слободан."

(Писац чланка: Иван Потрч).

11. Сведочење једног логораша из Јасеновца који се спасао у задњи час

(Из чланка у "Политици" 28. маја 1945: "Ужаси логора Јасеновац - разговор са Лазаром Јаковом, који је у последњем тренутку успео да побегне из пакла усташких чудовишта")

Стотине хиљада људи, жена и деце мученички је завршило свој живот у усташком логору Јасеновац. И дан данас (28. V 1945) Сава и Дунав проносе јасеновачке жртве које су убице бациле у Саву зато што им 4 логорске пећи за спаљивање нису биле довољне да сагоре онолико жртава колико су они стигли да убију.

Па ипак, усташка чудовишта нису успели све да побију. Близу 100 заточеника спасла се сигурне смрти голоруким нападом на усташе, до зуба наоружане, неколико дана (22. 4. 45) пред долазак ослободилаца. Напад је извршило 1.200 последњих заточеника намењених смрти, при чему је спасило живот мање од 100 људи.

Баш пред тај напад на усташе, успео је да побегне (из Јасеновачког логора) Лазар Јанков, Србин из Земуна, који је као типографски радник живео раније у Београду.

Јанкову је 27 година.. Ухапшен је 13. маја 1943.. Мучен је у затвору, а затим спроведен у логор код Старе Градишке. 19. августа 1943. пребачен је у Јасеновац. Претставио се као бравар и радио у столарској радионици логора. Јанков нам прича:

"Почело је нагло довођење нових заточеника (у Јасеновац). Дневно их је стизало 300 до 500, па и 1.000. Накупило се тако 15.000 људи, жена и деце. Првог новембра 1944. почело је масовно клање. До 23. децембра 1944. поклано је 12.700 људи, жена и деце (Број сам дознао од заточеника Влада Борнемиса који је радио у логорској канцеларији).

"Идеш на рад у Марсељ"

"Жртве су уводили у једну зграду, ту их скидали голе и терали на Саву:

- Ајде, ајде, не бој се, идеш на рад у Мзрсељ! - говориле су убице ужаснутим људима, женама и деци који су знали шта ме очекује.

"Клање су вршили на обали Саве, а и с друге стране Саве у селу Градини. Кад је клање вршено и са наше стране Саве, нисмо могли да се смиримо преко ноћи од јаука људи и жена, писке и

цике деце. Неке су жртве прво преклали, па им распорили трбух пре ного што их баце у Саву. Другима би само распорили трбух и одмах их бацили. Заточеннк Јово Ђурић, из Грачанице, сакривен на обали у лађи, био је једном сведок, како су тако са распореним трбухом, без претходног убијања, бацили у Саву 180 жена.

"После обављених клања, усташе смо виђали како се враћају у логор испрскани крвљу, па су давали заточеницима одело да им очисте.

"Сви смо ми у логору видели шта нас очекује и, пошто смо дошли себи од ужаса, почели смо правити грозничаве планове да ударимо на зликовце макар и голих руку, јер се само тако може бар неко од нас да спасе.

"За опште клање дао је последњи пут наредбу "Макс" Лубурић, који је пред ослободилачком војском побегао из Сарајева авионом. Наредио је да из логора нико жив не изађе. Исто тако 60 окованих заточеника одведено је у село Градину, преко Саве. Они су подигли крематоријске пећи за спаљивање лешева. Злочинци су хтели да униште трагове својих крвавих дела. И у самом подручју логара ископаване су и спаљиване кости из масовних гробова жртава побијених 1941. и 1942. године, ми смо то посматрали.

Убијано је 500 - 800 затвореника дневно

"Кад су пећи биле готове, почело је масовно одвођење из логора. Убијано је 500 до 800 заточеника дневно, док су стално дотериване нове масе невољника. Убијало се ударцем маља по глави, после чега је жртва - мртва или жива, свеједно - бацана у пећ.. Али пећи нису имале довољан капацитет да сагоре све лешеве, јер се клало на велико: само из Лепоглаве приспела су 53 вагона пуна заточеника, а дотеривано је и из других места која су усташе морали напуштати. Тако су лешеве бацили и у Саву.

"Видели смо да нам спаса нема. По договору са друговима из логора ја сам одређен да са Јакицом Атијасом, из Сарајева, побегнем из логора и позовем партизане у помоћ. У ноћи 19. априла (1945) успели смо да се сакријемо у лађи на обали, па смо у ноћи покушали да препливамо Саву. Стража нас је приметила и осула паљбу на нас. Атијас је погођен и погинуо је, а ја сам испливао на другу, босанску обалу и сакрио се у грмље. Том сам приликом дошао у могућност да посматрам како усташе ликвидирају заточенике, јер сам био скривен свега 150 метара од њих. После ударца маљем по глави, жртву би бацали у пећ. Крај убица је било

буре са вином, они су се частили и певали као на свадби (увек су се они у време покоља частили прасетином и вином). Понекад би се зликовац дигао и викнуо би:

- Дај овога мени да га закољем, да се задовољим!

"Наравно жртву су му уступали и он би је клао.

"Увидео сам да се не могу пробити кроз спољне бункере.

Препливао сам Саву у обратном правцу и тек 21. априла препливао опет Саву на босанску страну. Пребацио сам се на Козару, где сам нашао партизане."

840.000 лица побијено у Јасеновцу

- Колико је могао бити број жртава у Јасеновцу?

Јанков нам каже:

- "Од заточеника, који су радили у логорској канцеларији сазнао сам да је кроз књиге прошло 840.000 побијених људи, жена и дјеце. Наређења за убијање издавао је Лубурић, а упутства за клање управник логора, архитект Хинко Пићили, "допуковник", који је израдио и пројекте за крематоријске пећи. Међу најкрволочније убице спадали су католички фратри: Филиповић-Мајсторовић, Брекало, Матковић и Брклачић.

12. Ликвидација логора Стара Градишка и Јасеновац

(Из чланка "Нови злочини усташких кољача у Јасеновцу", објављеног 6. фебруара 1945. у листу "Напријед" КП Хрватске)

Ликвидација логора у Старој Градишки

У јесен 1944. усташки кољачи започели су евакуацију заточеника из Старе Градишке. Најпре су побили све Србе. Тако је 21. рујна (септембра) 1944. усташки водник Руњаш одвео је 100 Срба и ликвидирао их у селу Ускоцима, недалеко Градишке. 23. рујна покупили су Руњаш и неки усташа Ченон све жене Српкиње из "куле", као и дјецу, те 282 мушкарца Србина и одвели их жицом везане, у Ускоке, гдје су их ликвидирали. Тога дана кренула је прва група од 684 заточеника, такођер везаних жицом, пјешке у Јасеновац. "Брже, брже, нагари, нагари!" дерао се читвим путем усташки заставник Смолчић из Госпића, док су усташки кољачи немилосрдно кундачили и шмајсером гађали заточенике, који од умора, глади нису могли ходати.

"Селекције" у Јасеновцу

У Јасеновцу је баш у то вријеме започела нова ера масовне ликвидације. Најприје је ликвидирано неколико стотина такозваних притвореника из Рајића, Новске и Липовљана. Њих су измрцварили и голе одвозили на елеватор тзв. "граник" на Сави, који је од логора удаљен неких 150 м, те их на очиглед заточеника ударали тупим предметима и клали. Након тога бацили су их у Саву, пререзавши им претходно трбух, да их вода не изнесе на површину. 5. студеног (новембра) 1944, масовно клање и убијање досегло је врхунац. Најприје је ликвидирана тзв. "шумска група", у којој су били Срби, Хрвати и Жидови. Клани су сви без разлике, систематски сваку ноћ, по 100 - 200 људи. Након тога најављује усташки потпуковник Пичили (који је конструисао пећ за спаљивање заточеника) велику селекцију у логору. Та "селекција" вршила се дневном ликвидацијом 100-200 људи. Сваке ноћи вршио је Стево Башић, звани "Пинџо", са својим помоћником Бранком Каблером, прозивке заточеника "што је Пинџе, тога више нема:, говорили су усташе о овом пијаници и криминалном типу, који је на очиглед затвореника заклао једног заточеника и затим облизао крвави нож. У тим ликвидацијама нарочито су се истакли заставник Анте Зринушић, заставник Михаљевић (Мотко), неки усташа Приморац (Силвестар), усташица Маја Буждон, те усташа Мандић и Цар. Заједно с њима вршили су злочине и два дјечака крвника: Перица Јукић и Мартин Васил, који нису старији од 16 година. Они су ноћу залазили у самице и заточеницима вадили очи, напунивши њима џепове. Јукић је одликован за та дјела.

Бројно стање јасеновачког логора 15. XI 1944. било је око 7.300 људи, а 12. I 1945. тај број је спао на 3.500. У међувремену стигло је 8 нових транспорта с преко 1.200 особа. Они, који су стигли у то вријеме у логор, углавном су одмах одведени на Градину и ликвидирани. Тако је од групе Сисчана, која је дошла у логор у студеном (новембар) 1944, остало још само 6 људи, а група од 60 Загребчана, међу којима су били Никола Милојевић и Јосип Миколош, побијена је до краја. Према томе, резултат те масовне ликвидације и "селекције" био је, да је у непуна два мјесеца, колико је познато, преко 5.000 заточеника.

(Преузето од А. Милетић, Концентрациони логор Јасеновац књ. II стр. 886-7)

IV ДЕО

НЕКОЛИКО ПОСЛЕРАТНИХ СВЕДОЧЕЊА И ДОКУМЕНАТА

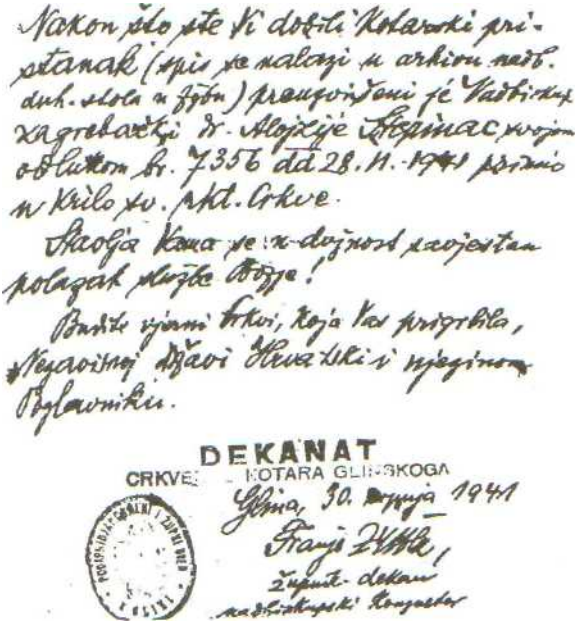

Факсимил из Глине о покрштавању (са текстом на српском)
Сведочанство о покатоличавању српске православне породице Меанџија у Глини 30. јуна 1941, одлуком надбискупа Степинца: "Бр. 1049/41. Обитељ Меанџија, Глина кв(арт) 11.

Након што сте Ви добили Котарски пристанак (спис се налази у архиви надб(искупског) дух(овног) стола у Згбу (-Загребу) преузвишени је Надбискуп Загребачки др Алојзије Степинац својом одлуком бр. 7356 дд 28. VI 1941. примио у крило св(ете) ркт. (римокатоличке) Цркве.

Стављa Вама се у дужност савјестан полазак службе Божје! Будите вјерни Цркви, која Вас пригрлила, Независној Држави Хрватској и њезином Поглавнику. Декант црквеног котара Глинског,

Глина 31. јуније 1941. Фрањо Жужек, жупник-декан надбискупски конзултор."

1. Налаз државне комисије при првом доласку у логор Јасеновац (18. маја 1945) и сведочење 4 преживела логораша о патњама и броју жртава

Записник од 18. маја 1945. који је саставила Анкетна комисија, изаслана за испитивање последњих злочина.

Комисија се састоји из следећих лица:

Бица Барановића, референта Земаљске комисије за испитивање ратних злочина у Загребу; дра Здравка Поповића, на служби у војно-судском одељењу Главног штаба за Хрватску; Др Анта Премеруа, мајора и сталног заприсегнутог судског-лијечничког вјештака, те судбених вијећника Др. Мајера Милана, Др. Пешкозића Анте и котарског суца Броза Ивана, свију из Загреба, те записничара Огњанца Божидара и Трнинића Стеве.

Уз комисију налази се и више новинарских репортера, те новинарских фоторепортера.

Комисија стигла је најприје у мјесто Јасеновац, које је готово посве похарано. Нема готово ни једне зграде, која не би била тешко оштећена или до темеља уништена. Та оштећења, како је комисија установила, потичу од минирања, које су извели усташе у повлачењу. Осим тога један велики дио тих оштећења потиче од усташког пожара. Разлог тим уништењима је жеља, да се прикрију трагови злочина, почињених у логору, да се униште архиве итд.

Мјесто је готово пусто, јер је пучанство раније било присилно евакуирано, те се само ту и тамо налази по који становник и то већином жена и дјеца. Становници се тек полако прибиру тешко узбуђени од преживјелих страхота.

По прилици један километар од средишта тога мјеста налази се улаз у злогласни логор. Тај логор простире се низводно уз ток Саве, те је с југа опасан коритом Саве, на обали које се налази многоредна бодљикава жица. Остали дио логора опасан је високим зидом. Логорско подручје обасиже у облику пачетворине по прилици 2 квадратна километра. На том подручју налазе се зграде управе, разних индустрија, те настамбе

заточеника, као и индустријски колосјек. Све су те зграде или до темеља уништене или тешко оштећене, тако да се ни једна не налази у упорабивом стању. Цијелим логорским подручјем шири се смрад паљевине и задах љешина у распадању. У осталом, мирис паљевине осјећа се и у цијелом мјесту Јасеновац и изван логорских подручја. Уништења, о којима је горе ријеч, потичу такођер од минирања, која су усташе извели на своме повлачењу.

Многе од тих зграда миниране су и дизане у зрак, односно запаљиване у часу кад су се у њима још налазили преостали заточеници. То доказују љешине пронађене међу рушевинама и које су сасвим поугљене.

Комисија запутила се најприје обалом Саве, гдје је затекла већ одмах до улаза хумак покривен свјежом земљом, који је дао наслутити да се ту налази љешина. Раскапањем које је предузето одмах, установљено је да је љеш, који је ту пронађен, био назакопано положен на саму разину земље, а тек онда да је на њега набацан танки слој земље. Вјеројатно је тај љеш бачен у Саву и на то мјесто наплављен. То је љеш мушкарца, којега идентитет се није могао установити. Исти показује знакове врло тешке озљеде тупотврдим предметом услијед ударца, којим му је разбијена доља вилица. Осим тога тај љеш показује фрактуру десне ноге, на којој се налази тзв. "Крамерова шина". О лијеву руку објешене су му двије жељезне плоче, што чини доказ, да је тај љеш био одређен за потонуће у води Саве. Љеш је врло мршав и налази се у распадању. По мишљењу судбено лијечничког вјештака ради се о мушкарцу до 30 година старом, а злочин је могао бити почињен пред по прилици два мјесеца.

Неколико корачаја од сада описаног мјеста налазе се на самој обали крваве мрље, односно засушена разливена крв и остаци одеће, дочим љешине нема. На том мјесту нађена је зарђала сјекира без дршка.

Недалеко од тог мјеста у истом правцу плива у Сави једна гола љешина. која се није могла примакнути обали. То се налази уз тзв. "граник", тј, дизалицу, из које су се изкрцавали шлепови, а одакле су заточеници бацани у Саву претходно ударани маљем по глави.

Недалеко овог мјеста, уз саму обалу Саве, налази се хрпа закопаних љешева, но тако да од истих вире напоље ноге, глава итд. Овдје је нађено једно повеће жељезо као и један чекић, којим су убијене жртве. На том мјесту имаде, односно нађено је, шест таквих љешева. Све су то љешине мушкараца.

Недалеко овог мјеста лежи у води једна љешина, а од исте

вири напоље рука и глава. Та љешина засута је камењем и земљом.

Изнад ове љешине, на самој обали, налази се закопана љешина мушкарца старог око 20 година, који имаде свих 28 здравих зуби.

Недалеко ове љешине налази се на обали једна велика хрпа ланаца "окова".

Недалеко тог мјеста налази се у води једна кост руке, око које је омотана жица, на коју су причвршћене двије жељезне плоче у величини књиге, дочим саме љешине нема.

Недапеко тог мјеста, уз саму обалу, налази се љешина са разбијеним свим личним костима главе.

Недалеко тог мјеста, налази се закопаних десет љешина, које су све у распадању.

Испод тих љешина пливају у Сави двије љешине, које су везане жицом, док трећа љешина имаде руке на леђима везане. На самој обали налази се љешина младе дјевојке у распадању, мушкарца, који имаде руке на леђима везане жицом, а лубања на затиљку разбијена му је неким тупотврдим предметом. На истом мјесту између грања види се више љешина, које су у распадању и међусобно испремијешане.

И све те љешине нису могле бити идентификоване, јер је услијед напредовања посмртне трулежи распознавање немогуће, а идентификациони папири нису пронађени. Осим ових пронађених по прилици 50 љешина. Пливају још даље љешине непрестано по Сави, које ту и тамо извирују. Уопће је комисија стекла дојам да се на цијелом логорском подручју налази закопан велики број љешина, што би требало поближим искапањем тек установити. Пливање љешина по Сави објашњује се на тај начин, да су услијед трулежи љешине провиђене плином испливале на површину иако је о њих био привезан извјестан терет. Овако исплутале љешине Сава је избацила на обалу. Све је то разлог да је дефинитивни број љешина уопће тешко установити или и готово немогуће, јер услијед описаног процеса Сава може сваки час кроз дуље времена избацивати увијек нове љешине.

У вези са свиме што је о пронађеним љешинама горе речено, даје присутни судбено лијечнички вјештак, мајор Др. Анте Премеру

Налаз и мишљење

Данас пронађене и виђене љешине у Сави и на обали Саве

показују заједничку особину узнапредовалог посмртног трулежног распадања, што је ометало установљењу идентитета лешина, а одијела и евентуално нађени предмети као фактор идентификације нису у опће долазили у обзир.

Готово о свакој лешини или виси жицом везани утег, или су му руке везане сприједа или страга, или су пребијене кости екстремитета или лубање итд., дакле готово редовна појава неког насилног чина, било на живом или усмрћеном човјеку или жени. Узроци смрти нису могли бити у сваком конкретном случају прецизно установљени, али једно им је заједничко, да је сваки узрок смрти био насилне нарави, као: опсежни прелом лубање или утопљење, дављење, гушење иде., све ово због и сувише узнапредовале трулежи. Тек преломи лубањских кости доказују прави узрок смрти. Код једне лешине, и то прве пронађене, била је уз десну подкољеницу обавијена удлага (Крамерова шина), на десној подкољеници установљен је подпуни прелом подкољеничке кости, што недвојбено доказује да је прелом наведене кости услиједио за живота, јер је на ту озљеду логично за живота била пружена нека извјесна санитарна помоћ (постављање шине). На истој лешини о лијевој руци жицом су биле привезане двије прилично тешке жељезне плоче.

Готово све лешине показују стање врло изражене мршавости, коју не прикрива нити надутост поткожног ткива, настала од створеног плина код посмртног узнапредовалог распадања лешине, тако да се за извјесне пронађене лешине допушта могућност да је смрт наступила услиједи изражене тјелесне слабости, изнурености и неисхрањености (инасутив) као посљедице кроничног тешког гладовања.

Судбено лијечнички вјештак подкрепљује ова своја мишљења још и тиме, што је за вријеме свог заточеништва у јасеновачком и старо градишком логору у години 1941. и 1942. лично јасно и добро видио све начине мучења и усмрћивања великог броја заточеника Јасеновачког логора. Једног од најзлогласнијег на свијету (од стријелних рана до убода ножем одсијецања глава сјекиром, ударања мањем и батом по глави, бацања у Саву, спаљења живих људи итд.)

Комисија се запутила затим на преглед самога логорскога подручја и логорских објеката, па је видјела:

У порушеној настамби за мушке заточенике налази се међу рушевинама лешина мушкарца, чији идентитет није могао бити установљен, јер нема код себе никаквих исправа, а сам је у тешком распадању.

Женска настамба такођер је од мина до темеља разорена. У близини те настамбе, а и даље од ње, налазе се дијелови женске одјеће, нарочито рубља (комбинезона, чарапа, женскнх гаћица итд.) Осим тога види се на логорском подручју разбацано много оштећене женске и мушке обуће, мушких кравата итд.

Осим тих предмета, на неким су мјестима пронађени и ковчези напуњени дјечјим одјевним предметима.

У минама разрушеној згради за стају пронађене су четири посве пугљене љешине, које су вјеројатно било живе било усмрћене спаљене.

Крај изгорених заточеничких настамба налазе се у извесним размацима три електрична ступа, на којима се виде забити клинови, на сваком ступу по три клина. Према исказу ниже преслушаних свједока, на тим су се клиновима обављала вје~шања заточеника. Осим тога, близу тих ступова налази се једна комплетна справ, тј. вјешала. Према исказима тих свједока на тим ступовима, односно на тим вјешалима, вејшани су заточеници.

На извјесном дијелу логорскога подручја, тј. одмах код споменутих ступова, налази се један овећи простор, који је сав прекопан.

Тај је простор, према исказима свједока, служио као заточеничко гробље. Дне 21. априла ове (1945) године ти су љешеви ископани и очито ради прикривања трагова злочина спаљени, према исказима свједока, у једном оближњем јарку, гдје се још и данас види нешто пепела, док стијене јарка показују знакове сагоријевања. У близини тога мјеста пронађена је овећа хрпа кокса.

Затим су се чланови комисије упутили до једног мјеста, гдје је пронађена једна велика пећ, која је била одређена за печење опеке, но у којој су се, према исказивању свједока, такођер сагоријевале љешине или живи људи. Ради рушевног стања те пећи комисија није могла пронаћи трагове таковог спаљивања.

На много мјеста у логорском подручју пронађено је и много ланаца, који према облику јасно показују да су служили као окови за руке и ноге заточеника.

Комисији се пријављују слиједећи свједоци, који бивају одмах и саслушани:

1. Бинг Јулијо, 39 година стар, занимањем трговачки помоћник, ожењен, Жидов, родом из Вировитице, боравком из Загреба, исказује опоменут слиједеће:

-16. 9, 1941. када су били у јеку усташка дивљања и прогона

против Жидова и православаца (=Срба) и ја сам био ухапшен и препраћен у Јасеновачки логор. Најприје сам био смјештен у злогласни логор II, у којему су се испочетка вршила масовна убијања. Најактивнији убојица био је Љубо Милош. Припомињем, да су у овоме логору године 1941. били заточеници одвојени по вјери и народности, док су касније били помијешани. Године 1942. до 13. 10. био сам премјештен у Градишку. И овдје су се вршила масовна убијања, али још увијек не тако очито и отворено, него закринкано. Тако, на примјер, видио сам, да су веће групе реконвалесцената од пјегавца, а било је међу њима и таквих који су по мало почињали и радити, слагали у камијоне, покривали их гуњевима и млатили по њима маљевима, док је престао сваки знак живота, а тада су их одвозили. Концем септембра 1942. пребачен сам у економију у Стару Градишку. Видио сам на своје очи да је Мајсторовић-Филиповић убио два Жидова. У то доба вршила су се много убојства на пустари код Ораховице, под изликом покушаја бјегства. Знам један случај када је побијено 42 жидова и 17 православаца (= Срба). Истичем, да је у то доба било мноштво самоубојстава, а и сами стражари су убијали људе као мухе, под изликом да су покушали бијег, и није им се никад ништа догађало. Обично би се као репресалија за овакове тобожње покушаје бјегства побило око 25 људи. Док сам радио у економији уставши рано, видио сам да је око 500 жена одведено у правцу Јабланца, одакле се ни једна није вратила, нити смо икад што о њима чули.

Видио сам на своје очи како су једном приликом у Старој Градишки гробари товарили у камионе лешеве дјеце. Причало се, да је око 500 дјеце неки заступник, којему имена не знам, потровао циклоном. Такођер се сјећам, да се једном приликом чула из женског одјела вика и запомагање жена и вапаји за водом. Причало се, да им усташе нису дали 5 дана воде, тада да су им дали пресољени кромпиров гулаш, ускративши им опет воду. У ожујку 1943. пребачен сам у Грећане, једно одјељење логора у Јасеновцу. Тамо сам остао до јула исте године. Видио сам, да су ту заклали једно болесно дијете, које је био одређено за транспорт у Њемачку. Од јула исте године премјештен сам у логор број III у Јасеновцу. Овдје је сада престало убијање ножевима и маљевима, већ су се убојства вршила на тзв. "гранику", гдје би између 8 до 9 сати увече жртве ударали комадом жељеза по глави и онако омамљене или мртве побацали у Саву, а како је један друг видио и причао ми, усташе би раном зором испирали крв са граника и око њега. У том периоду

даномице би у трајању од 14 дана било побијено по 50 људи, а онда након извјесне паузе наставило би се опет то убијање.

Најактивнији су у томе послу били надпоручник Динко Шакић и бојник Пићили Доминик (у цивилу инжињер), а истицали су се такођер и Марко Михаљевић, емигрант, стар око 35 година, Иван Фрковић водник, Анте Зринушић и други, којих не познам имена

У Градину смо ишли по шљунак у једној бродици, у њој су усташе обичавали мучити и саслушавати Жидове, а чинили би то обично тако да би их гњурали у хладну воду и нагонили их да пију бензин и нафту. Након тога су онако мокри и по хладном времену гоњени на рад. Сви усташе из пратње једнако су свирепо поступали са заточеницима, а најгоре су звјери били припадници брзог склопа под командом Јосипа Матаје, званим "Аждаја", усташког сатника. Године 1944. био сам препраћен у ланчару као помоћни бравар и ваљски радник, па сам имао згоде да видим и установим, да су велике групе заточеника долазиле влаковима. По ноћи би их истоваривали и одводили у Градину на ликвидацију, а њихове ствари и упртњаче остајале би на колосјеку.

У новембру године 1944. поново су започели са масовним ликвидацијама. Ради великог водостаја убијали би их на гранику јер их нису могли превозити преко Саве у Градину. Све до Великог петка био је релативни мир. У то вријеме било је у логору свега 4.000 до 4.500 заточеника, али још су придолазиле разне веће и мање групе. У години 1945. до Великог петка такођер су вршена дневно клања, али не у толиком опсегу као у 1944. години.

На Велики петак 30. ожујка (1945) било је бомбардовање логора, те је очито то дало повода управи логора за коначну ликвидацију свих заточеника. Дјеловало је на ту одлуку дакако и све веће приближавање Југословенске армије логору. Почеле су се одводити све веће групе у Градину, гдје се даномице дизао пламен и дим.

Такођер су почели искапати љешине, односно кости, и у бачвама их тамо преносити и спаљивати како би уништили трагове. Тко год је био превежен у Градину, није се више враћао, тако да је било очито, да се иде за коначном ликвидацијом.

21. априла 1945. испразнили су нашу настамбу и нас 1.400 заточеника премјестили у нову. Тога дана послије подне препраћено је у Уштицу 60 радника, а замјеник заповједника Раде Солдо узео је инж. Саламона, 60 пари ланаца, чекић и

наковањ и послао то по ковачу Анићу Јосипу, који је као и Саламон био заточеник. Селећи у нову настамбу између 7 и 8 сати на вечер истог дана видили смо, како преводе у Градину око 950 жена, односно све женске заточенице, које су се тада налазиле у логору. Већином су те жене биле католкиње, те су идући у колони пјевале, макар је свима било јасно да их воде у смрт. Исто вече вратио се ковач Анић и рекао нам, да су за оних 60 радника у Уштици ископали велику јаму. Тих 60 радника није се вратило.

У ноћи од 21. на 22. априла о.г. (1945) обукли су се усташе у цивил и запалили наше старе бараке. Видећи сва ова клања и припреме, било нам је јасно да ми из наше бараке долазимо на ред, а нарочито нас је увјерила у то чињеница што је исто вече заставник Лисац одвео све групнике и писаре, те смо одлучили да се пошто пото покушамо пробити макар и голим рукама. 22. IV око 10 сати група од 500 до 600 људи, у којој сам и ја био, извршила је напад на стражу, отела један митраљез, те бацајући опеке пробила се кроз паклену ватру кроз врата. На том бијегу изгинуло је све осим 80 до 100 људи. Што је било с осталима, који су били у нашој настамби, а нису са нама бјежали, ја не знам.

За вријеме мога заточеништва нису нас одвајали ни по националној ни по политичкој припадности. То је био случај само онда. када би у логор требала доћи каква комисија, као што је био случај доласка комисије Међународног Црвеног Крста из Женеве. Када је дошла та комисија нама су забранили да ма шта с њом говоримо, а тада су нас означили са тракама према националној припадности. Напомињем да су комунисти били означени посебном траком без обзира на националну припадност, али знам и то да су из комисије питали, да ли има комуниста и да је један усташа ухватио првог заточеника на кога је наишао, прибио му ознаку за комунисте и одвео га пред комисију. Чуо сам од неких заточеника, да су усташе приликом доласка једне комије инсценирали напад на брод којим се возила комисија, хтијући тиме приказати, како се логор налази у једној опасној зони и да су ради тога потребне све оне мјере које су усташа примењивале.

То је углавном све, што ја знам о страхотама Јасеновачког логора. Ја не могу тачно рећи, колики је број жртава које су ликвидиране у Јасеновцу, али вјерујем да се тај број креће можда и до милијон и пол људи. Тачан број не могу казати зато јер су многи људи ликвидирани одмах при доласку, а да нису уопће размјештавани у логор, и ми смо само сутрадан могли видјети

њихове ствари и знали смо, да су такови заточеници одмах ликвидирани. Исто тако многи одвођени на рад, гдје су ликвидирани и нису се повратили назад. У логору међу заточеницима били су како Срби тако Хрвати, Жидови, Цигани, Муслимани и Црногории.

Прочитано и одобрено.
(Јулио Бинг)

2) Свједок Живковић Јован, 30 година стар, родом из Бечког Градишта, срез Стари Бечеј, боравиштем из Земуна, Србин, опоменут исказује:

Био сам ухапшен 2. IV 1943, а 2. VII стигао сам у Градишку, те сутрадан у Јасеновац, одмах сам додијељен у грађевинску групу и кроз читаво вријеме радио сам као брицо. У јесен су из Старе Градишке пребацили Србе и Жидове у Јасеновац, а Хрвате у Градишку. У то вријеме многи су људи били батинати и држани у оковима, па се сјећам да је пуковник Марко Павловић држао у оковима цијели логор, а умрло је том приликом од батињања око 60 људи. За вријеме мога боравка у логору вршила су се ликвидирања на разне начине, а нарочито одвођењем на рад и у Градину, од куда се више никада није нитко враћао, а инсценирани су и којекакове тобожње побуне, па је тако пригодом погибије логорника Винера, такође заточеника, којега су усташе убили, побијени Глушац Владо и Мицић Слободан као тобожњи организатори побуне. У јесен, након нападаја на Бања Луку, пресељени су из Градишке Срби, Хрвати и Жидови и том је приликом потучено око 200 Срба. У исто вријеме из Новске и околице дотјерано је око 800 људи, жена и дјеце, а из Живаје око 150, па су и они ликвидирани. За ове из Живаје, знам да су били у оковима цијело вријеме, док их нису ликвидирали. Крешо Мајић, заповједник мјеста у Новској, све је повратнике из Њемачке одмах слао у логор. Сви су ти људи течајем јесени побијени. У Новској му је помогао у одвођењу повратника из Њемачке у логор надпоручник усташког оружништва Њавро, који је те несретнике редом пљачкао. Убијања су се вршила ноћу, већином одвођењем у Градину, а када би вода надошла на граник, ту би људе скидали голе, везивали их и тукли жељезом и маљевима, те побацали у Саву. По причању и према ономе што сам ја могао докучити, побијено је те зиме око 5.000 до 6.000 људи, а у знатној мјери је харао и тифус, јер су хигијенске прилике биле очајне. Сви ликвидирани су отписивани у списковима као

умрли од тифуса.

Осим ликвидирања на горе описани начин, радили су и пријеки судови, те се сјећам да су били оптужени због покушаја неке побуне др Марин, усташки сатник и управитељ усташке болнице, и Бјелушић, усташки надпоручник, са групом од још 29 заточеника, међу којим наводно и 7 усташа. Сви су повјешани. Међу овима знам да су били др Миле Бошковић, асистент медицинског факултета из Београда, инж. Митар Бошковић из Загреба, а иначе Црногорац, Никола Пејновић, грађ. подузетник из Сиска, Стеван Живковић, студент из Митровице, Секулић Бора из Вуковара, мислим да је био неки интелектуалац, Ремзија Ребац Муслиман електричар, неки Ковач, електричар, па неки Марић Томо из Брода, Конић Брена, судац из Новог Сада, Грбић Милан, Босанац, иначе чиновник из Митровице, Перо Крајновић из Загреба, Лубура Јово, радник, мислим Босанац, те неки Рајић, средњошколац из Сарајева, Мусафија Рафаел из Сарајева, неки Хаџија, такођер Босанац, те коначно неки Војновић Бранко, опет Босанац. Предсједник тога пријеког суда био је Динко Шакић, усташки натпоручник из Босанског Брода. Он је др Бошковића лично устријелио пред нама свима. Једном приликом донијели су неки списак и изабрали 20 Жидова, које су убили. Међу овима погинули су из Загреба неки Славко Голдшмит и Хуго Бергер. У логору је било неких 7 до 7 самица. Тко је доспио тамо није више жив излазио и умирали су већином од глади, а било је и случајева самоубојства. Тако се сјећам самоубојства неког инж. Шпингла из Земуна. Након бомбардирања на Велики петак 1945. почела је ликвидација убрзаним темпом, а особито ради тога што се приближавала Југословенска армија. Даномице су одвођени заточеници у Градину, камо су одвожене веће количине кокса и нафте, па држим да је до 20. IV око 1.200 заточеника тамо одведено и спаљено, јер сам ја вијао како дању и ноћу горе три до четири ватре. Ових дана довођене су у логор групе кажњеника из усташких казниона из Сарајева, Винковаца, Лепоглаве итд. и ти су сви ликвидирани. Знам да је само из Сарајева из затвора доведено 440 затвореника, међу којима је било око 70 женских, и сви ови су ликвидирани.

У то вријеме била је одређена евакуација болесника и дјеце у Суњу, у осам вагона. Вагони су стајали код дестилације и по ноћи су се чули јауци, а неки водник Маркић био је у јутро крвав. Стројовођа Максимовић, такођер заточеник, који је имао возити те вагоне, причао је, да уопће није возио. Вагона у јутро на стајалишту није било. Међу одведенима у вагоне одведени су др

Курајица Бранко, лијечник из Шибеника, др Полак Ладислав из Винковаца и Карло Леви из Земуна. Ови вагони одвезени су из логора између 15. и шестжх, али су били празни, а ниједног од ових заточеника нисмо нигдје видјели. Ових заточеника било је око 400. Неки Саферовић, десетар из аутомеханике, такођер заточеник, који је тамо у близини радио, видо је ноћу да су живе заточенике на једна вагонска врата уводили, а на друга, која су била отворена према Сави, одводили. Два вагона ствари су остала.

21. IV по подне објесило се десетак заточеника, када су видили шта се ради. Међу овима познавао сам Ису Копермана, инж. из Сарајева, Кртинића из Митровице и Вучићевић Ђокицу из Шида. У току дана одређено је стотињак људи некуда на рад, а ја сам се некако извукао. У вечер истога дана одредили су, да се сви заточеници, којих је у логору преостало нешто преко хиљаде, премјесте у зидане настамбе ограђене жицом. Пригодом тога премјештања ја сам се сакрио у једну рупу, гдје сам остао пет дана и пет ноћи, тако да не знам, шта се у међувремену у логору догађало, али сам чуо неке пуцњеве. Једне ноћи извукао сам се из рупе, те провукавши се кроз страже, успио сам доћи до Саве и избјећи из логора пливајући. Струја ме је низводно носила изван зида логора код великог насипа изашао сам на нсту обалу Саве и око мене сам видио и осјетио више љешева.

Знам да су усташе на 21. IV (1945) прекопали по логору гробље, из кога су 20 заточеника повадили све љешине, које су тамо биле закопане у току 1941. и 1942. године и исте су спалили у оближњем јарку, како би затрли траг своме злочину. То сам на своје очи видио. Знам да је 21. IV ликвидирана и група жена по прилици око 500, тј. све жене које су у логору преостале. Када сам побјегао из логора, ја сам се свратио код Томе Маренића из Кошутарице и његова кћерка Марија причала ми је, да је она тих дана гледала с крова своје куће, како су усташе у градини убијали оне заточенике, који су тамо били запослени на спаљивању заточеника, и када су те посљедње заточенике ликвидирали, којих је било око 150, усташе су се међу собно грлили и љубили.

Иста ми је приповјелала, да је видила 24. априла, када су усташе бацали у ватру заточенике.

Ја тачно не знам колико је заточеника у Јасеновцу ликвидирано, али је било опште увјерење међу заточеницима, да тај број прелази један милијун. Логор је био предвиђен за нормалан број од 3.000 заточеника. Понекад тај број је досизао и до 6.000, али чим би надолазили нови заточеници, логор се стално чистио

ликвидирањем стотина заточеника и то првенствено немоћних старијих и болеснх. Сваки и напосљедњи усташки стражар без икакове одговорности на своју руку могао је такођер по вољи клати заточенике.

Прочитано, одобрено:
Живковић Јован

3.) Марић Михајло, пок. Николе, стар 27 година, родом из Бјеловара, село Обровница, боравиштем из Загреба, Србин, опоменут исказује:

"Ја сам у логор у Јасеновац дошао 31. X 1941. а још тридесет-седморицом заточеника, те су одмах пригодом нашег доласка у логер била од ове грпе одвојена 33 заточеника, који су стављени у т.з. "звонару" и ја њих нисам никада послије тога у логору видио, па су сигурно одмах ликвидирани. У логору сам провео укупно 42 мјесеца. тј. до 22. априла 1945. Кроз то вријеме запослен сам био највећим дијелом у радиони ланаца, а касније као радник у усташкој болници."

Гледе начина живота у логору, ликвидирања жртава итд. исказује посве сугласно као преслушани свједоци Бинг Јулијо и Живковић Јово, те наставља:

"Након бомбардирања на Велики петак и све већег приближавања Југословенске армије усташе су одлучили да ликвидирају преостале заточенике у логору. На дан бомбардовања бројно стање логора износило је одприлике 3.000. Од тог дана па до 22. априла (1945) ликвидиране су свакога дана групе од 50 па до 200 људи. 21. IV ликвидиране су све жене. тј. 960 жена, међу којима је било и око 50 - 60 дјеце. Тога дана су све преостале заточенике, па тако и нас раднике, који смо иначе становали у посебним зградама, премјестили у једну двоспратну настамбу, која је била ограђена жицом. У тој посљедњој настамби, дана 21. априла у вечер, могло нас је бити од прилике 1.300. По ноћи дошао је усташки заставник Лисац Славко, те позвао све писаре, групнике, стручно особље самих заточеника, њих одприлике 250, те су исте ноћи и они одведени дереглијом преко Саве у Градину и тамо ликвидирани и спаљени. Видећи сам овај ужас и знајући сигурно да смо и ми на реду да ћемо бити ликвидирани, те ноћи смо одлучили да пошто пото покушамо макар и голоруки борбу на живот и смрт са усташким стражама, те да се пробијемо кроз логор. Сутрадан у јутро код јутарњег рапорта утврђено је да је

још преостало свега 1.067 заточеника. Настамба није била отворена, а нити су нам дали било каково јело. Заточеник Анте Бакотић казао нам је да на његов знак треба да сви провалимо из зграде. Око 10 сати ми смо нахрупили силом на излазна врата и на прозоре, те све поразбијали и почели јуришати на прве стражаре око зграде и четворицу стражара, који су били око зграде, успјели смо свладати и побити, одузети им оружје, а затим смо јурнули према излазним вратима самог логора. Напомнњем да сви заточеници нису с нама пошли у напад, јер већина оних који су остали били су услијед изгладјености немоћни или болеснн. Јуришајући на бункер код излазних врата, усташе су нас обасипали митраљеском ватром, тако да су многи другови погинули. Од нас око 700 успјело се спасити и побјећи у оближњу шуму одприлике 80 до 100. Кад смо већ изашли из логорске жице и зида, усташе са противне обале Саве такођер су из бункера обасули митрељеском ватром и ту је такођер много другова погинуло. У самој шуми дочекала нас је опет једна усташка засједа испод Кошутарице, али смо ми варком бацајући цигле и вичући "бацај бомбе" успјели да их отјерамо.

Као посматрач и очевидац свих страхота које су се догађале у Јасеновцу, могу мирне душе казати да је у току четиригодишњег постојања логора на разне начине умлаћено или умрло од болести или глади око милијун и четири стотине хиљада заточеника, од којих је била огромна већина Срба, затим Жидова, Цигана и доста и самих католика.

Прочитано, одобрено
Марић Михајло

4) Дуземлић Милан, 25 година, родом из Дрновог Бока, срез Новска, боравиштем из Крапја, Хрват, опоменут исказује:

Ја сам био намјештен као општински биљежник у Јасеновцу те сам дана 21. децембра 1943. био ухапшен и одмах стрпан у логор. Моје ухапшење услиједило је по пријави Кукор Марице из Плесма крај Новске, која се сада удала али не знам за кога. Осумњичен сам био ради оснивања одбора НОО, те давања помоћи и разних других услуга НОО. Истичем да је управа логора Јасеновац водила записнике о појединим случајевима смрти заточеника, те је један примјерак таковог записника од-

носно списа достаађала општинској управи у Јасеновац, чији је начелник био Лазарин Никола, усташки натпоручник. У свим тим записницима навођено је, да су заточеници умрли наравном смрћу, тј. од тифуса и разних других болести. До дана мога ухапшења тј. 21. деиембра 1943. било је код општине Јасеновац таковиx записника око 900.000, односно по списку пријава случајева смрти било је 900.000 таковиx жртава. Пошто сам ја био општински бележник, имао сам прилике да посматрам те спискове и ово сам видио својим очима, што сам исказао.

Ове спискове видио је такође и благајник Рисовић Стјепан, али је он мртав, јер је ликвидиран у Јасеновцу у логору, по пријави Марице Кукор.

По доласку у логор био сам стрпан у тзв. звонару, гдје сам проборавио 22 дана, а након тога смјештен сам у самицу, гдје сам проборавио мјесец дана. За вријеме боравка у самици био сам мучен по усташама и то на тај начин што су ми палили табане, боли ме иглом под нокте, тукли жицом, која је била омотана гумом и што су ми стављали на прса даску, по којој су усташе скакали. На тај исти начин мучени су били такође и други заточеници, од којих се чуо вапај и запомагање. Осим тога мене су боли ножевима, па тако још и данас имадем на обим рукама видљиве ожиљке (установљује се да свједок имаде на надлактици десне руке ожиљке у величини бивше дводинарке елептичног изгледа, а на лијевој руци аналоган ожиљак једнаког облика, само нешто мањи). Осим мене у истој просторији мучили су такође и остале заточенике, и тако напосе Сертић Гјуру из Пуске, котар Новска, Хрвата, којем су резали месо са бедара ноге и саму рану солили, а то исто чинили су и на рукама. Овог заточеника су усташе након шест мјесеци, полили бензином и запалили. Заточеника Ђогаш Јосипа, родом из околице Бјелине, по занимању финанца из Новске, мучили су на тај начин што су му везали руке и ноге у клупко, а затим га ваљали по једној даски, на којој су били забијени чавли. Он се налазио у самици читавих пет мјесеци, када је пуштен на слободу у самом логору, те је након два мјесеца опет стрпан у самицу, у којој се налазио све до бомбардовања логора. За његову судбину не знам.

Видио сам властитим очима са неколицином осталих заточеника мјесеца децембра 1944. како су се Лубурић Макс, Матковић Ивица, Љубо Милош, Стојчић и Кордић забављали у једној просторији на тај начин, што је пред њима стајала потпунома гола као од мајке рођена деветнаестогодишња дјевојка, заточеница Лончаревић Марица, из Плесма, коју су тада пова-

лили на земљу, односно под или стол, те исту тамо разапели, раширилн ноге и у сполно удо потресали пепео цигарета. Исту дјевојку нитко није послије тога више видио.

Познавао сам партизана друга Томшић Валента, који је са још четворицом другова доведен мјесеца јула 1944. из Загреба, из Свасек цесте, овамо у логор, те је био запослен као радник на циглани, а истоме су у мјесецу децембру 1944. усташе одрезали јаја, те је од тога и умро, док су осталу четворицу, која су с њиме у логор дошли, усташе стријељали. Овакових и сличних случајева било је безброј.

Гледе масовног ликвидирања заточеника (сведок) исказује посве сугласно као и напред преслушани свједоци, тиме да је он лично видио како су, на пр. заточеника Соненшајана Хугу водили на ликвидирање и при том га тукли гвозденим моткама. У томе се нарочито истицали Алага Зулкић из Бихаћа, Хорват Матија из Дарувара, по занимању бачвар, Зринушић и Матковић. За вријеме мога боравка масовно ликвидирање започело је био од 18. августа 1944. Дневно су одвођени на ликвидирање по 100, 200 па некада и 1.000 људи. Ја сам имао прилике да ово установим на тај начин што сам одлазио у канцеларију логора и тамо сам видио пријавке, па сам установио колико фали дневно заточеника. Истичем да је ова канцеларија била заточеничка и у њој се водио списак заточеника. Најкрвавији дани су били када је долазио и одлазио злогласни Лубурић. Тих дана су била масовна ликвидирања. Истичем, да су се усташе при ликвидирању заточеника увијек опијали.

Знам да је у логору била пећ за сагоревање заточеника. Ја нисам никада у ту просторију улазио, али сам чуо крикове заточеника, који су одвођени у ту пећ и спаљивани. Знам да су некога музичара Волнера из Загреба одвели из логора и рекли су да је погинуо при бијегу, али кад су довели мртвога у логор, ја сам видио да је био заклан. Ради овога случаја стрељано је 22 Жидова. Што се тиче посљедњег догађаја у логору, ја не знам ништа, јер сам у јануару 1945. изашао из логора. Што се тиче ликвидирања дјеце у логору ја знам и видио сам када су усташе једно дијете од године дана бацали у зрак и дочекао га је један усташа на бајонету, тако да је на тај начин погинуло. Чуо сам да су усташе, а норочито поручник Матковић, доводили младе заточенице у своју канцеларију, гдје су их силовали, и послије тога убијали.

Немогуће је описати све начине на које су усташе убијале и мучиле заточенике. Видио сам, на пр. случај, када је Никола

Брачић, усташки водник, заклао заточеника Шулекић Ивана из Козарице и пио му крв. Оваквих случајева било је више.

Прочитано, одобрено:
Дуземлић Милан

Анкетна комисија, након извршеног увиђаја самог логора, лијечничког налаза и мишљења судског вјештака, те преслушавања очевидаца установљује:

да злочини почињени у по злу чувеном логору у Јасеновцу, једном од најзлогласнијих мучилишта и клања заточеника, не само у нашој земљи него у опће у Европи, по својој окрутности, по начину и перверзности извршења, по броју и опсегу надилазе све што је најбујнија фантазија могла замислити. Окрутност показује карактеристике најдивљијег садистичког иживљавања, па доиста само психопатолошки елементи могу да објасне све оно морење глађу и жеђу заточеника у посебним ћелијама крлеткама, забијање чавала под нокте, резање живог меса, а затим сољење рана, употребљавање вагине живе жене као пепељаре за цигаретне отпатке - случај Марице Лончаревић из Плесна, котар Новска - којој су усташки зликовци Лубурић, Матковић, Љубо Милош, Стојчић и Кордић бацали пепел и чикове у сполно удо, привезавши је и раскречивши је предходно на столу, спаљивање живих људи у пећима за печење цигле, одрезивање сполни уда, бацања дјеце у зрак и дочекивање на бајонета, ломљење костију, вјешање, дављење у Сави итд.

И у погледу опсега и броја извршених злочина надмашене су и најстрашније слутње. У нешто од преко четири године постојања ове људске клаонице, према исказима очевидаца, насилно је усмрћено од прилике 1,400.000 - исказ свједока Дуземлић Милана. Већина ових жртава уморена је у насељу Градини, одмах преко Саве, на супротној страни логора. Жртве су побијене већином без ватреног оружја, ударањем дрвеним или гвозденим маљевима по глави или гвозденим шипкама, затим бодежима у врат или трбух, везивањем руку и ногу и привезивањем утега, па бацањем у Саву и коначно спаљивањем.

Комисија је установила да су жртве логора били припадници свих наших народа и из свих крајева Југославије - Срба, Жидова, Хрвата, Црногораца, Македонаца и других. Људи су доведени у логор само ради тога или за то, што су се по вјери или "раси" разликовали од својих тлачитеља, или пак за то, што би на њих пала и најмања сумња да се не слажу са усташком страховладом.

На основу записнички утврђених података ова анкетна комисија констатује, да је у самом коначном ликвидирању логора од 3.000 преосталих заточеника, изузев њих 80 до 100, који су се дана 22. априла (1945) одлучили на побуну и, борећи се голоруки на живот и смрт са усташком стражом, успјели су избјећи из тог пакла.

При томе више стотина заточеника било је покошено митраљезима из бункера.

Дана 21. априла 1945. пред сумрак одведено је око 900 женских заточеница и 50 до 60 дјеце у Градину, гдје су биле ликвидиране.

Одговорност за сво ове страхоте почињене у логору Јасеновцу утемељена је не само у начелима о кажњавању ратних злочинаиа, него се она темељи и на свим важећим правним принципима свих народа о кажњавању обичног криминала. Носиоци те одговорности у оба правца, колико пред нашим народима, толико и пред свим другим цивилизованим народима свијета, јесу:

Анте Павелић, чланови свију усташких влада од 10. IV 1941. па до дана ослобођења, све водеће личности усташког покрета, те коначно сви они, који су ближе и даље код извршења злочина посредно или непосредно судјеловали, и то у првоме реду познати зликовац Макс Лубурић, командант свих концентрационих логора, затим шефови логора у Јасеновцу и њихови помагачи: Шабан Мујица, Мајсторовић-Филиповић, Бркљачић Ивица, Шакић Динко, инж. Пицили, Милош Љубо, браћа Матковић Љубо и Ивица, Фрковић Ивица, Зринушић Анте, Јосим Матаја, звани Адија, Солдо Раде, Маднушић Матија, Хроват, Лисац Славко и многи други, који ће бити посебним комисијама за утврђење ратних злочина утврђени и изведени пред народни суд.

Чланови Анкетне комисије за испитивање посљедних усташких злочина извршених у логору Јасеновцу.

(18. V 1945)

Записничари;
(Огњанац Божилар), (Трининић Стево), (Вица Барановић), (Здравка Поповић), (Анте Премеруа), (Мајер Иван), (Анте Пецикозић), (Иван Броз).
(Објавио А. Милетић, Концентрациони логор Јасеновац књ. III, стр. 485-497)

2. Злочини у логору Јасеновац

- изводи оз опширног Извешатаја Земаљске комисије Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача

Загреб 1946. (репринт 1980. изд. Спомен подручје Јасеновац)

Логор Јасеновац - усташко-њемачки инструмент за уништење наших народа.

У близини ушћа Уне у Саву налазило се прије рата на сјеверној обали Саве велико и напредно мјесто Јасеновац. Становништво је било претежно српско. Мјесто лежи на жељезничкој прузи Загреб-Београд. Ту је већ прије рата било неколко индустријских предузећа, као напр. творнице цигле "Циглана" и мала творница жељезне робе "Ланчара".

Како су на источној страни великог Јасеновачког поља утјецали у Саву притоци Струг и Лоња, био је читав тај крај изврнут сталним пролетним и јесенским поплавама.

Вође усташке терористичке организације примјењујући у хрватској расистичку теорију о чистоћи расе и нације, одлучили су да истријебе све Србе, Жидове и Цигане. Одлучили су да истовремено ликвидирају и све Хрвате који су на ма који начин испољили протуфашистичко расположење. Тако се напунише за кратко вријеме сви затвори и све тамнице.

Усташе су додуше основали логоре и у другим мјестима, као напр. у Ђакову, Сиску, Старој Градишки, Лепоглави, Лобору итд., но ови су били мањи. Јасеновац је постао највећим и главним концентрационим логором у тзв. НДХ. Усташе су читаво његово становништвао (= Јасеновца) побили или га преселили, а у само мјесто смјестили сталан усташки гарнизон.

Прве транспорте заточеника, који су се састајали углавном од Жидова и Срба, допремили су до села Крапје, које се налази око 12 км западно од Јасеновца, те им наложили да сагради логориште, које је добило службени назив "Јасеновац логор бр. I".

Како је број заточеника све више растао, основан је између Јасеновца и Крапја други логор који је добио службени назив "Логор бр. II".

Заточеници су морали сами да на брзу руку изграде оба ова логора, да подигну бараке и насипе, које им је вода непрестано рушила. Коначно су усташе увидјели да су оба ова мјеста неподесна за логориште, па су их након кратког трајања лик-

видирали и основали код "Циглане" у Јасеновцу нови логор, који је добио службени назив "Логор бр. III".

У самом мјесту Јасеновцу претворили су творницу коже у "Логор бр. IV", док се логор у Старој Градишки, која није далеко од Јасеновца, спомиње више пута у усташким извјештајима као "Логор бр. V".

Сви су ови логори могли примити до 7.000 заточеника, но на "раду" их није било никада више од 3-4.000, па ни у вријеме кад је логор бр. III био пун разноврсних радионица.

Отићи у Јасеновац значило је бити предан на милост и немилост усташким кољачима, значило је отићи у мученичку смрт. Црна повијест Јасеновачког логора показала је да су усташе послали тамо све оне елемента, које је требало ликвидирати, јер су им били непођудни "из расних, вјерских, националних или политичких разлога".

У току овога приказа видјет ћемо да су усташе кроз 4 године допремали у Јасеновац велике групе мушкараца, жена и дјеце, те их или увели у сам логор и тамо ликвидирали, или их ликвидирали негдје у околици Јасеновца.

Биле су то групе Срба из разних градова и села, групе Жидова из разних градова и области, читави логори, које су усташе преселили у Јасеновац ради ликвидације, сви Цигани са подручја "НДХ", итд. итд.

Усташе су ове несретнике једноставно покупили и дотјерали у Јасеновац на клаоницу.

(Следи детаљан опис Логора III.)

Систематско уништавање заточеника

1. Долазак у логор и пљачка:

Четири су године стизали у Јасеновац транспорти заточеника, неки у жељезничким вагонима, неки на камионима, а неки пјешке. Није било тједна, да се нису час мање час веће групе заустављале пред зградом "Управитељства логора", гдје су их усташки стражари, који су пратили транспорт, предавали заповједницима логора или њиховим замјеницима.

Заточеници су и за вријеме пута до логора били подвргнути мукама од глади и злостављањима на разне начине. Свједок Лапчевић Стојан каже: "У логор Јасеновац сам допремљен 12. XII 1942. Дошао сам у групи од 9 људи. Најприје су нас ишамарали до крви, затим свукли до гола, боља одијела узели а нама дали најгора". Након све ове процедуре упућивани су заточеници по групама у поједине бараке, које су им биле додијељене. У

случајевима кад за све није било довољно мјеста у баракама, ноћили су преостали по разним другим мјестима логора, изван барака.

Оне заточенике, које су усташе довели у Јасеновац само ради ликвидације, држали су сате и сате, а каткада и по неколико дана голе и босе или у згради "Главног складишта" или "Тунела" или на отвореном простору под ведрим небом, да их коначно поведу на Граник или у Градину, село с друге стране Саве, и тамо побију.

(Даље се описује храна, становање, болести, радови, општи положај логораша, као и главни усташки злочинци у логору)

Колико је жртава прогутао Јасеновац?

Усташе су на свом паничном бијегу из Јасеновца концем травња (априла) 1945. спалили или уништили сав материјал, који би могао пружити статистичке податке, да се утврди, колико је заточеника страдало у Јасеновцу.

Тако су уништени сви регистри, именици, картотеке, књиге о економији, као и сви службени акти који би нам, иако су се - према исказу свједока - водили нетачно, неуредно и несистематски, ипак могли пружити извјесне податке.

Није стога могуће да се одговори на питање, колико је жртава страдало у Јасеновцу. Има врло мало заточеника, који су били у логору неко вријеме и који су пуштени на слободу, а нема их ни стотина, којима је успјело да се у задњи час пробију из логора.

Истакнуто је раније, да су усташе упућивали у Јасеновачки логор заточенике на рад, истакнуто је и то, да су тамо стизали многи транспорти мушкараца, жена и дјеце, које су усташе или увели у логор, и тамо их ноћу ликвидирали, или их побили негдје у околици Јасеновца, а да их уопће нису ни увели у логор.

Најжешћи су усташки терор и клање били у год. 1941. и 1942. Цијела год. 1943. и половицу 1944. протекла је у знаку релативног затишја, што значи да се масовни покољи над заточеницима нису вршили тако често и у толиком опсегу, као што су се вршили прије и послије тога времена. Од рујна 1944. до травња 1945. долазе опет велики транспорти у Јасеновац и ликвидације се у масама понављају.

Заточеници који су били у логору прве или четврте године наводе врло високе бројке жртава, док је исказима оних, који су били заточени треће године усташког злочиначког терора у Јасеновцу, број жртава мањи.

Наводимо ниже неких педесетак масовних злочина које су

усташе починили у Јасеновцу, па ако броју жртава, које су страдале код тих покоља, прибројимо оне заточенике, који су страдали појединачно, добит ћемо цифру од око 500-600.000.

Како је истакнуто, никада се неће моћи утврдити точан број жртава, које је прогутао Јасеновац, али на основу свих испитивања, која је провела Земаљска комисија, може се закључити да горњи број одговара стварности.

Нити један злочинац није у хисторији поклао десетину једног народа, као што је учинио Анте Павелић на својим властитим народом.

Па ипак је тај злочинац имао дрскости да изјави јавно: "Јасеновац није опоравилиште, али није ни мучилиште".

(Следи опис појединих масовних злочина током 1941. и масовног покоља на католички Божић 1941).

3. Масовна убијања у зиму 1941 и 1942. Убијање болесних и изгладнелих заточеника

Кроз читаво вријеме од просинца (децембра) 1941, до конца вељаче (фебруара) 1942. дводили су усташе из Сријема, Славоније и Босне велике транспорте мушкараца и жена у Јасеновац да их тамо ликвидирају. Били су то углавном Срби, али је било и Жидова и нешто Хрвата.

Заточеници Штајнер Хинко и Бергер Егон исказују сугласно да су усташе отпремили те транспорте, у којима је било 100, а каткада и 3.000 жртава, на велику ледину, која се налази у близини Велике Кошутарице, и тамо их убијали.

Жртве су убијали ударцима сјекиром или мањем по глави, 80 заточеника из логора било је стално кроз читаву зиму (1942) задужено радом - да копају јаме и покапају мртваце. Горњи свједоци тврде да је те зиме побијено у Кошутарици око 50.000 људи, што се могло установити, јер су гробари приповиједали осталим заточеницима колико су жртава који дана покопали. Од тих 80 гробара остао је у животу једино свједок Бергер Егон..

(Даље следи опис масовног стрељања 500 Срба из Млаке код Глине, повезаних жицом и побијених пред осталим логорашима и опис спаљивања заточеника).

7. Масовне ликвидације у години 1942.

Од марта 1942. па до конца исте године био је логор III стално препун мушкараца, жена и дјеце, које су усташе доводили онамо у великим групама ради ликвидације.

Усташе су у првом реду покупили по цијелој тзв. НДХ све

Цигане и Циганке, на броју око 40. 000 те их допремили у Јасеновац.

Све су те Цигане смјестили на лединама, које се налазе између "старе жице" (види нацрт) и великог зида у сјевероисточном подручју логора. Простор су оградили посебном жицом, и поставили јаке страже, те га прозвали "логором III-Ц", јер су ту у прво вријеме боравили само Цигани, који су овдје разапели своје шаторе, или су лежали под ведрим небом, голи, гладни и боси, по сунцу и киши. Храна им је била још гора од хране осталнх заточеника, а усташе су их с нарочитим ужитком тукли и бичевали те силили да се међусобно млате и убијају.

Ноћу су их водили по партијама у Градину, приморавали их да сами себи копају гробове, те их затим маљем или чекићем дотукли и бацали у раке. Тако су усташе ликвидирали кроз неколико мјесеци све Цигане и Циганке, младо и старо. Спасило се врло мало Цигана, који су се одликовали марљивошћу градећи насип и зид око логора. Усташе су их поштедели, те их превезли у села Градину и Уштице, гдје су им додјелили задаћу да буду гробари и крвници.

Ова се група Цигана одржала дуго на том мјесту. Становала је у сеоским кућама, имала добру храну, опијала се до бесвјести, и значајно је да ниједан од њих није покушао да побјегне. Њихова је дужност била до копају гробове у Градини за ове жртве које ће од сада стизати у Јасеновац ради ликвидације, да жртве убијају ударцима маљем или чекићем по глави и да их покапају. Премда су они ту своју дужност ропски испуњавали, ипак су морали на концу и они да искусе колико вриједи усташка ријеч. Усташе су их почетком 1945. све побили, да не би остало живих свједока њихових злочина.

Кад су нестали Цигани из логора III-Ц, допремали су усташе онамо велике транспорте Срба, Жидова и Хрвата ради ликвидације.

Заточеници су често видјели како се према Сави крећу из логора III-Ц велике групе људи и жена, у којима је могло бити 500-800 особа, па спомињу нарочито оне групе, које су пошле у смрт на Градину 17. VIII 1942. и 18. X 1942.

Земаљска комисија утврдила је ова усташка злочинства на темељу исказа, које су дали свједоци заточеници Пешка Ђуро, Хершак Јосип, Словенац Рудолф, Фабијанец Јосип, Пејновић Ђуро, Тот Људевит, сви из Загреба, Илић Бранко из Живинице, Шетинц Маријан из Долењске Јаснице и Брејер Ото из Бјеловара.

8. Масовне ликвидације изван логора

У пријашњем смо поглављу говорили о ликвидацији оних жртава, које су усташе увели у Јасеновачки логор.

Међутим су током цијеле године 1942. долазили жељезницом, камионима или пјешке велики транспорти људи, жена и дјеце, које усташе нису уопће увели у Јасеновачки логор, већ су их одмах пребацили преко Саве у близини Јасеновца, те их ликвидирали у Градини и Уштицама или негдје другдје. Свједоци Хершак Јосип, Словенец Рудолг, Бедњанец Славко, Данон Јаков - сви из Загреба, Матас Павао из Трестеника, Брејер Ото из Бјеловара и Тот Људевит из Герашнице свједоче о слиједећим масовним злочинима у току 1942. године:

а) неустановљеног дана побили су усташе на Градини велику групу сељака, која је стигла из Славоније, од око 8.000 људи

б) кратко вријеме након тога побили су групу од око 7.000 људи, које су похватали у крају око Козаре

ц) побили иза тога велику групу, која је стигла на Јасеновачку жељезничку станицу у 56 вагона, крцатих живим скелетима

д) побили на Градини велику групу Жидовки и дјеце, који су стигли из женског логора у Ђакову...

9. Мрцварење и убијање двију група у сијечњу-ожујку (јануар-март) 1942.

Свједок Блумсцхеин Златко дао је следећи исказ:

"Око 20. сијечња 1942. дотјерали су усташе око 200 српских сељака из разних Словенских мјеста, те су их у самом логору тукли тупим предметима читав један сат. Сељаци су јаукали, од муке се свијали, а много их је издахнуло. Усташе су затим довезли неколико кола, побацали у њих живе и мртве, те извезли изван логора на простор тзв. "гробља изван логора". Овдје су избацили живе и мртве из кола, газили по њима чизмама, па кад су их све дотукли, поскидали им одијело и обућу, а љешине побацали у једну велику заједничку раку. Знам да је тим покољем руководио сам Милош Љубо, и помагали су му Матијевић Јосо и Сабљић Илија."

Свјсдок Финци Јакоб приказује масовни злочин, које се догодио у мјесецу ожујку 1942.:

"У првој половини мјесеца ожујка 1942. извршили су неки усташе, чији се ндентитет није могао установити, покољ над 3.000 заточеника Јасеновачког логора. Исто се тако није могло установити, да ли је тај покољ проведен ради редукције стања у

логору, или у терористичке сврхе.

Клање је трајало кроз десет дана. Жртвама су размрскали главу тупим предметима, млатили их колцима и жељезничким шипкама у толикој мјери да су тјелеса била црна и посве изнакажена. Забијали су чавле у тијело, резали уда итд. Кроз десет је дана педесетак гробара морало да покапа љешине на тзв. "гробљу изван логора", гдје су се догађала звјерства"...

(Даље је опис масовног покоља Јевреја и других заточеника)

12. Ликвидација логора III-Ц

Из приложеног се нацрта види да је између тзв. старе жице логора и великог зида у сјеверо-источном куту била велика ледина, гдје су усташе у прољеће 1942. подигли обични логор под ведрим небом, оградили га бодљикавом жицом и овдје смјестили око 40.000 Цигана.

Они су те Цигане побили у року од неколико тједана, па како се број Цигана постепено смањивао, доводили су онамо и друге заточенике, тако да је логор III-Ц постао сабиралиштем безбројних мушкараца, жена и дјеце, који су у току 1942. овдје чекали, када ће доћи на ред да крену у смрт.

Концем студенога 1942. остало је у логору III-Ц око 160 заточеника, већином интелектуалаца.

Заповједник тога логора Матковић Ивица одлучио је, да их побије на тај начин, да им ускрате сваку храну и пиће и да тако види, како дуго може човјек да живи без хране и воде. Дао је стога појачати жицу око логора и појачати стражу, те јој наложио да устријели свакога тко буде покушао да побјегне из логора, или с друге стране да убије сваког заточеника, који би се усудио да добаци храну у логор.

Поставио је пред логором велику плочу с натписом "пјегавац", да застраши остале заточенике, а и саме усташе, да се не приближују превише бодљикавој жици.

Слаби и немоћни заточеници су подлегали већ за неколико дана, али их је било четрдесетак који су животарили и након веше тједана. Они су од очаја изгризли сву траву, која је била у логору, па избезумљени од глади почели су да једу и људско месо.

Свједок Кухада Никола исказао је о том догађају слиједеће:

"Концем 1942. радио сам на дезинфекцији боксова у једној бараки, удаљеној око 4 метра од логора III-Ц. Налазио сам се на тавану те зграде и од знатижеље сам подигао пар црепова на крову и проматрао шта раде другови, затворени у логору III-Ц, куда нитко више није смио ући, гдје је постављена плоча са

натписом "пјегавац".

Видио сам како су појединн заточеници тргали са љешина мртвих другова месо и одмах га јели, јер већ 17 дана нису дрбивали никакве хране.

Неки су свједоци проматрали логор из даљине ноћу, па Брејер и Риболи исказују да су видјели, како заточеници у логору III-Ц пеку месо покојних другова и како га једу. То се могло јасно распознати, јер је пламен расвјетљавао цијели логор.

Кад је један заточеник пријавио Матковић Ивици, шта је видио у логору III-Ц, стао се овај смијати као луд, те му одговорио:

"Ти би као интелигентан човек морао знати да је цркотина отров, од кога се брзо умире. Нека само пеку и једу, прије ће сви поцркати. И тако ми то већ предуго траје."

Међутим ти заточеници нису умирали, већ су покушали да се једне бурне ноћи провуку између жица и баце у Саву. Усташки су их стражари опазили и поднијели пријаву Матковићу, који је одредио да се посљедњих 35 заточеника логора III-Ц ноћу утоваре у кола и превезу преко Саве у Градину у једну сељачку кућу.

Усташе су у ту кућу затворили неколико заточеника, који су били затворени у "Звонари", гдје су их већ дуље времена мучили глађу.

Довели су у ту кућу и ових 35 заточеника из логора III-Ц, те их све свукли до гола и утјерали у ту сељачку кућу, забарикадирали све прозоре и врата, па су тако сви ови несретници након неколико дана преминули од глади и зиме.

Оно мјесто, гдје је некоћ стајао логор III-Ц, дали су усташе преорати, да избришу сваки траг да је овдје некоћ постојао логор, у коме је неколико стотина тисућа мушкараца, жена и дјеце чекало данима и тједнима, на сунцу и снијегу, гладно, голо и босо час кад ће кренути у смрт, у којој су вилејли свој спас, да се избаве од страхоте и очаја, у којем су се налазили.

Ова је Земаљска комисија утврдила ова злочинства усташа на темељу исказа свједока: Срића Драгана, Данон Јакоба, Риболи Јосипа, Брејер Ота и Кухада Николе, који означују Матковић Ивицу, Слишковић Ивана, Маричић Јерка и Полић Маринка као усташе, који су се истакли највећом окрутношћу при извршивању овог злочина.

(Следи опис покоља деце, који смо навели раније)

16. Злочини усташа у љету 1943. године

Премда се у год. 1943. нису више вршили у Јасеновцу масовни покољи, није ипак та година прошла без крви.

Свједоци Бедњанец Славко из Загреба, Камин Шабетај из Сарајева, Шкргатић Драгутин из Загреба, Данон Јакоб из Загреба и Грегуровић Вера из Загреба исказали су слиједеће:

У љети 1943. успјело је неколицини заточеника да побјегне док су били на "ваљском раду". Заповједник "усташког сата" Павловић Марко одредио је, по налогу Брклачић Ивице, да заточеници морају од сада носити кроз мјесец дана ланце на ногама, кад буду ишли на "ваљски рад". Осталим је заточеницима забранио да примају у то вријеме пакете и писма, а смањио им је и дневни оброк хране. Цио тај мјесец дана дијелили су усташки часници између себе пошиљке хране.

Усташки стражари на своју руку почели опет да злостављају заточенике, док су се налазили на раду изван логора. Врло често се на вечер вратило у логор мање заточеника, него је ујутро отишло на рад, па су се усташки стражари изговарали, да су пуцали на оне заточенике, који су покушали да побјегну, те их убили. Тако је само у мјесецу коловузу 1943. побијено на тај начин 50 заточеника.

Свједок Рицхтер Рудолф из Загреба изказује, да је пред јесен 1943. дотјерано у Јасеновац 15 Срба партизана, које су усташе заробили у Босни. Сви су они изгледали као живи костури, и тијело им је било пуно трагова мучења. Кад су ушли у логор, навалило је на њих десет усташа прве сатније, те их стало млатити колцима. То ударање трајало је око пола сата. Тројицу су олмах дотукли, док су остали умрли кратко вријеме иза тога. За ово су дјело одговорни заповједник те сатније Санковић Анте-Матеша, дочасници Адиловић Фране и Брклачић Јурица, те још неки непознати усташе.

17. "Шумске групе"

Крајем год. 1943. формирала је логорска управа, тзв. Шумске групе. У сваку је групу увртено око 30-80 заточеника, који су добили алат да иду сјећи шуму и израђивати дрва за огрјев. Кад су се ти заточеници дрвосјече враћали на вечер у логор, опазили су њихови другови да их је неколико нестало на раду. Свједок Брејер Ото из Бјеловара исказује:

"Од рујна 1943. до јануара 1944. образоване су дневно шумске групе, које су имале поћи у Градину да сјеку дрва. Знам да је кроз три тједна одлазило по 80 људи на рад, но сваки дан их се по 10

мање враћало".

Свједок Живковић Јован из Бачког Градишта наводи:

"29. децембра 1943. позвани су по списку 84 или 85 заточеника. Морали су да узму пиле и тестере и речено им је, да иду на шумски рад. Нама је било сумњиво, јер међу њима је било врло мало сталних радника из шумске групе. Укрцани су у брод, но још прије укрцавања одузете су им пиле и сјекире. У подне је заустављена храна, која се имала да однесе шумској групи. Сви смо одмах знали, да су побијени. Послије је враћена у логор њихова одијећа, а они се нису више вратили, и ми смо били на чисту да су побијени.

У логору се говорило, да их је побила 1. сатнија 1. усташког обрамбеног здруга којом је заповиједао Анте Врбан.

Двије недеље иза тога побијено је у шуми званој Градина преко Саве око 120 заточеника из три или четири групе. И они су били упућивани на шумски рад у Градину, али се нису вратили. У то је дошао за надстојника радног одсјека домобрански натпоручник инг. Ниблер. К њему је дошао заточеник логорник Влах Ромео и казао, да је то трећа и четврта партија, која се из шуме не враћа и да је до сада потписао да су ти људи покушали бјегство и били побијени, али да то више у будуће неће потписивати."

И други свједоци као: Грин Валтер, Брејер Ото, Данон Јакоб и Новак-Перјанец Мате исказују, да су усташе побиле те јесени и зиме много заточеника на шумском раду, па су опазили како су усташки стражари доније ли ноћу у логор разну одијећу, обућу и алат. Сви ови свједоци терете за ова злочинства: Лубурић Макса, Павловић Марка, Брклајчић Ивицу, Милош Љубу и инг. Пицили Хинка као наредбодавце, и слиједеће усташе: Зринушић Анту, Михаљевић Марка, Приморац Силвестра, Брачић Николу, Фрковић Милу, Ђулкић Алагу, Чоп Луку и Хирсцхбергер Николу као извршиоце злочинства. Није установљен број заточеника који је у то вријеме убијен у шуми.

18. Усташке репресалије у липњу (јуни) 1944. године

У липњу 1944. побјегао је из логора Волнер Иван, студент из Загреба. Усташе су га уловили код Дубице и тако премлатили да је издахнуо, а његово мртво тијело допремили у логор. Сви су заточеници морали да дођу на јавни наступ, па је усташки натпоручник Шакић Динко позвао заточенике, да одаду особе, с којима се Волнер дружио и који су му помогли код бјегства Кад се ниједан заточеник није јавио, наложио је Шакић да му се

донесе "Именик" у којем су били пописани сви Жидови, који се налазе у Јасеновцу. Из тога је именика прозвао 100 Јевреја, па кад су ови ступили пред њега, одабрао је од око 25 Јевреја, те их осудио на затвор у "Звонари", што значи да има тамо да умру од глади. Пригодом проглашења пресуде насмијала су се два Жидова, што је опазио један усташа и пријавио Шакићу. Овај је позвао та два Јевреја к себи, наложио им да клекну те их устријелио хитцем у затиљак. Међу оних 25 Јевреја, који су стрпани у "Звонару", било је више угледних Сарајлија: професора, адвоката, инжињера итд.

Земаљска је комисија, утврдила овај злочин преслушавањем свједока Илић Бранка, Камни Шабетаја, Данон Јакоба, Алексић Арсе и Живковић Јована.

19. Ликвидација веће групе Срба у Јасеновцу

Свједок Брејер Ото посвједочио је, да је концем коловоза допремљена у јасеновачки логор велика група Срба из околице Окучана, око 700-800 лица.

Свједок је видио, када су усташе натоварили ове Србе на велике чамце те их отпремили низ Саву до шуме, која се налази између Млаке и Јабланца. Како је логорска Економија у Јабланцу имала своје земљишта, на које је слала логораше на пољске радове, држао је свједок, да и ови Срби иду тамо на рад. Међутим је касније сазнао од другнх заточеника, да су усташе све те Србе побили на обали Саве. Свједок се сјећа, да су се усташки стражари, који су пратили заточенике, вратили ноћу у логор, али без заточеника..

(Следи опис деловања преког суда у Јасеновцу)

21. У листопаду (октобру) 1944. започео је нови још крвавији режим

У листопаду 1944. престало је "затишје" усташких зулума, јединица Македоније и Србије. Београд је ускрснуо као пријестолница Демократске Федеративне Југославије, на територију Војводине, Хрватске и Босне водили су се бојеви између Народноослободилачке војске и њемачко-усташких војски, које су бјежале према сјеверо-западној граници државе.

Усташе су знали да се приближује конац њиховог пашовања, па су Лубурић, Бобан и други "витезови" предлагали да се покоље све што није усташко. Тако су усташе од листопада 1944. до посљедњих дана проводили опет масовне ликвидације свих елемената, који су били према њима непријатељски располо-

жени.

У Јасеновац су почели поновно стизати транспорти из свих неослобођених крајева, читави затвори и казнионе. као и логори, имали су да се евакуишу и премјесте у Јасеновац.

Цијелу зиму 1944-45. текла је на "Гранику" и у Градини крв.

Свједок Рожман Иван исказује:

"У мјесецу просинцу (децембру) 1944. приликом наступа код вечере усташе су прозивали заточенике и то 150-200 људи дневно, те их затварали у бараке пред "Заповједништвом", одакле су их ноћу водили голе, жицом везане на мјесто "Граник", ту убијали и бацали у Саву.

Ја сам то гледао кроз читави просинац из моје настамбе на "Циглани", јер је та настамба имала стаклене прозоре и јер сам ја долазио око 10 сати на вечер са рада из "Столарије". Из моје настамбе видио сам тачно како је крвник Фрковић убијао на "Гранику" људе пререзавши им ножем гркљан и бацао их у Саву. То сам могао добро видјети зато, јер је иза тог мјеста била јака електрична лампа."

Свједоци Задравец Винко из Загреба, Данон Јакоб из Загреба Кусторим Маријан из Кустошије, Грин Валтер из Н. Градишке, Абинум Јешуа из Сарајева и Камхи Шабетај из Сарајева дали су у својим исказима овој Земаљској комисији податке, на темељу којих је она утврдила слиједећа злочинства:

а) Те су зиме побили усташе око 3.500 заточеника, који су се налазили на раду у јасеновачком логору

б) Пијани су усташе силовали редом око 20 младих жена, које су радиле на Економији, те их заклали и бацили у Саву

ц) Исто су тако у просинцу 1944. ликвидирали на "Гранику" двије групе заточеника, које су се пријавиле - вјерујући у својој наивности да ће тако спасити главе - да иду на рад у Њемачку. У првој је групи ликвидирано око 200 заточеника, који су припадали разним народностима и вјероисповјестима, док су у другој групи били сами Срби

д) Једног дана стигао је у логор огромни транспорт, у којем се налазило око 15.000 радника и сељака. Усташе су их смјестили у "Главном складишту" и ливадама око њега, те су их кроз неколико тједана ликвидирали постепено на "Гранику"

23. Коначна ликвидација заточеника

Почетком травња (априла) 1945. почела је велика офанзива Народно-ослободилачке војске са циљем, да коначно протјера из земље њемачког окупатора и његове усташке слуге.

Усташка се управа Јасеновчког логора почела припремати на бијег. Лубурић је одлучио да побије све заточенике, а логор и мјесто Јасеновац претвори у хрпу рушевина и пепела.

У то вријеме су стигли у Јасеновац велики транспорти, у којима су се налазили заточеници из Лепоглаве, Старе Градишке и других логора и мјеста. Усташе су све ове заточенике убили на "Гранику" или Градини.

Свједок Шкргатић Драгутин исказује:

"Сјећам се, да је у Јасеновац стнгло 11 вагона заточеника из Лепоглаве, па сам видио, кад су ти људи одведени сви ноћу на Градину и тамо поубијани."

Укупно је стигло из Лепоглаве око 700 заточеника, а још већи број из Старе Градишке.

Усташе су, како је исказао свједок Брејер Ото, у травњу (априлу) водили заточенике на "ваљске радове", те их побили у околици Јасеновца.

Побојали су се да ће се данас-сутра открити нова гробља у логору и око логора и установити, колико је жртава страдало од усташких злочина и како је страдало.

Зато су формирали екипе заточеника-гробара, којима су наложили да ископају сва гробља у логору и изван логора, у Градини и Уштицама, и ексхумирају љешеве поубијаних жртава. Други су заточеници морали да подижу огромне ломаче. На дно ломача стављали су кокс, набацали на њ љешине и костуре, полили све то нафтом и запалили. Тако су кроз три тједна буктиле ломаче, а заточеници су проматрали те пожаре. Свједок Дуземлић Милан исказује, да му је сељакиња Маринић Марија казивала да је проматрала те пожаре са крова своје куће у Кошутарици. Она тврди да је видјела, како су усташе побили заточенике. Када су спалили и посљедњи костур односно љешину, почели су да пију и међусобно се грле и љубе, кличући од весеља.

Свједоци заточеници Абинум Јешуа, Данон Јакоб, Живковић Јован и Лапчевић Стојан, који су преживјели посљедње дане Јасеновца, тврде да је:

а) дне 20. IV 1945. ликвидирана велика група заточеника у логору од око 470 лица

б) да је у то вријеме стигла у Јасеновац група Сарајлија, која је могла бројити око 400 људи, и да је и она дотучена на Градини:

ц) да је дне 21. IV 1945. остало у логору у женском одјелу око 760 жена и дјевојака, које су радиле на Економији, у кухињама или мљекарнама. Дне 21. IV (1945) кретала је дуга поворка, тј.

жена, у смрт пјевајући, поздрављајући своје другове и опраштајући се с њима довикивала им: "Ви остајете, ми идемо у смрт".

Све су те жене тога дана дотучене и бачене у Саву или спаљене на ломачи.

Анкетна комисија је мјесец дана након тога нашла многе женске одјевне предмете, како леже по пољима и путевима између Економије и Саве

д) да је дне 21. IV (1945) настала паника међу заточеницима, па се је стотињзк њих објесило из очаја по настамбама и радионицама. Тако је дне 22. травња (априла) 1945. остало у Јасеновачком логору бр. III око 1.060 заточеника.

Усташе су све ове заточенике стрпали у велику творничку зграду код "'Цигларе", затворили даскама сва врата и прозоре и поставили око зграде јаке страже да не би који заточеннк умакао.

Читав дан и читаву ноћ били су сви уташе запослени тиме, да минирају једну творничку зграду за другом, радионицу за радионицом, складиште за складиштем, бараку за бараком, и да тако изазивљу екзплозију и пожаре. Тако се је читав логор претворио у ужарену бакљу, а њима је одзвањао тутањ експлозија.

Заточеници у оној великој фабричкој згради су знали да им пријети сигурна смрт, и претпостављали да би усташе и њихову зграду могли запалити и све их побити.

Одлучили су стога, да сутрадан провале из зграде и поведу голоруки борбу на живот и смрт. Изабрали су вођом Бакотић Анту. Сваки је заточеник истргао из зида или вратију по неки предмет, те су тачно у 10 сати ујутро дне 22. IV 1945. разбили сва врата и прозоре и појурили из зграде.

У задњи час је око 460 заточеника клонуло духом, а многи је био болестан, стар и тако немоћан, да се није усудио упустити у голоруку борбу.

Оних 600 заточеника, које није оставила храброст, иако физички слаби и изморени патњама у логору, у чежњи за слободом и животом, прикупили су посљедње снаге и напали усташке стражаре, неколико њих шакама задавили те им одузели пушке, Други су заточеници грабили жељезне предмете или цигле, и ударајући њима по усташама почели да трче према источним логорским вратима по цести, која води у Кошутарицу. На том су путу морали да пређу тек крај Саве простор који се налазио између јужног огранка великог зида и ријеке Саве.

Овдје су усташе имали много бункера, а у сваком бункеру по више стројница, те су из њих косили заточенике,

Били су ипак изненађени, јер нису очекивали да ће се

голоруки заточеници усудити да их нападну, па су заборавили да затворе источна логорска врата.

Тако се на тим вратима одиграо конац борбе, па је заточеник Ристић Миле шакама задавио митраљесца, који је бранио врата, отео му стројницу и почео да пуца по усташама.

Осамдесет заточеника је могло да протрчи кроз врата и да се бијегом спаси у оближњим шумама Осталих 520 је погинуло у борби.

Усташе су оне заточенике, који су остали у логору, њих око 460 на броју, побили. Спасио се само Живковић Јован из Бачког Градишта, на тај начин што се сакрио међу рушевине једне зграде и тамо чучао 5 дана и ноћи без хране и пиће, проматрајући како усташе разарају логор и мјесто Јасеновац.

Кад је последњи усташа нестао из Јасеновца, извукао се Живковић из своје рупе, потрчао до Саве, те је препливао. У то доба је већ дошла у Јасеновац Народно-ослободилачка војска, те спасила и њега и оних 80 заточеника, који су се пробили из логора.

Земаљска комисија за утврђивање злочина окопатора и њихових помагача утврдила је сва ова злочинства усташа преслушањем свједока Соленички Стјепана, Лапчевић Стојана, Шкргутић Драгутина, Филипчић Ивана, Камхи Шабетаја, Абинум Јешуе, Илић Бранка, Данон Јакоба, Живковић Јована, Алексић Арсе, и Марић Михајла, који су сугласно приказали, које и какове су злочине починили усташе прије свога бијега из логора бр. III.

24. Пробој из "Кожаре"

У самом мјесту Јасеновцу, било је дне 23. IV 1945. на раду у "Кожари" још 147 заточеника

Сви су они видјели да у логору бр. III горе пожари и тутње експлозије. Видјели су да међу усташама влада паника и да ови полазе од куће до куће, стављајући под њих мине. Побојали су се и они да би усташке немани могле минирати и бацити у зрак и "Кожару" с радничким згрдама, па су одлучили и они да покушају да се спасе из логора бр. IV.

Раздијелили су се у петнаест ударних десетина и договорили, шта која десетина има да ради. Лијечници-заточеници су подијелили отров у фијолама, јер је сваки заточеник хтио радије да се отурје, него да жив падне у усташке канџе.

Прва је ударна десетина имала да разбије врата од настамбе,

друга да нападне стражаре, трећа да пререже бодљикаве жице, четврта да разбије врата која воде у творничко двориште, пета да потуче и разоружа усташе, који су се тамо налазили, шеста и седма да понесе одјећу и храну, осма да врши болничарску службу, а остале да се оборужају, како која стигне и да поведу борбу на живот и смрт.

План је био добро смишљен, заточеници су се храбро борили и продрли из логора, но тада су их чекале највеће потешкоће. Требало је протрчати кроз Јасеновачке улице, доћи на пољане пробити обруч од бодљикавих жица, прећи преко насипа, цеста и жељезничке пруге, који су били начичкани бункерима и стројницима.

Заточеници Лапчевић Стојан и Бергер Егон, који су нам дали опис и податке за овај херојски подвиг, тврде да се из "Кожаре" спасило само 10 заточеника и прикључило за неколико дана одредима Народно-ослободилачке војске.

(Даље се наводи део исказа саслушаваног усташког злочинца Мирослава Филиповића-Мајсторовића, иначе римокатоличког фратра): По његовом признању, само за кратко вријеме његова управљања логором (у Јасековцу) од конца мјесеца липња (јуна) до конца мјесеца листопада (октобра) 1942, дакле за вријеме само од 4 мјесеца, ликвидирано је 20.000-30.000 невиних жртава. Он је у то вријеме био камандант логора, али и прије и касније вршио је разне службе у Јасеновцу и Старој Градишки и убијао људе. Његов исказ гласи:

"Истина је, пошто ми је предочен исказ Вјекослава Серватзи, уколико се односи на покољ у околним селима Бања Луке, да сам ја био душобрижник П.П.Т.Б. Ја сам као такав једне ноћи са бојном П.П.Т.Б. пошао у акцију и то наводно само ради претреса околних православних села, који су били сумњиви због четништва".

"Истичем, да сам ја у том крају био капелан прије НДХ. Ја сам видио, како су усташки бојници враћали се с покоља крвави, послије се причало да је том приликом побијено 2.000 људи".

"У Јасеновцу сам био као усташки часник и управитељ логора од конца липња 1942. до краја листопада 1942. Признајем да сам лично код јавних стријељања убио око стотину заточеника логора Јасеновац и Стара Градишка. Исто тако признајем да су се за вријеме мога управитељства у логору Јасеновац вршила масовна убијања у Градини, али ја у томе нисам судјеловао иако

сам за та масовна убијања знао. Исправљам се, да сам код тих масовних убојстава присуствовао, али их нисам извршивао. Та масовна убијања допуштао сам као управитељ, јер сам имао усмене налоге од Љубе Милоша, а још више од Матковић Ивице, а каткада и од Макса Лубурића. У Градини убијало се маљем, и то тако да би жртва морала сићи у исколану јаму, нашто је слиједио ударац маљем по глави одострага. Осим тога се убијало и стрељањем и клањем. Кад су се вршиле ликвидације жена и дјевојака у Градини, знам да су се над младима извршила и силовања. О томе је одређивао Матковић Ивица, а силовања су, колико ја знам, вршили Цигани, и то Цигани гробари. Ја нисам вршио силовања".

"За моје вријеме по мом рачуну ликвидирано је у логору Јасеновац 20-30 хиљада заточеника. Посебно истичем да је у почетку љета извршена у Јасеновцу ликвидација логора Ђаково. Том ликвидацијом руководио Матијашевић Јосо, усташки поручник, Код те ликвидације логора Ђаково рачунам да је било око 2-3 хиљаде побијених Жидовки и њихове дјеце".

"Из Јасеновиа сам дошао у логор Стара Градишка концем листопада 1942. до 27. III 1943. За горње вријеме догађале су се и у логору Стара Градишка масовне ликвидације, које су се обично вршиле изван логора, тако нпр. у Млаци, Јабланцу, а отпремани су и у Јасеновац. Овакови велики транспорти за ликвидацију вршили су се по налогу Матковић Ивице. На овај начин отпремиљено је око 2-3 хиљаде људи".

"16. IV 1945. вратио сам се у Јасеновац, гдје сам остао до конца. Знадем да су у то вријем вађене лешине заточеника из Градине и спаљиване, како би се заметнуо траг бившим злочинствима. Ја нисам судјеловао у ликвидацији заднијих заточеника него само у ексхумацији."

Приказали смо тако пар десетина масовних злочинстава, које су усташе лочиниле у Јасеновиу у року од 4 године. Понављамо да тиме нису изцрпљена сва масовна злочинства и да нису наведени они безбројни злочини мучења и убијања, које су усташе извршиле на појединцу или на неколицини заточеника, при чему треба да подвучемо да су се ти злочини дневно (=свакодневно) догађали.

Споменули смо у опћем дијелу да се број Јасеновачких жртава креће око цифре од пола милиона (=500.000), што значи да је сваки десети становник тзв. НДХ оставио своје кости у

Јасеновцу.

Јасеновачки злочини не заостају ни мало за злочинима које су нацисти починили у Белцену, Аушвицу или Мајданпеку.

Једнако као и све остале фашистичке терористичке организације и усташка је терористичка организација створила криминални менталитет код својих чланова, који су убијали из "увјерења", свога криминалног увјерења.

Ноторно је да су сви усташки злочинци приступили у усташку терористичку организацију добровољно, да су знали за криминалне циљеве те организације, да се та организација служи криминалним средствима, да се њена активност састоји баш у почињању криминалних дјела. Сваки дакле од њих, кад је приступао у ту организацију, знао је и морао знати да ће вршити злочине, организоване, масовне злочине, знао је дакле за посљедице свога приступа у чланство. Не може се стога служити изговором да му је почињење дјела било наређено, и пребацивати одговорност на наредбодавце.

Докази о злочинима у Јасеновцу

Писмених докумената о овим злочинима у Јасеновачком логору Земаљска комисија није нашла. Да збришу трагове овог беспримјерног мучилишта, који је по тежини и свирепости злочина безусловно био један од најкрвавијих од свих националистичких логора у Европи, усташки су злочинци уништили све документе. Међутим, да су сачувани сви они списи, које је водило "Управитељство логора", ни ти списи не би могли послужити, да се из њих црпе поуздани подаци барем за број жртава. Из исказа саслушаних свједока установило се, да се жртве, које су биле побијене, нису увијек регистрирале.

При утврђивању злочина и свих осталих важних момената и околности Земаљска је комисија провела доказ саслушањем свједока, увиђајима на лицу мјеста у Јасеновцу, те фотографским снимцима логора и околице.

Преслушана су 62 свједока (и наводе се њихова пуна имена).

Све су то бивши заточеници, који су дуље времена, неки чак и пуне четири године, провели у самом логору Јасеновац, и који су своје исказе дали на основу властитог искуства и непосредног опажања. Од ухапшених злочинаца дао је кратак исказ Филиповић-Мајсторовић Мирослав. Важније дијелове из његова исказа донијели смо такођер у овом приказу.

Увиђаје на лицу мјеста у Јасеновцу обавила је Земаљска комисија са стручним апаратом...

У Загребу, дне 15. студенога (новембра) 1945. Број: 4547/45.
Земаљска комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача

Секретар: др Анте Штокић в.р.
Претсједник: др Венцеслав Целигој, в.р.

3. Колики је број жртава у Јасеновачком логору?

- прско 700.000 убијених, сматра логораш др Никола Николић

Податке о броју затвореника и њиховом уништењу у логорима прошлог рата окупатор је брижљиво и систематски уништавао, да се заметне сваки траг и тако проблем замрси у погледу фактографских података, стварног броја несталих у логорима смрти. Разумије се, то оставља увијек извјестан простор за недоумице код свих истраживача. Та подла лукавост, међутим ни у којем случају неможе прикрити иницијаторе масовног убојства наших народа, него их, напротив, још више оптужује за нечувене злочине.

По наређењу Гестапоа, усташе су одмах послије дебакла фашистичких армија под Стаљинградом. почеле са спаљивањем лешева, које је трајало све до њиховог бијега 1945. године.

Уништавањем материјалне документације покушало се заташкати масовни покољ невиног становништва. Управо такав њихов поступак наводи нас на сумњу да број жртава мора бити већи, него што се и претпоставља.

Само на темељу великих гомила пепела на обали "лимана" може се утврдити да је број убијених прелазио стотине хиљада жртава. А колико је оних у јамама, на "насипу" , Кошутаричким шумама, Уштици, Јабланцу, Дубичким кречанама, Крапју, Брочицама, Млаки итд., итд. Гдје је пепео спаљених лешева са обале "Сабласног језера"?

У погледу сумирног броја убијених људи у Јасеновачком логору, као и броја убијених припадника појединих националности, покушало се и калкулирати, од тендециозног преувеличавања до малициозног снижавања. То погодује само националистичким мракобијесовима, који су проблем толико замрсили да га је, наравно, немогуће правилно ни сагледати, јер су уништене скоро све документације о броју погинулих у тим логорима.

Податак да је у четверогодишњем времену постојања логора

Јасеновац убијено преко 700.000 људи није ни мало произвољна тврдња. Истраживања која су вршена и која се врше, у не тако далеком времену даће одговор на овако свакако занимљиво питање. И уз сва подузета настојања домаћих квислинга - усташа да прикрију трагове својих бестијалних злочина, за науку и истраживаче остало је доста истина, трагова и сазнања који воде правим, тј. могућим спознајама.

Свој суд темељим на слиједећим документима:

1. на материјалним остацима лешева убијених у великим гробницама Градине и Уштица, логора Брочица, Крапја, Кошутаричких шума, Јабланца и осталих мјеста. Научно-стручне екипе из Љубљане сондирањем су установиле масовно присуство лешева у тим гигантским могилама.

2. На присуство дјелимичних остатака великих гомила пепела, послије спаљивања лешева на "лиману комуниста", на Градинској обали Саве. Највећи дио је пепела бачен у Саву и у "Сабласно језеро", да би се сасвим уништила свака материјална документација масовних злочина

3. Највероватнијим свједочењима бивших влаковођа Шапахера и Мугоше, по којима су свакодневно била на брзе влакове Загреб-Земун-Београд прикачивана најмање 4 марвена вагона, Затим откачивана на станици Јасеновац и форшиберицом одвезена на индустријски колосјек према логору Јасеновац. Затвореници логора су стално примјећивали превоз тих затвореника преко Саве у Градину, одакле су се сваке ноћи чули пуцњи и крикови из Градине.

4. На многобројном свједочењу живих, спашених логораша јасеновачког логора, укључујући и аутора овог дијела, који су били свакодневни свједоци за појединачну и масовну погибију припадника наших народа.

5. На темељу резулатата Комисије за испитивање ратних злочина и на темељу судско-медицинске екипе предвођене од стране еминентног стручњака проф. др Премеруа одмах послије ослобођења.

6. На темељу докумената остављених од Гестапоа и усташа, након њихова бијега из Југославије и изјава ратних злочинаца ухваћених послије ослобођења

Без сумње би било најпоузданије да се сачувала сва та материјална документација нечувених масовних злочина, али непријатељ их је већим дијелом уништио, покушавајући њезиним уништењем да смањи доказни материјал који би га оптуживао за геноцид. Из ових разлога нитко данас није у стању

да тачно ријеши замршено питање прецизно тачног броја убијених и у укупном и у етничком смислу, послије свјесног и тендециозног уништења највећег дјела остатака убијених жртава.

(Др Н. Николић, Јасеновачки логор смрти, Сарајево 1975, стр. 190-192).

4. Јасеновац: 600.000 жртава

Колико је жртава тачно страдало на све ове начине у концентрационом логору Јасеновац и Стара Градишка засад није могуће утврдити, јер је уништена картотека и друга документација која би могла пружити тачне податке о утврђивању броја убијених. Ако се томе дода да су у концентрациони логор Јасеновац стизали и бројни вагони и транспорти које су усташе или увеле у логор и тамо их ноћу ликвидирале, или их побиле на стратиштима логора Јасеновац и Стара Градишка, а да их уопште нису ни увели у логор и картотеку, број жртава је онда још теже утврдити. У досад објављеним публикацијама, научним радовима и штампи на тему о концентрационом логору Јасеновац и Стара Градишка те бројке се крећу од 480.000 до 900.000, па и преко милион. У највише случајева процене броја убијених у логору Јасеновац се крећу око 700.000, а у логору Градишка око 80.000.

Највише је сатериторије НДХ 1941-1945. убијено Срба, затим Хрвата и Муслимана, па Јевреја (око 33.500), Рома (Цигана) око 25.000 и других народа и народности (Црногораца, Словенаца, Мађара, Руса итд.), а то потврђује и Мирослав Мајсторовић Филиповић. У саслушању један од команданата логора Јасеновац - Стара Градишка, Мирослав Мајсторовић Филиповић каже: "По причању Макса Лубурића, који је вјероватно водио евиденцију о убијеним Србима, убијено је у НДХ кроз ове 4 године око пола милијуна Срба.." а Љубо Милош наводи да је "сигурно ликвидирано пар стотина хиљада људи..." Чланови усташке владе саопштили су фебруара 1942. немачком генералу у НДХ Едмунду Глезу да је живот у НДХ изгубило 200.000 Срба. Немачки генерал Глез је на то рекао да се процене убијених Срба крећу од 300.000-700.000, али он сматра "да бројку 300.000 сматра тачном", а СС генерал Фике 600.000-700.000. И командант Југоистока Александер Лер априла 1943. спомиње бројку од 400.000 убијених Срба на територији НДХ.

Према томе, број укупно убијених на територији тзв. НДХ, по разним изворима, може се засад ценити само на стотине хиљада. Концентрациони логор Јасеновац - Стара Градишка био је најстрашнији нацифашистички логор и стратиште у окупираној Југославији, а трећи у окупираној Европи. Један од малобројних преживелих логораша то је најбоље исказао следећим речима: "Када би се јасеновачки костури враћали теретним вагонима у живот да освете своју страшну смрт, испред нас би прошло петнаест тисућа вагона, а у сваком по четрдесет костура", а то је 600.000 логораша.

Антун Милетић и Владимир Дедијер (у свом извештају за Фрајбуршку групу атеиста: цит. В. Дедијер, Ватикан и Јасеновац, Документи, Београд 1987, стр. 659.)

5. Покушај истраживања великог стратишта у Градини 1961. године

Документација
(подаци)

О уништавању жртава фашистичког терора од стране усташа у Јасеновачком "логору смрти" у Градини

1) Јасеновачки логор састојао се из три дијела и то: Логор "Јасеновац шума", Радни логор Бачића циглана - Јасеновац и Градина као трећи дио Јасеновачког логора, која се налази на супротној страни Јасеновца, тј. на десној обали ријеке Саве.

Логор Јасеновац имао је пет радиона и то: ланчару, електрану, пилану, циглану и кожару. Прве четири радионе постојале су и раније, док је кожара изграђена 1942. године.

2. Површина земљишта насеља Гралине

Градина се налази на ушћу рнјеке Уне и Саве на десној обали Саве. тј. између ријеке Уне, Саве и рјечице Раковице. Укупна површина насеља Градине износи око 924 хектара. Терен Градине је мочваран, мјестимично обрастао шумом и био је врло подесан за скривено уништавање и убијање логораша, јер се налазио на супротној страни главног логора у Јасеновцу, тј. непосредно преко ријеке Саве.

3. Ужи комплекс Градине који је употребљаван за уништавање логораша и осталих жртава

Ужи дио терена Градине, који је употребљаван за уништавање логораша и свих оних који су пали у руке усташа из свих

крајева наше земље, био је непосредно уз саму обалу ријеке Саве и заузимао је површину око 29 хектара. Овај ужи терен Градине био је осигуран усташким бункерима. Становништво села Градине налазило се баш у овом ужем терену и исто је под притиском усташа 3. јануара 1942. године потпуно исељено, а дјеломично поубијано, а имовина одузета и куће спаљене. Од тога времена у Градини се отпочело са масовним уништавањем логораша и других жртава на најсвирепији и крволочнији начин какав се у историји не памти.

7. Број гробница, њихов положај и величина, са нумерисањем

Према ситуационом плану ужег дијела Градине у размјери 1:2500 види се скупина гробница као и њихов положај. Укупан број гробница по скупинама износи око 120. Гробнице су обично прављене 30 м дужине и 4 м ширине и 2 м дубине. Размак између гробница био је од 8 до 10 м.

8. Приказ свих објеката који су служили за *уништење људи у логору Градини*

За уништење логораша и других жртава усташе су употребљавале разна средства и методе и то: зграда у коју су се зазиђивали живи људи, казани за кухање жртава, жељезница за одвоз скуханих костију на обалу Саве, топола за вјешање и др.

9. *Начин уништавања жртава у Градини*

Људи, жене и дјеца уништавани су у Градини на разноразне и најсвирепије начине:

- од 1942. године почиње се са масовним уништавањем на терену Градине и то на тај начин да су копане гробнице величине 30 м дужине, 4 м ширине и 2-3 м дубине где су се живи људи набијали у гробницу у стојећем ставу, затим су дрвеним маљевима убијани ударањем по главама, затим поливани живим кречом, затрпавани земљом па најзад гробница заравната ваљком. На овај начин у једној гробници убијано је по 1000 људи одједном:
- уништавање је вршено клањем жртава, а затим спаљивањем бензином
- уништавање јевршено и затварањем жртава у просторијама грађеним од камена тако што је одозго на њих набацана слама затим запаљена
- уништавање је вршено и помоћу 12 великих казана у којима су се кухале жртве, а остатак костију возио се вагонетом кратком пругом на обалу ријеке Саве. Последњи казан који је стајао до пре 2 године однешен је у сарајевски музеј

- уништавање је вршено зазиђивањем живих људи у зграду без прозора и врата те након извјесног времена (15-20 дана) отварани ради избацивања и отпремања у гробнице. Овај начин мучења и уништавања показивао је страшне призоре

- масовно уништавање вршено је дављењем помоћу челичне жице

- уништавање је вршено и вјешањем логораша на великој тополи која се налази на обали ријеке Уне на мјесту где се Уна улива у Саву. Ова топола има промјер стабла у доњем дијелу око 1 метар, са огромном и високом крошњом, те јаким хоризонталним гранама о које су вјешане жртве. И сада се још могу видјети на стаблу тополе урасли жељезни клинови помоћу којих се пењало на тополу ради намјештања прибора за вјешање. Донедавно је био и један ланац о који су се вјешале жртве, а који је однешен у сарајевски музеј. Исто тако однешене су у сарајевски музеј и жељезне букагије са којима су окивани логораши, као и други ситни интересантни предмети који су служили за уништавање жртава

- уништавање је вршено и на тај начин што су људи везани у групама по 50 до 100 и бацани у Саву.

Поред набројаних начина уништавања људи на Градини вршено је и масовно уништавање спаљивањем жртава у крематоријуму циглане у самом логору.

10. Број уништених жртава у Градини

Број жртава према гробницама у Градини и другим подацима о уништавању људи у јасеновачком логору цијени с на 350.000 до 400,000 људи, жена и дјеце.

14. Образложење

Износећи напред наведене податке у овом елаборату као и израђени ситуациони план у размјери 1:2500 са уцртаним маркантним објектима у стварној размјери у Градини, напомињемо да смо ово извршили према увиђају на лицу мјеста после 15 година од догађаја који су се догодили у Градини, затим према прочитаној брошури од Драга Х. Чолаковића који је био у Јасеновачком логору првих 10 мјесеци, те неколико одломака из наше штампе о Јасеновачком логору, као и према причању преживелих људи из Јасеновачког логора који су били заточени само у појединим периодима од 1-2 године највише, од 1941. до 1945. године. Иако је Јасеновачки логор био јединствен по својим свирепостима у погледу уништавања невиног становништва и логораша неразумљиво је да се до данас не може наћи ниједан цјеловит документат - књига у коме би био описан

Јасеновачки логор у свим својим злодјелима и подацима хронолошки како су догађаји текли од 1941. до 1945. године. Приједор, 25. 10. 1961. године

Документацију саставили:
1. Раде Кнежевић, грађ. техн. НОС-а Приједор, в.р.
1 Реуф Бајтовић, геометар НОО-а Бос. Дубица, в.р.
3. Раде Граховац, секретар СОСС Приједор, в.р.
(Објавио В. Дедијер, Ватикан и Јасеновац, Београд 1987, 626-633. - У књизи Рат и мир В. Дедијера, Бгд. 1986, М. Глигоријевић је објавио факсимил Записника Комисије бораца Босанске Дубице од 16.11. 61. г. о даљим истраживањима у Градини).

6. Ко је и зашто одлучио да се 1946-47. затиру трагови логора Јасеновац?

- Предлажем, да истраживачи покушају пронаћи одговор на нејасноће:

1. Зашто, гдје и тко је одлучио да се 1946. и током 1947. године предузму мјере затарања трага бившег КЦЛ "Јасеновац"? Споменуо бих да је логорски зид био у 70-80 % своје дужине читав. Да су зидине стражарница, тј. осматрачница биле само, дјеломично урушене. Да је тзв. цигланска пећ Рингоф, преуређена за крематориј, била доступна и проходна за све до 1950. године. Да су зидине електричне централе, столарије, ланчаре и пилане могле бити врло успјешно конзервиране и сачувана. Да је дрвена платформа звана Граник изнад ријеке Саве, за убијање и бацање жртава у Саву, урушена 1948. године. Жичана ограда и пољски бункери из круга осигурања Јасеновца и бившег логора постојали су на дан ослобођења мјеста Јасеновац (2. V 1945). У насељу Јасеновац, Соколски дом, власништво српске ратарске омладине, ослободиоци су затекли читавог. Тек по доласку јединица на наредне војне задатке, дом је до темеља изгорио. Слично је било и са још неким објектима јавног значаја.

2.Негдје и нетко је одлучио да се Јасеновчанима и Србима и Хрватима понуди расељавање и да се напусти Јасеновац. Да се све поруши, засади шума и на све заборави. Став Јасеновчана је био, да остану одакле су и поникли. Прекор и порука Јасеновчанима од Андрије Хебранга била је: ..."економска биједа ће вас раселити". Узгред да напоменем да је Јасеновац прије II свјетског рата имао око 600 радних мјеста, а већина је била у

индустријским погонима у Јасеновцу. Јасеновац у поратним годинама тоне. Већ годинама је евидентно нестајање репродуктивне генерације. Овај проблем заслужио би да се изучи са социолошко-економског аспекта. Јасеновац и Јасеновчани су ипак кажњени.

Радован Тривунчић (у реферату на Округлом столу Јасеновац 14. и 15. новембра.1986. цит. В. Дедијер, Ватикан и Јасеновац, Београд, 1987, стр. 675).

7. Тешкоће бивших заточеника најстрашнијег логора у Европи
Ко крије документацију из Јасеновца?

Постоји реална претпоставка да бар део те документације још постоји - каже Здравко Њежић, руководилац Савезне службе тражења Црвеног крста Југославије

Ових дана бивши логораши Јасеновца, опседају Црвени крст Југославије, односно Савезну службу тражења, захтевајући потврду о времену проведеном у заточеништву. Готово нико од њих, међутим, потврду неће добити, јер документације о овом логору - нема. Тачније, Савезна служба тражења располаже са око 400 картона бивших заточеника Јасеновца, али шта је са подацима о стотинама хиљада (или милион) осталих, до сада нико са сигурношћу није могао да утврди. О томе смо разговарали са Здравком Њежићем, руководиоцем Савезне службе тражења Црвеног крста Југославије.

- Постоји реална претпоставка да бар део документације из Јасеновца није уништен и да и данас негде постоји. Сматрам да је неопходно, пре свега из хуманитарних разлога, пронаћи и сакупити све те податке, да би бивши логораши могли најзад да остваре своја законска права, стечена за време рата - каже Њежић.

Савезна служба тражења, иначе, дневно добије 300 до 400 захтева за издавање оваквих потврда, а понекад их има и по 600 дневно. По речима Њежића, у Црвеном крсту Југославије тренутно има око 15.000 још необрађених захтева бивших логораша, примљених од почетка године. Потврде ће, међутим, добити само они који су боравили у логорима из којих је сачувана документација. То значи да бивши заточеници најстрашније

"фабрике смрти"" у Другом светском рату ни овога пута немају шансу.

- Број захтева за издавање потврда нагло је повећан крајем прошле и током ове године, у време када се пронела вест да ће се почети давати накнаде за ратну одштету. Без обзира да ли ће одштета бити додељена, Служба тражења је обавезна да бившим логорашима изда потврду, уколико наравно поседује податке.

Бивши ратни заробљеници почели су, последњих месеци да организују своје одборе и удружења, обраћају се адвокатима међународном суду, амбасади СР Немачке... Они, наравно, то могу јер су уредно добили потврде.

Поређења ради, занимљив је податак да Савезна служба тражења располаже подацима о 95 одсто наших људи који су током последњег рата били заточени по иностраним логорима као ратни заробљеници. Што се интернираца тиче, Служба располаже подацима за њих 40 одсто, а за остале податке добија од Међународне службе тражења у Ароцену у СР Немачкој, или у Централној агенцији за тражење несталих лица у рату, чије је седиште у Женеви. На тај начин, готово сви ратни заробљеници и интернирци у страним логорнма који су о томе захтевали потврду - добили су је. Заточеници логора на територији наше земље потврде већ добијају теже, а од оних из Јасеновца - није их добио скоро нико.

-Не постоји апсолутно никаква законска препрека за отварање било ког документа о Јасеновцу - категоричан је Њежић.

- Наиме, чак ни по Закону о архивској грађи Југославије нема никакве сметње, пошто је од тада прошло више од 30 година.

Наш саговорник, руковидлац Савезне службе тражења, иначе је као дете преживљавао све страхове Јасеновца где је био заточен девет месеци.

Чудна подударност

По речима Здравка Њежића, од свих логора на територији Југославије убедљиво су најмање доступни подаци о заточеницима у највећем и најстрашнијем од њих - Јасеновцу. Истовремено, од свих логора на територији иностраних земаља у којима су страдали наши народи, података нема једино о заточеницима у логорима у - Албанији!

Божидар Анђелковић ("Политика" 23. X 1989.)

8. Фалсификовање истине о броју жртва у Јасеновцу

Једини од петнаест чланова породице преживео сам страхоте Јасеновца и Старе Градишке.

Јављам се поводом чланка новинара Стевана Зеца, објављеног у "Политице" од 15. новембра (1989) и телевизијске емисије "Порота" (ТВ Београд, 13. XI 1989), посвећене расправи о жртвама геноцида, у којој су учествовали поједини квазиисторичари од чијих изјава ми се коса дизала на глави.

У име истине и људског достојанства шаљем овај прилог као доказ о трагедији и масакру мојих ближњих и даљних. Ја сам једини живи сведок масакра који је учињен над нашом петнаесточланом породицом која је побијена и помрла у логорима Јасеновац и Стара Градишка. У ова два усташка логора страдало је на хиљаде жена, деце и људи, који се воде као нестали јер једноставно нема преживелих чланова породице који би посведочили да су убијени. Мислим да појединци хоће да умање број жртава да би самњили број убица.

Рођен сам 1930, године у селу Доње Водичево код Босанског Новог, од оца Николе и мајке Маре. Наводим имена чланова моје породице који су убијени у Јасеновцу и Старој Градишки. У Јасеновцу су убијени Никола и Љубан Томић. У Градишки су побијени следећи чланови породице Томић: Мара, Радојка, Роса, Душанка, Драгица, Божо, Љубо, Јелена, Зорка, Драгиња (и њена мајка чије име не знам), као и Даница Шкоро. Сви су били из Доњег Водичева. О осталим страхотама које сам видео у логору не могу да пишем.

Да ја нисам преживео сви ови моји ближњи и даљњи водили би се као нестали, али не у Јасеновцу и Градишки. Непосредно после рата, у мојој рођеној општини морао сам уз помоћ два сведока да доказујем да сам ја - ја.

Душан Томић, Задар ("Политика" од 27. XI 1989)

9. Оком научника сагледана монструозност злочина

- Разговор са професором др Србољубом Живановићем Недавно су се поново разбуктала лицитирања о броју жртава логора Јасеновац. Бројеви се крећу од четрдесетак хиљада побијених до више од милион. Да ли је разлог да Јасеновац поново дође на насловне странице новина у захлађењу међунационалних односа - остаје само да наслућујемо. Но истина је да

се тачан број жртава овог логора ни данас - 44 године након ослобођења још увек не зна поуздано.

Човек са којим се до веома одређених података ипак може доћи је професор др Србољуб Живановић са Института претклиничких дисциплина новосадског Медицинског факултета. Он је далеке 1963. године радио у саставу комисије којој је био циљ да истражи гробнице Јасеновца. Замолили смо га за разговор. Пристао је невољно, уз образложење да је већ давао интервју на ову тему, али да га штампа није објавила.

На питање како се догодило да почне да се бави проблемом жртава рата проф. др Србољуб Живановић каже да је искуство рата за њега, још малишана, било изузетно трауматично. Рат је провео као избеглица. Присуствовао је вешању Стевана Филиповића у Ваљеву, стрељању у Крушику.

- Гледао сам фашизам на делу и то како немачка култура шири свој утицај.

- Како изгледа терен на коме се некада налазио логор Јасеновац?

- Земљиште логора Јасеновац је након рата темељно заравњено, испарцелисано и њиве су подељене сељацима. Они су тамо сејали кукуруз, а испод површине, на отприлике метар дубине, налазиле су се непрегледне количине костију. Сава ту прави велики меандр и постепено продубљује окуку. Вода с времена на време подлоче обалу и појаве се беле људске кости. Да ли су то раке које смо ми својевремено открили или су у питању новооткривене, данас је тешко са сигурношћу рећи.

- Када су вођени први разговори о градњи споменика жртвама Јасеновца, постојао је између осталог и предлог да се над сваком масовном гробницом, коју смо ми и наши претходници регистровали, подигне умањена раеплика оног Богдановићевог Каменог цвета. То међутим, није урађено. Претпостављам да је ипак одлучујући фактор била цена. Тако данас путник намерник ни по чему - сем по великом Цвету - не зна да се налази на гробљу Посебно никако не може да открије да се, рецимо, управо у том тренутку налази на гробници у којој почива 800 људи.

- Професоре одакле ваше интересовање за рад у комисији која је истраживала терен Јасеновца?

- Иако сам на својеврстан начин и ја, као дете, био жртва рата, нисам се посебно занимао за Јасеновац, нити за Градишку у време када је договарано да се у Јасеновцу гради споменик -то је било почетком шездесетих, било је одлучено да се пре изградње споменика истражи терен. Савез бораца је желео да повери посао

Стручњацима. Најпозванији су за то управо медицинари. Састављање комисије, међутим, није било лако. Старе професоре нико није могао да шаље на терен. У комисију сам ушао на предлог мојих професора. Тада сам још био асистент. Било је мало људи који су се бавили антропологајом, па је у комисију ушло двоје из Љубљане - др Антон Погачник и др Вида Бродар и ја из Новог Сада. Из Сарајева је дошао археолог Здравко Марић, кустос Земаљског музеја у Сарајеву. Два Словенца, један Хрват и један Србин.

- **Значи образована је права паритетна комисија?**

- Знате, то је веома осетљиво питање и разумљиво је да у комисији буде људи различитих нација. То је уосталом на неки начин потврда објективности рада комисије.

- **Како су почели радови?**

- Пре наше комисије радиле су две екипе судских медицинара - из Сарајева и из Загреба. Они су специјалним бушилицама сондирали терен на одређеном растојању и ми смо на основу тога што смо на одређеним местима извлачили кости знали да се ту налазе раке.

- Колику су површину прегледале екипе два завода за судску медицину?

- Површина коју су они претражили износи 56,25 квадратних километара. То је потез дугачак 12,5 и широк 4,5 километара. Они су утврдили број гробница а ми смо дошли са задатком да утврдимо шта те гробнице садрже. Наравно да нисмо могли да отворимо све. За такав задатак нити смо имали времена нити је он био потребан. Отварали смо само поједине гробнице и то само њихове делове. Одмеравали смо по 20 квадратних метара терена, долазили до костију и скидали сав материјал док нисмо наилазили на земљу.

- Прво смо установили да је свак поједина рака садржала по 800 до 820 људи. Тај број је целатима из Јасеновца због нечега одговарао. Да не буде забуне, то је огроман број. Спаљивали су их да би некако сакрили монструозност свога злочина. Према сведочењу преживелих логораша, у време када је почело "чишћење" логора многе жртве су бачене у Саву и о њиховом броју данас не можемо да закључимо ништа ни приближно. Не постоји никаква метода којом би се установили за колико је људи на тај начин избрисан сваки траг. Остају једино сведочења рођака.

- **Како су ископавања текла?**

- Радили смо током два узастопна лета - 1963. и 64. године. Радови су трајали нешто краће од три месеца годишње. Треба

разумети да је то било свега 18 година након рата. Земљиште је мочварно. Посао је био мучан. Наилазили смо на сапонифицирано масно ткиво, на сачувану косу, нокте, остатке неких ткива. Наилазили смо и на личне предмете, чак и на злато које усташе нису стигле да опљачкају. По свему смо закључили да су доводили на стратиште отприлике до 800 жртава. Обично су били жицом везани двоје по двоје. Налазили смо кости подлактице по једне леве једне десне руке међусобно везане жицом. Доводили су их до ивице раке и убијали их маљем. Према речима председника Савеза бораца из Јасеновца, човека који је три пута успевао да побегне са погубљења - сваки пут је бежао у партизане и сваки пут би га ухватили у некој борби, враћали су у Јасеновац и коначно је успео да преживи - усташе су доводили жртве до ивице раке и ту би их двојица крвника ударала маљем или чекићем у главу. Налазили смо жртве са пробијеним лобањама једној са једне, другој са друге стране.

- Претпостављам да сте о својим налазима водили неке белешке? Што сте записали о својим запажањима?

- Водили смо записнике о сваком дану истраживања на терену. То је била наша мисија - да оком научника видимо сву монструозност злочина и да у име истине све педантно забележимо. Записнике смо касније предали оном ко је инициирао ова истраживања, али стицајем околности код мене су сачувани неки од њих - само они које смо имали у дупликату. Тако, на пример, у записнику који смо водили 22. јуна 1964. године са рада у Градини. Ту дословно пише: "Екипа је имала задатак да руководи радом на ископавању извесног броја сонди које би могле да пруже приближну слику и увид о садржају масовних гробница на овом подручју. На терену је било потребно да се изврши инспекција остеолошког материјала и прикупе основни подаци о броју жртава на одређену кубатуру, о полу и узрасту жртава и да се евентуално установе знаци који би говорили о природи повреда које би могле бити узрок смрти. Као основ за наш рад узели смо записник о бушењу који је дао др Алојз Шерцељ са Института за судску медицину у Љубљани. Одабрали смо оне гробнице за које је приликом бушења установљено да садрже материјал погодан за антрополошку обраду. Земљане радове, односно скидање земљишта до нивоа на коме се налазе кости обављали су мештани из околних села. У току рада фотографисали смо све налазе, а поред тога посебна филмска екипа снимала је ток радова. Сав нађени материјал који се налазио поред скелета у гробници сакупљен је и депонован у

месном музеју. Поред тога, издвојени су и карактеристични и добро очувани скелети, а остала тела смо након истраживања закопавали на месту налаза. Налазн меких ткива и мозгова који су били сачувани у већем броју лобања, делови текстила и појединe кости са повредам издвајани су и сачувани ради прегледа стручњака за судску медицину и хемијске анализе. Своје налазе износимо хронолошким редом - онако како је текло ископавање и испитивање. 22. јуна 1964. године отворена је сонда 6 са 2,5 метра означена бушењем као гробна јама број 112 Б. на земљишту Челника, на земљишту Вукић, уз насип. Пет радника је радило на ископавању. На дубини од 20 сантиметара нађени су ситни комади креча. На дубини од 40 сантиметара било је више већих комада креча. На дубини од 75 сантиметара нашли смо комад стакла од слике, а на дубини од 90 сантиметара нашли смо кључ, перле и дугмета. У североисточном делу сонде на дубини од 92 сантиметра нађен је већи број предмета који су припадали жртвама и који су били, како смо касније утврдили, набацани преко жртава после њиховог бацања у раку. Нађени су чешаљ, кишобран са белом пластичном дршком, опанак, кожни каиш, црвена емајлирана шоља, неколико дугмета од веша и одећа, флаша од једног литра, плава емајлирана здела, потпетица од мушке ципеле, комад црног текстила у полураспаднутом стању, једна кашика. Копајући даље, број наведених предмета се јако повећавао до наведене дубине од 1.20 метара. Карактериситчно је да је нађено много кишобарана, много текстила по чијем ткању се види да представљају народну радиност углавном црне боје, шалови плетени од вуне, доста обуће - углавном дечије од број 33 и мање. Нашли смо много флаша и оплетених балона, кашика, четкица за зубе, емајлирних посуда различитих величина и облика - до шест литара, много дугмета и перли. Запажен је народни вез на текстилу, са ситним перлама различитих боја. У касним поподневним часовима киша је онемогућила даљи рад па је терен напуштен с тим да се радови наставе следећег дана.

- Следећег дана записник се наставља овако: "Радове смо наставили са већим бројем радника него јуче. Отворене су још две сонде – 126 Б - бушотина истог земљишта величине 3 пута 4 метра и сонде на земљишту Ане Богић по имену "Бјељевина" број 59. У првој сонди 112 Б настављено је ископавање. Уклоњен је површински слој блата настао после кише а затим се наставило са ископавањем. Између дубине од 1,20 и 1,50 метара лежали су многи нагомилани предмети распоређени без неког

одређеног реда целом површином сонде, помешани са грумењем креча од којих је неко било знатне величине..." Ту помињемо разне одевне предмете, чешљеве, обућу, посуђе, чак и клупка вуне и плетене корпе, новац, неколико златника итд.

- На истој дубини затичете прве жртве?

- На прве остатке скелета наишли смо на дубини од метар и пет сантиметара. Ево шта каже наш записник: "У свим случајевима радило се о целим скелетима само што су се неки налазили ван граница сонде, у профилу зида. Скелети су лежали у врло различитим положајим, набацани без неког реда и то тако да су поједини делови били међусобно испреплетани. Једни су били окренути са лицем наниже, неки су били згрчени, а неки опуштени. Оријентација скелета је врло различита - у свим правцима. Скелет број 1 нађен је скелет женског пола око четрдесет година, око тог скелета нађено је мноштво предмета. Скелет број 2 лежао је испод претходног. То је скелет женске особе са остацима плетеница тамне смеђе боје животног доба око 30 година Скелет број 3 лежао је испод претходног. Пол женски, око 30 година..." Овај ужасан списак завршава се бројем 197. Нашли смо само у овој сонди 51 дете до 14 година старости. Било је шест девојака старих између 14 и 20 година и један њихов вршњак. Тридесет троје је имало 20 до 25 година - једно мушко и 32 женске особе. Између 25 и 35 година било је 56 особа - пет мушкараца и 51 жена. Од 35 до 50 година - 28 - три мушкарца, 25 жена и 10 особа неодређеног пола. Изнад 50 година било је шест жртава - све женског пола. Нашли смо и шест одраслих особа неодређене старости - по троје мушкарца и жена. Види се да је реч о групи претежно жена и деце и то млађих жена, а да су мушкарци били ретки.

- Каква су ваша антрополошка запажања?

- На основу боје косе и облика длаке може се закључити да се ради о популацији која је носилац светле компоненте, највероватније словенског порекла. Значи, у тој раци није било Јевреја и Цигана. Остаци текстила и ствари говоре да се радило о нашем сеоском живљу. Велика количина предмета које су жртве носиле показују да су оне доведене директно до места погубљења и да претходно нису биле у логору. На то посебно указује присуство ножева, прстења, златника итд. С обзиром да су жртве лежале углавном потрбушке узрок смрти су биле повреде нанесене тупим предметом - мањем или кундаком. Жртве су убијене на ивици јаме. Нису нађене прострелне повреде нити повреде других делова скелета Најчешће се виде повреде у

бочном и затиљном делу предела главе у виду избијених или улегнутих делова кости са карактеристичним околним пукотинама. После убијања жртве су падале у јаму, а њихове ствари побацане су за њима. Потом је све затрпано. Изгледа да је по врху просута извесна количина креча. На дну јаме се виде знаци сапонификације, јер је терен подводан.

- Колико сте сонди управо истражили?

- То се све одвијало пре четврт века и више не могу да се сетим свих ових ужасних бројева. Знам само да смо на основу броја сонди које смо тада отворили, на основу броја жртава које смо у тим сондама пронашли и на основу претходних претрага терена стручњака за судску медицину израчунали да се на подручју Јасеновца и Градишке налази између 700 и 730 хиљада жртава. Подвлачим, поред тога ужасног броја треба узети у обзир и људе који су заувек нестали у таласима Саве. Према сведочењу очевидаца ни то није занемарљив број.

- Професоре, поменули сте да сте све записнике са истраживања предали надлежнима. Рекли сте и то да садржај тих записника никада није објављен. Сведоци смо пак, да се данас опасно манипулнше бројевнма жртава, да се оне често минимизирају. То је увреда за породице оних који су пали као жртве безумља. Чули смо и за ваша настојања да се једном коначно и недвосмислено каже да је Јасеновац прогутао - не 30 или четрдесет, него 700 хиљала или више од милион живота. Да ли је могуће да ће, макар стручна јавност, икада доћи до ваших записника. Сматрам, наиме, да би они могли бити један од кључева који отварају пут ка истини?

Видите, одмах након што смо завршили истраживања - још далеке 1964. године интервјуисао ме је тада млад новинар "Политике" Момчило Стефановић. Интервју је требало да изађе у НИН-у. Тај се чланак никада није појавио. Када сам се распитивао за његову судбину речено ми је да више ништа не питам о том тексту. Пре неколико година, када су на терену Јасеновца откривене нове гробнице, понудио сам да помогнем - наравно бесплатно - да се и те гробнице истраже. Музеј у Јасеновцу ми никада није одговорио. Зашто - не знам. Ми смо своје налазе предали у Југословенски архив, човеку од поверења. Он их је тамо похранио и сигурно је да ће и та документа једног дана бити отворена и доступна јавности. Што се тиче климе која је владала у време када смо ми завршили истраживања, мора се знати да је земља била још веома "ровита", да је било још веома много живих блиских рођака жртава ратних злочина и у том светлу можда је

тада и било разумно не дирати по "отвореним ранама". Наравно, било је значајно да се зна шта се збивало за време рата, посебно са цивилним становништвом и зато је наше истраживање и организовано. Но, држава је имала неприкосновен ауторитет и оценила је да широј јавности не би требало да буду доступни сви подаци. Тако се догодило да о нашим налазима шира јавност није знала све до скоро. Тек недавно, у условима измењене политичке климе, "Политика" је смогла снаге да објави једно моје писмо уредништву у коме само начелно говорим о томе да су се једном оваква истраживања и спроводила и да је бесмислица тврдња да под њивама Јасеновца лежи тек тридесет - четрдесет хиљада жртава.

Где је јасеновачко злато?

Проф. др Србољуб Живановић још каже да су током ископавања на јасеновачком терену чланови комисије налазили знатне количине златног накита и новца. Да се не би десило да из масовних гробница то злато буде однето у време истраживања, или касније, чланови екипе су све златне предмете скупили и након завршетка радова предали уз записник СУБНОР-у Хрватске. Наша комисија је том приликом предложила да се од тог злата изради неки симболичан предмет или да се излије у један комад и изложи као спомен у Музеју у Јасеновцу. Касније се професор др Живановић интересовао шта се дешавало са тим златом.

- Незванично су ми рекли да је донета одлука да се од тога злата ништа не прави него да се поново закопа у Јасеновцу... Ако је то и урађено било би добро знати која је то комисија закопала и где.

Преживео захваљујући педантерији администрације

Професор др Живановић објашњава:

- Пре почетка истраживања нашој комисији су били доступни и подаци које је прикупио професор др Анте Премеру, професор судске медицине Свеучилишта у Загребу и касније Универзитета у Новом Саду, који је као предратни комуниста доспео у Јасеновац још почетком рата. Његова срећа у несрећи је била што се у администрацији логора нашао неки педантни судски писар који је те прве интернирце до једнога завео у књиге.

Усташе касније нису смеле те људе да погубе, да би имали покриће пред међународним хуманитарним организацијама. Тако је професор др Премеру преживео цео рат, заједно са око хиљаду људи. Он је посматрао збивања у логору и као научник и као жртва. Његова сведочења ће касније бити драгоцена.

Проф. др Премеру је већ од 1943. године по налогу логорских власти откопавао масовне гробнице и спаљивао жртве, не би ли злочинци сакрили шта се дешавало у логору. Крах је наиме бивао све ближи. То је посебно постало јасно након пада Италије.

27. лекар у Јасеновцу

- Поред професора Премера драгоцене податке о локацијама масовних стратишта Градине и Јасеновца дала нам је и професорка др Зора Радујков, са нашег Факултета, са предмета патолошке физиологије, каже проф. др Живановић - Она је била 27. лекар у Јасеновцу. Њених 26 претходника је погубљено. Имала је срећу да преживи рат и касније нам је дала низ потресних сведочења о збивањима у логору. Данас је пензионер и с времена на време долази на Факултет.

Истраживања професора Дилија

Проф. др Живановић узгред помиње и податак да никада нису истражене злогласне јаме - крашке вртаче у које су за време рата усташе бациле велики број Срба из Лике, Далматинске Загоре и Херцеговине.

- За време мог боравка у Лондону за овај проблем се посебно заинтересовао професор Дили, предавач анатомије на Медицинском факултету болнице Светог Ђорђа у Лондону. Он је, пошто су у Британији чули за ове монструозне злочине на нашем тлу, као спелеолог аматер и као млад лекар, дошао са неформалним групом - на летовање у нашу земљу и сасвим се незванично спустио у неколико вртача у Међугорју. Објаснио ми је да се спустио само да би установио да ли је његов скептицизам на месту. Није никако веровао да је такав масовни злочин према сународницима, комшијама уопште могућ. Ја његов извештај нисам видео, али знам да га је он поднео званично британској влади.

Према речима проф. др Живановића постоје неки прелиминарни договори са проф. др Дилијем да се у Југославији организује серија разговора и предавања на ову тему и да он лично дође. На питање да ли је са проф. др Дилијем разговарао о истраживању јама, проф. др Живановић каже да је његов лондонски колега на дубини од више десетина метара наилазио на велике количине скелета и то у неколико јама у које се спуштао. Наводно, постоје и фотографије које су тада британски анатоми - спелеолози снимили.

Разговор водио Милан Ножица
("Информативни Гласник" Медицинског факултета у Новом Саду, бр- 233, 28. XI 1989, стр. 8-9).

10. "Да Савом више не плове лешеви"

- Сведочење очевидаца о безбројним лешевима Јасеновачких жртава који су Савом пловили до Београда и Црног мора

Израз "Да Савом више не плове лешеви" била је шифра групе око 150 до 200 бораца НОВ под којом су спремали акцију за ослобођење логора Јасеновац 1943. године, а коју је спречио Главни Штаб Хрватске, а ту забрану потписао Владимир Бакарић. О овоме сведоче учесници: најмлађи официр НОВ-а Милан Кевић, као и пуковник Мирко Пекић, а уз њих се спомињу и ликвидирани учесници у планираној акцији: командант Никола Маринковић, Милан Станивуковић, и двојица обавештајаца из логора, банатски Немци "Вингерт" и "Чеда". (Опширније о томе пише "Политика СВЕТ", бр. 198, од 15-28. XI 1989).

У духу Јасеновачке повеље Његове Светости Патријарха Српског (приликом освећења Спомен-храма Јасеновачким Мученицима, 1984); ми православни Срби не помишљамо да се светимо, али нам је дужност да памтимо. Јер, за разлику од атеистичке "културе" Косте Абрашевића, несхватљива нам је "Црвена освета", као и заташкивање и затрпавање и преоравање мученичких гробова, уништавање доказног материјала престављено са атеистичким бетонским заборавком - Каменим цветом у Јасеновцу.

На свим стратиштима II светског рата у Европи сачувани су и конзервирани сви логорски објекти у аутентичном стању. Ајзенхауер је недужне Немце, обичне сељаке из села Дахау, непосредно после ослобођења протерао кроз логор, зато да се ужас не заборави, јер је невероватан. Јер би после могло да се каже - да се тако нешто није могло ни догодити. А потом је држава Западна Немачка примила на себе обавезу обештећења...

Кроз Јасеновац нису протерани невини Хрвати села Јасеновац, а злогласна НДХ није имала правног наследника. За оно што је учинила национал-социјалистичка Немачка, Немац социјалиста, клекао је у Пољској и молио за опроштај. И опроштено му је, њему и њима, Немцима. Ако би неко од Хрвата и хтео да клекне, не би имао где, јер за боравак у Јасеновцу, са сећањем поништава и кајање. А без кајања нема опраштања.

Антрополошка ископавања у Јасеновцу и околини су прекинута. Како сада изгледа, неће скоро ни бити услова за нормално истраживање, с обзиром на мрачне силе које хоће да затворе и небо. Јер, сада се пориче и побија чак и величина злочина у

Јасеновцу. Набеђују се Жртве, да су прво оне криве што је дошло до геноцида! Затим још хоће да набеде Жртве да су и агресивне, изазивају можда неки нови геноцид!

Нарочито је гнусно пребројавања Жртава, и тендеција да се геноцид сведе на појединачне злочине групице усташа. Заиста, ако је толики број убистава извршила само мала група злочинаца - усташа, онда се неће моћи објаснити ни толики масовни геноцид у Јасеновцу - 700.000 жртава. Као што и данас изгледа невероватно да су фараони могли да подигну онолике пирамиде и онолико велике блокове да дигну без неке веће механизације, само са простим справама. И усташе су имале углавном просте справе за убијање, као што је мађ учвршћен као клатно, или рецимо "Пичилијева комора", или дубоке крашке јаме, или и матице реке Уне, Врбаса, Саве...

Јасеновац је сада у свом центру неприступачан за истраживање. Али, тако велики злочин, извршен у њему, није оставио свој траг само у једном месту Јасеновца, без обзира на величину логора или сплета логора - ове "творнице смрти". Јасеновац је од времена злочина геноцида извршеног у њему престао бити само географски појам. Он је постао збирно име свих Српских и других невиних Жртава злочиначке Ендехазије, свих њених чинитеља и подржатеља. Зато у Ј асеновац спада и река Сава, све до Дунава и мора.

Наиме, злочиначки уморене Јасеновачке Жртве бацане су у Саву, и појединачно и групно. Често су везиване у лесе и читаве сплавове, са писменим натписима, ругалицама, и онда пуштане низ Саву, до Београда, и даље кроз Србију. Ове злураде и злокобне поруке примане су у Београду. Јер лешеви, који су појединачно и у гроздовима стизали низ Саву до Београда, овде су хватани и сахрањивани. Не сви, ни издалека, него колико се тада могло и где се могло. Тога сам сведок и ја лично, и стотине других Београђана, а и другнх људи по Србији, дуж Саве и Дунава. Ево шта сам лично видео, а затим износим и оно што су мени и оцу Атанасију (Јевтићу) испричали други сведоци, у прусуству и других Београђана.

Рођен сам 1931. и жевео сам у очевој кући на Сењаку (Сењачка улица, број 3). Многи од нас београдских дечака у лето 1941. купали смо се на Сави, на Ади Циганлији (купатило "Београд", данашња "'Звезда"). На Сави смо у лето и јесен 1941. најпре виђали велико мноштво чамаца, који су закрчивали Саву. Ми дечаци смо их хватали извлачили за себе из Саве (према поморском правилу: што нађеш на води твоје је). Били су то чамци

који су допловили из НДХ, јер су усташе све чамце одузимали од људи и пуштали их низ воду, да се њима не би користили Срби и други прогоњени људи и бежали преко Саве. Ове су чамце хватали и неки у Шапцу, Прову, Дебрцу и ниже низ Саву и Дунав. Затим смо, купајући се на Ади Циганлији, примећивали често да је Савом долазило све више лешева, и то не само главним током Саве, него и рукавцем према Чукарици. Услед распадања лешева вода је у Сави била често смрдљива, тако да смо морали излазити из воде и бежати од смрада. Из тог времена сећам се још и овога: Еуфросинија-Миша Станојев (рођена 1929, касније удата Јанковић. иначе послератна првакиња Балкана у пливању), једном је тако као девојчица стајала у чамцу на Сави и гледала је запањена како лешеви плове низ реку. У том стању забезекнутости сликао ју је неки Томић са Сењака, и после показивао ту фотографију на којој се види њено запањено лице и лешеви који плове око чамца. Она и фотограф знају тачно имена других људи који су видели те лешеве како плове Савом надувени.[39]

Сећам се, затим, и памтим врло добро. да је током 1943, а нарочито крајем 1944, Савом до Београда долазило на хиљаде и хиљаде лешева. То је деловало катаклизмично. На километре се могло осетити и из далека видети. У једном тренутку, гроздови лешева били су зачепили Саву на решетки порушеног савског моста и прекрили реку од обале до обале. Једногдана, негде 1944. (мени је тада било око 13 година), моја мајка са прозора наше куће на Сењаку пита: шта се то бели на мосту? Погледам и видим нешто као нека велика пена на срушеном мосту на Сави. Немци су били срушили стари железнички мост, па су се на решеткама његове конструкције у води зауставиле и скупиле читаве лесе лешева, са још неким грађем. Ја дођем близу Саве, код шест топола, и видим да су то велике гомиле лешева. Вода на Сави је била опала, па се ширина Саве била смањила на једва 250 метара. Лешеви су се били нагомилали попречно око 20 метра узводно и загушили пролаз, па је на том мету чак и вода почела да расте. Значи да их се било ту зауставило неколико хиљада (прост рачун показује: 250м (ју) 20м = око 5.000 лешева). Све је ово видело и још неколико стотина људи из Београда. Сећам се добро, људи су чакљама преко оне срушене конструкције моста прогуривали

[39] У последнијим месецима 1941. године један Србин-Сремац, тако се потписао, спевао је песму "Пловите српски лешеви", која потресно сведочи о том времену и о лешевима на Сави. па је као документ времена и објављујемо ниже међу Песмама (сачувао прота и проф. Радослав Грујић у својој архиви)- А. Ј.

нагомилане лешеве кроз решетке моста да отплове низводно. Доле ниже на Сави, лешеве су други прихватали, тј. као неком браном су их усмеравали према Ратном острву, где су извлачени на обалу и сахрањивани. Била је ту и нека комисија, ваљда Недићевог Комесаријата за избеглице, којом је руководио Тома Максимовић, који је после од партизана ухапшен као "сарадник окупатора", а тај је човек спасао стотине хиљада Срба избеглица.

Како су на Ратном острву сахрањивани ти лешеви, на њихове гробове стављани су крстови и ти крстови су још дуго стајали тамо и после рата, а онда су одједном нестали. (О томе сам говорио и у интервјуу "Репортеру", 16. 12. 1982.). Знам да је један од геодета из Београда, касније, правећи план Ратног острва уцртао тамо и крстове, што значи да је ту гробље. То је познато и другима, али би тек требало да се изврше ископавања и онда налази да се употребе са документима, да би се саставио један Именословник Јасеновачких Жртава које су допловиле Савом до Београда.[40]

На Ратном острву је за време рата била нека барака. Ја сам долазио близу у свом чамцу (а био сам и добар пливач), јер је Ратно острво припадало Недићу (док су на земунској страни Саве биле усташе, и они би, ако би се неко приближио тој обали Саве, отуда пуцали). Из чамца сам видео те крстове на Ратном острву, баш овде с чела острва, где Сава удара у Ратно острво. Исто тако се сећам да сам још видео, негде одмах после рата, у лето 1945, групу од око 10 лешева на Ади Међици, покрај Аде Циганлије. Лешеви су били избачени, или извучени, из воде на неком грању.

Сечам се такође да су лешеви, који су током рата вађени из Саве, тако исто сахрањивани и на десној обали Саве, код "Небојше куле", али о томе постоје и многи други сведоци у Београду који се тога добро сећају. Додајем и следеће: причао ми је Велибор Рак из Новог Сада, син покојног Фрање Рака, капетана речног бродарства, да је током рата његов отац (Фрања Рак) био

---

[40] У збирци докумената о Јасеновцу (Концентрациони логор Јасеновац, књ. 3, стр. 465-484) Антун Милетић је објавио и 3 обдукциона протокола, од 13, 14. и 15. маја 1945, када су из Саве извађена 42 и 54 леша у Београду код "Небојше куле" и 24 леша из Саве код Шапца, који су сви у протоколима описани. па се види да су то углавном лешеви Срба и Српкиња Јасеновачких жртава (на једном женском лешу, од 25 година, на руци је истетовирано име Смиља и речи: вера, љубав и нада). - Милетић споминьс и друге сличне протоколе из архиве о лешевима извађеним код Небојше куле у Београду, у мају и јуну 45. г. (око 80 лешева) и у Шапцу крајем маја 45. г. (око 120 лешева). - А. Ј.

сведок покоља Срба од стране Мађара у Новом Саду. Он је том приликом помогао многим Србима у Новом Саду да се спасу од мађарског покоља. Саобраћајући бродом по Дунаву до Београда он је видео многе лешеве који из Новог Сада и Чуруга плове ка Београду и помогао је да се лешеви зауставе и довезу до Небојша куле, где су онда Београђани долазили ради препознавања. Сећам се да није неко од наших из Новог Сада пострадао. И ови су лешеви сахрањивани код Небојше куле и около испод Калемегдана.

Књижевник Данко Поповић из Аранђеловца (писац "Књиге о Милутину") сведочи да су и они у Аранђеловцу знали да Савом плове многи лешеви, почев од 1941. и даље током окупације, па зато сви који су славили Светог Николу нису током рата смели да купују рибу са Саве, због тих лешева. Он исти каже да зна добро да су многи лешеви хватани у Београду и сахрањивани код Небојше куле и према капији Евгенија Савојског (што помиње и епископ Банатски Амфилохије у својој књизи "Духовни смисао Храма Св. Саве на Врачару", стр. 46). Али, додаје он, многи извађени лешеви су сахрањивани и на Новом гробљу, унутра уз ограду гробља. Тако је била одредила управа гробља.

Младић из Београда Марко Марковић (рођен 1928, становао у улици Милоша Поцерца. сада живи у Орлеану у Француској) такође сведочи да је негде 1941, силазећи улицом Милоша Поцерца према Сави, вађао лешеве на Сави, и појединачне и у групама, како плове низ реку. То су, вели он, видели и многи други Београђани.

Један мој пријатељ риболовац из Београда, који задњих година свако лето иде уз Саву до Дебрца и Прова, прича да су он и његови пријатељи овога и прошлог лета нашли у Прову, крај Саве, кад су копали у шипражју, неколико људских и дечјих лешева. Тим поводом су му људи из Прова причали да су током рата они вађали многе лешеве како плове Савом, која ту прави велику окуку (наспрам Купинова), и неке је лешеве сама река избацивала, па су их људи ту закопавали. Они кажу да би се на тој великој окуци Саве могло, при овлашном копању крај Саве, наћи доста људских лешева, али да то није нико досад покушавао. Ми смо скоро случајно ископали један људски и један дечији леш, тј. костур, и после их опет сахранили ту крај Саве.

Други Београђанин, Черевицки Миодраг (мој вршњак, раније гимнастичар, сада лађар на Сави), прича: Скоро сви ми дечаци те генерације у Београду ишли смо током окупације на Саву. Лично сам видео са Савског пристаништа како реком плове

лешеви. Видео сам читаве лесе лешева заједно. Једном сам видео како су уз 3 даске били везани читави сватови, младожења и млада, и кума, распорена, са дететом извађеним из утробе и расеченим, па везаним мајци на груди! Ово треба да је било негде при крају рата, вероватно крајем 1944, када су усташе масовно бацале лешеве у Саву. Ова свадба није била из Јасеновца, него негде другде где су усташе заједно побили све те Србе и бацили их повезане за даске у Саву. Иначе, знам да су Београђани чакљама хватали лешеве по Сави и сахрањивали их. Гробље за те лешеве било је на Великој ади (то је Ратно острво), а и код Небојше куле, али је масовније сахрањивање било на Великој ади, која је припадала Немцима, а не усташама. Сећам се и крстова на том гробљу на Великој ади. Лешева на Сави било је стално од 1941. до 45, али највише крајем 41, крајем 44, и с пролећа 45. године.

Београђанка Теодора Стојановић (учитељица у пензији са Славије) такође се сећа; да је негде с пролећа 1945 (тада је имала око 15 година), негде око Ускрса, са својим братом видела једну групу лешева код Небојше куле, негде око 40 лешева, који су били извађени из Саве и поређани на песку. Били су сви без главе, надувени и сви црвени. као да су били одрани или можда печени на ватри. То је било око Ускрса 45. г. (а познато је да је пробој из Јасеновачког логора био око Великог петка 45., а у то време су усташе многе живе жртве и лешеве спаљивали у Јасеновцу).

Господин Лазовић из Београда, родом Чачанин, прича да је у време ослобођења Београда (октобра 44) био мобилисан у партизанску војску и као војник 3. Српске бригаде био је затим са Дедиња упућен бродом уз Саву, да ступи у састав 2. Пролетерске бригаде. Пловећи уз Саву све до Шапца, вели, ми војници смо из брода видели многе лешеве у реци, онако голе и надувене. Пре тога смо још пили воду из Саве, али кад смо видели те лешеве било нам је грозно и гадило нам се, те нисмо могли више да пијемо савску воду.

Лешеви Јасеновачких жртава вађени су током окупације и низводно од Београда, на Дунаву, код Гроцке, код тврђаве Рам и даље код Кладова и Прахова. Милан Настасијевић из Гроцке (рођен 1931) прича да је видео многе лешеве у Дунаву, када је једном са својим оцем ишао чамцем у болницу у Смедерево. Отац га је натерао да легне у чамац да не гледа многобројне лешеве који су пловили Дунавом. Ове лешеве из Дунава неки људи из Гроцке су вадили и сахрањивали их на месту Агино брдо.

Ниже низ Дунав, код Банатске Паланке, рибар Ђорђе Падур-

јан, из тог места, с дозволом немачких властије током рата ловио рибу у Дунаву. Он сведочи да је све време окупације вађао лешеве у Дунаву и многи су се заустављали у врбама уз банатску обалу, па их је он сахрањивао на терену Банатске Паланке, на спрам тврђаве Рам. Запамтио је да је прво 1941. године видео 9 лешева заједно и да их је сахранио. После је сахрањивао имного других лешева, свега око 200, и тачно зна где су ти гробови, јер их је и касније одржавао. Недавно, приликом неких радова, три таква гроба су раскопана, што је њему врло жао. Он је чак бележио и тачне датуме о сахрањивању лешева.

Београдски адвокат у пензији, г. Миле Милетић, родом из Неготина, прича да му је казивао човек из Кладова, да је током рата тамо видео многе лешеве како плове Дунавом према Црном мору. Тај човек је причајући плакао, јер је, вели једном извукао из реке леш мајке са дететом на грудима, чије су ручице биле провучене мајци кроз расечене дојке (дете је, очигледно, било распето на грудима мртве мајке!) - тачно онако као што су усташе урадиле једној српској мајци и детету приликом покоља у српској цркви у селу Драксенићу код Градине). Причајући ово старац се загрцнуо и није могао даље да ми прича. Сам г. Милетић сведочи да је он лично видео код Прахова на Дунаву, негде 1942., више белих и надувених лешева. Пловили су Дунавом према Црном мору и били су сви масакрирани. На местима убода на скуп белих црвића. Та ми је слика остала живо у сећању. У Прахову је био и старац Вита Стојановић, који сада живи на Чукарици, и он је са другима вадио из Дунава лешеве читаве једне словенске свадбе и ту групу лешева је сахранио. Каже карактеристично: да је видео лешеве младенаца распете на рагастову (оквиру) кућних врата.

Ето, то су за сада нека сведочења о хиљадама и хиљадама српских лешева који су из Јасеновачког стратишта стизали до Београда и још даље низ Саву и Дунав. Требало би озбиљно започети посао на утврђивању што потпунијег и што тачнијег Именослова макар ових Мученичких Жртава из Јасеновца и из других стратишта злочиначке геноцидне Ендехазије. Ово препоручујем, а узимам на себе ту свету дужност, јер сам на жалост, и ја био аутор идејне поставке архитектонског решења, јер сам срамно учествовао у изради модела Цвета заборава у Јасеновцу, када је то радио Богдан Богдановић, а који Бетонски цвет је сада назван "организованом стратегијом заборава". Зато и предлажем сада овај пројект за Ратно острво.

Архитекта др Предраг Ристић

Црква и Крстионица, Светлосни пирг – Браник Кула Небојша.

посвећено:

Светом Фотију - васељенском патријарху и куму свих Словена - и свим Српским и осталим Новомученицима, на Ратном острву у Београлу.

По геодетском снимку на коме је својевремено забележено гробље Јасеновачких Мученика на Ратном острву одредиће се тачна локација за градњу Пирга-куле. Са славном кулом Небојшом и са новопредвиђеним Светиоником за спомен Јеврејским жртвама на Дорћолу, биће то светионици свих београдских лука, васељенског отвореног Београда.

Ратно острво је плаван терен а и воде осцилирају - 9 метара. Подизањем насипа обалоутврде било би скупо и ружно. По упрошћеном систему копања рени бунара, спуштањем армбет цеви пречника 3,5 метра и исисавањем песка са водом са брода у плићаку поред обале поставио би се темељ за Пирг у води, на коме би се зидао пирг. Са унутарање стране би се водила армирано бетонска кутија клизајућом оплатом. Тако би објект био заштићен од подкопавања ерозијом, а у свом језгру увек би имао чисту воду. У сегменту високом 9 метара било би степениште, које би са сваког подеста имало врата, тако да би увек једна врата била приступачна са нивоа воде. Излазак на Спомен-гробље биће увек ходочашће и њему увек, без обзира на напредак технике и спомен на лешеве са поруком везаних у сплавове, и чамцима се могу обилазити све три Небојше

Архитектура споменика потсећа на пиргове и параклисе Хиландара и уопште ромејске (византијске) пиргове супротстављене у кули Сибињанин Јанка у Земуну, и треба да буде подстрек за обнову средњовековног Сингидона - Београда, и општа археолошка ископавања. Овако поред обале радови ће бити јефтинији, а неће ни узнемиравати не само гробове већ и друга могућа археолошака изненађења која се очекују.

Само Црквица је мала, 31 м² и тераса доксат 8 м², али је димензија људска. Неизбежна купола је полупречника од једног хвата (1.75) што је распон који се размерава још из дубоке преисторије. Крст на куполи био би осветљен и сам имао свој извор светлости и био би Светионик, знамење Београда. Мештровићев паганski колос, споменик Победник требао би да се премести на место где је и био предвиђен, испред палате Албаније, јер би на његовом садашњем месту требало реконструисати средњовеков-

ни двор деспота Стефана.

У овом тренутку економске катастрофе немогуће је проценити вредност радова, међутим објекат је скроман без неких посебно предвиђених скупих материјала, и према свом значају његова цена је занемарљива.

Претпоставља се да би и Крстионица-покајница такође имала велики значај у функцији крштења и прања од грехова, јер се као највећи грех данашњице сматра неосвећење кривице и неосећање греха, а ова Крстионица била би простор свете тајне Покајања.

Образложења пројекта - Светлосног пирга са Параклисом посвећеним Светом Фотију, васељенском патријарху из 9. века, и свима Новомученицима.

Зашто Светом Фогију? - Јасеновац није посебан локални злочин, већ геноцид свеопштег значаја. Простире се преко широких поља и вода наших река, преко читавог Балкана. Зато и Светац заштитник треба да буде васељенски патријарх, јер се ради о васељенском злочину. Сукоби на нашем тлу су довели до геноцида. Заташкавање броја убијених је исто тако опасно као и заташкавање суштинског узрока тог сукоба - верске агресије према православнима, од римокатолика и муслимана и комуниста. Ми смо на несрећу у жижи тих судара и те агресије. Можда је зато и порука Мученичких Жртава из Јасеновца и стигла до Београда, јер се ту догађа судар ових светова, који нас је истиснуо на ово Ратно острво. (Сингидон на келтском значи "утврђено острво", на арапском: Турци су га звали: "да ул џихад" - "дом светог рата", а на латинском се звао: "антимуларе Христијанитатис" - "бедем Хришћанства", римокатоличког). Нама православнима није остало ништа друго до ово острво Истине, да на њему подигнемо Светионик - кулу на улазу у мирну луку Вечности.

Сукоб између православних и римокатолика зачео се и исказао најочигледније кроз сукоб папе Николе и светог и светлоносног Фотија, васељенског патријарха и кума свих нас Словена. Тако је Свети Фотије био и остао "Знак против кага се говори". А знак који је поставио Св. Фотије је истина. Њему су подметали лажне "Псевдоисидорове декрете", а он их је оповргао Истином: "Ништа ми није милије од Истине", говорио је.

И данас, када нам подмећу псевдодокумента, она се могу побити само Истином. Топлота Љубави која зрачи из светлости Истине растопиће највећи грех нашег времена, а то је: губљење осећања за грех. Грех је "друга природа" у човеку, које се ми

одричемо на крштењу погружавањем у воду, придружујући се Христу. Црква-параклис у овом Пиргу, са Крстионицом, јесте дом где ће се "ломити Хлеб", место где се Бог Логос оваплотио и човек ологосио, где је сишао Свети Дух над водом и где је камен Покајања. Ако нећемо да се светимо, а нећемо ни да заборавимо, онда је неопходно да положимо овај камен Покајања, Свете тајне без које нема ни спасења ни васкрсења. Без покајања нема ни коначног праштања. То је понуђено овим пројектом на Ратном острву. Нека се потсете и постиде Истином, видљивом стварношћу документованом.

Арх. П. Ристић

11. О злу заборављања

Крађи напис у "Православљу", 1. јула 1979. г. ("Папа заборавио Србију") навео је "Глас Концила" да одлучно приговори што је примећен један превид и да се још одлучније успротиви једном подсећању које обавезује - не само овим поводом.[41] Нисмо похитали да одмах узвратимо, још мање да себи дозволимо тон гласније стране. Није нам до полемике, јер су питања која се дотиче "Глас Концила" више него озбиљна. Управо њих ради стало нам је да се, уместо искушења диспута, успостави дијалог чињеница. Разлике у схватањима мање су опасне, верујемо, од разлике у истинама које признајемо или одричемо, за своју савест.

Осећамо се поражени, не зато што је било толико жртава зла, и толико починилаца зла, већ што се толико ћутало о злу, што су се и најмонструознија зла примала за нужна. чак и добродошла једној од најдуготрајнијих обневиделости која се задржала у Илирику "ecclesiae militans". На све то, после толиких настојања да "magnum crimen" – "на мала врата" прође, па и њих да једном треба затворити, ако не и залупити, стиже нам сада и приговор што се "Православље" усудило да помене Јасеновац, мислећи на

---

[41] "Православље" нпак допушта могућност да је Папа учинио "нехотичан пропуст", чак изрнче наду: "Лко Бог да да овај Папа дође у посету Југославији. тада ће имати прилику да види изблиза и хришћанску Србију и да чује њен "високи језик". Надамо се да ће тада он отићи да клскне и на најстрахошије српско гробљс овога века у Јасеновцу, као што је клечао у Аушвицу",, Могли бисмо поновити познату чињеницу да је Јасеновац гробље Хравата и Жидова и Срба и других народности, и да би било вријеме штовање мртвих усмјеравати гајењу љубави, а не утврђивању ограда". ("Глас Концила", 5р. 15 410. од 22. српња 1979.).

папу у Аушвицу. Католичке двотједне новине из Загреба противе се подсећању на наше Аушвице, док један дневни лист, колико јуче још, обавештава јавност о новим открићима ратних злочина у Јасеновцу. Приближан податак, да под логором лежи преко 700.000 душа, допуњен је недавно оваквим извештајем, објављеним у "Политици" 31. VIII 1977. године.

"За протеклу годину дана на локалитетима шест бивших концентрационих логора у Јасеновцу и ближој околини откривено је још 117 масовних гробница, па им се сада број повећао на укупно 289. Међу њима је управо откривена гробница код села Млаке, 12 километара низводно обалом Саве од Јасеновца. Помоћу армијске опреме, која дубоко у земљу шаље ултра-виолетне зраке, пуздано смо утврдили да се ту налазе посмртни остаци између 12.000 и 16.000 жена, од око двадесет хиљада логорашица, колико их је било заточено на локалитету. Тако смо дошли до сазнања да је ово највеће стратиште жена на једном месту у Југославији и једно од највећих у окупираној Европи".

Може ли се заборавити зло које се, на једној страни, видимо. још увек открива и утврђује, а на другој страни и даље прикрива, преиначује - и то на оној која добро зна да су светлост и светост истине насушне наше дужности и у Христу и на делу? Питамо се стога: ако и у "Енциклопедији Југославије" на стр. 467, књ.4, стоји да су у Јасеновачки логор довођени "Срби и Хрвати, затим Јевреји и Цигани"[42] , откуда наједном "позната чињеница", за "Глас Концила", даје Јасеновац, тек на трећем месту, гробље" и Срба!? Слутимо да никаквом добру не води то накнадно распоређивање редоследа или припадности гробљима, под којима леже читави срезови мученика. Која ли потреба, преча од истине, искушава такву помисао, кад она не застаје ни пред светињама жртава? Зар сваки људски живот не представља дело Божијег, зар све што невино пострада од крвника и Богу и људима није светиња за нас?

Нису у Јасеновцу страдали само Срби, као што и покољи православног народа под НДХ нису вршени само на том месту. Глински методи примењивани су и у црквама у Швици, Коларићу, Садиловцу, Кусоњама, Слабоштини, Збориштy, Топуском - а Јасеновац је постао само заједнички именитељ за све то, као и за Копривничку "Даницу", Стару Градишку, Митровицу, Јадов-

[42] На истој страни Е.Ј. у наставку каже: "Највећи дио (жртава) стизао је у разним трапспортима које су сачињанали мушкарци, жене и ђеца похватани по селима или у збјеговима приликом операција разних усташких јединица".

но и толике друге масовне јаме и логоре у које је бацано Српско становништво због једине кривице што припада својој вери и нацији. Симбол, дакле, за геноцид. А сем над Јерменима у Првом светском рату, зверства геноцида, у Другом рату, најмасовније су вршена над Јеврејима и над Србима у "Предзиђу Кршћанства".

У помраченом времену последњег рата узбудљива је и светла људска истина да је у усташким концентрационим логорима било и хрватских родољуба. Такви светли примери солидарности у жртви, спасоносно не допуштају да се злочинства приписују икоме до злочинцима и онима који су, под разним видовима и привидима, прећутно или јасно, били са учесницима или корисницима покоља и покатоличавања. Чему, онда, навођење ствари устрану од основног значења "локалитета" низводно од утока Уне у Саву - кад овде није реч о свему оном што се збивало на тлу окупиране Југославије за време ослободилачког и грађанског рата. Не може се успутно, тек алузије ради, дотицати трагичност братоубилачких обрачуна и освета, до којих је долазило у појединим наступима безумља, јер се много шта непојамно, кобно, противречно издешавало у наличјима борби и побуда. Реч је овде о геноциду, а за њега нема симетрија! Он није настао само из ратних сукоб, нити представља само застрашујуће мере одмазди над становништвом побуњених крајева - каквих је вазда било на овој постојбини борби непрестаних за "крст часни и слободу златну". Геноцид над Српским становништвом НДХ смишљено је припреман, дугорочно срачунат као "повесни" чин денационализације, као коначно истребљење Православља "преко Дрине", огњем, мачем и унијаћењем...

Кримен прекрштавања је онај на који мислимо у овом дијалогу два верска листа, а Јасеновац и као стварносг и као симбол само је садржан у том душеморном мисионарству које свој закон шири безакоњем. Да ли се званична Римокатолична црква икада, јавним или тајним актом, оградила од терора покатоличавања? Да ли је икојим канонским чином поништила обреде и насиља, признала кривицу, тражила опроштај и од мртвих и од живих жртава верског погрома? Одавање поште Мученицима у Јасеновцу, схватили смо, зато, као прилику да се, пред лицем истине о страхотама, отворе путеви разрешења и разума.

Уместо тога, заборав се препоручује као једини лек за "мир мртвима", а заборављa се и слово и признање и смисао покајања. Сме ли се говорити о заборављању зла почињеног невинима који су уморени, али не и мртви за нас? Зна се Ко и на каквом Суду може опростити онима који ослободе себе греха пред Богом,

признајући кривицу учињену људима. Само света тајна покајања води очишћењу душа и савести, а не заборав. Зато и опомена на геноиид није исто што и злопамћење, нити подсећања значе подстицање зле крви. Реч је само о упозорењу да пренебрегавања недавних зла могу охрабрити нова зла, која никад не мирују. Њима заборави само погодују. Не чини ли се, онда, да олаке придике о заборављању зла, превиђају зло заборављања?

Из једног одговора "Гласу Коицила" 1979. године ("Од Косова до Јадовна", 1. издање, 1985).

12. Најстрашнија Инквизиција

Les assassines au nom de Dieu par Harve Lauriere

Threath to Europe bu Avro Manhatan

The crime of Genocide published by Serbian National Defense

То је крвава инквизиција над Српским народом у сред 20-ог века.

Чувена је по страхоти Шпанска инквизиција. Генерални директор ове инквизиције опуномоћен од папе, био је злогласни доминикански калуђер Томас де Торквемада. За 18 година његовог диктаторства сажежено је на ауто-да-фе 10.220 људи, а уморено глађу, мучењем и тамновањем 114.401 лице (према историчару Мотлеју). Дакле свега сто двадесет и пет хиљада за 18 година.

Страшно. Али је несравњено страшнија инквизиција над Српским православним народом у Југославији. Јер је ова инквизицња само за четири године убила седамсто хиљада Срба и Српкиња.

Чувена је такође инквизиција у Холандији. Краљ Шпански Филип II послао беше свога генерала Албу са диктаторском влашћу у Холандију, да истреби протестанте. Овај диктатор по руководству кардинала Гранвиле вршио је овај крвави посао шест година. Па кад је напустио Холандију хвалио се како је он за шест година погубио, умирио у мукама 18.000 протестаната.

И ово је страшно. Али зар није страшније погубити 700.000 Срба само за четири године?

Крвава инквизиција у Француској позната је под именом "Вартоломејска ноћ". Главна оруђа ове инквизиције били су

краљ Шарл I и његова мајка Катарина Медичи. Покољ је почео изненадно у глухо доба ноћи уочи светог апостола Вартоломеја 24. августа 1572. године. У самом Паризу поклано је 10.000 протестаната, тако званих Хугенота, међу првима велики адмирал Колињи. Клање, масакрирање или спаљивање живих људи раширило се по целој Француској. Попови су викали везаним жртвама: "Или миса или смрт". Сходно најумеренијим историчарима инквизиција је том приликом уништила 100.000 људских живота. После тога одржане су велике свечаности од Париза до Рима, и благодарење Богу (коме Богу?) за прекрасну победу над непријатељима Цркве.

И ова инквизиција је заиста страшна. Али зар није седам пута страшнија инквизиција над Србима? Она је покосила једну стотину хиљада Француза а ова седам стотина хиљада Срба. Она се догодила 1572. године, а ова 1941-45.

Ми нећемо набројати остале инквизиције у Европи: Чешкој, Италији, Аустрији, нити ону против богумила у Босни, ни против њихових једномишљеника Вилдензијана, нити пак оне преко мора у Перуу и другим колонијама. Задржаћемо се на три споменуте, и учинићемо следеће сравњење:

У шпанској инквизицији уморено је 125.000 људи, у холандској 18.000, у француској 100.000. Дакле укупно 243.000. А у самој југословенској 700.000.

Према томе јасно је, да је инквизиција над Србима у Југославији по броју уморених људи најстрашнија у историји.

Али инквизиција над Српским народом није најстрашнија од свих ранијих инквизиција само по несравњеном броју уморених лица него и по грозоти мучења невиних жртава. О тим грозотама детаљно се говори у горе наведеним књигама. Треба имати врло јаке нерве па читати те књиге и гледати са језом фотографије. Додаћемо само изјаву члана парламента Западне Немачке Јакова Алтајмера, која гласи: "Запад је био забезекнут кад је гледао слике како усташе с бајонетима терају Српско православно становништво да се покрштава у католичку веру".

И још: "Крвава владавина Павелићевих усташа постигла је максимум на пољу масовних покоља Светска историја регистровала је многе крвнике и масовне убице, међутим ни један од њих није био толико свиреп да је тражио да му се у корпама сервирају очи његових жртава. То је био специјалитет Павелића и његових усташа."

Но сва злочинства над Србима нису још описана Описаће се, објавиће се безумни инквизитори као да никад нису прочитали

реч Христову: "Нема ништа тајно што неће бити јавно, нити што скривено што се неће открити". Заборавили су и ону народну: "У цара Тројана козје уши". Мислили су све покрити мраком и лажном пропагандом. Али - нема пећине у коју су они бацали живе Србе, да се неко није успузао, нити реке у којој су топили Србе, да неко није испливао, нити ломаче, а да неко опаљен није избегао, нити сече, из које неко није изнео живу главу, нити мучилишта, са кога се неко није спасао. То је од Бога. Да би они били лични сведоци пред човечанством и историјом, као што ће њихова нобијена браћа бити сведоци на Страшном Суду Божјем.

Треба ли Срби да се свете? Да не би дао Бог. Они који бе се светили, не би били ни Срби, ни хришћани. Јер Срби немају верске инквизиције у својој традицији, и Срби знају да Христос није обаћао Царство небеско мучитељима него Мученицима. "Доћиће вријеме", рекао је Он, "кад ће сваки који вас убије мислити да Богу служи. А ово ће чинити, јер не познаше Оца и Мене". Отуда је Херве Лориер правилно назвао творце оне крваве оргије над Српским народом: "Убице у име Божје".

Никад се Срби нису руководили паролом: "Циљ оправдава средства", тј. сва средства. Неморална, нечовечна и зверска. Зато се они неће ни светити, јер би то било против њихове вере и савести. Ако би се светили равном мером, они би морали да погребавају живе људе, да пеку живе на огњу, да деру кожу са живих, да режу децу на комаде на очи родитеља, да копају очи итд. А то Србин не би могао чинити ни над зверовима, а камоли над људима.

Па шта треба Срби да чине?

Прво да се не свете. Јер ко се свети тај се не посвети. Него да оставе освету Богу, који је заповедио људима пре Христа: "Не свети се, моја је освета".

Друго, да јављају свету и објављују сва грозна недела најновије инквизиције над српским народом, да опомињу народе широм света, хришћанске и нехришћанске, да буду на опрезу за себе, јер се и њима може догодити што се догодило народу Српском.

Треће, да се диче и поносе са својим 700.000 Мученика за Христа, да им зидају храмове на местима њиховог мучења, над њиховим гробницама и над тако званим Псећим пећинама, која ће се звати Свете Пећине, и свуда по свету.

Само тако ће Српски народ имати за сву будућност једну непобедиву небесну армију од 700.000 Божјих Мученика на

својој страни као заштиту, одбрану и заједмчену победу. И - један морални капитал коме нема равна у свету.

Епископ Жички Николај (штампано у Календару "Свечаник" за 1954, Минхен).

Парастос на јасеновачком стратишту приликом освећења цркве у Јасеновцу, 4. IX 1984.

Der Erzbischof Stepinac (links0 and Andrija Artuković, Innenminster des NDH (rechts), auf einem Empfang - Jugosl

Erzbisch.of Stepinac Begrust Pavelić anlaslich des Jahrestages der NDH im April 1945

ПЕСМЕ О ЈАСЕНОВЦУ

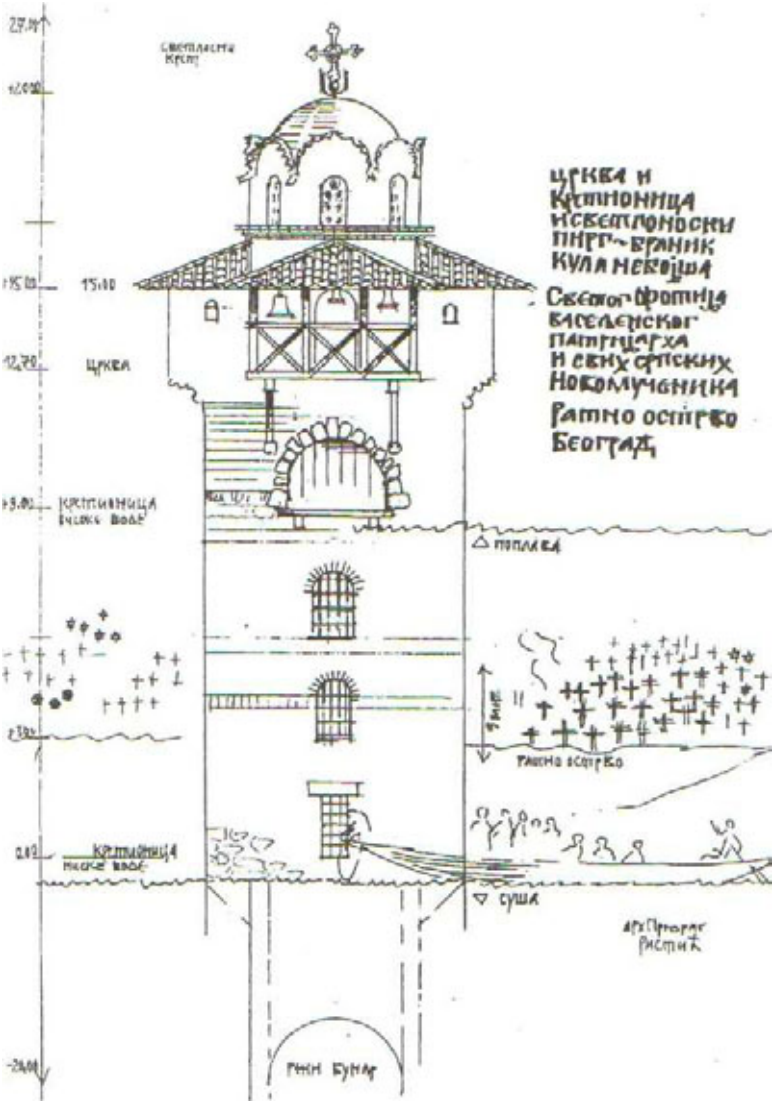
ЦРКВА И
КРСТИОНИЦА
СВЕТЛОНОСНОГ
ПОБЕДОНОСЦА
КУЛА НЕВОЈША
СВЕТОГ ФОТИЈА
ВАСЕЛЕНСКОГ
ПАТРИЈАРХА
И СВИХ СРПСКИХ
НОВОМУЧЕНИКА
РАТНО ОСТРВО
БЕОГРАД
ЦРКВА
КРСТИОНИЦА
ВИСОКЕ ВОДЕ
ТОПЧИДЕР
РАТНО ОСТРВО
КРСТИОНИЦА
НИСКЕ ВОДЕ
СУША
ГРАД БЕОГРАД

МОЛИТВА

Помилуј, Свемоћни, невине што гину
Теби су пружене њине чисте руке,
За Твоју су они пали величину
На Твој знак принели све сузе и муке.

Свака беше рана за Те, која тишта,
И свака реч ехо Твога страшнога слова
И сад Ти кличу само са губилишта
И сад су нам гробља већа од градова.

Благослови, Благи, оне што су пали
Под нож кривоклетца, у подножју Крста
Ни велики преци нису друго знали
Тим путем у сенци Твог великог прста.

Благослови, Добри, њихов пут пун сјаја
Трубу мртвих увек пуну Твога даха,
На вечној бразди њених корачаја,
Мач мртвих позлаћен златом Твога праха!

Јован Дучић

ВРБАС

Носи, српска реко, крв наших синова,
Јер крваве реке свуд су наше међе.
Мачеви убица сви су истог кова
-Сад носи унуке куд носаше прађе.

Прими крв нејачи у светле ти пене,
Сто пута је за те и пре умирала
Да је не полочу погане хијене,
Да не метне у њу отрова и кала.

Наше су победе и заставе наше
Твој велики завет гордости и беса
-Једине у теби што се огледаше,
И једине овде дигле до небеса.

Беше тада славна и сад си и света,
Певај сва крвава кроз њиве и луге.
Наша звезда славе сад и даље цвета:
Пре свачији сужњи нег ичије слуге.

Носи море крви да их не покраду
Носи, реко српска, крв невиних жртви:
Радосне победе хероји нам даду,
Али страшну правду извојују мртви.

Јован Дучић

ЈАСЕНОВАЦ

Једном командант дивизије рече:
"Ја мислим. другови, а вјерујем да то знате и ви,
да од Јасеновца сада нема ништа прече".
Сад на двије обале Саве
два партизанска корпуса стоје,
а крвници гомиле народа даве -
Јасеновац то зобље ко зрње проје.
Гријех је и срамота, јер ми партизани
овдје, па и у свијету, већ беремо славу,
народ нас пита, а ми не знамо рећи
зашто тој аждаји не покушамо одврнути главу,
јер овдје смо од ње снажнији и већи.
Ћутање, свијет у чуду блене.
у Јасеновац и лаље транспорти нејачи стижу,
тужне се вијести нижу.
За неколико дана погибе командант и свашта се шушка,
а на Јасеновцу до свршетка рата
не плану партизанска пушка.
Никада нико не рече зашто се чека,
гдје шкрипи, питања се намећу љута,
а све до данас то остаде загонетка.

Станко Ћаница Опачић

МОЛИТВА ЛОГОРУ

У ове мрачне, срамне дане.
У дане биједе, смрти, јада,
Надвини своје благе длане
Над сваким, који невин страда!
Помози оном, који пада
Од ударца свога брата.
Окријепи оног, што се нада
На пут слободе сваког сата,
А већ се за њег спрема кугла.
Притеци му, тко иза угла
Сад пожар гледа свога дома,
А крвник му се злурад руга.
Помози оном, тко - сиромах,
Богаташ, уман, газда, слуга
-У ове дане опћег бола
Сав дршће, неће ли које ноћи
И под кров његов крвник доћи
И водити га - напо гола
-Уз кундаке и бајонете
По путу, ком се не зна мете.
Војник, што, јадан, незнан, гине
Далеко, бијен снијегом, ледом,
И мати, што крај развалине
Рида за мужем, кућом, чедом,
Заборављено дијете драго
Крај згаришта што тапка наго,
Уз њ тек пас, и тужно вије,
И братов леш, избоден, гњије.
- Помози, дижи, сузе суши,
Залијечи ране, бол у души!
У бескрајности опћих зала
Наша је патња само мала:
Ми молимо тек мало круха,
Тек мало зрака, нешто руха,
Мало читстоће, мало воде,
И бољи лежај, и - слободе.

Опрости оном, који коље
И бурно кличе домовини.
Јер слаб је човјек, крхке воље,

И воли понор, гријех, дубљине,
Нег самотнички пут висине,
И лаже, виче, глуми, хини,
Да зло уљепша, што га чини.

Не казни оног, који свијесно,
Бујицом ријечи, воље снагом,
Од људи чини крдо бијесно,
Што оставља за својим трагом
Тек пустош, смрт.
Не казни њега,
Него му још̀те подај свега,
А врху свега добре уши,
Да чује јецај, уздах сваки
-И мрву дај топлине души.
Да осјети бар дрхтај лаки
На ужас што га свуда створи.
И дај му очи још отвори
-Бојишта, старце, жене клане,
Да спозна цио бездан јада,
Да схвати све, што човјек страда,
Сву пустош душа, што је скриви
-Па онда нека даље живи!

Антун Барац

КАЖА У КАЖИ

(одломци)

Носили су крваве капуте,
Сатове и кишобране,
Штапали се крвавим тојагам,
Шклапатала им је крв у цокулама.

И зуби у глави су им били с покојника,
Али покојници нису имали гроба.
А ко нема гроба - није ни живео,
Ко није живео - не може бити мртав,
А није мртав - јер га нико није убио.

Одувек су јаме постојале,
Ниједну они нису начињели,
Али се нико није досетио
Да би се могле напунити главама.

Тако нису проливали крв,
А штедели су метке и сандуке.

Некад је било греота у јаму бацити камен
И камена је људима било жао,
Знали су да га више неће гледати,
Који се омакао никад није падао
И сад се чује да цвили и чагрља.

Сламка се над безданом отима и батрга,
Неће унутра, трза се из котловара,
Има јама које не дају у се,
Саме се од себе отимају,
А из сваке - нешто пари и хлади.

Чобани крепане коње закопавају,
Немају душе да их ћушну у бенцу.

Из сваке се неко чуо,
Кашљао и шушкао.
Кад прићеш престајао,
Кад одеш почињао.

У коју год су сишли,
Никога нису нашли,
Знало се чије су,
А ниједна није једнога.

Мамула, Мрчетина, Мачкља, Милунова,
Гргур, Радовче, Мрчак, Ћеловина,
Коларић, Даница, Тузи, Трош Марија,
Брковача, Видо, Велебит, Марковина..

Лијева ријека и Западна Морава.

Љубиње, Предворица. Гомирје, Гомјеница,
Ставор, Козарце, Нежидер, Скочи дјевојка,
Коришка, Божурња, Огулин, Ждериглава,
Јусова, Хацова, Борева, Пешукова...

Кукауша (Горња и Доња),
Градишка (Стара и Нова).

Свака је била чувена по некоме,
Што бољи људи и јама чувенија,
Што угледнији, то боље за бездан.
Кад су Новака у јаму спустили,
Нису му знали име,
Али Новакушу нису промашили.

И још се не зна како су погодили:
Је ли сам ишао
Или су га водили.

Само у Вељуну
То Вељо није био,
Кад су Вења прозвали,
Живко је преступио.

Али када зачуше имена:
Звекара, Чемерница,
Гњијовик, Капавица,
Гротоља, Гркљаница,
Симуња, Греотница,
Сивник, Губавица,

Чајниче, Чађавица,
Лубнице, Мртвица,
Јадова, Кукавица,
Јадовно, Мраковица..

Нико није веровао да су се тако звале
Него да су тако накнадно прозване.

Тих имена раније није било,
За ово их је неко измишљао,
Проклетије нису ни постојале,
Да јесу - не би се тако звале.

Памтио је неко од старога народа
Да је неки пророк и раније пролазио
И безданима надевао имена
Предсказујући чему ће послужити.

Ко их је ословио,
Тај ихје наменио,
Накнадно га не би зарадиле,
Уназад не би тако погодно.

Прочуше се Гостиље и Копиље,
Бивоље, Завоље и Забеље,
Шуматовац, Шуманце, Шумарице -

Као да је неко запевао појку...

Сињ, Сењ, Слуњ, Спуж, Сланкамен,
Иг, Цапраг, Пријебој, Карлобаг,
Радимља, Судимља, Бихор, Будимље -

Као да је закукао запевку..

Богданов крај и Лаудов гај,
Лијевче поље и Шарена плоча,
Зелени хумци и Плава гробница -

Као да је сликовао жалованку...

Рамски рит и Кочевски рог,

Зидани мост и Беришина лука,
Мичков до и Петрова рупа -

Као да је срицао јадованку
Острошке греде и широки бријег,
Павлинове Шупе и Ламејића куће,
Рогошића кула и Кула шетница -

Као да је грцао јауковку...

Буковац, Тополица, Крушедол, Јасеновац,
Ржани до, Љесков дуб, Житомислић,
Липовача, Смиљан, Куново присоје, Пркос -

Као да је кити самотворку...

Коврен, Тучић, Јабука, Крушчица,
Бреза, Клека, Дубица, Јасиковац,
Грабоштани, Грможур, Копривница -

Као да је овенчао земљопојку...

И било их мало на иг и уг
Па домислио и Сприг и Чуруг.
А иг и уг не могли без аг-а
Па оцрвенео море око Пага

Некаква је хтела да их побројн,
Где је год коју нашла,
И све у крв завеже
Па се увек забрајала,
А није ухватнла ни стотинску.

"А што, сестро, јадиш јаде
Да побројиш безданице,
То не могу књижевници,
А не сестре безбратнице...

Где су ти Вргин и Сански мост, Браногрча,
Дивосело, Гудовац, Угљен, Гиљева, Подлапача,
Ивановић и Божића јарак, Челебић, Бишевића,
Кечина, Ветриње, Борићевац, Придворача,

Сремски фронт, Сува међа, Ладара, Бусовача,
Мехино стање, Тошко чело. шума Растовача?"

Чуло се из једне коју је прескочила

У коју год су уточили боју
Широм нашега Светог Земљописа,
Крв је онамо у земљу уткала,
А овам људима на уста истакала,
Заливала очи. на нос излазила,
Бриждећи ко на отворену рану.

Све се урастало - само су гробља расла.
Све утрнуло - само се крв димила.

А било их је више него тица:

Косовка, Крагујка, Голубинка, Ластва,
Гавраница, Орлујка, Чавкарица, Соколана,
Змајево, Врањина, Врапче, Јастребарско..

А уместо косова, голуба, крагуја
Пуне су ђачких качкета и гуја.

Гавраница,
А има и Гавранац,
А гдеје Гавранац
Ту је и Гавранче,
Где је Безданка,
Има и Безданац,
А уз њих двоје
-Близу је Безданче.

Нема тога ко их може побројати,
Да му двапут на исти број изиђе,
А не зна се што бисмо их бројали,
Да нису ове - друге би отворили.

Само Гавранки било је стотину,
Док се знало колико је стотину,
Кад је стотину било нешто,
Праву стотину - не њину стотину,

Кад већег броја није ни било...

А где је стотину - ту су и две,
Где су две - има још толико,
Још толико - и мало јаче,
Мало јаче је - увек једна више,
Јер самог себе никог не убројиш.

Али је било јама,
И без јама,
Јама и јама,
Јама у јамама,
Јама над јамама
И јама под јамама,

Па су многе остале неимене,

Јер није било црквенога сасуда,
Каце ни карлице, сића ни чутурице,
Грлића ни котлића, ћасе ни заватке.
Зјапе ни џгаурице, сутјеске ни бањице,

Која се није преливала крвљу,

Шта су Цркве и школе
Него јаме,

Шта је она трешња
Код Фоче. на вису,

Шта су мостови
Ако јаме нису

(Али им нема мане
Као да су),

А у равници где јама и нема
Има врба.

А где је врба
Има река,

А где је река
Има леда,

А испод леда
Има Срба,

За које недоста
Бунара и врба.

"Дрино водо, још једно столеће
Србин воде с тебе пити неће."

Чуло се из уста једнога што не лаже;
Кад би се повезале колико их има,
У тој земљи од јама,
Видело би се да јама и нема,
Да постоји само једна,
Јама од јама,
По којој су све друге назване,
А та једна је зинула у нама,
У нама се громбосала,
Најзајазна мрачара
И људска пећина,
Вучница и тмина
Без нигде дна,
Што највише заприма.
Све су привремене
А она је стална

И није се знало где је која.
Косову у Јадовну,
Јадовно на Косову,
Голи оток на Пасјем гробљу
Или Пасје гробље на Голом отоку.

Век је био јама
У коју су падали
Јамљени и јамари,
Без наде да ће се икад обрнути,
Не би ли се на ноге дочекали.

Ко има реч Јадовно

Није му речено мало,
Ко зна за Проклетије
Није да није знао.

Путник, Принцип и Једнак
Цео народ се звао
И онај Неимени
У то Тројство је стао.

Али ту више није било народа,
Био је то неки преостали народ,
Остатак закланог народа.

Матија Бећковић

Пророчанство језика

1.

Ниједан геноцид се не може разумети. Ни геноцид над српским народом не може стати у људски мозак.

Једна је окосница "КАЖЕ" је пророчанство језика. Погледајте само како се јаме зову и замислите се зашто се тако зову. Рецимо: Јадовно. Тако је названо пре поклања у IV светском рату. Значи, није именовано оно што се ту већ било догодило, него је предсказано шта ће се догодити. Да је тако крштено после злочина- не верујем да бисмо показали такву проницљивост језика.

Таквих примера има много. Једини преживели из Глинске цркве зове је Љубо Једнак. Онај који је бранио једно од најсветијих начела свога народа звао се Гаврило Принцип. Онај који је извео војску и народ из отаџбине звао се Радомир Путник. А тако су се звали пре него што су своја имена доказали и оправдали. Као да име предодређује судбину и живот иде по плану језика.

2.

Недавно је пронађен усташки документ из којег се види да су усташе још пре рата, дакле, пре оснивања НДХ - направиле попис јама у Херцеговини са прорачунима колико која може да прими људских тела. Тај план су касније и испунили, а запремину погодили. Тако су јаме постале етнички чисте, а јамографија незаобилазна за изучавања судбине српског народа.

Невине жртве су једини мотив уметности, једина брига језика, тема сваког озбиљног разговора. Никад нико није страдао

на правди Богада неко није видео. И да после није живео једино зато да би о томе сведочио. Многи су се само зато и родили.

Залуду је јаме бетонирати и прећуткивати. Земља се не може смирити док све жртве које су у њима не изађу на видело.

Битку са невиним жртвама нико није добио. Она се може окончати само признањем и покајањем. Докле се може искривити душа и поклекнути ум - најбоље показују они који у наше дане лицитирају бројке невиних жртава.

У том посртању дошли су до броја од 40.000 жртава и тај број им се чини мали. Готово као доказ да су невини, да нису убили никога А замислите како бисте се осећали да сте убили 40.000 птица, или мрава...

3.

Моја је најдубља вера да највеће духовно благо једног народа чине његове невине жртве.

Нико се није показао јачи и моћнији од невнних жртава.

И међу невиним жртвама највеће су оне због свог имена и рођења. Ту су се Јевреjима, страдалницима без премца и поређења, својом невином крвљу придружили Срби. Тим жртвама смо највише дужни.

Срби имају неизбројане жртве које нису именовали. Невине жртве могу сачекати свој народ. Можда оне и одлучују кад ћемо их се сетити. Што их се пре сетимо, пре ћемо постојати.

Матија Бећковић

Десет обраћања Богородици Тројеручици хиландарској

Мајко Слова и Спаса, Тројеручице,
нека наше чамце и благе луке
из густих олуја с пучине доведу
птице, излетеле из Твоје треће руке!

Тројеручице, катанац, браве и врата,
браћу у казану олова које кључа,
све што су безбројне руке закључале,
нека нам Твоја трећа рука откључа!

Тројеручице, док нас лове и мере
метром, литром, кантаром, тегом и врећом,

Ти, двеју руку склопљених пред кантарџијом, измери
нас, и помилуј нас, трећом!

Док кишу проткива суснежица, и вук,
риба и врана крећу на нас, у лов,
бескућнима у вејавици, Тројеручице,
Твој трећи длан нека нам буде кров!

Док се затварају све капије,сви капци,
пред смрадом наших грехова и рана,
Тројеручице, нек нам се отвори црква
на Твојој трећој руци сазидана!

Голе, млаћене моткама, секирама,
оборене под ноге, и дотучене
у подножју брда уз које смо се пели,
трећом нас руком, Тројеручице, исцели!

И узвиси, трећом руком, Тројеручице,
све оне који су, стотинама руку,
стотинама година, из жетвених слама,
бацани на дно казана и јама!

У овом свету несланих мора и јела,
док нам се броје последњи тренуци,
нек засветли, нек нас осоли, Тројеручице,
со суза, скупљена у Твојој трећој руци!

Тројеручице, луко и утехо,
мајко чокоту ког распињу и туку,
смилуј нам се, грешним и убогим,
и прими душе наше у Твоју трећу руку!

Двема рукама сахрањене, Тројеручице,
у ову земљу испуњену муком,
нек нас из ове црне земље у облак
понесе храст, засађен трећом руком!

Љубомир Симовић

ТРОПАР СВ.
НОВОМУЧЕНИЦИМА СРПСКИМ

Глас 8.
Због верности Богу и Божијој правди,
пострадасте телом, земља се растужи,
Али спасосте душе, небо се весели,
А претци се ваши распеваше небом,
На капији Раја сретоше вас с песмом;
"Имена су ваша у Књизи вечности,
Улазите у Рај, Децо бесмртности".
Ми на земљи, род ваш, кличемо вам у глас:
"Мученици Нови, молите се за нас!"

Епископ Николај Жички

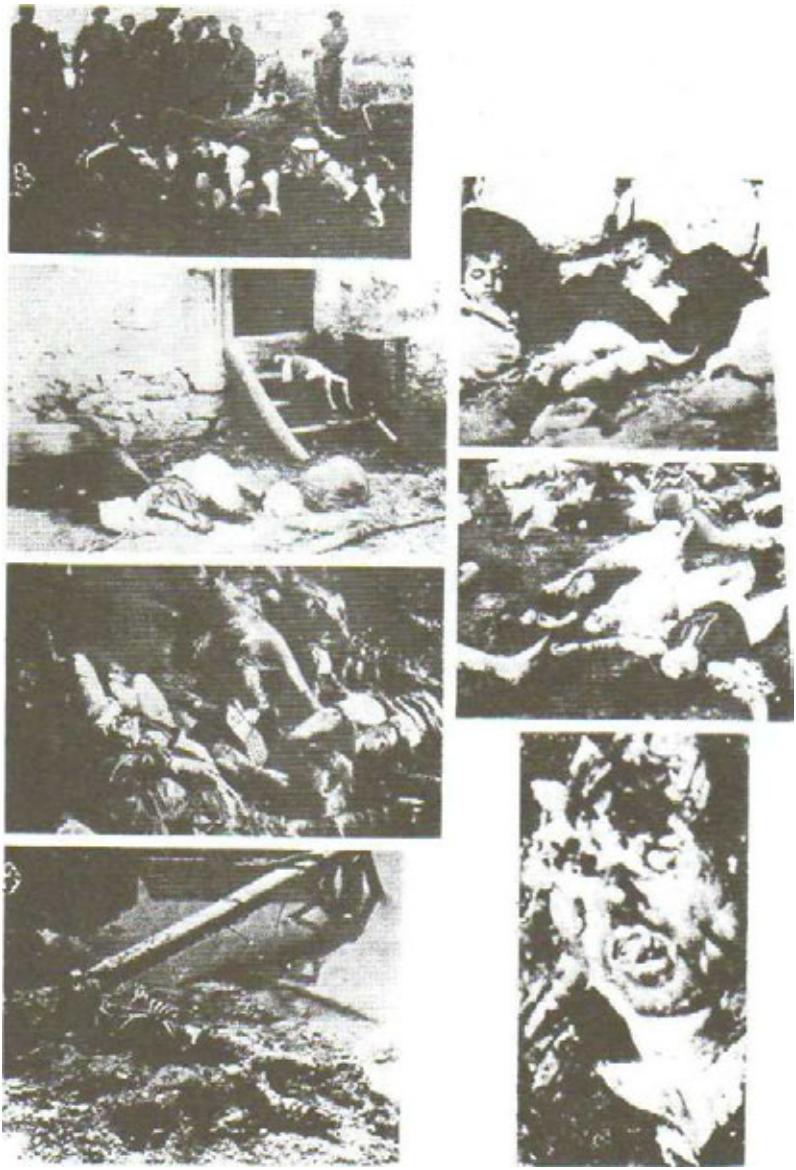

95

Јасеновачки мартирологиј:

Потресно сведочење о једном Србину - мученику у Јасеновцу који је мученишТвом победио зло и у мучитељу

"Ради ти, дијете, свој посао!"

Јануара 1943. тадашњи командант концентрационог логора Јасеновац Ивица Матковић наредио је да се образује "љекарска комисија", која ће систематски прегледати одређени број усташкнх кољача, о чијем је здравственом стању желио да добије стручно мишљење. За предсједника ове "комисије" именован је усташки поручник Прпић, и као љекари др Никола Николић и ја.[43]

Пред вече, уочи дана када је "комисија" требало да почне с радом, дошао је изненада један усташа по мене и саопштио ми да одмах с њим пођем у официрске станове, гдје ме чека у својој соби Жиле Фригановић, један од најкрволочнијих кољача у Јасеновцу. До те вечерн ја сам провео доста времена у Јасеновцу и успео да стекнем онај специфични мир и спокојство старих логораша и зато сам релативно мирно саслушао овај позив. Узимајући из амбуланте "коферче" за хитну помоћ, рекао сам успут нашем групнику др Лајндорферу да је Жиле послао усташу по мене и, ако се не вратим, нека се барем зна гдје ми је нестао посљедњи траг.

Када сам ушао у собу, кољач Жиле сједио је у једној фотељи, раздрљан, разбарушене косе, са закрвављеним очима и пијано напрегнутим изразом лица. У соби се осјећао јак задах ракије. И заиста на столу је била напола испијена боца и неколико чашица у нереду.

- А, дошао си, докторе. Сједи ту на столицу и, ако хоћеш,

[43] Оба су преживели логорске патње Јасецовца- А. Ј.

послужи се ракијом - рече ми и окрену се усташи који ме је допратио; - А ти, чаркере, слободан си и иди својим послом.

Остали смо у соби сами. Жиле ме испочетка одмјеравао са свих страна жмиркавим, пркосним и у исто доба несигурним погледом. Затим је изненада скочио с фотеље, поднимио се рукама о сто и унезвјерено упро поглед у мене.

-Знаш ли ти, докторе, да те сада могу преклати као бравче и да ником нећу одговарати за то?

Није ми ништа преостало него да слегнем раменима и шкрто кажем:

- Знам.

А тада се он одвоји од стола и поче бјесомучно да хода, да шмрче и да разбацује столице и остале предмете по соби. Сједио сам укочен у столицу и напрегнуто очекивао Шта ће се из свега овога ишчаурити.

Послије извесног времена некако се смирио и поново се спустио у фотељу насупрот мени. Поново је наступила несносна шутња када ме је он опет посматрао као да одмјерава сваки грам меса на мени, а затим се најједном зацерекао, почео да одаје од себе неке неартикулисане гласове, поднимио се на сто и бјесомучно упиљио поглед у мене.

- Знаш ли ти, докторе, зашто сам те зовнуо вечерас овдје? Разумије се да знаш. Али, не бој се, нећу те заклати. Вечерас ја имам други посао с тобом. Ти ми мораш обећати да ћеш ми помоћи.

Нисам могао никако да се снађем шта овај кољач намјерава са мном у тупо сам одговорио: '

- Што могнем, учинићу.

Налио је чашу ракије и одмах је искапио, поново је напунио, и тада дотурио мени боцу и наредио да и ја себи напуним чашу. Искапивши и другу чашу, спустио ју је на сто и почео да се њом игра.

- Елем, докторе, сад смо овдје нас двојица сами. И ако ико ишта сазна од овога што ћемо разговарати, ти знаш шта те чека.

Застао је и поново упиљио поглед у мене. А затим је испрекидано и неуједначено наставио;

- А ја, ја више не могу да подносим ове муке. Више ми не помаже ни клање, ни мучење, ни крв, ни јаук, не жене, ни ракија. Увртио ми се у главу, а никако да га се ослободим. Јест, онај стари ми се увртио у главу, па никако да нађем мира.

Застао је као да се колеба. А затим је наставио још неујед-

наченије:

- Ти знаш врло добро ко сам ја. Ти си стари логораш и ти знаш све, па ћемо стога играти отворених карта. Ето ја, Жиле, најкрвавији усташа у Јасеновцу, који је поклао на хиљаде логораша, ето тај Жиле сада је постао посљедња пачавра због тамо некаквог старог, смрдљивог сељачине Вукашина из Клепаца.

Поново је застао, испио чашу ракије, па наставио:

- Ти се сјећаш кад је у августу (1942) био велики наступ у логору и кад је Јере Маричић послао 3.000 људи у Градину на клање. Тада смо се Перо Брзица, Зрнушић, Шипка и ја опкладили ко ће те ноћи заклати највише логораша. Отпочело је клање и ја сам већ послије једног сата по броју закланих био далеко измакао испред осталих.

Обузео ме те вечери неки необични занос, чинило ми се као да сам на деветом небу, никада у животу нисам осјетио такво блаженство и већ послије неколико сати био сам заклао 1.100 људи, док су остали једва стиглн да закољу по 300 до 400.

И тада, док сам био у највећем заносу, случајно сам бацио поглед на страну и угледао једног постаријег сељака који с неким несхватљивим миром стоји и спокојно гледа како ја кољем и како се приклани у највећим мукама претурају. Тај ме је његов поглед некако пресјекао, учинило ми се као да сам се наједном скаменио и једно вријеме нисам могао да макнем, А затим сам отишао до тог сељака и од њега сазнао да је он неки Вукашин из села Клепаца код Чапљине, коме су у кући све поубијали, а њега с неких шумских радова послали у Јасеновац. Он је све то говорио с неким недокучивим миром, који је мене теже погађао него сва стравична кукњава око нас. Гледајући и слушајући овог старца у мени се наједном разбуктала жеља да му разбијем мир и спокојство најсвирепијим мучењима. Издвојио сам га и посадио на један пањ. Наредио сам му да викне: "Живио поглавник Павелић" - или ако то не каже да ћу му одсјећи ухо. Вукашин је шугио. Откинуо сам му ухо. Он није рекао ни ријечи. Поново сам му рекао да виче: "Живео Павелић" - или ћу му откинути и друго ухо. Он је и даље шутио. Откинуо сам му и друго ухо. Вичи: "Живио Павелић - или ћу ти откинути нос!" Он је шутио као заливен. Тада сам му откинуо нос. А када сам му и по четврти пут заповједио да викне: "Живио Павелић" и запријетио да ћу му ножем извадити срце из груди, он ме је погледао и, упријевши поглед некако кроз мене и преко мене у неизмјерност, полако и разговјетно ми је добацио: "Ради ти, дијете, свој посао!"

Послије свега, ова његова посљедња ријеч потпуно ме је

избезумила, скочио сам на њега, ископао му очи, исјекао срце, преклао грло од уха и ногама га сјурио у јаму. Али тада је у мени нешто препукло и те ноћи нисам више могао да кољем. Перо Врзица је побједио, јер је заклао 1.350 логораша, и ја сам му без ријечи и платио опкладу. Од те ноћи више немам мира. Кад год у мучењу и клању покушам поново да доживим оно посебно задовољство, увијек ме изненада простријели Вукашинов поглед. Тада малкшем. Бацим и не могу више да кољем. Почињем све више да пијем, али ми то помаже само за тренутак. У пићу, нарочито пред вече, често ме изненада тргне глас: "Ради ти, дијете, свој посао". И тада, избезумљен, морам да тумарам около, да зачепим уши, да се ударам у главу, да вичем, да ломим све око себе и бјесомучно нападам на кога стигнем. Ноћу немам нигдје мира, сваки час се трзам из сна и тада најједном у мраку угледам продорни Вукашинов поглед и чујем оно: "Ради ти, дијете, свој посао!" И, ето, сад сам постао посљедња цркотина и ничим више не могу себи да помогнем.

Послије ове чудовишне исповјести Жиле је најједном умукнуо, унезвјерено се загледао негдје у даљину, сав се укочио и тако једно вријеме остао као нека скамењена фигура. А затим су почели да му се трзају мишићи на лицу. Очима је почео да сијева около, стезао је шаке и заривао нокте себи у дланове, почео да дахће и да се беспомоћно врти у мјесту.

А тада, одједном, провалило је из њега неко чудовишно јецање и плач, са анималним ридањем. Неочекивано, у једном тренутку, нагло је устао с фотеље, сручио се на кољена испред мене, у једном маху ухватио руку и почео да је љуби. Овим неочекиваним обртом потпуно збуњен, тек послије првог запрепаштења могао сам кроз његово ридање и чудне анималне звукове да разаберем како говори:

- Докторе, као Бога те молим, помози ми! Ја знам да сам кукавица и не могу сам себи ове муке да прекратим једним хицем из револвера. Ни клање, ни мучење, ни најсвирепија злоставља-ња логораша више не помажу: не помаже ми више ни исповијест, ни молитва логорског фратра Брекала. Не помаже ни разврат са жекама, ни пиће, ни оргијање до бесвијести; ништа ми више не помаже. А сутра сам одређен за љекарски преглед у "комисији". Ти ћеш тамо бити љекар и даваћеш стручне предлоге. Докторе, преклињем те, пошаљи ме негдје на одмор, у неку бању, да тамо покушам да се смирим! Молим те, докторе, хоћеш ми то учинити? Обећај ми! То ми је једини спас. Милост, милост ми учини!

Чинило ми се као да сам занијемио. Навала неочекиваних утисака у једном необичном напетом емоционалном стању, а уз то укоријењени логорски став према свима кољачима, чудови-шна исповијест овог најсвирепијег између њих - све се то у мени ускомешало до бијелог усијања, тако да ми се реметио ток логичног размишљања и почело се и мени самом да врти у глави. Али кад ми је Жиле почео да љуби руке, одједном ми се учинило као да ме додирнула нека љигава неман. Махинално сам тргнуо руку, у мени се све усковитлало, скочио сам са столице и послије његових посљедњих ријечи готови избезумљен проциједио неким далеким, туђим гласом;

- Добро, предложићу да те пошаљу у Липик.

Послије овог хистеричног плача Жиле се смирио, придигао се, прошетао још неколико пута по соби, а тада стао преда ме и мрко ми добацио:

- Сад знаш све, можеш ићи!

Када сам изашао напоље, осјетио сам као да се будим из неког несносног кошмара н покушавао сам да се освјежим удишући пуним плућима окрепљујућу хладноћу зимске вечери.

Те ноћи, у којој нисам могао да спавам, непрекидно ми је пред очима лебдио свијетли лик Вукашина из Клепаца и клупче јада и биједе које се звало Жиле.

Нело Зец
(Отпор у жицама, Сећања заточеника,
књ. 1, Београд 1966, 61-65)

Усташе са Српском жртвом

ЈАСЕНОВАЦ ПОСЛЕ ЈАСЕНОВЦА

ОПШТИНА ЈАСЕНОВАЦ

У општини Јасеновац билоје по статистици од 1931. године свега 3.545 душа, а од тога 1.591 православних Срба, дакле нешто мање од половине.

Срби су живели у селима Јасеновац, Уштица и Млака

Одмах након успоставе НДХ појавили су се у Јасеновцу усташе. У усташке редове ступили су у већини домаћи Хрвати под водством Николе Видаковића, земљорадника из Уштице крај Јасеновца. Овај Видаковић заузимао је истовремено звања усташког таборника и општинског начелника у Јасеновцу. Усташе су почеле одмах са прогоном Срба.

Најпре су затворили, три дана по успостави НДХ, Лазара Келића, општ. бележника у пензији у Јасеновцу. Држали су га једно време, пустили, па опет затворили и опет пустили. У затвору су га злостављали.- Првог јуна затворе га и по трећи пут, када су затворили и Милана Драчу, званичника шумске управе, Ђукалац Ђуру, лугара, Грујић Ђуру, Рашинца, лугара. Прва четворица су из Јасеновцз, а потоњи из Уштице. Усташе су исте ноћи наведену петорицу Срба извели из затвора и довели на обалу реке Саве крај Јасеновца, где су их искасапили и њихова тела бацили у воду. Сутрадан, 2. јуна, породице убијених - не знајући за њихово убиство, донели су им храну у општину, а општ. начелник Видаковић, казао им је да су Немци поменуте Србе отпремили у Немачку. - Међутим, Ђуро Ђукалац био је само теже рањен у ногу, па се пливањем спасао, дошао после кући и испричао шта се догодило њему и његовим друговима. У почетку крио се пред усташама, и то у Босни, а касније је прешао у Јасеновац где су га усташе пронашли сакривеног у штали једног Хрвата, где су га одмах убили. - Ова су убиства извршили: Никола Видаковић, општ. начелник, Карло Ракарић, општ. стражар, Иван Драгић, општ. стражар, Мијо Драгић, сељак и заменик општ. начелника, Матија Ракарић, земљорадник, Иван Цветковић, земљорадник, - сви из Јасеновца, те Шимчић Петар и Југовић Стјепан, земљорадници из Уштица.

Још у месецу мају 194!. године усташе су затворили око 100 Срба сељака под изговором да имају сакривено оружје, и то све

из општине јасеновачке. Држали су их неколико дана у затвору па их после пустили пошто је сваки од њих, према свом имовном стању морао да положи одређену своту новца. - Мало после тога сви Срби из јасеновачке општине морали су ићи 14 дана на присилни рад и поправљати пут крај обале Саве. Хрвати нису радили овај посао. После тога људи и њихове породице морали су да обављају пољске радове Хрватима, и то забадава, о свом трошку и храни, још су морали семе да дају.

У месецу августу 1941. усташа Јозо Бркић, звани "Чучун", сврнуо је са пута железничара Илију Јакшића у усташки стан, где су га страшно злостављали. Јакшићу су клештима кидали комаде меса са тела и за 4 дана злостављања добио велике ране по читавом телу; одлежао је 8 месеци. У септембру исте године усташе су ухватили Гојка Божичића, свирача из Јасеновца, одвели га у поље звано "Брочке Јасенице", наредили му да сам себи ископа јаму, затим га убили и бацили у њу.

У октобру усташе су провалили ноћу у стан Мојсија Познановића, железничара из Уштица, који је те ноћи дошао из службе. Одвели су њега и његовог сина Марка у усташки стан (у парохнјском дому), где су их страховито тукли и оца исту ноћ убили и закопали у башти парохијског дома. Сина су одвели у логор у Крапје, где је био 3 месеца, онда пуштен кући, али је опет поново ухапшен 8. маја 1942. и са осталима одведен у логор.

У јануару 1942 дошле су усташе у кућу Васе Трифуновића, земљорадника из Јасеновца, одвели њега и жену му Драгињу. Исте ноћи њега су убили у логору у Јасеновцу, а његову жену отерали у логор у Стару Градишку и о њеној судбнни се ништа не зна. После тог су усташе ову његову имовину опљачкали и превезли у усташки стан, а у његову кућу уселили суседног усташу (страног) са породицом који и данас ужива његово има-ње.

Истовремено, у јануару 1942. провалили су усташе ноћу у кућу Кристине Дедовић, старице од 70 година, која је сама стано-вала у својој кући. Усташе су ову старицу заклали, њен леш бацили у Саву, а њену имовину опљачкали.

У овој општини Србе су ужасно пљачкали, отимали су новац, животне намирнице, робу и све остало. Примера ради наводимо једног истакнутог пљачкаша - Петра Шимчића, земљорадника из Уштице. Он је залазио у српске куће и отимао готов новац, пресретао на путевима и одводио људе у гостионице где су морали да му плаћају да пије, да му дају готов новац; ако неко није имао новаца морао је да му наведе имена оних Срба који су

продали стоку или нешто друго и имају новаца. Одмах је одлазио тим људима и отимао новац. Осим тога Срби су му морали забадава орати, копати, жети, косити и обављати све пољске послове, и то све о својој храни.

У ноћи између 5. и 6. маја 1942. усташе су из обести пуцали у Јасеновцу. Са пуцањем наставили су и у ноћи између 6. и 7. маја те на 8. мај. Седмог маја усташе су блокирали Јасеновац и Уштице тако да нико није могао изаћи напоље. За ово пуцање окривили су Србе, што је била проста лаж, јер од Срба нико није ни имао оружје. Осмог маја усташе су довели у логор Јована Бојевића, окривљујући и њега да је пуцао из куће. Нису помо-гла никаква уверавања ни докази; после мучења убили су га ту у логору. Онда су довели у логор и читаву Јованову породицу, и то: снаху Мару и њено троје деце, те њихову комшиницу Анђу Видаковић, све су их поклали, заједно са децом Велинком, Надом и Стеваном, а њихове лешеве побацали у пећ од циглане и тамо спалили. Јованова жена је тада била код своје удате кћери и тако се спасила

Истог дана, 8. маја, настало је хапшење српских породица у Јасеновцу и Уштици. Најпре су похапсили све српске породице у Јасеновиу, а онда у Уштици. Нису им дозволили да макар што собом понесу. говорећи им да ће ићи само на преслушавање, а после тога да ће се вратити одмах својим кућама. Све те српске породиие из ових двају села отпремили су у логор у Јасеновац. Сутрадан, 9. маја 1942. одвојили су људе, жене и децу и отпремили их у логор у Стару Градишку, а мушкарци су остали у логору у Јасеновцу. Ту су им усташе одузели сав новац и друге ствари, што су нашли код њих, па и храну коју су собом поне-ли. Ако је неко, случајно, имао још које одело и рубље код себе и то су му одузели. За то време се по српским домовима пљачкало све што се тамо нашло. После тога су запалили српске куће.

У логору у Јасеновцу остали су до 17. маја 1942. када је велики део отпремљен за Земун. Док су још боравили у Јасеновцу било је и убијање. Нарочито су тада убијали старије мушкарце, за рад неспособне или оне са телесним манама. Тако су напр. убили Саву Вајчевића, земљорадника из Јасеновца, старог преко 70 година. Усташе су говорили да у Хрватској не сме нико живети ко није способан за рад. У томе логору усташе су их тукли немилосрдно. Међу осталима био је један дечко Муслиман из Босне, који је могао имати највише 15 година, а када је тукао називао је тученог "курвино копиле". - О судбини породица, жена и деце, које су отпремљене 9. маја у логор у Стару Гра-

дишку, више ништа се не зна.

Тако су села Јасеновац и Уштице потпуно очишћена од Срба, а њихова имовина потпуно опљачкана.

Треба још истаћи да су већ од месеца августа 1941. па даље нагонили и терали народ, и усташе и власти и католички попо-ви, да пређе на римокатоличку веру. Претили су логорима и убијањима. Домаћи жупник Ћосић у Јасеновцу наговара свет да пређе у католике, и да се после тога онима, који пређу,, неће ништа више догодити." Под страховитим притиском и терором и да би спасли своје животе, многи Срби из ове општине прешли су у римокатоличку веру. На католички Божић морали су се чисто обући и ићи у римокатоличку цркву. Наравно да правос-лавни Божић нису смели славити. Усташе и домаћи католици сви су их надзирали да ли славе прописно римокатоличке свеце, те да ли можда не славе православне свеце. То је исто било и о Ускрсу.

Прошле године у јесен порушене су српско православне цркве у Јасеновцу, Уштици, Хрватској Дубици, Вајићу Градини, Окучанима, Богићеву, Смртићима, Новој Градишки и Новској.

Катушић Мирко, земљорадник,
Шеповић Ђуро, земљорадник,
Пиктија Никола, ременар и његов син Никола,
Шимић Фрањо, земљорадник,
Катушић Петар, звани Мали, радник,
Драгић Марко, земљорадник,
Матијашевић Петар, земљорадник,
Фокт Стјепан, бивши општински писар,
Фокт Мијо, железничар,
Ђилас Илија, железничар,
Фокт Драган, полицијски стражар у Загребу,
Ђилас Фабијан и његов син Петар, земллрадници,
Ребровић Петар, ковач,
Дравић Мартин, земљорадник,
Шеповић Никола, земљорадник, - сви из Јасеновца
Шимчић Петар, земљорадиик,
Чевизовић Винко, земљорадник,
Југовић Стјепан, Мартин, Мијо, Петар, земљорадници,
Арчабић Стјепан, земљорадник
Шимчић Никола и његов син Томо, земљорадници,
Шантић Мијо и Паво, земљорадници,
Видаковић Мате, земљорадник,

Турчић Андрија и Стјепан, земљорадници,
Шимчић Карло и Стјепан, земљорадници,
Ловрић Адам, земљорадник, Јурић Мијо,
железничар, - сви из Уштице.

Срез Окучани

Овај срез је основан 1938. Тада су од среза новоградишког отцепљене општине Окучзни, Машић - Медар и Драгалић и Стара Градншка, а од среза Новска општина Рајић. Срез је укинут од усташких власти 1. јуна 1941. и наведене општине враћене у раније срезове. Читав срез је имао нешто преко 21.000 становника, а од тога око 75% Срба. - Оснивањем среза остварена је давнашња жеља Срба из Окучана и околине да створе своју административну јединицу са српском већином. Седиште среза било је у Окучанима, где је била од вајкала врло будна српска национална свест, тако да су Окучани, већ пре 50 година, називали "Мали Београд". Баш зато су се усташе, већ првих дана проглашења НДХ, окомили на овај срез, а нарочито на саме Окучаие.

Општина Окучани

Ова општина је имала око 8200 душа, а од тога преко 80% православних Срба, који су били насељени у десетак чисто српских и у сваком погледу врло напредних села.

Одмах по проглашењу НДХ, вређани су Срби на сваком кораку, понижаване су и каљане њихове верске и националне светиње, многи били затварани у општински и срески затвор. Убистава није било првих месец дана, за време бављења немачких трупа. Када је концем маја укинут срез и општина окучанска припојена срезу ново-градишком, настали су црни дани за поносне Србе окучанске. Заредало је масовно хапшење и довођење угледних сељака у логоре. Године 1941. довођени су појединци, али у јануару 1942. почели су усташе дизати читаве породице из појединх села и одводити их у логоре у Ст. Градишку и Јасеновац, где је тај јадни народ убијан и спаљиван.

Јула 1942. заредали су усташе по селима: Дубовац, Косовац, Окучани и Бодеграл и дигли готово све Србе који су се у тим селима налазили, без обзира на пол и старост, отерали их у логоре у Ст. Градишку и Јасеновац, а оне способније за рад у

Немачку на рад. Сва српска имовина је опљачкана, а непокретна имовина проглашена имовином НДХ.

Тридесетпрвог августа 1942. дошли су усташе у 17 камиона у Цаге и Бенковац те започели страховиту хајку на Србе, који су бежали у шуму. Оба ова села су опљачкана и спаљена н побијен сав народ, који није успео да побегне. Ухваћено је живих око 80 људи, жена и деце, које су спровели у Окучане. Тамо су одвојили људе од жена и деце. Двадесетшест мушкараца, колико их је било, поубијали су крај потока Слобоштине и тамо их закопали, а жене и децу отерали у логор у Стару Градишку.

У јесен 1942. спаљена су села Трнаковац и Чапрдинци и поубијани сви људи који су код кућа затечени. Преживели су одбегли у шуме. У селу Лаћевац много сељака је поубијано, преко половине народа одведено у логоре и на присилан рад у непознатом правцу. Село је делимично спаљено.

Децембра 1942. побијено је у селу Човцу 28 најугледнијих домаћина. У селу Врбовљани, истовремено, 18 Срба, мушкараца и жена... И тако даље.

Тако је готово потпуно уништена ова дивна српска општина, каквих је мало било у читавој Југославији с обзиром на велику српску националну свест, просвећеност и економско стање.

Општина Рајић

Ова општина имала је око 5.000 душа, од тога 3.300 православ-них Срба.

Одмах након проглашења НДХ заведен је усташки терор против угледних Срба сељака и трговаца. Ухапшени су најпре Коста Косовац, трговац и његов син Игњатије и још десетак угледнијих сељака. Одведени су у усташки затвор у Новску, где су немилосрдно тучени и пребијани. Многи од њих су побијени, а неки, којима је успело да изађу из затвора, пребегли су у Србију или се склонили у шуму. Терор је интензивно настављан. Уста-ше су се нарочито окомили на села Рађеновце, Рајчиће и Мили-савце (Голеши), по којима су свакодневно крстариле оружане усташке банде и убијале поједине мирне сељаке. Срби сељаци, испред тога страшнога терора, бежали су у шуме. Оно што је преостало у тим селима, и мушко и женско и деца, покупљено је у лето 1942. године и одведено у логоре, тако да се ни за једнога од њих не зна ништа. За то време им је покретна имовина опља-чкана а све куће спаљене.

Исто тако у самом месту Рајић дигнуто је и отерано у логоре 3/4 српских породицз, а сва имовина им је развучена и опљачкана.

Велика српска православна црква је у првој години независности хрватске државе срушена до темеља

Општина Медари (Машић)

Ова је општина, према статистици, имала 4.220 становника, а од тога 85% Срба.

Седиште општине било је у селу Медарима, које је било врло напредно и лепо. У селу се налази велика српско православна црква, која једина у овоме крају није порушена, већ је претворена у римо-католичку цркву. Сељаци ове општине подигли су три врло лепа просветна дома, и то у Медарима, Машићу и Смртићу. Ови домови су одмах по проглашењу НДХ одузети од Срба и у њих су смештене усташке јединице које су терорисале и убијале Србе. Свако од ова три села имало је уређене читаонице и организоване соколске чете.

Испочетка су хапшени и одвођени у логоре појединии истакнути сељаци, а почетком јула 1941. одведени су у логор у Цагар сви српски свештеници. Касније се, током 1942. године, терор наставио и поубијано је око 50 Срба из ове општине. Остали се спасавају на тај начин што се крију по шумама и само по каткада долазе у села.

Села Мишић, Кашаговина, Жуберковац и Ширинци делимично су уништена и спаљена. Срећом, бар до сада, како је било у другим селима и крајевима, није било много људских жртава, јер се села налазе у близини шуме и тако народ спасава животе. Али...докле?

Општина Стара Градишка

Ова општина бројала је око 3.100 становника, од којих је било 692 Срба. Срби су насељени углавном у селу Ускоци на обали Саве и у селу Н. Варош.

Првих дана, чим се прогласила НДХ, у селу Н.Варош похапшено је 10 Срба сељака. Одведени су у логор у Копривницу, одакле се више нису вратили нити се што зна за њих.

Над свима Србима ове општине вршен је терор као и у другим местима. Стара српско православна црква, која се налазила крај зграде казненог завода, срушена је до темеља. Свештеник је још пре тога пребегао у Србију.

Септембра 1941. пресељен је казнени завод делимично у Зени-цу а делимично у Ср. Митровицу. Након тога све зграде казненог завода употребљаване су као логор, мучилиште и гробница несрећног српског народа У овај логор даномице су доводили Србе из свих крајева НДХ, где бивају страшно мучени, убијани, спаљи-

вани...

Општина Нова Капела

Ова општина, према статистици од 1931., имала је 7.289 станов-ника, од тога само око 350 православних Срба, који су били настањени углавном у сепу Ратковици. Имали су своју православну цркву, која је била филијала српско православне парохије у Слав. Кобашу. У селу је било око 40 српских домова, који су сада скоро сви уништени. Налруга дан Ускрса покупили су усташе у

ЗАПИСНИК ОД 31. АВГУСТА 1942. ГОДИНЕ

СУЗИЋ ЈАНКО, трговац из Батињака, општина Бадњевина, срез Пакрац, стар 30 година, син пок. Гаје и Бојане рођ. Живковић, ожењен, отац једног детета, сада у Београду, улица Војводе Глигора бр. 46, исказана са избегличком легитимацијом бр. 112.507, - исказао је:

Одмах после успоставе НДХ формирали су се у Пакрацу усташе под водством Немета Петра, ременара из Пакраца. Они су одмах почели са прогоном Срба.

У прво време ухапшени су и одвдени у логор у Копривницу следећи Срби из Пакраца; Др.Марковић Миленко, адвокат и бив. нар. посланик, Мркшић Бранко, професор, Врцељ Перо, шеф жел. станице, Подунавац Мићо, судија, Малешевић Бранко, студент, Пиштелић Коста, трговац, Савић Ранко, трговац и још више других, чијих се имена сада не могу више сетити. Сви ови Срби су одведени после из Копривнице у Госпић и тамо им се замео сваки траг.

У ноћи између 24. и 25. децембра 1941. године, усташе су провалили у српске станове у Пакрацу и Липику и хапсили Србе мушкарце. Тада су ухапшени из Пакраца: Илић Владо, судија среског суда, Лончар Владо, кројач, Милаковић Јово, кројач, Благојевић Михајло, трговац, Марковић Пајо и Владо, трговци, те синови Пајини Брацо и Јовица, Хинић Никола, пензионер, Гавриловић Лаза, пензионер, Шушњар Станко, пензионер, Вукобрадовић Љубиша, хотелијер, Марковић Раде, поседник и његов син Милорад, гостионичар, Лабус Марко, поседник, Благојевић Ђуро, поседник, Босанац Васо, поседник, Ковачевић Јово, трговац, Судар Гавро, кројачки помоћник, Вукмировић Тодор, судски канцелиста, Тодоровић Ацо, месар, његов брат Коста, месар и Костин син Милан, фијакериста, Орозовић Ђуро и његов брат Лазо, кројачи, Ковачевић Душан, кројач, Вучковић, порески чиновник, Шепељ Мане, прегледник финансијске контроле, Покрајац Станко, прегледник финанс. контроле, Сувајцић Никола, власник кинематографа, Шакић Лука, пензионер, Крлић Мирко, суд. чиновник, који нема једне руке и ноге, те још неких чијих

се имена не сећам, али знам да су тада из Пакраца ухапшена и одведена 42 Србина.

Из Липика одведени су исту ноћ и затворени: Дакић, поседник и његова 3 сина, 4 поселника презименом Радаковић, Мирковић, гостионичар, Ковачевић, гостионичар, Дивјак Јоцо, закупник курсалона, Врцовац Стево, млинар, Савићи Перо, Душан и Симо, кочијаши у купалишту, те више других чијих се имена више не могу сетити, али ми је познато да су тада ухапшени и одведени 31 Србин. Тај пут одведен је и Арбутина Симо, општински благајник из Чаглића Укупно ту ноћ су усташе затворили и одвели 74 Србина. Све ове Србе усташе су исту ноћ затворили у подрум магазина трг друштва "Славекс" у Пакрацу.

Око 4 сата ујутру одвели су их усташе на жел. станицу и утоварили у један теретни вагон, те отпремили у логор у Јасеновац. Чуо сам да је већина ових Срба одмах код доласка у логор Јасеновац убијена.

После тога преостале Србе, дуље времена, усташе нису ника-да одводили, већ су поједине хапсили и затварали у усташки стан, где су их дуже времена држали у затвору, страховито тукли и злостављали, а затим пуштали кућама.

Прошле зиме-времена се тачно не сећам-усташе су ухапсили Градојевић Раду, чиновника Конзисторије у Пакрацу, затворили га у усташки стан и тамо толико злостављали и мучили да је на путу у болницу умро.

Некако у месецу априлу 1942. године отишли су усташе у село Шеовицу, општине Липик, покупили 13 највиђенијих Срба сељака, постројили их пред једну кућу и све из пушака убили. Имена убијених не знам.

Двадесетосмог априла 1942. ишао је од своје куће из села Торња, општина Гај, у Пакрац на посао Грујић Ђорђа, столар. Он је дуже времена радио у Пакрацу баш у мојој кући. Близу Пакраца сачекао га је усташа Шарац Мато, земљорадник из Торња, са још неколико својих другова, и одвукли га у грм одмах крај пута. Ту га убио и опљачкао... Однео му је 2500 Куна затим свукао са њега хлаче, ципеле и чарапе те однео са својим друговима. Власти нису водиле никаквих извида о овом грабежном уморству. Овај Шарац је главни пријатељ и помагач Лубурића Макса, усташког сатника и повереника Павелићевог за логоре. Он је до сада убио и опљачкао много Срба.

Почетком маја месеца 1942. дошли су усташе из Пакраца у село Обреж, општине Бадљевина, где су покупили 13 или 14 угледнијих Срба сељака. На лицу места убили су Тутука Ђуру,

земљорадника, а остале су одвели у логор у Јасеновац и од тада се о њима ништа не зна.

На 14. јула 1942. године усташе су започели са опћенитим покољем и чишћењем Срба из среза пакрачког. Овај покољ и чишћење извршиле су три усташке сатније, које су дошле однекуда у Пакрац, а помагали су им домаћи.Ове три сатније усташа сачињавали су највише Муслимани и католици из Босне и Херцеговине. Заповедник ових трију усташких сатнија био је усташки надпоручник Ђурчић, који је иначе по занимању учитељ. а родом је наводно из Старог Петровог Села, срез Нова Градишка. Знам да је овај Ђурчић полазио учитељску школу у Пакрацу.

Усташе су најпре дошли у село Брусник, где су дигли цело село и отерали у Стару Градишку.

Из села Брусник дошли су у село Шеовицу. У ово село дошли су раном зором и поклали око 40 Срба-људи, жена и деце, које су затекли на спавању.

Из Шеовице отишли су у село Дарезу, које има преко 500 кућа и ту су извршили над Србима ужасан покољ. Залазили су од реда по кућама и убијали. кога су год ухватили. Ако је ко хтео бежати пуцали су из пушака за њим и убили га. Лешеве убијених бацали су у бунаре, а и многе живе бацали су са мртвима у бунаре. Напунили су 6 сеоских бунара са лешевима убијених Срба. Затим су на ове бунаре навезли земљу и тако лешеве потрпали, а потом отишли даље.

Из села Дарезе отишли су у село Омановац, где су убили 3 угледна Србина, и то Лукића Милана, Бубчића Ђуру и његовог брата Илију, земљораднике. Остале Србе из овога села дигли су и отерали у Стару Градишку.

На 5. августа 1942. године дошли су у села Обреж и Баринане и опколили оба села, а затим су ишли редом од куће до куће, и купили Србе и одводили. Тада су убили у Обрежу Глигића Душана, земљорадника. Остале све Србе из овога села дигли су и отерали у село Батиньане, где је друга група усташа држала ово село опкољено. Како су усташе у ово село наилазили, тако су од реда палили куће и убијали Србе. Најпре су дошли до куће Гостића Филипа и запалили му кућу. Филип је искочио кроз прозор из запаљене куће а усташе су га дочкали пред кућом и убили. Жена Филипова, Стоја изгорела је у кући. Затим су дошли до куће мога брата по матери Вучковића Стеве. Њему су у кући заклали његову бабу Петру, жену Стоју и децу Љубицу од 7 година, Ђуру од 9 година. Стево је скочио кроз прозор од куће

а усташе су га дочекали пред кућом и убили. Затим су дошли до куће Босанац Адама, зашли у његову кућу и заклали његову жену и његово петоро деце. Сам Адам се тада налазио у хрватској војсци у Слав. Броду. Уједно су му усташе и кућу запалили. Затим су дошли до куће Миличевића Ђуре, где су у кућу затворили Ђуру, његову жену и његово 7 деце а затим кућу запалили тако да су сви у кући изгорели. После тога прешли су у кућу Миличевића Марка, његову жену Стоју, синове Ђуру и Милу, једну кћер и још троје мање деце затворили, а затим му кућу запалили. Од Миличевић Марка прешли су његовој сестри Ми-личевић Милици, где су у кућу затворили Милицу и њено сед-моро деце те кућу запалили тако да су сви изгорели. Од Миличевић Милице прешли су у кућу Босанца Милана, где су убили Милана, његову жену и његово петоро деце, а потом му кућу запалили. После тога ишли су из куће у кућу кроз село, дижући све Србе од реда и терајући пред собом. Када су дошли до куће Ђениша Петра, убили су његову матеру Цвијету. Тада су дошли и до моје куће, али мене тада није било код куће, већ сам се налазио у Дервенти. Покупили су моју жену Кату и кћер Даницу, стару 9 година, и отерали са осталим Србима даље. Ухватили су код моје куће 2 дебеле свиње, које су заклали и испекли. Провалили су у мој подрум, изнели вино и ракију и частили се. Мене су тражили да ме закољу, али ме нису нашли. Све Србе из ових села, које нису поклали, отерали су најпре у Липик, а одатле у Стару Градишку.

На 6. августа 1942. године дошли су у село Јатагу, где су убили 12 угледнијих Срба, а остале све дигли и отерали у Стару Градишку.

Неколико кућа у овом селу су запалили.

На 11. августа 1942. дошли су у село Косоње, општине Драгавић. Покупили су из овога села све Србе од реда и затворили их у православну цркву, а затим су цркву запалили тако да су сви у цркви изгорели. Остале Србе из овога села, који нису могли стати у цркву, поклали су и њихове лешеве бацили у 3 сеоска бунара.

Исти дан дошли су у село Драговић, где су дигли све Србе и отерали у Стару Градишку.

На дан 12. августа 1942. дошли су у село Крагуљ, где су такође све дигли и отерали у Стару Градишку.

На 16 или 17. августа 1942. дошли су у село Чаглић, где су исто тако дигли све Србе и отерали их све у Стару Градишку.

Следећи дан дошли су у село Суботску и Јагму, из којих села

су такође дигли све Србе и отерали их у Стару Градишку.

Око 23. августа 1942. дошли су у село Кукуњевац, где су покупили само одрасле мишкарце, који су за рат способни, и њих су некуда отерали. Жена су остале у селима наричући.

Усташе су у напред наведеним селима извршили такође силовање над многим младим женама и девојкама, а након тога су ове жртве поклали.

Истодобно са покољем и одвођењем Срба из напред наведених села усташе су ова села потпуно и до темеља опљачкали. Стоку, жито, све остале животне намирнице, као и робу натоварили су у вагоне и отпремили за Загреб. После њиховог одлас-ка дошли су одмах у ова села сељаци из суседних хрватских села н опљачкали све што је још од усташа остало. Сва ова српска села сада су потпуно пуста, а делимично и попаљена. Потсећају пролазника на грозоте што су у њима усташе извршили.

На дан 24. августа 1942. усташе су одвели из Пакраца још тројицу старијих Срба, који су били тамо остали, и то: Марковића Бачу, месара, Мркшића, кројача и Крашића, поседника. За њихову се судбину не зна. Хтели су тада одвести и мене и лупали су на моја врата, али сам ја већ на време искочио кроз прозор и побегао у шуму.

Ето тако је пакрачки срез потпуно очишћен од Срба.

Ја сам се интересовао за судбину моје кћерке и жене, па сам узео једног полицијског агента из Загреба, који врши дужност у Пакрацу, коме сам платио 5000 куна и с њиме отпутовао у Нову Градишку. Тамо сам дознао да су сви Срби из среза пакрачког одведени у Стару Градишку. Ја сам са тим полиц. агентом от-путовао у Стару Градишку и тамо дознао да су све за рат неспособне и старе Србе мушкарце и жене отерали у логор у Јасеновац, где су их, вероватно, све поубијали. За рат способне мушкарце и жене те децу отерали су у Сисак. Ја сам тада са овим полиц. агентом отпутовао у Сисак и тамо дознао да се мушкарци и жене, који су способни за рат, сваки дан снабдевају пасошима и отпремају даље, а деца да су затворена у соколану и згради школе. Дознао сам да жене, које нису даље отпремљене, налазе се затворене у фабрици стакла. А моју кћер Даницу узео је к себи на одгој један усташки надпоручник из Сиска. Овај усташки надпоручник био је уједно и командант логара. Ја сам му дао 15.000 куна за то што ми је препустио моју кћерку Даницу те што ми је из логора пустио жену. Ја сам моју жену и кћерку одвео из Сиска и склонио на једно место, јер их нисам могао превести у Србију.

Кад сам био у Сиску дознао сам да тамо одведена деца из пакрачког среза услед глади у масама умиру. Понекад дневно умре 60-70 деце. Између многих осталих, особито су се истакли у прогонима Срба: Немет Петар, ременар, Херц Ђура, обућар, Колб Петар. општински начелник. Грчић, чешљар, Которац Ђуро, трговац. Коренић Вјекослав, поседник и брат римокатоличког жугшика, Коренић, римокатолички жупник, Зец, шеф пореске управе, Лучић, трговац, Шуркало Адолф, кројач, Косинац Јулије. месар, - сви из Пакраца. Затим Шарац Марко, Потурица Јожо, Цертић Мато, Поповић Марко и Ивановић Ђуро, земљорадници из Торња, општина Гај.

Ја сам на дан 26. августа 1942. године отпутовао од куће за Београд са пропусницом коју сам још од пре имао код себе. Из Земуна сам на дан 28. августа прешао у Београд на чамцу.

Друго ништа ми није познато, а на исказано и прочитано могу се и заклети.

Саслушао и оверава: Записничар: Јанко Сузић, ср.
Ђуро Родић, ср. Софија Вишњевац, ср
(31. август 1942.)

1. ГОСПОДЕ, ПОГЛЕДАЈ НАРОД ТВОЈ

Извештај из великомученичке Глине

Свима нам је познато страдање Српских Глинских Мученика тачно пре педесет година, када су антихристовски Хрвати усташе у српској православној цркви у Глини поклали 1200 православних Срба и још њих 500 у Глинској околини.

Једини преживели Глински Мученик јесте ЉУБАН ЈЕДНАК, Србин из Глине, који је ових дана, у време овог поновног хрватско-усташког терора над српским живљем у Српским Крајинама, опет био у опасности да, по други пут доживи усташки нож.

Наиме, у недавном усташком нападу на Глину, наоружане усташе прогласивши и оболелог Љубана Једнака за четника, упале су у његову кућу, која је иначе близу станице МУП-а, у намери да га, као јединог сведока оног пре пола века усташког геноцида над Србима ликвидирају. Не нашавши га код куће (јер је већ био избегао са осталим Србима у банијске шуме) пуцали су у његову одају и, посебним бесом, у његову кошуљу.

На предлог владике горњокарловачког Никанора, Патријарх српски и Свети архијерејски синод, доделили су Љубану Једнаку орден Светог Саве V степена.

Највиши орден Српске цркве уручен је Љубану Једнаку на Малу Госпојину 21. септембра. Тога дана епископ горњокарловачки Г. Никанор и банатски Г. Атанасије, са свештенством и народом Глине и Баније, служили су, на храмовни празник, у глинској цркви, Свету литургију. Док су храбри Глињани и њихови борци за слободу долазили на Службу Божију, а други чували стражу око храма, свуда око цркве и по околини Глине падале су усташке мине и гранате. На крају Службе Божије прочитане су грамате Светог архијерејског синода о додели напрсног крста глинском проти ДУШАНУ САВУРДИЋУ, дугогодишњем пароху глинском и, као што рекосмо, орден Светог Саве V степена ЉУБАНУ ЈЕДНАКУ "за његово вишедеценијско

сведочење о страдању Српске православне цркве и верног јој народа".

Видно потресен овим догађајем, Љубан Једнак је рекао у цркви:"Од рата до данашњег дана ово је за мене најпотреснији моменат. Најчудније ми је да су свн Хрвати знали за усташке планове да ликвидирају Србе (и пре 50 година и сада), па нам нико од њих није дошао да каже шта нам се спрема".

Ово исто причао је касније на Кордуну и отац Душан Пушкар: Још пре три године у кући једног Хрвата, ожењеног Српкињом, усташе су спремали планове и организацију за ликвидацију Срба. Он тада није у то веровао, а сада је доживео страхоте у Топуском, одакле је једва живу главу спасао. Сину од Душана Пушкара, у Топуском, опљачкана је и порушена кућа и демолиран локал, а исто је у Топуском учињено многим Србима.

Злодела усташа у Топуском су запањујућа.

Прота Душан Савурдић је пре покоља Срба 1941. био парох у Хрватсакој Слабињи код Костајнице, па се тада једва спасао и пребегао у Србију, да би се после рата вратио на своју Банију и служио више деценија у мученичкој Глини.

У току службе Божије у Глинској цркви на Госпојину крштен је и млади новинар Чедомир, Србин из Глине. Иначе, има још доста некрштених Срба и Српчади по Српским Крајинама, али се сада обраћају Богу и враћају својој мајци Цркви Светосавској, јер виде да их сви други преварише, и још варају, а она увек остаје верна Богу и своме народу.

И заиста, Српска мученичка Црква и данас дели у свему судбину свога страдалног народа по Банији. Кордуну, Славонији, Срему, Лици, Далмацији. Много је овде храмова и светиња опљачкано и порушено, како од Туђманових усташа, тако, на жалост, и од Југословенске војске. На пример, у Оточцу су по наредби официра пуцали из тенка на српску цркву,"да не остане читава", јер су претходно пуцали у хрватску, на којој је било митраљеско гнездо, и поред тога што нико од Срба нема ту безумну навику да храм Божји користи за борбу и убијање других. За Србе је храм Божји одувек прибежиште: "Бјеж у цркву, Краљевићу Марко!"

За време ручка у глинском парохијском дому усташе из села Прекопе и Видушевац почаствовале су српске владике и свештенике и народ Глине на челу са живим мучеником Љубаном Једнаком, поновном ватром из минобацача. Нико од присутних није се уплашио ни побегао.

Мора се признати да Србима на Банији, Кордуну, у Лици и

даље по Српским Крајинама, а нарочито овог момента у Славонији, није ни мало лако. На њих пуцају са свих страна и из свих оружја и оруђа, светиње им се руше (као нпр. недавно црква у Петрињи, Медарима, Доњим Богићевцима, Новој Градишки), куће им се затиру и пале, градови им се минирају (као поменуто Топуско), а они трпе и трпе, препуштени мање-више сами себи, и још милости и немилости комунистичке војске, која и кад им помогне, убрзо затим одмогне. Нису уопште јасни улога и циљеви Југовојске у Српским Крајинама. То треба сви остали Срби добро да знају и схвате.

Српски је народ храбар и издржљив, мада многи Срби, у јаду своме и избеглиштву, у збеговима по шумама и гудурама Шамарица, Петрове Горе, Велебита, Бучја и Папука, губе понекад присебност и смирену прибраност. Понегде, на жалост, Срби се свете, палећи напуштене хрватске домове, као што се то може видети ту и тамо по Банији и Кордуну, али тек пошто су претходно затекли своје домове опустошене, опљачкане и спаљене од усташа Хрвата. Како да себи човек објасни, или да то мирно схвати и поднесе, кад у српским селима хрватске усташе опет кољу српску децу. Ево шта о томе сведочи један српски избеглица из Хрватске:

"Лежим у београдској болници (Ургентни центар). Избјеглица. Тијело је, послије бијега из сплитског кавеза, доживјело слом. До мене на кревету, лежи студент Зоран М. из Лознице. Као резервиста мјесец дана ратовао је на Банији-нишанџија је на хаубици 105 мм. Прича ми о судбини борца М.Т. из његове јединице, који је чуо како нешто цвили у кукурузима. Дошао је на мјесто одакле се чуло цвиљење. Угледао је дијете са одсјеченим рукама и ногама. Очи су му биле ископане. А било је живо. М. Т. сада је у лудници..."

Да ли се геноцид над Србима у Српским Крајинама понавља, после полувековног "усрећења" од богоборних антихриста и лажова каквих свет није видео? Да ли ће Србима икад синути сунце правде и слободе, да се једном сложе и уједине око Светог Саве и Христа.

Из Глине и са Кордуна са епископом Никанором отишли смо затим у болницу рањених на Петровој Гори, па одатле на Вељун, где сада борави избегли владика горњокарловачки Никанор, па одатле, у недељу ујутро преко Босанске Крајине за Лику, где су у селу Радучи требали служити Литургију у спомен 50-годишњице страдања Срба побијених од усташа и комуниста. Али, како је у Госпићу дошло до војничке издаје, па су усташе узеле

касарну и све војно наоружање, и онда тенковима бесомучно нападали на јужни Госпић и српска села Читлик, Дивосело и Медак, према Радучу, те је народ тог недељног јутра, а и свештеници, бежао према шумама Велебита и путем за Удбину и Грачац, да се спасе, то је било немогуће доћи у Радуч.

Господе, погледај на народ Твој у расејању, опет распети због Крста Твога и свога! Устани, Господе, подигни Десницу Твоју и расејане у Крајинама сабери у Царство Твоје Правде и слободног Живота.

(септембар 1991)

2. ДЕСЕТ ЖИВИХ ЗА ДЕСЕТ ПОГИНУЛИХ

-Извештај из Западне Славоније-

Од 5. до 8. децембра 1991. године посетили смо Славонску Епархију и нашли да је тамо садашње стање нашег народа и Цркве трагично и скоро безизлазно.

Преко Бања Луке и Босанске Градишке (јер другог приступа и нема) дошли смо у Окучане и били у околним селима која су засад ослобођена. Затим смо пошли у правцу Липика и Пакраца, али како се ту и даље воде борбе (па је Липик 6.12.91. поново пао у руке Хрватима), скренули смо источно, преко брдских српских села (на планину Псуњу): Бела Стена (где је у 15. веку била престоница Змај-Огњеног Вука Бранковића), Рогаљи, Брусник (одакле смо са планине видели и чули борбе у Липику), Кусоње (где су Срби спаљени у цркви од усташа 1941. г. и где црква још није потпуно обновљена, јер хрватска власт никад није дала дозволу, па је сам народ, нарочито жене, само препокрио цркву) и даље преко Драговића и Бучја (огранци Равне Горе и Папука), кроз Каменско (где је Српски Патријарх Арсеније III, 1700. го-дине, држао црквено-народни сабор, а као Патријарх столовао је у недалеком Сирачу, између Пакраца и Дарувара). Од Каменског се одваја пут на север ка Вођину, док на исток наставља ка Сла-вонској Пожеги, кроз котлину између Псуња и Папука. У Вођин смо стигли пододне (6.12.91) и после посете нашој обновљеној цркви (иначе спаљеној од усташа 1942. , када је у Вођину и околини побијено преко 300 Срба), посетилн смо штаб српских бораца (тзв. Територијална одбрана, уствари слабо наоружан

народ ове српске територије, који се бори за опстанак и голи живот, без икакве подршке Југословенске војске, осим неколико старих топова и минобацача, који се распрскавају и представљају опасност за саме српске борце који их користе). Да напоменемо да преко 20 српских села, кроз које смо прошли пре Вођина, била су одузета од Пакрачке општине и дата Славонској Пожеги, чиме су одвојена од српске већине и припојена хрватакој већини, па су онда систематски запостављана (без добрих путева, школа, индустрије итд), те су тако Срби нз њих морали да се селе у потрази за запослењем и школовањем деце. У овим крајевима скоро да и нема хрватских насеља, а и Срби су проређени, мада настањују велике брдске просторе. Ту су иначе били током рата партизани, па је после рата наша Црква у овим крајевима прогањана и затирана од комуниста. Тек сада се народ почео враћати Цркви и обнављати своје светиње, али га је нашло друго велико зло тј. нови хрватски терор и претња да га искорене сасвим из ове '"Мале Рашке", како су овај крај звали Немци још од 15. века (о чему сведоче најстарнје карте и друга документа), као и наши манастири и цркве.

Српско место Вођин. са нешто мало Хрвата, налази се приближно на средокрађи између Дарувара, Вировитице, Подравске Слатине, Ораховице и Славонске Пожеге, а то је брдовит простор у круг близу 300 километара, а у пречнику око 100 км и више, како где, јер су ту смештене планине Папук, са огранком Равна Гора, и Билогора, са обронака које је недавно исељено 17 српских села, док су сада опкољена и нападнута и сва остала периферна српска села. пошто хрватске оружане снаге држе главне путеве: Подравску магистралу (Вировитица, Подравска Слатина, Осијек) и пут асфалтни од Вировитице за Дарувар и Пакрац. Западније одавде налази се Грубишно Поље, које су са целом околином заузели хрватски бојовници и све одреда пљачкају, руше и убијају. У самој Подравској Слатини и околини (где је остало доста српског народа и пар свештеника) хрватске усташе скупљају Србе на игралишту, тржници и другим местима, и кољу их, како су нам сведочили извесни избегли Срби и сродници тамошњих заточеника Говори се о најмање 120 покланих Срба, махом старијих особа. У околини пак Славонске Пожеге исељено је 28 српских села, док у самој Пожеги Хрвати бацају летке са списковима Срба које треба побити. Исто тако, код Нове Градишке (у близини самог фронта борби са окучанским борцима) хрватски бојовници држе у селу Пољане око 150 Срба као таоце, и њих истичу у прву линију фронта, па зато то село и није

досад могло бити ослобођено, а налази се испред саме Нове Градишке (коју, истина, војска из Бањалучког корпуса бомбардује, али су хрватске снаге у Градишки и околини добро утврђене, као и са друге стране окучанског ратишта, тј. око Пакраца и Новске) и, по општем признању и војника и народа, хрватске снаге су далеко надмоћније.

Из Воћина смо са пратњом (српским борцима) пошли за Лисичине, планинско село (где су у прошлом рату српски партизани били јаки у отпору усташама), и даље преко брда прошли кроз села Кривају и Клису, где су српски локални борци тога дана били директно угрожени од усташке војске из Ловиновца, југозападно од Слатине, коју држе усташе, као и сва српска села северозападно према Вировитици и југоисточно према Ораховици, па и наш манастир Ораховицу, где су о. Милутин и један старац остали у заточењу; само је мали број српских села око Ораховице (западно ка Папуку) слободан. Из Клиса смо пошли у Миоковићево (где има само један српски звоник, а цркве нема, док је хрватска црква изнутра минирана, а остао је само звоник), и даље у Катинац (то је један део пута Вировитица-Дарувар, који Срби још држе) и онда у Кореничане и у српско село Бастаје, где су Срби и њихова црква директно угрожени сталним гађањима усташке артиљерије већег калибра. Крај цркве, видели смо, пало је око 10 великих граната и само благодаређи мекој земљи црква није од детонације срушена, мада је један мањи калибар погодио северни зид, али га није пробио. Ту смо нашли свештеника Василија Бјелана са попадијом и нешто сељана, док су му синови и остали Срби на оближњим првим линијама фронта, према Дарувару, одакле сада надиру јаке хрватске снаге са тенковима и топовима и све пред собом руше, пале и убијају. Тако су претходног дана (5.12.91.) упали у српско село Бастајске Брђане и у борби је погинуло 10 српских бораца, 6 мештана и 4 добровољца из Србије, које тамо упућује углавном Шешељ, али и сами Срби долазе овде да помогну Србима. За ову погибију 10 Срба чули смо још у Кореничанима, где су нам рекли да они Хрватима нуде 10 живих заробљених усташа за својих 10 погинулих Срба. Иначе, кажу нам да хрватски бојовници обично измасакрирају ножевима наше рањенике и погинуле.

Те ноћи, петак на суботу (6-7.92.), нико у Бастајима није спавао у кућама него у збеговима по шуми (у колима, тракторима, под шаторима, што смо и лично снимили), јер хрватски оружници нападају тенковима. Тако су у суботу (7.12.91.), напали на српско село Батињани Даруварски и тенковима порушили куће

и поклали већи број Срба стараца и старица, који нису били избегли. Изгинуло је доста Срба и из Горње Вријеске, коју држе српски борци, док је Доња Вријеска пала усташама у руке, као и наш манастир Свете Ане, у којем су остале заробљене наше две монахиње, за чију судбину не знамо ништа. С обзиром да је пао и Липик у руке хрватских бојовника, а они већ држе и Пакрац, Сирач и Дарувар (где су из оближње војне касарне и великог складишта, издајом официра, усташе се снабделе најмодернијим лаким и тешким наоружањем), очекује се даље напредовање усташа према овим српским селима и, не дај Боже, нова пустошења и покољи. Истина, треба рећи и то, јер Бог све види, да су и неки српски локални борци, Југовојска, па и Шешељеви добровољци, међу којима има свакојаких, направили ту и тамо пустош по неким хрватским насељима; углавном када се Хрвати разбегну и иселе, они им пале куће и руше цркве. У рушењу цркава ЈНА има највеће кривице, мада треба признати да су усташе често користиле, као и на другим ратиштима у Крајинама торњеве и својих и српских цркава за митраљеска и снајперска гнезда, па чак су користили своје цркве и за магацине муниције.

Из Батињана смо пошли, већ по мраку и преко планине, за српска села Горњи и Доњи Борки (Борци), па у село Бјела, где има обновљена српска црква и дом, у којем смо те ноћи спавали. Сутрадан смо пешке кроз шуму сишли у наш манастир Пакру, где живе наше две монахиње и једна Српкиња из Дарувара. Манастир није оштећен, мада су једном у њега силазили МУПовци Хрватске. Два села изнад Пакре, Пакрани и Марковац, већ су под ватром усташа, док села Миљановац прелази час у једне час у друге руке. Констатујемо да је и ово село Бијела, и околна села, скоро директно угрожена од тенковске паљбе, а народ наш је још увек тамо, као и у селима Доњи и Горњи Борки, али смо такође видели да многи из тих села ноћи проводе у збеговима изнад села, у колима, тракторима, под шаторима, где ложе тиху ватру и греју се, док су децу махом већ испратили за Босну и Србију.

Када смо се, у суботу вече, почели враћати ка Вођину и онда даље истим путем назад ка Окучанима, преко Псуња, наишли смо на Брсничким угрожених српских села, па су се ти аутобуси били заглавили у блатњавом и залеђеном брдском путу у кланцима, тако да су једва извучени и касно у ноћ стигли у Окучане (око 9 сати увече), где су преноћили и сутрадан превежени преко Саве за Бања Луку и даље према Београду. Ми смо такође имали

доста невоља на том ноћном путу кроз планину, али смо са те планине могли видети, и покушали фотографисати, пламенове спаљеногсрпскогЛипика и села Кукуњевца, Чаглића и Суботске око њега, које су хрватски зенгисти заузели и попалили. Војска Бањалучког корпуса је затајила око Липика, људи причају да им ни тенкови нису дејствовали, а изгинуло је најмање 20 војника резервиста, а много више рањено. Сутрадан рано, у недељу, око хиљаду војника је демонстративно напустило окучанско рати-ште и, поред покушаја насилног спречавања, ипак прешло Саву и вратило се у Бања Луку, протестујући због понашања војне команде, како оне на окучанском ратишту, тако и оне из Бања Луке. а још више оне из Врховног штаба у Београду. Никоме тамо није јасно шта Југовојска намерава, какву стратегију и политику има. Стране агенције (Ројтер) јављају да и у самој војсци нема слоге. и да се разликују циљеви високих генерала и нижих офи-цира по питању ратовања и заштите Срба.

У Окучанима смо преноћили код нашег свештеника и у недељу служили Св. Литургију, а посетили смо и Доње Рајиће, (према Новској) и нашег свештеника, које село иначе је близу прве линије фронта према Новској, као што је тако исто и село Медари на супротној страни према Новој Градишкој, близу прве линије фронта, где је наша црква скоро сасвим разрушена, као и у недалеким Доњим Богићевцима.

Када је реч о нашим црквама у Славонској Епархији, тешко је дати тачне податке које су све цркве разрушене, јер у крајеве где су усташки бојовници немогуће је доћи, нити сазнати право стање. У Подравској Слатини и околини остала су нам три свештеника, чија је судбина неизвесна, док је већина осталих свештеника из Западне Славоније избегла. Већ смо поменули да су нам у манастиру Ораховици остала два монаха, као и две монахиње у манастиру Св. Ане код Дарувара. У Посавини пак знамо за следеће цркве и њихово стање садашње:

Лужани - храм Св. Тројице, миниран, иако је ван ратног подручја.

Нова. Градишка - храм Св. Тројице, миниран иако код њега нису вођене борбе, а дознали смо тачно да су га минирале месне усташе.

Медари - храм Преображења, звоник и највећи део храма дорушен, парохијски дом врло оштећен.

Доњи Богићевци - храм Св. Харалампија - порушен преко 50 посто, као и црквени дом.

Ратковац - оштећен лаким наоружањем.

Окучани - храм Св. Димитрија, погођен гранатом са олтарске стране, али зид није пробијен, сва стакла полупана, као и на већини цркава овог краја. Део парохијског дома погођен гранатом, а граната је уништила и свештеников ауто, јер гранате често падају на Окучане и околна слободна села.

Јасеновац - спомен храм Св. Крститеља и Новомученика Српских, погођен мањом гранатом у кубе звоника, прозори и зидови пушчаним мецима.

Такође дубље у Славонији:

Ловска - храм Св. Теодора Тирона, оштећен.

Суботска код Липика, храм горео ноћу 6-7. 12.91; што смо са брда лично видели.

ПАКРАЦ - катедрала Св. Тројице, звоник срушен, и кров преко 50%; део Двора спаљен, једно крило срушено. Катедрала је горела цео дан изнутра. Библиотека у Владичанском двору (из 14. века рукописи) уништена, као и музеј у Двору и сав архив. Приступ у Пакрац немогућ.

У Пакрацу је спаљена и наша црква "Гавраница", звоник срушен.

У Пакраду је спаљена и зграда Богословије, остала само четири зида.

Кукуњевац - храм Св. Параскеве - порушен, а цело село је запаљено 6. 12. 91.

Торањ - храм Св. Пантелејмона, спаљен сада од усташа. Оба ова храма су недавно била обновљена, јер су у рату од усташа била уништена, тј. 1941. године.

Батињани Пакрачки - храм Св. Димитрија, нов храм порушен.

Обријеж- храм Св. Јована Богослова, порушен, иако недавно био обновљен.

Бастаји - храм Св. Георгија, погођен гранатом и око њега пало 10 великих граната, о чему смо говорили напред као очевид-ци.

За осгале наше цркве у Славонској Епархији немамо овог момента тачних података, али се може претпоставити да их има још порушених или оштећених, нарочито у оним селима где су ушле усташе и где су Срби исељени или избегли.

Наш је коначни утисак, после ове вишедневне посете и разговора са народом на терену, као и са борцима и војницима, да се Западна Славонија издаје и жртвује, мада није сасвим јзсно ко је све у томе учесник и сукривац. Сигурно је да јадни Српски народ није, али је сигурно исто тако да је тај Српски многонапаћени

народ трагична жртва читаве југословенске и српске ситуације и политике. Говорили су нам на терену да постоји нека "Влада САО Западне Славоније", али у коју народ у самој Западној Славонији нема поверења, а страхује се да се због њих многа српска села исељавају. Овај део Славоније, изгледа нам данас, празни се, милом или силом, крвавим ратом или прљавом политиком, и ми смо пред опасношћу да нам Српска Мала Рашка (или "Мала Влашка") буде по први пут дефинитивно испражњена од Срба. Само нам се Добри Бог и Српски Новомученици могу смиловати и помоћи распетој Цркви и народу.

(9. децембра 1991.)

3. ИЗВЕШТАЈ СВЕТОМ СИНОДУ ИЗ БОСНЕ И ЗАПАДНЕ СЛАВОНИЈЕ

На други дан Ускрса, после Св. Литургије у Панчеву, кренуо сам у посету нашим Епископима у Тузли, Бања Луци, Окучанима, Вељуну и Босанском Петровцу. Због квара на колима обишао сам само прву тројицу, тј. Зворничко-тузланског. Бањалучког и Славонског, са којим сам четвртог дана Ускрса служио Св. Литургију у Великомученичком Јасеновцу. Сматрам за своју дужност да Св. Синод и Његову Светост известим о стању наше Цркве и народа у овим деловима Босне и Славоније кроз које сам прошао у току три дана.

У БОСНИ је негде привидно мирно, а негде је право ратно стање. У Бијељинском крају, тј. у Семберији и Мајевици је мирно и цела област је под српском контролом. Већ на прилазима Тузли врши се строга контрола од стране муслиманске милиције, па су и нас детаљно претресали, али нам нису правили других неприлика. У Тузли је, као што и Преосвећени Владика Зворничко-Тузлански зна, мирно али неизвесно и несигурно. Ноћу се по граду ту и тамо чују рафали , а изван Тузле, око Живиница (у правцу пута према Сарајеву) воде се борбе између Муслимано-Хрвата и Срба, којима ту помаже војска, али Југовојска није свугде на помоћи Србима, јер је њена улога још увек нејасна, неодређена. И у Добоју је мирно, мада потмуло, и има понекад мањих пуцања и диверзија. Главне борбе у Тузланској

епархији воде се северније, око Дервенте и Босанког Брода, где су Срби у мањини и многа села и Срби у њима налазе се у заробљеништву хрватских наоружаних јединица, са којима заједно ратују против Срба и Муслимана. Нарочито је тежак положај заробљених Срба у Дервенти (око 300, од којих је само мањи број прекјуче ослобођен и размењен, а већина је још увек под терором усташко-ханџарским), као и Срба у Новиграду код Оџака, који су, око 4.000 њих,опкољени и судбина им може бити најгора, тј. могу бити поклани као што су поклани Срби у селу Сијековац и појединe српске породице у Дервенти и Оџацима. Из разговора са водећим Србима Босанске Крајине дознао сам да, ако се овакво стање настави, они ће и без Југовојске, или уз њену помоћ, напасти фронтално Дервенту и тамошње Србе ослободити и уједно спојити Српску Крајину са Семберијом и Србијом.

За овако нешто потребно је, и то Срби у Босанској Крајини и намеравају, да се Југовојска, вољом или присилом, трансформише у Српску војску Босне и Херцеговине, јер је њој ионако преко 80 посто састава и официрског и војничког чине Срби из Босне. У овом циљу су Бањалучки Срби већ предузели енергичне кораке, блокирали путеве из Бања Луке, да не би Генералштаб из Београда успео да одвуче тешко наоружање из Бања Луке за Београд, што је већ било покушано. Срби у Босни и посебно Босанској Крајини, осећају да их је ова власт Србије и Југославије, поготову после проглашења тзв. "Треће Југославије", просто издала и оставила на милост и немилост Муслиманима, Хрватима и нечовечној Европи. Зато су решени да се сами боре и изборе за своју самосталну државу у Босни и Херцеговини, с којом ће се сјединити и Република Српска Крајина, која је такође напуштена од овакве Србије и Ј угославије. Велико је огорчење тамошњих Срба на ову скоро издају Српства, али је велика и решеност да се сами боре и изборе за свој народ, веру, Цркву, државу. Кажу ми у Бања Луци водећи људи области Босанске Крајине: "На српском питању пале су и Турска и Аустрија, па ће и Европа морати пасти", тј. попустити, јер "без решења српског питања, нема решења, ни Босне, ни Балкана."

У самој пак Босанској Крајини има још борби у Босанској Крупи, али су Срби и тамо овладали ситуацијом и муслиманска побуна неће успети. Мало је сложеније стање у Бихаћу и Цазинској Крајини, где су већина Муслимани, али засад је без већих сукоба, мада је стање врло запаљиво и несигурно. Међутим, Муслимани су ту у великом српском окружењу и, пошто их Срби не дирају нити угрожавају, можда ће решити да остану на миру и

даље.

У Централној Босни, око Травника и Зенице, хрватски оружници ХОС-а заузели су сву територију и шире се даље према Варешу и Брези. Срби из тих крајева су или избегли или ће ускоро бити замењени, тј. исељени, како сам чуо у Бања Луци, где су већ вођени разговори да се Срби из Травника, око 5-6000, замене за толико Хрвата из Бања Луке. Јасно је да Хрвати не желе да Централну Босну препусте ни Муслиманима, мада сада са њима тесно сарађују против Срба, али ће на крају они изиграти и Муслимане.

У ОКУЧАНИМА сам разговарао са Епископом Лукијаном и дознао да је окучански фронт све слабији и угроженији (недавно су изгубљена још два донедавно српска села: Пиваре и Прашник, па прети опасност да хрватске снаге пресеку пут Босанска Гра-дишка - Окучани). Иначе, Хрвати и даље бомбардују српска села Медаре и Драгалић, иако су већ пристигле претходнице снага УНПРОФОР-а , које смо Владика Лукијан и ја посетили изнад Окучана, почастили их ускршњим јајима и донекле им обја-шњавали стање Срба у том крају и у читавој Славонској Епар-хији.

У Светлу Среду са Владиком Лукијаном отишли смо у Јасеновац и отслужили Службу Божју, посетивши и Мученички Логор Јасеновац и отслуживши пасхални помен Светим Жртва-ма старим и новим. Затим смо имали састанак са Месном заједницом Јасеновчана, који су решени да обнове Јасеновац, поврате избегли народ и учине све што могу да Јасеновац остане Српски. Они су нас замолили да и Српској Цркви пренесемо њихове молбе за сваку врсту помоћи: духовне, материјалне, људске, што овим Извештајем и преносим Св.Синоду.

Осим у прилогу достављене њихове опште молбе, ево још неких података: у Јасеновцу је било око 400 Срба и 570 Хрвата Већина Срба је избегла, око 150 старијих особа су ухватили и одвели Хрвати пре повлачења из Јасеновиа (8. 10. 1991.), а само је неколико од њих враћено разменом. Данас у Јасеновцу има око 30 Срба под оружјем, и још 43 житеља који су се вратили. У селу је уништено око 150 кућа и зграда, а после ослобођења и даље је било рушења и пљачкања Немају воде ни струје, ни грађевинског материјала, али су спремни да брзо оспособе око 150 кућа за становање, па позивају Србе да сс врате или доселе нови који би остали у Јасеновцу. Нарочито је важно да буду ту када под УНПРОФОР-ом буде спровођен плебисцит, што, ако дођу Хрвати у већини, може значити губљење Јасеновца. Одборници

Месне заједнице моле Свети Синод за моралну и материјалну помоћ с обзиром на свесрпски и духовни значај Мученичког Јасеновца. Потребна је материјална помоћ (повећана) и нашем свештенику који се вратио и настанио у Јасеновцу. Владика Лукијан позива Њ. Св. Патријарха да дође да служи на Марковдан (8. маја) у Јасеновцу, јер је то дан страдања Јасеновчана 1942. године.

Епископ Банатски Атанасије

4. ИЗВЕШТАЈ II СВЕТОМ СИНОДУ
О стању у Босни и српској крајини

Дана 12. и 13. маја 1992. био сам у посети Србима у Босни и на Банији, поводом годишњег помена страдања Срба у Глини и околини (маја 1941.г, када је пострадало од усташа око 500 Срба, да би око Св. Илије 1941. усташе извршиле познати по страхотама злочин над 1200 Срба у Глинској Цркви). У Глини је 12. увече одржан помен на месту где је била мученичка Глинска црква, и у на том месту подигнутом Спомен дому одржана је духовно-културна академија у част Глинским Жртава. Сутрадан, у среду 13. маја, отслужена је Св. Литургија у садашњој Глинској цркви, где сам саслуживао Преосвећеном Епископу Горњокарловачком Никанору, уз учешће и већег броја свештеника и верника, а у подне је отслужен помен на заједничкој Гробници изнад Глине, где су 1953. године пренете и сахрањене кости Глинских Мученика. Говорио сам и увече на поменутој академији, и у цркви на Св. Литургији, и такође на помену на заједничкој Гробници, подсећајући углавном да смо ми народ Крста и Васкрсења и да своје хришћанско и српско име треба да носимо достојно Христа Распетог и Васкрслог и наших Светих Мученика и Новомученика, али и да бранимо свој дом и душу.

СТАЊЕ У СРПСКОЈ КРАЈИНИ. У Глини сам се срео са председником Српске Крајине, Миланом Бабићем, као и са председником Скупштине Српске Крајине, Милом Паспаљем, који су иначе, кривицом власти Југославије и Србије, подељени и посвађани, што наноси додатне тешкоће и штете измученом Српском народу у Крајинама. Ипак, овога пута, они су обојица седели око нас Епископа и разговарали смо братски отворено о

нашим општесрпским невољама. Те ноћи у Глини су, за неколико сати, милицајци Крајине (Мартићевци) ухапсили пратиоца Милана Бабића, али су га после пустили, јер смо и ми Епископи изразили свој протест. Овај пример показује како и даље власт комуниста из Југославије и Србије не ради на стварној користи и слози и помоћи Српском народу у напаћеним Српским Крајинама, него разбијају Србе и спроводе своју послушничку а уствари за Србе издајничку комунистичку политику. Та иста власт је и довела стране трупе у Српске Крајине са којима већ има проблема.

Наиме. Срби у Крајинама, па и у самој Глини, већ се увелико жале на лоше понашање појединих руководилаца и војника тзв. "Унпрофора", нарочито Пољака, Француза и Белгијанаца, који се отворено стављају на страну Хрвата, снимају српске положаје и достављају их хрватској војсци, не спречавају хрватске терористичке групе које се све чешће убацују на слободну српску територију и врше злочине, као што је ових дана било у околини Слуња и Личког Петровог Села, а и другде у Лици. Ми смо били сведоци кад су српске вође у Глини говорили, пред присутним командантом Кенијцем, да један пољски официр мора да се сме-ни јер ће бити велике невоље. Уз све ово, чињеница је да у снагама Уједињених Нација има и Хрвата из емиграције, због чега Срби имају велику зебњу шта ће бити кад војска коначно оде, а она већ одлази, из Српске Крајине, а Српски народ остане разоружан и обесправљен. Како се ових дана могло видети, Ев-ропска Заједница је изричито рекла да је Крајина "унутар те-риторије Републике Хрватске" и може бити разговора само о неком "посебном статусу" њеном у сувереној Хрватској (на што је протестовао Горан Хаџић писмом Секретару Уједињеннх На-ција Бутросу Галију). Уопште, у Крајини се већ озбиљно сумња да ли ће снаге "Унпрофора" дуго остати у Крајини, а још нису ни коначно преузеле све назначене положаје широм Крајина, где се понегде још воде артиљеријске борбе. Притом, треба напоменути да је недавно објављено и на карти нацртано да тзв. мировне снаге неће покривати око 20 % територије ослобођене Српске Крајине, него исту одмах препуштају Хрватској као што су делови према Дрнишу, Шибенику и Задру у Далмацији, затим око Госпића, Оточца и Огулина у Лици, око Карловца и Сиска на Кордуну и Банији. (Такође није предвиђен долазак "Унпрофора" на дубровачко-херцеговачко ратиште, а ни на севернији просторе Западне Славоније, где су већ скоро сасвим прогнани преостали Срби). Срби у Крајинама очекују, и сматрају нај-

бољим, да се сједине са Босанском Крајином али то већ одавно омета политика коју воде Слободан Милошевић у Србији и Радован Караџић у Босни, последице које политике видимо у садашњем трагичном стању у Босни.

СТАЊЕ У БОСНИ. Ми смо прошли кроз Босну и при одласку за Крајину и при повратку. Кроз Бијељину и све до Тузле било је оба пута мирно, само смо већ виђали колоне српских избеглица из Босанске Посавине, чије смо далеко веће колоне, дуге 15 километара, видели и при повратку. Наиме, услед повлачења Југовојске из Босне дошло је до великих и јаких напада хрватске војске из Славонског Брода на Србе у општинама Дервента, Босански Брод и Оџак, па су тамошњи Срби, око 20.000 становништва услед прогона и убијања почели да напуштају своје домове и села иако су се скоро два месеца тамо борили и доживели многа убиства и покоље, ако у селу Сијековац и Новом Граду, одакле их је сада одведено преко Саве у Хрватску, у тамо отворен логор крај Саве, око 5.000! Тако су, сада присилно исељена српска села у Босанској Посавини; Лијешће, Брусница, Збориште, Лужани, Унка, Винска, Клакари, Бродско Поље, Сијековац, а празне се и друга спрска села око Дервенте, Модриче и Босанског Шамца, где се воде жестоке борбе између Срба, с једне, и Хрвата и Муслимана, с друге стране. Јужније одатле, према Градачцу и Грачаници, држе терен Муслимани, тако да је прекинут и пут Тузла-Добој, па се за Босанску Крајину мора од Тузле. ићи преко српских села испод планине Озрена. Услед велике колоне избеглица и многих теретних возила која иду за Крајину, на том подозренском путу долази до загушења и хаоса. Лично смо видели и снимили те јадне Српске избеглице, од којих је пар хиљада остало под Озреном, док други иду ка Семберији и преко Кузмина за Срем и средишњу Србију.

Исто тако, борбе између Срба и Муслимана воде се и иза Тузле, према Зворнику (око Калесије), као и у Сребреници на Дрини, где су Муслимани похватали и побили око 150 Срба (заклан је отац и брат Хиландарског игумана Пајсија), а и у Горажду су велике борбе. Тузла само што није букнула, јер је стање врло напето (нас су кроз град претресали пет пута!). И у самој Босанској Крајини, око Босанског Новог, има спорадичних борби између Срба и Муслимана, као и у Босанској Крупи. Све ово указује на тешко стање нашег народа у Босни, где се Срби осећају остављеним и изданим од садашње Србије.

Београд, 13. маја 1992 Епископ Банатски Атанасије

5. ОДГОВОР НА АПЕЛ ШЕСТ ПРАВОСЛАВНИХ ТЕОЛОГА И ПИСАЦА ИЗ ПАРИЗА

(Ле Монде, 27. новембре 1991)

Поштована господо теолози и књижевници,

Прочитах ваш "Апел српским епископима", иако је он упућен на погрешну адресу. Јер вама су епископи Српске православне цркве само прилика да светској јавности своја политичка предубеђења о кривици Србије и Срба за ратне догађаје у Југославији, преставите као своју хришћанску забринутост. Декларисани као православни теолози и њима блиски књижевници хтели сте да тој забринутости дате привид објективности. Али, не бих улазио у ваше намере, као што и ово што вам одговарам не чиним толико ради вас лично, колико ради читаоца вашег апела.

На моју жалост, ја у њему видим пре својеврсно адвокатисање Јовових пријатеља, који здушно бране Бога и правичност Божију у моменту продужених и све већих страдања Јовових. Можда су Јовови пријатељи били боље обавештени о правој природи Јовових страдања неголи сам многострадални праведни Јов, али крај те читаве библијске драме није ишао њима у прилог.

Ви не само да не знате већ вас се и не тичу информације о правој природи сукоба и борби у западним крајевима Југославије, где вековима живе у суседству Срби и Хрвати. Ви се из доброг заклона на Западу усуђујете да држите придику срлским епископима, чак и онима са ратних подручја, од којих је један, епископ славонски Лукијан, недавно изишао из вишемесечног затвора, а четворица су већ одавно, са својим избеглицама, изван својих епископских катедара. Ви њима саветујете да "престану са ламентацијама над жртвама прошлости" те да "погледају луцид-но и критички у реалност", која је за вас онаква каквом је представљају загребачке, немачке и још неких суседних земаља информације.

Према тим информацијама, које ви без луцидности и критичности усвајате, ви српске епископе убрајате у оне који манипулишу српским патњама од пре пола века, које се сада још

трагичније понављају - и од стране хрватских усташа и од стране преосталих комуниста. Како ви, господо теолози и књижевници. мирне савести приписујете српским епископима, са старих и нових голготских простора православне Калварије, "јамарски менталитет", иронично, скоро цинично приписујући и самом народу иронично значење те речи "јамари" (која је уствари комунистички епитет и карактеристика)? Шта би на ваш овакав текст рекли они малобројни, али још увек живи сведоци ујамљивања Српског народа у Крајинама од хрватских усташа и Титових комуниста које сведоке и данас настоје да ухвате и убију хрватски неонацисти?

Као један од српских теолога, а од пре неколнко месеци и епископ у Банату, у више наврата сам писао (једна моја књига, Dossier Kosovo, објављена је и на француском код l' Age d' Homme) од страдања православних Срба од Косова до Јадовна, и то пре једне деценије, када су комунисти у Србији и Хрватској - исти они који су и данас у обе републике на власти, свеједно што су себе преименовали у "демократе" или "социјалисте" - били итекако моћни и свима нама, и свима у свету, као и ви сада, забрањивали да говоримо о усташком геноциду над православним Србима, а уместо тога пропагирали комунистичку идилу, баш као и ви сада, о "мирном суседству" Срба и Хрвата у западним Крајинама, или Срба и Шиптара на Косову и Метохији.

Нико, а још мање ви потписани православци из Европе, не може забрањивати напаћеном народу Српском да се сећа својих невиних жртава, својих светих Мученика за Име Христово, јер су управо то до сада чинили комунисти у Хрватској, а то исто чине и данашњи властодршци у Хрватској.

Мирне савести ви тврдите;"хрватска влада није нимало има-ла намеру да врши 'геноиид'"! Међутим, иста та хрватска влада је Српском народу у границама комунистичке републике Хр-ватске уставом порекла основна људска и национална права, избрисала Србе као вековни легитимни народ на администт-ративној територији Хрватске, укинула им право на свој наци-онални језик, своју националну историју и културу.

Исто тако, не можемо, нити смемо, као хришћани и као људи разборити, приписивати или објашњавати сву сложену проблематику садашњег стања у Западним Крајинама пропагандном тезом о "манипулацији страстима" у народу или народима који тамо живе. Народ тамо, ни Српски ни Хрватски, није слободан. И пре полувековне тираније комунизма и четворогодишњег геноцида над Србима од стране усташког нацифашизма, у тим

Крајинама је било доста проблема, али је комунистичко наслеђе додатно отежало српско-хрватске односе, чију праву природу ви нисте хтели да трезвено сагледате. А и како бисте, кад и међу вама има бивших комуниста?

Нема сумње да има много несреће и патње и међу Хрватима и међу Србима у крајевима где се воде борбе. Ви помињете спаљена и уништена хрватска села, а ја додајем, на жалост, и многе оштећене и порушене хрватске католичке цркве јер сам то својим очима видео. Али, ви ни једном речју не спомињете пострадала, разрушена и попаљена српска села и храмове (преко 60 цркава, што је од посебног значаја кад се дода податку да је на истим просторима 1941-45. од усташа порушено, спаљено и опљачкано 500 православних цркава). Прећуткујете принудно исељавање читавих српских насеља и области, на стотине хиљада српских шбеглица, од којих само на једном месту у мојој Банатској епархији има 4О0 деце од 5 до 15 година. Из области Било-горе код Вировитице, где нема борби, присилно је исељено 17 српских села и затим су домови и храмови српски порушени и попаљени, а сличну судбину доживело је и 28 српских села на огранцима планине Папука код Славонске Пожеге. Ваш Апел био би свакако другачији (а вероватно би био упућен и хрватским бискупима) да сте откуд знали за нове логоре који су хрватске власти отвориле за тамошње Србе (напр. циглане код Нина близу Задра, село Смиљан код Госпића, где је рођен чувени Ннкола Тесла, чији су родитељски гробови и читаво српско гробље ових дана од Хрвата буквално преорани булдожером).

Српски народ у Крајинама ви називате "агресорима" и као једини доказ наводите "заузимање хрватских полицијских станица", не спомињући притом да је у тим истим станицама већ било почело затварање и малтретирање невиног српског становништва. Боље би било да је неко од вас, а могао је, дошао у те несрећне крајеве Југославије и разговарао са избеглицама, како српским тако и хрватским, јер има их на обе стране преко пола милиона.

Несхватљивом ми се чини ваша спекулација са помињањем глорификације жртве. Није ми познато да је ико на свету до сада Јевреjима приметио, а камоли замерио, што стално опомињу савест човечанства на геноцид над својим народом, што воде евиденцију и свако од вишемилионских имена хоће да идентификују и сачувају у памћењу. Српски народ је једини, сем Јевреја, који је страдао само због тога што припада својој нацији и својој вери. Ваша, усудио бих се рећи, наказна логика гло-

рификацијом назива наше пастирске покушаје да жртве свог народа, које нису само побијене него и обешчашћене, опојемо и сахранимо и тиме њихове душе и тела ослободимо посмртног мучеништва и понижења. Српски народ и његова Црква већ педесет година чују како крв Авељева невина виче из земље, а Кајин не чује глас Господа свога. Ако сте ви и остали западни свет глуви за Авељев крик, епископи Српске Цркве и сама та жива Црква народна нису, и не смеју да буду глуви. Много је јада и бола, господо и браћо, много више него што ви и слутите. И много је наше не само личне, него и заједничке одговорности.

Свим срцем својим желим и молим се Распетоме и Васкрсломе Христу, Спаситељу свих људи, да толико неопходни мир и спокој што пре дође међу Хрвате и Србе и све суседе наше. Али исто тако желим да укажем свим истинољубивим и добронамерним људима, да је, уз све старање о миру, исто тако потреб-на и потпуна истина и непристрасна правда за све на унесрећеним просторима Западног Балкана. Иначе, и сам наш и ваш пацифизам по сваку цену, сличан је саветима Јовових пријатеља, адвоката Божијих, док се страдалном Јову не појави и не интервенише сам Живи и Истинити Бог Спаситељ.

Атанасије Јевтић, епископ Банатски

(27. новембра 1991.)

ЈАСЕНОВАЦ
(опис јасеновачког пароха - избеглице)

1. мај (понедељак) 1995.

Јутро, 3.30 сати, прва детонација која је спасла цело становништво, када су усташе започеле свој крвави пир. Тада су ушли у ново минско поље, јер су стара уклонили. Првог маја '95. год. у 5.45 сати. започиње гранатирање из свих средстава, то је трајало све до 8.00 сати, док нису наши војници испалили пар граната тада су Хрвати стали, а пјешадију и тенкове упутили ка Јасенов-цу. Тада је војска са леве обале Саве прешла скелом и ми цивили нас 180, смо прешли са два аута и један трактор. Након 20 минута опет су отпочели са гранатирањем смишљено, не по првој ли-нији или линији раздвајања, већ по обали Саве и самом центру, то јест цркви, команди и сва склоништа. У Јасеновцу су рањена два цивила за које смо чули да су подлегли, а то су: Рајко Трифуновић и Милош Бочић, а остала је и медицинска сестра Зорица Млинчић, а заробили су Воју Рудежа коме се губи сваки траг, још су остале три старице. Јасеновац је па око 11.00 сати (1.V), јер су се видели тенкови кроз град. Војска је у 10.00 сати пливала по Сави од којих се и један утопио кога су након 10 дана извадили низводно око 2 км од Јасеновца. Усташе нису имале намеру да начине нови покољ. јер када нису нашли цивиле онда су почели да гранатирају Доњу Градину, Ћувлинац, Драксенић, како би гађали само цивиле. У Градини је оштећено 6 кућа и 8 штала и много других објеката, а то су чинили од 16 до 23.00 сата, 1. маја, како би сутрадан наставили. Село Уштицу су гранатирали, али је нису освојили која се и данас храбро држи и ту је погинуо један цивил Лазо ветеринар. Село Млака је спаљено све до једне куће где се налази усташка осматрачница; сви (Срби) су изашли само је један старац остао.

Сви се налазе у селу Орахова, Демировац, Драксенић и Козарска Дубица (у Босни).

5. V 1995. протанамесник

С. Патријаршија Момир Дујаковић

П.С.

Командант војске у Јасеновцу, звао се Боривоје Павловић (Пајо) са својим Муслиманом замјеником Реуфом састав војске је био 60 % Муслимани и Хрвати.

"ПОЛИТИКА", 15. 1995.

МАНИПУЛИСАЊЕ СРПСКОМ ПРАВОСЛАВНОМ ЦРКВОМ У ХРВАТСКОЈ

ОСКРНАВЉЕНА ПРАВОСЛАВНА ЦРКВА У ЈАСЕНОВЦУ

Архијерејски намесник Миленко Поповић о свом путу по Западној Славонији после оружане интервенције хрватске војске. - За кога је ископана рака недалеко од олтара у окучанској цркви?

Загреб, 14. маја

Као једна од главних пропагандних вести после оружане акције хрватске војске у Западној Славонији протеклих дана била је да су представници три верске заједнице из Загреба, међу којима и Српске православне цркве, одржали заједничку молит-ву за мир у Јасеновцу. Иза тога су следили опширни детаљи о страдању католичких цркава на подручју Западне Славоније куда су та тројица затим прошла, из чега произилази да су их Срби систематски уништавали. Ни речи о стању православних цркава, осим више пута изношеног податка да је у Јасеновцу католичка црква срушена (што је тачно, али у борбама 1991), да је православна црква читава.

Приказ у овдашњој јавности тог заједничког пуга загребачки парох и архијерејски намесник СПЦ Миленко Поповнћ оценио је као манипулисање и о томе шта је стварно радио и видео на том путу обавестио је своје претпостављене као и поједине ам-басаде у Загребу.

Опушци у путиру

У Јасеновцу црква Светог Јована - наводи он - јесте читава, али је унутрашњост пљачкана и оскрнављена. Нема полијелеја у цркви, а у њој спавају припадниии хрватске војске и полиције заједно с оружјем и војном опремом. Наводећи да им "часна трпеза служи као сто за јело" и да су "путир затекли пун пљувачке и опушака", М. Поповић такође каже:

"Споменик јасеновачким жртвама смо такође обишли и наишли на свеже трагове крви. У самом месту нисмо наишли ни на једног цивила српске националности. Прошли смо кроз Горње Богићевце, Горњи и Доњи Рајић и такође нисмо наишли ни

на једног цивила, али је зато био велики број хрватских војника и полиције."

Црква у Доњем Рајићу, наводи даље М. Поповић, читава је, али су врата проваљена. Полиција им није дозволила улазак у цркву оправдавајући то могућношћу да је минирана. али су успе-ли да виде да недостаје полијелеј и да је у њој све разбацано и испретурано. Миленко Поповић затим наставља:

"На ауто-путу из Новске према Окучанима видели смо више спаљених аутомобила, камиона и један аутобус. На улазу у Окучане и на читавом путу од Окучана према Пакрацу, видели смо крваве мрље по асфалту.

Наша црква у Окучанима је споља наизглед цела, али су сви прозори полупани, врата су проваљена и у цркви је све испретурано. У олтару с десне стране постоје врата која су приликом нашег уласка била отворена. Погледом у порту кроз поменута врата видели смо огромну ископану раку удаљену десетак метара од олтара, а земља је била крвава. Приметивши да то гледамо, полицајци су врата одмах затворили. У кући у којој је боравно владика Лукијан, налазила се хрватска војска и приступ нам није био дозвољен. У пролазу кроз село Цаге, у неколико дворишта смо видели велике ископане раке."

Срби у "цивилној заштити"

Целим путем од уласка у Окучане па све до Липика - наводи даље Миленко Поповнћ - у каналима покрај пута виде се делови одеће, обуће, завежљаји с храном, бицикли, мотори и спаљени аутомобили, као и трагови крви. Црква у Медарима је срушена, црква у Доњем Чаглићу је оштећена, а црква у Пакрацу је спаљена, без крова и половине звоника, док су иконостас и хор изгорели а унутрашњост је сва у рушевинама. Епархијски двор у Пакрацу могли су да виде само споља, јер им улазак није дозволила ХВ. "Извана је видљиво да нема ни једног прозора, на већем делу зграде нема крова, видљиво је да је двор пањен. Делује сабласно", каже М. Поповић, напомињући да на читавом том путу нису срели цивиле српске националности с којима би могли да разговарају. Он такође каже:

"У Окучанима, ако и у неким другим местима, видели смо људе у посебним униформама са некаквим тракама на рукавима, који су чистили терен од разних предмета, а уз њих су били наоружани војници. Тврдили су нам да су то припадници цивилне заштите. У пролазу један од тих наводних припадника цивилне заштите нам је шапнуо да су Срби и брзо се удаљио. То нам

је био једини сусрет са Србима"

Према сведочењу архијерејског намесника СПЦ у Загребу Миленка Поповића, већина кућа које су видели на том путу су пљачкане, а на свим местима где су се заустављали, осим у Липику и Пакрацу, осећао се мирис лешева. "Из свега што смо видели и доживели, може се закључити да је поново извршен геноцид над српским народом и да је тај део Западне Славоније очишћен од Срба" - каже Миленко Поповић.

Р. Арсенић

"Вечерње новости"" - уторак 23. мај '95.

ЗАГРЕБ: СТРАВИЧНА ОТКРИЋА О НАЈНОВИЈЕМ ГЕНОЦИДУ НАД СРБИМА У ЗАПАДНОЈ СЛАВОНИЈИ

СПАЛИЛИ СВЕ РАЊЕНЕ

Уз 1.100 рањених Срба, на хрватској ломачи нашло се и 450 убијених војника СВК о Позната места две масовне гробнице у које су затрпана угљенисана тела о Шта кажу налази хелсиншких од-бора из Загреба, Лондона и Беча о Америка иза хрватског гено-цида

(Од сталног дописника "Новости")

ХРВАТСКА војска,' током агресије на Западну Славонију, убила је 1.100 заробљених Српских рањеника и све их, заједно са 450 убијених у акцији "Бљесак" запалила! Та стравична вест потврђена је у круговима Хелсиншких одбора у Лондону, Бечу и Загребу. Вест је потврђена и у писму петорице загребачких универзитетских професора, који испитују хрватске злочине над српским становништвом у Западној Славонији.

Овим је потврђен први извештај о геноциду Хрватске војске над српским цивилима, који је послан у Њујорк, али после тога, наступило је време ћутања. Тишина је настала основано се верује након притиска САД које су, према проценама Мике Трипала, прекјуче у "Новом листу", одобриле хрватску агресију на Западну Славонију. Одавно се зна да је Питер Галбрајт, амерички амбасадор у Загребу, више од те функције, и да се више пута сликао са хрватским војницима на "првим линијама". После стравичног злочина у Западној Славонији, Галбрајт је пожурио да стави венац на споменик у Јасеновцу, као неку врсту

америчког извињења и политичког алибија.

Са поубијаним и заробљеним рањеним Србима поступљено је као на теренима јужноамеричке џунгле: поубијани, поливени бензином и - запаљени!

Да цела ствар буде морбиднија, покољ је изведен после договора о разоружању српских јединица. Хрватски хелсиншки одбор није хтео да сам прави "инвентуру" хрватског првомајског злочина, па је у помоћ, пре свега као сведоке, позвао своје колеге из хелсиншких одбора из Лондона и Беча. Из тих кругова сазнаје се да су идентификоване две масовне гробниие поубијаних Срба. Гробнице се налазе у зони Нове Вароши, и према првим проценама, у њима је сахрањено нешто више од 200 угљенисаних тела.

Питамо шефа научног тима који испитује злочине над Србима у Западној Славонији. проф. др Светозара Ливаду који се неки сат раније, вратио из Западне Славоније - где је истина о злочинима?

- Злочини су почињени, и о томе више не треба расправљати. Наша група утврђује размере тога злочина и сву бруталност преставника нове власти. Проверили смо - ни у једној болници на подручју Хрватске нема ни једног јединог српског рањеника. Имамо одређена сазнања да су они сви ликвидирани! Јер, да су живи, ни у којем случају не би се могло сакрити место њиховог лечења. Хрватски хелсиншки одбор о томе ће већ данас да упозна и Тадеуша Мазовјецког, задуженог за заштиту људских права при УН.

Овај познати социолог, који се сличним истраживањима бавио на Блиском истоку, у Африци и другим деловима света, каже:

- У пакрачком крају хрватске власти су порушиле до темеља све српске куће у 182 насеља и протерали око 25 хиљада Срба за време овог рата.

Сада, на подручју Западне Славоније живи око 2.000 Срба, али и они пакују своју сиротињу да би утекли од пакла бруталног поступања актуелних власти. Нисам срео у Пакрацу и његовој околини ни једног Србина који није испребијан.

Професор Ливада каже, да су "ослободиоци" опљачкали свим Србима девизну уштеђевину, боље аутомобиле, пољопривредне машине и разне прикључке. Он вели да се цела хрватска акција може свести на следеће: убијање рањеника, спаљивање лешева и пљачку преживелих српских цивила.

Миленко ПРЕДРАГОВИЋ

ТЕРОР

- НАШ тим који испитује погром на Србе у Западној Славонији, не жели да се бави политиком, али морамо да кажемо свету да је хрватска страна починила геноцид над незаштићеним Србима. Власт на окупираном подручју је брутална: професионални војници преобучени су у полицајце и у сваком селу имају патролни центар. И они Срби који нису у логорима, налазе се у кућном затвору. Иако имам легитимацију УН одраније, нисам могао да уђем у сва места, па чак ни у Окучане. Био сам и код др Николе Мајдака, некаквог цивилног шерифа Западне Славоније, али осим осорности, нисам наишао на разумевање за моју мисију истражитеља.

Лепе приче о понашању Хрврата према Србима, професор Ливада у целини побија:

- Свим Србима одузета је стока и власник може да је добије, али тек када узме "домовницу". Наравно, жртва радије иде на пут
прогнаништва, него да свој људски понос замењује за краву или свињу.

АПЕЛ

Са парастоса старим и новим јасеновачким и славонским жртвама нацифашизма у

Другом светском рату

Поводом педесетогодишњице другог светског рата и најновијег страдања јасеновчког и западнославонског српског православног живља. Патријарх српски Павле са архијерејима, свештенством и народом, одслужио је Заупокојену литургију са парастосом јасеновачким и славонским жртвама, старим и новим, као и свима жртвама нацифашизма, у Манастиру Мошт-аници, и на мученичкој Градини, наспрам Јасеновца.

Док се заједно са Европом и целим светом сећамо сви молитвено свих оних који су се у другом светском рату жртвовали у одбрани од нацифашистичког зла, стојимо истовремено потресени тек проливеном и још увек проливаном невином крвљу нових јасеновачких и окучанско-пакрачких западнославонских

жртава!

Оне показују да нажалост, за наш српски православни народ други светски рат и даље траје. Повампирено исто зло односи на истим стратиштима нове жртве и узима нови крвави данак.

Суочени са том страшном чињеницом, апелујемо са овог светог места, наспрам Градине и Јасеновца, у име њихових жртава, и у име свих невино побијених у другом светском рату - на разум и савест људи и народа да узму у заштиту последње остатке у Јасеновцу и околини (1944-1945) од хрвзтских нациста пок-ланог и побијеног народа, остатке који се данас уништавају.

Апелујемо такође на разум, људску и хришшћанску савест челника хрватског народа да зауставе лов на људске главе по шумама око Пакраца и по Западној Славонији. Зло и мржња никоме добра донети неће. А свима нам ваља изаћи пред лице Божије и неумитни Суд Његов. Опет ћемо под истим сунцем заједно живјети, истом Савом пловити и са ње воде пити, истом се Богу молити...

Низакога није и неће бити добро старим омразама и злу додавати нове ране и нове узроке мржње и братских крвопролића. Своје зло можемо сакрити једни од других и свет преварити пропагандом, али од Бога и правде Божје ништа се сакрити не може. Невино проливена братска крв остаће да вапи са земље небу вековима. То нам посведочује сва људска историја и непогрешиви морални закон Божји.

Истовремено позивамо православни српски народ и његове челнике на историјску одговорност, правдољубље и братску сло-гу. Сећајући се на данашњи дан четиристогодишњице спаљи-вања моштију Светог Саве, подсећамо на спаљене попут Светог Просветитеља нашег - у Јасеновцу, на побијене па 1992. г. спаљене, после вађења из јама, у Пребиловцима, на спаљиване, данас по Западној Славонији. Ако нас све то, као и ово најновије јасеновачко и западнославонско страдање народа и распеће - не може дозвати памети, каква још зла треба да нас снађу да би дошли себи и да би сви заједно преузели у своје руке своју свесрпску будућност! ? Без Бога и без тога заједништва немогуће је издржати на путу правде Божје и свога народног достојанства до краја

На крају, још једном апелујемо на све заједно - Србе, Хрвате и Муслимане да престану са узајамним уништавањем и разарањем своје земље и добара Зло и мржња рађају само ново зло и мржњу. Ако би се, недај Боже ни најљућем непријатељу, овај рат наставио, из њега ће само ђаво и зло изаћи победници, а никако

људи и народи.
Нека ово буде и позив са ове мученике јасеновачке осматрачнице, са које се сагледава сва беда људског зла и мржње, и свима људима и народима, да никад више не остављају своје циљеве на земљи злом и неправдом, него само добром и правдом. 10. мај 1995.

Патријарх Српски

Ман. Моштаница

Трагедија Западне Славоније:

ЕПИСКОП СЛАВОНСКИ
Е. Бр. 102/95 Београд, 13.
маја 1995.

СВЕТОМ АРХИЈЕРЕЈСКОМ САБОРУ

На основу Устава СПЦ достављам следећи извештај: У раним јутарњим сатима 1. маја 1995. године извршиле су снаге Републике Хрватске агресију на Републику Српску Крајину на простору Западне Славоније. Напад је изведен са свих страна а уз учешће три пута јачих снага (15.000 "зенги") уз садејство тенкова, артиљерије, па чак и авијације. Наши су имали 2 тенка и 4 топа. Изненађење је било тим веће јер су снаге РХ преузеле пунктове УН и одатле напале, а осим тога, влада РСК је била испоштовала све одлуке УН, онако како је наредио председник Србије Слободан Милошевић, који је стајао иза свих тих одлука.

Што се тиче спремности за рат, Западна Славонија као најистуренији део РСК окружена са три стране Хрватима била је тешко одбрањива. Од врха РСК је поручено да у случају ратних сукоба нека јединице приме први налет, а да ће затим (кроз 2 сата) доћи комплетна техника и помоћ у људству. Сати су пролазили али нико није дошао. Неки бранитељи су се лавовски борили, јер су то очевици бранили своју дечицу или одрасли синови своје

старе родитеље.

Негде око 10,00 часова сам отишао да видим како се држи Пакрац. Наши су вратили Хрвате на полазне положаје и чак ушли и ослободили већи део града. Водиле су се уличне борбе. Хрвати су се повлачили. Наши су очекивали помоћ у артиљерији. Заиста, у повратку из Пакраца срео сам два топа, али они на жалост нису ни стигли до циља јер је већ иза тога пресечен пут Окучани - Пакрац, што значи да је Пакрац са својих 11 села и 7.000 људи, жена и деце остао у обручу. Исто се десило и са селом Пакленица код Новске. Наши су дуго одолевали, али помоћ није стизала ни из осталих делова РСК, ни из РС, ни из Југославије. Браниоци су гинули не жалећи своје животе за своје најмилије. Али залуд.

Око 17 часова видело ое да од помоћи нема ништа те је отпочела евакуација жена и деце, према Босни (РС), јер је линија одбране почела попуштати. Ја сам трчао до радија у Окучанима да охрабрим браниоце и спречим панику, до команде да видим хоће ли доћи помоћ, у Дом здравља где је стизало много рањеника. у подруме - склоништа да умирим мајке и децу- За то време моји су свештеници спасавали цивилно становништво, а пре свега децу и жене из својих парохија. Приликом евакуације једини пут је био кроз шуму Прашник (према Градишкој), путем који су Хрвати држали у својој ватри. Свештеник из Окучана, о. Саво Почуча, је на том месту за длаку избегао смрт задобивши 6 рана. Село за селом је падало, а народ се повлачио према Окучанима, па према Босни. Помоћ, видели смо, неће доћи. Усташе су улазиле у Окучане. Негде око 22 часа (1. маја '95) рекао нам је командант последње одбране да ја и особље Дома здравља можемо поћи за Босну, јер више неће бити рањеника. То је значило да ће они држати одступницу борећи се док не изгину. Кренули смо. Чим смо изашли из Окучана опазили смо на путу мнотштво преврнутих трактора које су возиле жене или дечаци. Тела измасакриране деце и жена лежала су свуд унаоколо на стотине. По нама је од стране Хрвата отворена бесомучна паљба. Смрт и пакао. Стигосмо до моста на Сави и сместили се код тамошњег свештеника у Босанској Градишки. Сву ноћ су се чуле детонације из правца Окучана, да би тек сутрадан замукнуле. Знало се шта то значи. Наши су се борили до последњег. Хрвати су још увек тукли избеглице према мосту на Сави, па чак и авионима. Још само по неки ретки срећник је до 14 часова 2. маја прешао мост, а онда се појавили хрватски тенкови и мост зат-ворили.

Путем од Градишке до Бања Луке збегови. Народ очајан. Око 8.000 избеглих, углавном жена и деце, 7.000 остало у Пакрацу, одакле се чују детонације јер се наши не предају, него се још надају помоћи. Око 6.000 мог народа нема. Још десет дана иза тога чуле су се борбе са Псуња.

Ја сам са Његовом Светошћу и Епсикопом Бачким отишао (у петак 5. маја) још једино где сам могао: код председника Србије Милошевића, желећи да он помогне да се Западна Славонија прогласи заштићеном зоном УН. Одговор је био да је то дугачка процедура и да нема потребе за бригом јер је, рече, "аутопут отворен. а народ се евакуише уз пратњу снага УН ", и да"све тече по плану"(!)

Док је Западна Славонија доживљавала своју агонију, Београд је свечано прослављао 1. мај. Две недеље иза тога нико још није прешао мост, нити је иједна међународна организација успела проћи путем Градишка-Окучани-Пакрац, јер "лов" на рањене, жене и децу, који су се крили по шумама и мочварама, још траје. За то време Хрвати водом и шампонима (детерџентом) перу пут кроз шуму Прашник да би уклонили трагове крви и масакра, тј. трагове злочина. Ту слику су пренеле у свет чак и неке ТВ станице.

Тако је Славонија доживела свој највећи покољ. Овде су још у 9. веку мисионарили Ћирило и Методије; ово је била једна од епархија коју је основао Патријарх Макарије Соколовић. Почетком овог века ту је живело пола милиона Срба од којих је 250.000 завршило у Јасеновцу. Остали су 1991. били "етнички очишћени" из 286 села, а последњих 65 српскнх села умрло је 1. маја 1995. године. Над Јасеновцем се опет вије усташка застава. Док је Западна Славонија нестајала у крви своје деце, Београд се забављао првомајским програмом и спортским утакмицама. "Све иде по плану", како рече председник Србије (Милошевић) поводом масакра и полома у Западној Славонији, где живи завиде мртвима, а завидим им и ја.

+ Епископ Славонски ЛУКИЈАН

ЗАПАДНОСЛАВОНСКИ ИЗВЕШТАЈ ВЛАДИКЕ АТАНАСИЈА

Сатирање по наређењу

..Срби се у Крајини уништавзју на начин на који се пацови уништавају, а наређење је гласило: сатирати!

"Један младић из Окучана, који је из свог родног места изашао у тренутку пред затварање моста у Градишкој, у сасвим изрешетаним колима, дошао је до оца Филарета у Београду (5, маја '95), и опричао слике ужаса које је видео напуштајући окрвављену Западну Славонију. Изашао је међу последњима, а и јуче су нам јавили да је око десет младића из Пакраца и тог дела Славоније успело да се пробије до шуме Прашника (преко аутопута) и да се докопа Саве. Од десет њих који су скочили у Саву, осам је препливало, а двојица се утопила" - казује у свом потресном извештају из Градишке владика Захумско-Херцеговачки Атанасије.

- Младић из Окучана је видео својим очима како усташе убијају, кољу, косе рафалима из митраљеза, бровинга, и како после булдожерима скупљају побијене српске цивиле. Он тврди да је Окучанима и околини убијено више од три хиљаде Срба. Ми смо мислили да је убијено нешто више од 1.500 Срба У Западној Славонији је било 22 хиљаде становника у 46 села, око 13 села је у пакрачком крају и ту је око 7.000 Срба остало отсечено, нешто је успело да се извуче, али већ 1. маја (1995) поподне колона аутобуса са децом и женама пресретнута је од хрватске војске код Беле Стене (то је било земљиште и двор српског деспота Змај Огњеног Вука) и ту је побијено око 500 жена и деце. Усташе су из тзв. Трокута избили тенковима, а са друге стране, из Рајића, пут је био пресечен. Део народа је чуо пуцњаву и помислио је да се тамо наши војници боре, па је кренуо у том правцу. Та кобна забуна само је повећала број жртава.

Сматрамо да је око 6.000 избеглица прешло Саву према Бања Луци, око 6-7.000 Срба остало је у пакрачком крају, а неколико хиљада несрећног народа расејано је по шумама. Њихова судбина је неизвесна, врло је вероватно да је велики број од њих већ мртав, број мртвих сигурно прелази 3.000.

Из часа у час стижу све горе вести: да усташе убијају све редом преостале. О томе јављају и страни извештачи. Наш свештеник

из Аргентине, Саво Босанац, који је пре 3 године служио на Псуњу, јавља нам да је видео тамо на некој страној телевизији како усташе одводе српске мушкарце, повезане жицом, уским путем од Пакраца ка Слатини, негде у шуме. Неки радио аматери јављају да хрватска војска убија све редом, и после лешеве негде спаљује. Све ове вести су страшне, али никога усташе не пуштају ка Пакрацу, да не би видео злодела њихова и да би они могли да оперу асфалт од крви и униште трагове злочина, како јављају и неке стране агенције. Наши људи у окружењу на Псуњу у Папуку јављају радио аматерским везама, да су ухватили усташку наредбу: "Нема заробљавања"! То значи: сатирање!

По одласку из Градишке (четвртак 4. мај '95) још смо чули канонаду топова према Псуњу и Пакрацу, а то свакако нису Срби, јер су имали само 2 топа. Хрвати су решили да "обаве посао", а усташе то добро знају; многе ће прогласити злочинцима и ликвидирати. Тако ће они урадити и на другим местима Српске Крајине, где ће под хрватском влашћу остати само они који немају куд да оду. Срби се у Крајини уништавају на начин на који се и пацови уништавају, у сарадњи са оваквом влашћу неокомунистичком, и са оваквом Европском заједницом и оваквом Америком;

Његош је рекао једном енглеском дипломати у Риму: "Ви држите мртву турску руку над нашом главом", а овима данас треба исто рећи: да држе мртву Павелићеву, Туђманову и Алијину руку над јадним Српским народом, који доживљава поновни геноцид, од истих злочинаца, некажњених за онај први.

Данас су у Српском народу поново на делу лажни спасиоци, лажни Шћепани Мали. Они причају овом унесрећеном народу, и у Крајини и овде (у Србији), исте лажи комунистичке, потпуно слично као Европљани и Американци, јер су уосталом они исти. Председник Србије Милошевић се у овој трагедији српске Западне Славоније понаша "ни лук јео, ни лук мирисао"; ћути ко мула, што каже народ, и наравно - оптужује друге, чак и оне које је он сам ставио на грбачу јадном Српском народу. Он прича да "треба отворити аутопут" и да "све тече по плану"! Милошевић је пустио Туђману аутопут, да би овај "омекшао ткиво", како рече Симо Брдар из Градине наспрам Јасеновa. Тако је јадни народ успаван, и онда је дошао покољ, као 1941. Наше вође продужују исту сатанску аргументацију лицемерне међународне заједнице; они су убеђени да је довољно кад неки Немац каже како усташе раде са Србима "коректно", "професионално", "цивилизовано"...

Југославија, свака па и ова трећа, тзв. "Савезна", гробница је Српског народа. Њени заступници, Милошевић и Булатовић, су са стварањем ове Југославије уствари издали Српски народ, и ово што сада говоре срамно је, издајнички. Као да се није ништа десило... Србе који су устали да се бране они називају "ратним хушкачима", док народ пропада! А уствари они су и започели овај срамни рат, она несрећна њихова Југовојска, која је нас у Херцеговини унесрећила на тзв. Дубровачком ратишту, па онда кукавички побегла. Зашто та господа београдска и друга, не кажу Туђману и Изетбеговићу да су ратни хушкачи, или Клинтону и Кинкелу? Наше комуњаре су, једноставно, биле и остале кукавице, немају они нимало српског ни људског морала ни етике, ни чојства ни јунаштва. Њихово понашање је крајње срозавање човека и народа. Како рече митрополит Амфилохије: "Ни већих времена, ни мањих људи"!

То је рекао владика Атанасије у Београду по повратку из Градишке и околине Јасеновца а при одласку у свој Тврдош код Требиња.

Тихомир Бурзановић

СВЕТИ АРХИЈЕРЕЈСКИ СИНОД
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
Син. Бр. 1003 Београд, 5. маја 1995

ЈАСЕНОВАЦ ПОСЛЕ ЈАСЕНОВЦА

Ових мајских дана, у којима Европа и свет обележавају 50-годишњицу победе над наци-фашизмом, у Јасеновцу и његовој околини (где је у току Другог светског рата, побијено преко 700.000 само православних Срба) наочиглед целог света, прогоне се и уништавају последњи остади преживелих и незакланих Срба Западне Славоније. Колико за сада знамо, преко 1.500 људи је побијено 1. и 2. маја о. т. {1995), од којих највише жена и деце - у Јасеновцу, Окучанима, при бежању на путу за Босанску Градишку, на Белој Стени (само ту је покошено око 500 жена и деце) при пливању преко реке Саве. Непознат је број побијених по истим оним шумама по којима су их убијале Усташе - хрватски нацисти - у Другом светском рату. Нове колоне

несрећних избеглица испуниле су Босанску Градишку, Нову Тополу, Александровац, Лакташе, Лијевче Поље, крећу се путевима према Бања Луци и даље према Србији (досад је регистровано око 6.000). У околинн Пакраца, на Гавриници и Омановцу, у Пакленици остало је опкољено од Хрватске војске најмање других 6.000 цивила, међу којима око 1.000 деце и око 1.500 војника који се налазе у потпуном окружењу, доживљавајући потпуно уништење. До јуче (4. 5. 1995. г.), у Окучане и Пакрац није био допуштен прилаз ни хуманитарним међународним организацијама, тобож ради безбедности, али у ствари ради чишћења трагова злочина и ради несметаног окончања овог крвавог пира над недужним становништвом у околини Пакраца и тиме у целој Западној Славонији, која је раније етнички очишћена.

Приликом етничког чишћења 1991. г. потпуно је уништено и протерано српско становништво из 280 села тзв. Мале Рашке; а сада 1. и 2. маја 1995. г. је уништено преосталих 65 села и све парохије Славонске епархије; сво свештенство (сем једнога, о. Леонија Алавање, који је заједно са народом у окружењу у Омановцу) заједно са епископом Лукијаном је избегло, свештеник Саво Почуча је при евакуисању деце задобио од хрватских војника шест рана и налази се у тешком стању у Бањалучкој болници. По Сави пливају лешеви побијеног народа као и у време "рада" оног првог Јасеновца - једног од најстрашнијих концентрационих логора нацистичке Европе.

При свему овоме треба имати у виду да је Западна Славонија испоштовала све међународне договоре од Венсовог плана па надаље и очекивала мирно решење својих проблема. Народ се поуздао у правду међународне заједнице, у заштиту УНПРОФОР-а, у заштиту Југославије, која је својим потписом на Венсов план гарантовала његову безбедност. Нажалост, поуздано се зна да су снаге УНПРОФОРА биле обавештене уочи напада већ у 21 час (30. априла 1995. г.) о нападу хрватске војске, саме се склониле, своје пунктове уступиле нападачима и тиме постале саучесник у овом језивом масакру недужног становништва.

Масакр и даље траје. Најновије вести, добијене око 10 сати, данас, говоре да се око Пакраца врши немилосрдни масакр мушкарца, лешеви спаљују, жене и деца одводе у непознатом правцу, не дозвољава се приступ на том простору, чак ни г. Акашију.

Приликом бомбардовања Босанске Градишке, разорен је

центар града, уништене бројне куће у којима су биле већином смештене избеглице, раније пребегле из Зенице и других места. Мала Дајана и Немања Шојић, управо избегла деца из Славоније, нашла су смрт под рушевинама. Дајани је нађено тело, али не и главица, осим коже са главе скинуте бетонским стубом као скалпелом.

Тако, док земље победнице, а и побеђене, у Другом светском рату прослављају победу над наци-фашизмом, Фрањо Туђман и Алија Изетбеговић се спремају да 9. маја активно узму учешћа у свечаностима у Москви и другде.

СР Југославија свечано прославља 1. мај и сама се припремајући за победничке светковине - Западна Славонија и њен Српски православии народ доживљавају своју завршну агоннју: Јасеновачки покољ се наставља после педесет година пред лицем читавог света. Очевидно то што се данас догађа Западној Славонији, само је први чин онога што се припрема народу Републике Српске Крајине и Републике Српске, уз присуство (и саучешће?) УНПРОФОР-а и НАТО-а, демократске Европе и Америке и других хуманих и хуманитарних фактора међународне заједнице.

Трагедија читаве Српске Крајине
СВЕТИ АРХИЈЕРЕЈСКИ СИНОД СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Син. Бр. 1815
У Београду, 7. августа 1995. г.

АПЕЛ

упућен сестринским Православним Црквама Генералном секретару ОУН, Папи Јовану Павлу II, Светском савету цркава, Европској унији и свим амбасадама у Београду

У Републици Хрватској је од 1991. године убијено и из ње протерано стотине хиљада православних Срба, закључно са недавном трагедијом Западне Славоније.

Сада су са простора Српске Крајине, после брутално агресије Хрватске војске, кренуле нове стотине хиљада избеглица са својих вековних огњишта, а многи систематски убијени. Тиме је извршено и врши се најстрашније етничко чишћење и највећи егзодус цивилног становништва на простору бивше Југославије.

У егзистенцијалном страху од уништења, народ Српски бежи у неповрат пред лицем читавог света, трагичније него у време фашизма и фашистичке Независне Државе Хрватске 1941. године, остављајући своје домове, светиње и своје гробове на милост и немилост брутално сили.

Дужност нам налаже да на то подсетимо Вашу савест, у нади да нећете дозволити нечовечно уништење једног народа, и тиме морални пораз без преседана савремене људске цивилизације.

С поштовањем
Патријарх Српски ПАВЛЕ
са Епископима Српске Православне Цркве

СВЕТИ АРХИЈЕРЕЈСКИ СИНОД СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

Син. Бр. 1816
Београд, 7. августа 1995. године

АПЕЛ СРПСКОМ НАРОДУ

Ово је голготски час наше историје!

Српски православни народ Западне Славоније и читаве Српске Крајине - од Глине до Јадовна и Голубњаче и Јасеновца - поново преживљава геноцид и егзодус који надмаша онај из времена фашистичког и усташког терора под Хитлером. Очевид-но је да и осталим деловима Српства прети опасност од даљег уништавања, од Јадовна до Косоаа.

Тиме је увелико допринела и доприноси и званична власт СР Југославије, односно Републике Србије и Црне Горе, која је својим властољубивим понашањем и самољубивим ставом погазила своја обећања и гаранције дате Српској Крајини, а својом кратковидом политиком довела народ у пуни ћорсокак и безизлаз. Ударивши свој зли неокомунистички жиг пред светом на лице целокупног Српског народа, она и у овом трагичном тренутку скрива праву истину од народа, умртвљује његову моралну и патриотску дужност и одговорност, не чинећи ништа суштински битно за спас народа с обе стране Дрине, и за његово духовно. морално и политичко обновљење, отрежњење и успрaвљање. Тиме показује за сваког иоле разумног човека да је неспособна да буде на висини своје историјске одговорности и да даље води овај народ.

Сагледавајући од самог почетка овог несрећног рата сву озбиљност историјског тренутка и његових узрока, наша Црква је више пута од 1990. године до сада указивала нз путеве разрешења и разума, и на излаз из овог безизлазног положаја, преко својих порука, меморандума и апела, као и преко сталних контаката са одговорнима у земљл и међународном плану.

Овим својим новим обраћањем народу, Црква то чини и сада.

На првом месту позивамо сав православни Српски народ и свештенсво на појачану молитву и општу жалост за хиљадама настрадале наше браће у Западној Славонији и Српској Крајини.

Недолично је ових дана и срамотно организовати и учествовати у било каквом весељу у тренутку кад стотине хиљада наше браће гину, гладују и крећу се у безнађу, беспућима без дома и крова над главом, тражећи себи спаса. Није време разонода ни безбрижног летовања кад мученички народ страда, од свих остављен и напуштен.

Друго, Добротворни фонд Српске Православне Цркве "Човекољубље" апелује на сваког српског домаћина и сваку установу Србије и Црне Горе да учини све што је могуће у прикупљању хране, лекова, обуће. одеће и новчаних средстава која ће бити сабирана при парохијама, епархијама, при Црвеном крсту и другим хуманитарним организацијама, и достављана избеглицама. Знате да ће многи од тих бескућника закуцати на врата вашег срца и вашег дома. Не дозволите да вам срце, рука и дом буду затворени за братску несрећу, да вас не би Бог лишио ваше среће и напретка.

На крају, свесни тренутка и одговорности пред Богом, народом и историјом, поново позивамо народне прваке и челнике странака и све одговорне људе Српског народа, да се уздиг-ну изнад свих људских сујета и раздора, и да изаберу Владу свенародног поверења и народног спаса од најугледнијих људи и на жртву најспремнијих, једино једна таква Влада биће у стању да спаси народни образ, да васпостави морални и политички углед Срба пред светом, да заштити биолошки опстанак Српског народа, обнови његов друштвено социјални живот и свестрано угрожено достојанство.

Није први упут да последњих година упућујемо овакав позив. Дубоко смо уверени да све оно што се догодило и догађа, а и време које долази показаће, да је то једини пут да би се избегло коначно срљање и вођење народа у пропаст. Рекосмо, и поновисмо, и спасосмо своју душу.

Ко има уши да чује, нека чује.

Ваш смерни молитвеник пред Господом
Патријарх Српски ПАВЛЕ
са Епископима Српске Православне Цркве

САДРЖАЈ

ПРЕДГОВОР
В. Коштуница: Књига против лажи и заборава 5
Д. Живојиновић: Поново Јасеновац 9

УВОД
Усташка "творница смрти" у Јасеновцу или
комплекс логора за уништавање људи 11

I ДЕО
Три најранија описа јасеновачког логора (с почетка 1942.) .. 27
1. О Јасеновачком "Логору СМРТ" - из
Меморандума СП Цркве (половина 1942. г.) 29
2. Војислав М. Прњатовић; Јасеновац 46
3. Симо Ђурковић: Довођење у логор Јасеновац и
патње у њему 61

II ДЕО
Страдање деце у логорима Јасеновца 81

III ДЕО:
Сведочење избеглица из НДХ и преживелих
логораша о усташком паклу 103

А)Сведочења о почецима јасеновачког пакла 105
1. Исказ православног свештеника из Јасеновца 105
2. Исказ павославног свештеника из села Уштице логора . . .112
3. Исказ једне Српкиње Јасеновчанке о почецима
логора у Јасеновцу 114
4. Страдање Срба у селима Јасеновцу и Уштици
по исказу две групе избеглих Срба из тих места
(1. и 2. јула 1942.).....117
5. Лично сведочење Јасеновчанке Јаванке Тривунчић о
одвођењу српских жена и деце у логоре 124
6. Сведочење малолетне Љубице Рајковић из села
Млаке о затирању Срба тог села 127

Б) Сведочења о круговима пакла око Јасеновца 131
1. Свештеника Илије Јовановића из Старе Градишке 131
2. Сведочење двојице Срба од Копривнице и Бјеловара 131
3. Сведочење катихете Милана Радеке из Карловца 143
4. Сведочење о страдању Срба Бања Луке и околине 147
5. Још једно свелочење од Бања Луке 149
6. Сведок страдања на путу ка Јасеновцу .....155.
7. Два извештаја о првим логорима у НДХ 158
8. Свелочење двојице сведока од Босанске Градишке 167
9. Сведочење о злочину усташа и једног фрањевца у Славонији 170
10. Сведочења о злочинима усташа и фрањеваца над Србима Западне Босне.....173
11. Усташки покољ Срба у срезу Столачком (Херцеговина) 184
12. Усташко клање и спаљивање Срба у цркви на Кордуну 204
В) Сведочења преживелих логораша о самом паклу Јасеновца 206
1. Лично сведочење логораша Војислава Прњатовића-једно од првих сведочанстава о страхотама Јасеновачког логора 206
2. Сведочење логорашице Радојке Татомировић 218
3. Сведочење логораша Растка Крњајића 221
4. Сведочење логораша Саве Ђукановића 228
5. Из сећања једног логораша: "крштење" дјеце 232
6. Један логораш сведочи: "ни данас ми много тога није јасно" 234
7. Сећања логораша Јосипа Ерлиха 237
8. Извод из описа непознатог логораша о стању у логору Јасеновац-Стара Градишка до краја 1944. године 256
9. Немачки официр о броју жртава у Јасеновцу 258
10. "Усташе су пре свог бекства из Јасеновца поубијали све затворенике" 259
11. Сведочење једног логораша из Јасеновца који се спасао у задњи час 263
12. Ликвидација логора Стара Градишка и Јасеновац 265

IV ДЕО НЕКОЛИКО ПОСЛЕРАТНИХ СВЕДОЧЕЊА И ДОКУМЕНАТА
1. Налаз државне комисије при првом доласку у логар Јасеновац (18. маја 1945) и сведочење

4 преживела логораша о патњама и броју жртава 269
2. Злочини у логору Јасеновац - изводи из опширног Извештаја Земаљске комисије Хрватске за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача 286
3. Колики је број жртавау Јасеновачком логору? 304
4. Јасеновац: 600.000 жртава 306
5. Покушај истраживања великог стратишта у Градини 1961- године 307
6. Ко је и зашто одлучио да се 1946-47. затиру трагови логора Јасеновац? 310
7. Тешкоће бивших заточеника најстрашнијег логора у Европи. Ко крије докумтацију из Јасеновца? 311
8. Фалсификовање истине о броју жртава у Јасеновцу 313
9. Оком научника сагледана монструозност злочина 313
10. "Да Савом више не плове лешеви" 322
П.О злу заборављања 331
12. Најстрашнија инквизиција 334

ПЕСМЕ О ЈАСЕНОВЦУ 339

ЈАСЕНОВАЧКИ МАРТИРОЛОГИЈ 359

ЈАСЕНОВАЦ ПОСЛЕ ЈАСЕНОВЦА 365

Општина Јасеновац 367
Записник од 31- АВГУСТА 1942. године.....375
1. Господе погледај народ твој 381
2. Десет живих за лесет погинулих.....384
3. Извештај Светом Синоду из Босне и Западне Славоније 390
4. Извештај II Светом Синоду 393
5. Одговор на апел шест православних теолога и писаца из Париза 396
Јасеновац 400
Манипулисање Српском Православном црквом 401
Загреб: Стравична открића о најновијем геноциду над Србима у Западној Славонији 403
Терор 404
Апел 404
Епископ Лукијан: Трагедија Западне Славоније 407
Западнославонски извештај Владике Атанасија 410
Јасеновац после Јасеновца 412
Свети Архијерејски синод СПЦ: I АПЕЛ, II АПЕЛ 415